

वोर्ड आफ् ट्रस्टीज् इ.

१९४६

शेठ साकरचंद खुशालचंद,

शेठ नेमचंद गुलाबचंद,

शेठ मोतीचंद मगनभाई,

शेठ हीराचंद कस्तुरचंद,

शेठ तलकचंद मोतीचंद,

शेठ बाबुभाई प्रेमचंद,...

शेठ दे. ला. जैन पु. फंड.

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालमाई-जैनपुस्तकोदारे अन्याङ्कः १३

श्रीमदक्षलगच्छीयकविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसुरविरचितं—

जैनकुमारसंभवमहाकाव्यम् ।

तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसुरिकृतया टीकया सहितम् ।

अष्टमसर्गपर्यन्तं संशोधकाः, सम्पादकाश्च—
दिवङ्गताः आचार्याः श्रीमद्विजयसुमामद्रसुरयः ।

तेषां स्वर्गमनानन्तरं संशोधकः—
आचार्यश्रीमद्विजयलब्धिसूरीश्वरचरणचञ्चरीकः
विक्रमविजयो मुनिः ।

१

प्रकाशकौ—

हीराचन्द्र कस्तुरचन्द्र शबेरी
मोतीचन्द्र मगनमाई चौकशी

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालमाई-जैनपुस्तकोदारसंस्थायाः कार्याधिष्ठारिणौ ।

वि. सं. २००२ नीताब्द २४७२ शके १८६८ विस्वाब्दं १९४६

प्रतीनां सार्द्धं सप्तशतम्

मूल्यं २३ रुप्यकसार्धद्वयम्

प्रकाशकः—

हीराचन्द वस्तुरचन्द क्षत्रेरी

मोतीचंद मगनभाई चौकशी

ट्रस्टी शेठ देवचंद लालभाई जै. पु. फंड.

गोपीपुरा, बडेखांनो चकलो, सुरत.

प्रिन्टरः—रामचंद्र येसू शेडगे, निर्णयसागर प्रेस,

नं. २६-२८ कोलभाट स्ट्रीट, मुंबई.

પ્રસ્તાવના

વિશ્વસાહિત્યમાં, ભારતીય સાહિત્ય ઘણું જ ઉચ્ચસ્થાન ધરાવે છે. ભારતીય સત્ત્વવેત્તાઓ પોતાની વિચારગંગાનો સ્રોત પ્રત્યેક ભાષામાં અને સાહિત્યનાં વિવિધ અંગોમાં વહેવહાવ્યો છે. ભારતીય સાહિત્યકારોની અસાધારણ મૌલિકતા એ છે કે તેમની રચનાનું ધ્યેય હોરુમનોરંજન ન બનતાં લોકહિતમાં છે, અને તેથીજ તેમની કૃતિઓ સર્વ વૈધનોયી મુક્તિ અને માનવતાના આદર્શની મુગંધિયી મ્હેકી રહે છે.

ભારતીય સાહિત્યને જળગારવામાં જૈન મહર્ષિઓએ આપેલો ફાલો અસાધારણ મહત્ત્વનો છે. આત્મહિત અને લોકહિતને રચતર પોતાનાં જીવનને અર્પણ કરનારા આ પૂજ્યોએ શુદ્ધ માનવતાને માટે જ સર્જન કર્યું છે. લોકમાનસમાં અનાદિથી ઘર ફરી વેઠેલી આમુરિ યાસનાઓના નિર્મૂલ નાશનાજ એક માત્ર પ્રયત્નને ફાજે સાહિત્યને તેમણે પોતાનું સાધન બનાવ્યું છે. અલ્પવચ્ચ ! કેટલાક અપવાદોમાં, ચંદ્રગાર આદિ રસોનાં પણ અપૂર્વ વર્ણનો તેમને કરવાં પડ્યાં છે તે પણ ઘાલબુદ્ધિ જીવોને તે દ્વારા ધર્મામૃતનાં પાન કરાવવા માટેજ અને તેથી જ જૈનાચાર્યોએ નહિ સેહ્યો હોય તેવો એક પણ સાહિત્ય-પ્રવેશ આપણને મલ્લનાર નથી. અપૂર્વ પ્રતિમા, મહાન સર્જનશક્તિ અને આદર્શ ત્યાગી જીવનના ત્રિવેણીસંગમરૂપ

સાગરમાંથી એમણે વહાવેલી સાહિત્યભાગીરથી સાચેજ લોકહિતકર, પવિત્ર અને સુસ્વાદુ છે.

જૈન સાહિત્યસ્રષ્ટાઓએ જનકલ્યાણ અર્થે નિર્માણ કરેલા સાહિત્યને આઢે સાંપ્રદાયિક ભાવનાને આવવા દીધી નથી. પ્રત્યેક દર્શનના સાહિત્યોને પોતાની વિવેચનશક્તિદ્વારા એમણે વિવેચ્યાં છે. 'ન વદેદ્યાવર્તી માપામ્' ની માન્યતા વાઙ્મા ભારતના એ સાહિત્યકારોએ ફારસીમાપામાં પણ પોતાની જ્ઞાનગંગા વહાવી છે. અને મુસ્લીમ સાહિત્યકાર અબ્દુલ રહમાનના 'સંદેશરાસક' ને ટીકા દ્વારા સુસંસ્કૃત કર્યો છે. આ સિવાય ભારતીય દર્શનકારોના ગ્રન્થરત્નો પરની એમની કૃતિઓને આલેખીએ તો એક મહા નિબંધ થઈ જાય. 'કન્નડ-માપાનું' વ્યાકરણ પણ જૈન વિદ્વાનોનીજ પ્રસાદી છે.

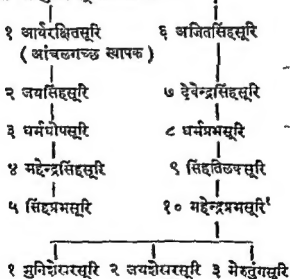
આમ વિશ્વતોમુખી પ્રતિભાવાનું જૈન વિદ્વાનોએ વિકસાવેલાં અનેક ક્ષેત્રોમાંનું આ કાવ્ય પણ એક મહાનું ઉદાહરણ છે. મહાકવિ ફાલિદાસના કુમારસમ્ભવનું અનુકરણ આ કાવ્યમાં છે. જેમ ફાલિદાસના કુમારસમ્ભવમાં કાર્તિકેયના જન્મનું ઘર્ણન છે તેમ આ કાવ્યમાં ભગવાન શ્રી શંપમદેવ સ્વામિના પુત્ર શ્રી ભરતજીના જન્મનું ઘર્ણન કવિશ્રીએ કર્યું છે. પ્રાસંગિક ઘર્ણન તરીકે 'યુગાદિદેવ શ્રી શંપમ પ્રમુનો જન્મ, યાત્યાવસ્થા મુનન્દા-મુમંગલો સાથે પાણિપ્રહણ પશુદંશસ્વપ્ન વિગેરે ઘર્ણનો કર્યા છે. તદુપરાંત શ્લુઓનું અને પ્રાતઃકાલ આદિનું પણ મનોરમ ઘર્ણન કવિશ્રીએ યથાવસ્તર કર્યું છે આ કાવ્ય એક મહાકાવ્ય છે અને મહાકાવ્યમાં

હોવા જોઈતા સઘળા ગુણો આમાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. પદલાલિત્ય, અર્થગૌરવ, રસપૂર્તિ, શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકારોથી અલંકૃત આ કાવ્ય વિદ્વાનોને અપૂર્વ આનન્દ અત્યંત કરાવે તેવું છે. કવિશ્રીની દર્શનશાસ્ત્રો આદિમાં પણ અસાધારણ વિદ્વત્તા હતી એ એમના ગ્રંથોનું પરિશીલન કરનારને મુક્તકંઠે સ્વીકારવું પડે તેમ છે.

કવિશ્રીને આ કાવ્ય રચવાની પ્રેરણા સરસ્વતી તરફથી થઈ છે. આ કાવ્યના ટીકાકાર કવિશ્રીના જ શિષ્ય શ્રીધર્મ-શેષરસૂરિજી આના પહેલા સર્ગના પહેલા અને ધીજા શ્લોકોની ટીકા કરતાં આ પ્રમાણે જણાવે છે: “શ્રી જયશેષરસૂરિજી સ્તંભતીર્થ (સંભાત) માં સમાધિ ધ્યાનમાં બેઠેલા હતા ત્યારે શ્રી ભારતી દેવીએ કહ્યું કે, - ‘પ્રભો ! નિશ્ચિન્ત શા માટે બેઠા છો ? - આમ કહીને ‘અસ્યુત્તરસ્યાં વિશિ કોશલેષિ’ તથા ‘સમ્પન્નકામાં નયનાભિરામ્યામ્’ આ બે પાદોથી શરૂ થતા બે કાવ્યો આપી આ કાવ્યની રચના કરાવી” ટીકાના મંગલાચરણમાં પોતાના ગુરુ શ્રી જયશેષરસૂરિજીની સ્તુતિ કરતાં ‘યસ્મૈ કાવ્યયુગપ્રદાનવરદા શ્રીશારદા દેવતા’ આ મુજબ વિશેષણ આપે છે. તેમજ કવિશ્રીએ પોતે પણ આજ કાવ્યના અન્તિમ સર્ગના છેદા પદ્યમાં ‘વાણિદત્તવરઃ’ આ પદનો છેદેસ પોતાના વિશેષણ રૂપે કર્યો છે જે ઉપરની માન્યતાનું સારુ સમર્થન કરે છે. સંભાતમાં ઉપરનો સરસ્વતી સાથેનો વાર્તાલાપ યયો હોવાથી સંભવ છે કે, આ ગ્રંથની રચના સંભાતમાં જ થઈ હોય.

ગ્રન્થકારનો પરિચય:

આ કાવ્યના કર્તા આંચલગચ્છીય શ્રી મહેન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય આચાર્ય શ્રી જયશેઠરસૂરિજી છે. જો કે, ગ્રન્થકારે ગ્રન્થના અન્તમાં પોતાના નામ નિર્દેશ સિવાય વિશેષ કશો પરિચય આપ્યો નથી તેમ છતાં, તેઓશ્રીના અન્યાન્ય સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં તેઓએ પોતાની વિધિપદ્ધતિ (આંચલગચ્છ) ની પરંપરા આ મુજબ સૂચિત કરી છે—

૧ શ્રી મહેન્દ્રપ્રભસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૨૯૨ માં વહગામમાં, સીક્ષા વિ. સં. ૧૩૦૫ માં રિઝાપુરમાં, આચાર્યપદ વિ. સં. ૧૨૯૨ માં ધનદિગ્પુરપાટણમાં, ગચ્છનાયકપદ વિ. સં. ૧૩૧૮ માં પંખાતમાં, અને સર્ગવાણ વિ. સં. ૧૪૪૪ માં થયો હતો.

કવીશ્વરે પોતાનો શ્રી મહેન્દ્રપ્રમસૂરિના મધ્યમશિષ્ય તરીકે નિર્દેશ કરી પોતાનો દીક્ષા સમય શ્રી મુનિશેષરસૂરિ પછી અને શ્રી મેરુતુંગસૂરિજી પહેલાં સૂચિત કર્યો છે. અંચલાગચ્છની પટ્ટાવલિમાં મેરુતુંગસૂરિનો દીક્ષાસમય વિ. સં. ૧૪૧૮ માં ચતાવ્યો છે અને જયશેષરસૂરિજી તે પૂર્વે દીક્ષિત થયેલા હોવાથી તેમનો જન્મ વિક્રમની ચૌદમી શતાબ્દિના અન્તમાં અગર પંદરમી શતાબ્દિના પ્રારંભમાં હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. તેમનો વિશેષ વિહાર ગુજરાત અને તેની આસપાસ થયો હોય તેમ તેમના ગ્રન્થરચનાસ્થળો ઉપરથી સમજી શકાય છે. વિ. સં. ૧૪૬૨ સુધીની તેમની કૃતિઓ જોવા મળે છે તેથી તે પછીના નજદીકના સમયમાં તેમનું અવસાન થયું હશે તેમ અનુમાની શકાય છે.

કવિશ્રીનો સંસ્કૃત પ્રાકૃત માયાઓ ઉપરાંત ગુજરાતી માયા ઉપર પણ ઘણો સારો કાબુ હતો, એ તેમના ત્રિભુવન-દીપકપ્રવચ્ચ આદિ ગ્રન્થો અવલોકતાં સ્હેજે જણાયા વિના નહીં રહે.

તેમની સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગુજરાતી આદિ કૃતિઓ નીચે મુજબ છે—

૧ ઉપદેશચિન્તામણિ^૧ (વિ. સં. ૧૪૩૬)

૨ પ્રવોધચિન્તામણિ^૨ (વિ. સં. ૧૪૬૪ સંમાત)

૩ ધર્મિહચરિત્રકાવ્ય^૩

૧ મુદ્રિત હીરાલાલહંસરાજ. ૨ મુદ્રિત જૈનધર્મપ્રસાદસમા, માવનગર
૩ મુદ્રિત હી. હ.

- ૪ જૈનકુમારસંભવકાવ્ય
- ૫ શત્રુંજયદ્વાત્રિશિકા
- ૬ તિરનારગિરિદ્વાત્રિશિકા
- ૭ મહાવીરજિનદ્વાત્રિશિકા
- ૮ આત્માવધોઘકુલક (પ્રાકૃત)
- ૯ ધર્મસર્વસ્વ
- ૧૦ ઉપદેશમાલાવચૂરિ^૧
- ૧૧ પુષ્પમાલાવચૂરિ
- ૧૨ ઉપદેશચિન્તામણ્યવચૂરિ
- ૧૩ ક્રિયાગુપ્તસ્તોત્ર
- ૧૪ છન્દશેખરૈ
- ૧૫ નવતત્ત્વકુલક
- ૧૬ અજિતશાન્તિસ્તવ (પ્રચલિત નહીં, અન્ય)
- ૧૭ સંયોગસપ્તતિકા

૧ નં. ૫૬-૭ આ ગ્રંથે પ્રન્યો કુમારપાલચરિત્ર (હિન્દી)
છાએ જૈન આત્માનન્દ સમા, માવનગર તરફથી પ્રકાશિત થયા છે.
૨ નં. ૧૦ થી ૧૩ ના પ્રન્યો જૈનપ્રન્યાવટિર્મા જણાવ્યા છે.
૩ જૈનપ્રન્યાવટિર્મા નં. ૧૪-૧૫-૧૬ ના કર્તા પણ જયશેખરસૂરિ
જણાવ્યા છે. એમ છતાં એમો આજ આચાર્ય છે કે અન્ય તેનો સુકાસો
જોવામાં આવતો નથી. જયશેખરસૂરિ નામના આચાર્યો નાગપુરીયતપાગચ્છ
કૃષ્ણદિયગચ્છ આદિમાં થયા છે. ૪ આ પ્રન્યના ઉપર ચરતરગચ્છીય
ક્ષેમચાલાના ક્ષેમરાત્ર-અલ્પોમના શિષ્ય શુભવિનયે કૃતિ ઇ. ૧૬૫૧ માં
રચી છે.

૧૮ ત્રિમુવનદીપકપ્રવચ્છ

૧૯ નેમિનાથપાણ (૫૮ કહીનો છે.)

આ સિવાય કેટલાંક સ્તવનો ઘનાવ્યાનો હોય મળે છે.

ટીકા અને ટીકાકાર:

આ ગ્રન્થમાં, કાવ્યકારના આશયને સ્પષ્ટ કરતી કાવ્યકારના જ શિષ્ય શ્રી ધર્મશેઝરસૂરિજી કૃત ટીકા પણ સાથેજ મુદ્રિત થઈ છે. અભ્યાસિવર્ગને કાવ્યકારનો આશય સમજવામાં સરલતા પડે અને પ્રાથમિક અભ્યાસિયો પણ લાભ લઈ શકે એ હેતુથી ટીકાકાર મહર્ષિએ ટીકાને ઘણીજ સરલ કરી છે. ટીકાકાર પોતેજ, ટીકાની શરૂઆતમાં, ટીકાની રચનાને હેતુને હોય છે કે 'અત્ર ગ્રન્થે ચ કાપિ સમાસં કૃત્વા વ્યાખ્યા કરિષ્યતે, કાપિ પર્યાયમાત્રમેવ પ્રોચ્ય વ્યાખ્યા કરિષ્યતે' આ પોતાની ફરેલી પ્રતિજ્ઞા મુજબ સંક્ષેપમાં પણ સ્પષ્ટાર્થાવબોધક ટીકા કરી છે.

ટીકાકારે ટીકાની રચના સં. ૧૪૮૩ માં, સંપાદલક્ષ-વૈશમાં, પંદપુર નામના નગરમાં કરી છે. આ સિવાય તેમણે પોતાના વિષે કશોજ હોય પ્રશસ્તિમાં કર્યો નથી. તેમજ અન્ય ગ્રન્થોમાં પણ તેમના વિષેનો હોય હજી સુધી મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

---

૧ આ ગ્રન્થ પોતાના પ્રબોધચિન્તામણિનો કાવ્યમય અનુવાદ છે. પરમહંસપ્રવચ્છ, પ્રબોધચિન્તામણિ ચૌપાઈ, અંતરંગ ચૌપાઈ આદિ પણ તેના નામો છે. ૨ જુઓ: પ્રશસ્તિશ્લોક નં. ૪-૬ આજના ઇત્તરે (મારવાડ) ના આસપાસનો પ્રદેશ.

આ ટીકાનું સંશોધન શ્રીમાણિક્યસુન્દરસૂરિજીએ કર્યું છે. એમ ટીકાકારે ટીકાની પ્રશસ્તિના પાંચમા શ્લોકમાં તથા પ્રત્યેક સર્ગના અન્તમાં ઉલ્લિખિત કર્યું છે. શ્રી માણિક્યસુન્દર-સૂરિજી કાવ્યકાર શ્રીજયશેખરસૂરિજીના લઘુગુરુધ્રાતા શ્રી મેરુતુલ્લસૂરિજીના શિષ્ય છે. તેમણે પણ સંસ્કૃત ગુજરાતી ગદ્ય આદિમાં અનેક કૃતિઓ રચી છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ:

આ ગ્રંથના નીચે મુજબ વે સંસ્કરણ આ પ્રકાશન પહેલાં છપાઈ ગયાં છે.

શ્રાવક મીમસી માણેક તરફથી પ્રકરણરત્નાકરના ભાગમાં કેવલ મૂલ અને તેનું પં. હીરાલાલ હંસરાજે કરેલું ગુજરાતી ભાષાવર્ણન ઘણાં ઘણાં અગાઉ મુદ્રિત થયું છે. વીજું સંસ્કરણ જામનગરની 'આર્યરક્ષિતપુસ્તકોદ્યાર સંસ્થા' તરફથી ગત વર્ષે-માંજ પ્રકાશન પામ્યું છે. તેમાં ધર્મશેખરસૂરિજી કૃત ટીકા પણ મુદ્રિત થઈ છે. પરંતુ તે અને અહિં પ્રકાશન પામતી ટીકા એકજ હોવા છતાં કેટલાક સ્થળોએ ફેરફારવાલી છે. આ ફેરફાર, સંભવ છે કે, પ્રતિના કોઈ વાંચકે કર્યો હોય અથવા સો પ્રસ્તુત સંસ્કરણના સંપાદકે કર્યો હોય. ઉક્ત સંસ્કરણ મુદ્રિત થઈ રહ્યું હશે ત્યારેજ સ્વ. વિદ્વાન્ આચાર્ય શ્રી વિજયક્ષમાભદ્રસૂરિજી મહારાજે, પ્રસ્તુત વાંચકો સમક્ષ રજુ

यथा संस्करणं संपादनं शुरु कर्तुं ह्युं. हुं मानुं छुं के, तेमने जामनगरनी चक्रसंस्था तरफयी थई रहेला प्रकाशननी जार्ग नही होय तेथीज तेमणे आ शुरु कर्तुं हरो. जो आपणी पुस्तक-प्रकाशन संस्थाओ एक बीजाना सहकारयी अने पोतानी प्रवृत्तिओनी अन्योन्य माहिती आपवा पूर्वक कार्य करे तो एकजातनां कार्यो पाल्लनो अम, शक्ति अने द्रव्यनो दुरुपयोग यत्तो अटके अने अन्य उपयोगी कार्यो थई शके.

कमभाग्ये, आ प्रकाशनना अडार फोर्म (२८८ ६०-८ सर्ग) मुद्रित थया पछी, विद्वान् आचार्य श्रीविजयक्षमाभद्र-सूरिजी महाराज बढवाण केम्प (काठीयाबाड) मां वि. सं. २००० ना आपाड शुद्ध एकमना अमंगल प्रभाते विक-राल काठना दुदृष्टेद पंजामां बेंतालीस वर्षती उमरे अनेक धर्मसेवा अने श्रुतसेवा करवानी भावनासाथे सपढाई गया अने परिणामे आ पुस्तकनुं मुद्रण त्यांयीज अटकी पड्युं.

पूज्य व्याख्यान वाचस्पति कविकुलकिरीट गुरुदेव श्री विजय लब्धिसूरीश्वरजी महाराजानी हुंमनिष्ठा मां गत चातुर्मास अत्र थयुं दरमियान शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फंडना ट्रस्टीओ श्री हीराचंद कस्तुरचंद शबेरी अने श्री बाबुभाई प्रेमचंद शबेरीए अधुरा रहेला आ कार्यने संपूर्ण करी आपवानुं कहेतां में आ कार्य हाथ धरूं संशोधन माटे कोई हस्तप्रतो मने आपी नथी, पू. क्षमाम-दसूरि महाराजे तैयार करेल प्रेस कॉपीना आधारेज में आ

પુસ્તકનું નવમાં સર્ગથી સંશોધન કર્યું છે. પ્રેસ કૉપીમાં પણ તેની કઈ હસ્તપ્રતના આધારે કૉપી કરાવી છે, તેનો નિર્દેશ નથી, તેથી કયા મંદારની કઈ હસ્ત પ્રત કે પ્રતોના આધારે છાની કૉપી થઈ છે તે કહેવાને હું સમર્થ નથી.

આ પુસ્તકના સંશોધનમાં, સાસુ કરીને પ્રસ્તાવનાનાં લેખનમાં મુનિશ્રી ભાસ્કરવિજયજીવ આપેલી મદદ માટે તેમને ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય કેમ ચાલે ?

અન્તમાં, પ્રેસદોષ, સંશોધનદોષ અંગરૂં સૌ મતિર્મદતા આદિના યોગે જે કાંઈ સ્થલના રહી જવા પામી હોય તેનું સંશોધન કરી અભ્યાસિઓ આનું અધ્યયન-પરિશીલન કરે અને તે દ્વારા ધીતરાગભાપિત સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ દર્શન, અને સમ્યાગ્ ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીની ચયાશક્તિ આરાધનામાં વધુને વધુ આગલ વધે એમ હચ્છુ છું.

સાંલપાંગ જૈન ઉપાધ્યય,

મુલ્યેર, મુંબઈ ૪

આપાઠ શુ. ૮ વિ. સં. ૨૦૦૨

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય-

લલિતસૂરીશ્વરચરણસેવક

મુનિ વિક્રમવિજય

આભારદર્શન ।

સદગત પૂ. આચાર્ય શ્રી ક્ષમામદ્રસૂરિજીથી દૈવશાત્ર સંપૂર્ણ નહિ કરી શકાયલું આ જૈનકુમારસમવ મહાકાવ્ય સદ્માગ્યે પૂજ્ય આચાર્યવર શ્રી વિજયલલિતસૂરિજીના મુંબઈ પ્લાતુર્માસ દરમ્યાન તેમના વિદ્વાન શિષ્યરત્નો મુનિપ્રવર શ્રી વિક્રમવિજયજી તથા શ્રી માસ્કરવિજયજીના સાનંદ સહ-કારને પરિણામે સંપૂર્ણતા પામી શક્યું છે, તે બદલ ફંડ તરફથી તેઓશ્રીનો અહીં આભાર માનવાની અમે તક લઈએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના રચયિતા વિષે પ્રસ્તાવનામાં વિસ્તૃત રીતે કહેવાયું છે. પૃથ્વી અહિં તે બાબતનું પુનરુચ્ચારણ જરૂરનું નથી; પરંતુ આ સંસ્થાના વ્યવસ્થાપકો પ્રાચીન અને અપ્રકટ રહેલા જૈન સાહિત્યાદિના ગ્રંથોનું પ્રકાશન કરવા સદા સત્તુક છે—અને રહેશે. તેઓ આશા રાખે છે કે તેવા પ્રાચીન ગ્રંથોના પ્રકાશન માટે ધુરંધર વિદ્વાન જૈનમુનિઓ તથા આવક સમુદાય તરફથી ફંડના વ્યવસ્થાપકોને યોગ્ય માર્ગદર્શન તથા સહાય મળશે. આ ફંડદ્વારા જૈન સાહિત્યના છૂપાં અનેક રત્નો જાહેરમાં મૂકાય અને તે દ્વારા જૈન શાસનની કીર્તિપતાકા દિગ્ગન્તમાં ફરકતી રહે. અમારી માવના છે.

આ પ્રકાશનમાં સહાય કરનારા સર્વેનો ખરી ચાર આભાર માની વિરમીએ છીએ.

લી.

હીરાચંદ કસ્તુરચંદ જ્ઞવેરી
મોતીચંદ મગનભાઈ જ્ઞોકશી

વ્યવસ્થાપકો

શ્રી દે. લા. જૈ. પુ. ફંડ.

श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोद्वारे—

श्रीमदञ्चलगच्छीयकविचक्रवर्तिजयशेखरसूरिविरचितं जैनकुमारसंभवमहाकाव्यम् ।

तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिकृतटीकया सहितम् ।

विश्वहितवोधिदायकश्रीममीविजयगुरुभ्यो नमः

॥ अर्हम् ॥

अथ प्रथमः सर्गः प्रारभ्यते ।

अस्त्युत्तरस्थां दिशि कोशलेति,

पुरी परीता परमर्द्धिलोकैः ।

निवेशयामास पुरः प्रियायाः,

स्वस्या वयस्यामिव यां घनेशः ॥ १ ॥

सम्पन्नकामा नयनाभिरामाः,

सदैवजीवत्प्रसवा अवामाः ।

यत्रोज्झितान्यग्रमदाऽवलोका

अदृष्टशोका न्यविशन्त लोकाः ॥ २ ॥

युग्मम् ।

टीकाकारमङ्गलचरणम्—

ध्यात्वा श्रीशारदां देवीं, नत्वा श्रीगुरुनपि ।

कुमारसम्मवस्येयं, विवृतिर्लिप्यते मया ॥ १ ॥

यस्मै काव्ययुगप्रदानवरदा, श्रीशारदा देवता,
श्रीमज्जैनकुमारसम्भवमहाकाव्यादिकर्ता कलौ ॥

३ सिद्धान्तोदधिचन्द्रमाः सहृदयश्रेणीशिरःशेखरः,
सोऽयं श्रीजयशेखराख्यसुगुरुर्ज्जोयाजगन्मङ्गलम् ॥२॥

अत्राऽयं किल सम्प्रदायः—लौकिककाव्यानुसारेण 'अस्त्यु-

६ चरसां दिशि' इति सप्ताक्षराणि वर्तन्ते इति न ज्ञातव्यं किन्तु

श्रीसंभर्तार्ये श्रीमदञ्चलगच्छगगनप्रमाकरेण यमनियमासन-

प्राणायामाद्यष्टाङ्गयोगविशिष्टेन समाधिध्यानोपविष्टेन निजम-

९ तिजितसुरसूरिणा परमगुरुश्रीजयशेखरसूरिणा चन्द्रमण्डल-

, समुज्ज्वलराजहंसस्कन्धोपितया चञ्चलकुण्डलाद्याभरणविभू-

पितया भगवत्या श्रीमारत्या प्रभो ! त्वं कविचक्रवर्तित्वं च

१२ प्राप्य निश्चित इवासीनः किं करोषि ? इति प्रोच्य (अस्त्युत्त-

रसां दिशि कोशलेति० ॥ १ ॥ सम्पन्नकामा नयनाभिरामा०

॥ २ ॥ एतदाद्यकाव्ययुगं दत्त्वा विहितसुरासुरसेव-

१५ श्रीयुगादिदेवसत्कजन्मबालकेलियौवनमहेन्द्रस्त्रवनसुमंगलासुन-

न्दापाणिग्रहणचतुर्दशस्वप्नदर्शनभरतसंभवप्रातर्वर्णनपुरःसरं जैनं

श्रीकुमारसम्भवमहाकाव्यं कारितं, यथा लौकिककुमारसम्भवे

१८ कुमारः कार्तिकेयः तस्य सम्भवस्तथा अत्र कुमारो भरतः

तस्य संभवो ज्ञेयः । शिशवश्च सर्वेऽपि कुमारा उच्यन्ते अतः

कुमारसम्भव इति नाम्ना महाकाव्यमत्रापि ज्ञेयम् । तेन

२१ आदौ ध्यात्वा श्रीशारदां देवीं इति प्रारम्भे न दुष्टम् ।

अत्र ग्रन्थे च क्वापि समासं गृत्वा व्याख्या करिष्यते, क्वापि

शब्दस्य पर्यायमात्रमेव प्रोच्य व्याख्या करिष्यते ।

२४ अस्त्युत्तरसां दिशि कोशलेति० । अस्ति विद्यते—कासी

कर्तृ० ? कोशला अयोध्या इति पुरी नगरी । अयोध्यायाः शाश्वत-
त्वेन त्रिकालव्यापकत्वेऽपि वर्तमाननिर्देशः । अतीतमविप्यतोः
कालयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेन अवस्तुत्वात् वर्तमानस्यैव कालस्य ३
वास्तवत्वात् । यदागमः “भवति स नामातीतः प्राप्तो यो नाम
वर्तमानत्वम् । एष्यंश्च नाम स भवति यः प्राप्स्यति वर्तमा-
नत्वम् ॥ १ ॥” कास्त्रि उत्तरस्यां दिशि कौवेर्या ककुभि । इह ६
यद्यपि नानादेशनिवेशमाजनं जनं प्रतीत्य विवक्षितनग-
र्यादिकनियमनं न तादृशीं सङ्गतिमङ्गति तथापि सकले
दिग्मण्डले उत्तरस्याः प्रशस्यत्वात् तन्नामोत्कीर्तनं चकार कविः, ८
स्वाक्रान्तं दक्षिणदिशमाश्रित्य वा । कथंभूता कोशला ? परमर्द्धि-
लोकैः परीता-परमा ऋद्धिर्धनकनकवसनादिका येषां ते पर-
मर्द्धयस्ते च ते लोकाश्च परमर्द्धिलोकास्तैः परीता परिगता १२
अन्विता इति यावत्, अथ कोशलमेव प्रधानपुरुषकर्तृत्वेन
विशिनष्टि—धनेशो धनद उत्तरदिक्पालो यां कोशलां पुरीं
निवेशयामास स्थापयामास, ऋपमजन्मतः पूर्वलक्षाणां १५
विंशतौ व्यतीतायाम् । एवं हि आगमे श्रूयते, यदा किल
भगवान् ऋपमस्वामी अस्या अवसर्पिण्यास्तुतीयारकस्यावसाने
त्रिध्वज्यवहारबन्ध्यत्वेन मुग्धमतीनां प्रजानां निखिलन्याय- १६
प्रदर्शनाय राज्यमारमङ्गीचकार । तदा च सौधर्मधुरपतिनिदे-
शवशंवदो धनदो चर्प्यसौवर्णप्राकारां अग्रंलिहस्फुटस्फादि-
कागारां संभवन्नवनवपूजोत्सवविहारां नवयोजनविस्तारां द्वाद- २१
शयोजनायामां सरःसरसदीर्घिकागृहवाटिकारामाभिरामां काले
भविष्यदयोध्याभिधानां त्रिनीतां पुरीं निवेशयामास । ततः २३

- दूरस्वानगास्तदासन्ननरानाहुस्ते कुशला इति कालेन सा कोशला
अभूत् । एतेन दक्षिणभरतार्धमध्यवर्तित्रिभागरूपस्य कौश-
३ लायाः स्थानस्य शाश्वतत्वं तन्निवेशस्य च गृहप्राकारारामलक्ष-
णस्य धनदकर्तृकत्वं उक्तं भवति । उत्प्रेक्ष्यते—स्वस्याः आत्मनः
सम्बन्धिन्याः प्रियाया इष्टायाः । (पुरः) पुरतो नगर्याः अलकाया
५ वयस्यामिव सखीमिव । सख्यं हि समानशीलयोरेव शोभते इत्य-
नेन कोशलायाः केनाऽपि रामणीयकगुणेन अलकायाः सादर्यं
भन्यन्ते । तेन च कोशलायां दृष्टायां अदृष्टामप्यलकां दृष्टामिव
९ मन्यन्ते । अन्योऽपि धनेशो धनवान् स्वस्याः प्रियायाः कान्तायाः
पुरोऽग्रे वयस्यां सखां निवेशयति । ननु इदं शास्त्रं नगर-
सागरशैलक्रतुचन्द्राकोदयोद्यानजलकेलिमधुपानसुरतमद्भूतप्र-
१२ माणाजिनायकाम्युदयविवाहविप्रलम्भकुमारवर्णनरूपविशिष्टा-
ष्टादशवर्णनोपेतत्वान्महाकाव्यम् तच्चादौ मङ्गलाभिधानमन्तरेण
(कथं) श्रोतुः प्रवृत्तिनिमित्तं भवति । नैवम् । अस्व महाकाव्यस्य
१५ सत्र तत्राधिकारे श्रीकृष्णभदेवनामगद्यप्रविप्रितस्य सर्वस्याऽपि मङ्ग-
लमयत्वात् मङ्गलमयस्यापि मङ्गलान्तरकरणे अनवस्थादौस्थ्यस्य
दुर्निवारत्वात् । न हि प्रकाशमयः प्रदीपः स्वप्रकाशे प्रदीपा-
१८ न्तरमपेक्षते । किञ्च 'यदध्यासितमर्हद्विस्तृद्धि तीर्थे प्रचक्षते',
इति वचनात् बहुभिस्तीर्थैकद्विरध्यासितायाः कोशलायास्तीर्थ-
रूपतेव । शास्त्रारम्भे च तत्रामग्रहणात् कर्तुः श्रोतुश्च निश्चितो
२॥ मङ्गलाम्युदय इति सुखम् ॥ १ ॥ सम्पन्नकामा नयनाभि-
रामा—यत्र यस्यां नगर्या एवंविधा, लोका न्यविशन्त, धातूनाम-
३१ नेकार्थत्वात् वसन्ति स्म 'निविशः' (३।३।२४) इति सूत्रेणा-

स्मनेर्पदमत्र । किंलक्षणा लोकाः ? सम्पन्नकामाः सम्पन्नाः कामा
 अभिलाषा मनोरथा येषां ते सम्पन्नकामास्तत्कालमेव प्राप्त-
 मनोवाञ्छितसर्वसुखसम्पत्तित्वात्, पुनः किं० ? नयनाभिरामाः ३
 नयनानां लोचनानाम् अगिरामाः मनोज्ञाः सर्वाङ्गसौभाग्य-
 सुन्दरत्वात् । पुनः किंविशिष्टाः ? सदैव जीयत्प्रसवाः सर्वकालं
 जीवितावधि जीवन्तः प्रसवा अपत्यानि येषां ते सदैवजीवत्प्रसवाः । ६
 पुनः किंविशिष्टाः ? अवामा न परस्परं प्रतिकूल मिथः सौहार्द-
 परत्वात् । पुनः किंविशिष्टाः ? उज्जितान्यप्रमदावल्लोका उज्जित-
 स्त्यक्तोऽन्यप्रमदानां परस्त्रीणामवल्लोको दर्शनं यैस्ते उज्जितः ०.९
 परस्त्रीपराङ्मुखत्वेन परनारीसहोदरेति लब्धविरुद्धत्वात् । पुनः
 किंविशिष्टाः ? अदृष्टशोकाः न दृष्टः शोको यैस्ते अदृष्टशोकाः
 इष्टवस्त्वादेरवियोगत्वात् ॥ २ ॥

१२

चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली

सुवर्णशालः श्रवणोचितश्रीः ।

यत्राभितो मौक्तिकदत्तवेष्ट-

१५

ताटङ्गलीलामवहत्पृथिव्याः ॥ ३ ॥

चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली ० । यत्र यस्यां नगर्यां सुवर्णशा-
 लः स्वर्णप्राकारः अमितः समन्ततः पृथिव्या मौक्तिकदत्तवेष्टितां १०
 ताटङ्गलीलां मौक्तिकैर्दत्तो वेष्टो यसिन् एवंविधो यस्ताटङ्गः
 कर्णामरणं तस्य लीलां अवहत् । किंलक्षणः सुवर्णशालः ?
 चन्द्राश्मचञ्चत्कपिशीर्षशाली चन्द्रकान्तसत्त्वानि चञ्चन्ति प्रस- २१
 रन्ति कपिशीर्षाणि तैः शाली शोभमानः । पुनः किंविशिष्टः ?
 श्रवणोचितश्रीः श्रवणाद्योचिता योग्या श्रीः शोभा यस्य स २३

श्रव० । ताटङ्कपक्षे श्रवणोचितश्रीः, कर्णस्य योग्या श्रीर्लक्ष्मी
यस्य सः ॥ ३ ॥

३ नदद्भिरर्हद्भवनेषु नाट्य-
क्षणे गम्भीरध्वनिभिर्मृदङ्गैः ।

यत्राऽफलत्केलिः कलापिपङ्के-

६ विनापि वर्षा धनगर्जिताशा ॥ ४ ॥

नदद्भिरर्हद्भवनेषु नाट्य० । यत्र यस्यां नगर्यां केलिः क्रीडा,

कलापिपङ्केः मयूराणां श्रेणेः, वर्षाकालं विनापि धनगर्जिताशा

९ मेघगर्जरवस्याशा अफलत् । वर्षाशब्दो बहुवचनान्तो ज्ञेयः यथा

प्राणदारानुप्रमुखाः । कैर्मृदङ्गैः । मृदङ्गैः किं कुर्वद्भिः ? अर्हद्भ-

वनेषु सर्वज्ञप्रासादेषु नाट्यक्षणे नाटकावसरे नदद्भिः शब्दाय-

१२ मानैः । किंविशिष्टैर्मृदङ्गैः ? गम्भीरध्वनिभिः गम्भीरो ध्वनिर्नादो

येषां ते गम्भीरध्वनयः तैः ॥ ४ ॥

हर्षादिवाधःस्थितनायकानां

१५ प्राप्य स्थितिं मौलिषु मन्दिराणाम् ।

यस्यां क्षणत्किङ्किणिकानुयायि

नित्यं पताकाभिरकारि नृत्यम् ॥ ५ ॥

१८ हर्षादिवाधःस्थितनायकानां० । यस्यां नगर्यां पताकाभिः नित्यं

निरंतरं नृत्यं अकारि, उत्प्रेक्षते हर्षादिव । किं कृत्वा ? मन्दिराणां

आवासानां मौलिषु शृङ्गेषु स्थितिं प्राप्य । किंविशिष्टानां मन्दि-

राणाम् ? अधःस्थितनायकानां अधःस्थिता नायका स्वामिनो येषु,

१९ अत एव हेतोः पताकानां उपरिस्थितत्वहर्षानृत्यमिति भावः ।

किंलक्षणं नृत्यम् ? कण्टिकिणिकानुयायि शब्दायमानक्षुद्र-
घटिकाघर्धारिकामनुगच्छत् ॥ ५ ॥

तमिस्रपक्षेऽपि तमिस्रराशे-

३

रुद्धेऽवकाशे किरणैर्मणीनाम् ।

यस्यामभूवन्निशि लक्ष्मणानां

श्रेयोऽर्थमेवावसथेषु दीपाः ॥ ६ ॥

६

तमिस्रपक्षेऽपि तमिस्रराशे० । यस्यां पुर्यां लक्ष्मणानां लक्ष्मी-
वतां आवसथेष्ववासेषु निशि रात्रौ दीपाः श्रेयोऽर्थमेव मङ्ग-
लार्थमेवाभूवन्, निशि इत्यत्र 'मासनिशासनस्य शसादौ लुम्बा' ६
(सि० २।१।१००) इति सूत्रेणाकारलोपः । क सति ? तमिस्र-
पक्षेऽपि अन्धकारपक्षेऽपि, तमिस्रराशेरन्धकारसमूहस्य मणीनां
किरणैरवकाशं रुद्धे सति । अत एव दीपानां श्रेयोऽर्थत्वमेव १३
तमसो मणिकरणैरेव रुद्धत्वादिति भावः ॥ ६ ॥

रत्नौकसां रुग्निकरेण राक्ती-

कृतासु सर्वास्वपि शर्वरीषु ।

१५

सिद्धिं न मन्त्रा इव दुःप्रयुक्ता

यत्राऽभिलाषा ययुरित्वरीणाम् ॥ ७ ॥

रत्नौकसां० । यत्र यस्या नगर्याम् इत्वरिणामसतीनां अभि- १८
लापाः मनोरथाः सिद्धिं न ययुः न गताः, क इव ? दुःप्रयुक्ता
अविधिव्यापारिता मन्त्राः (इव) सिद्धिं न यान्ति । कासु सतीषु ?
रत्नौकसा रत्नमयावासानां रुग्निकरेण कान्तिसमूहेन, सर्वास्वपि
शर्वरीषु रात्रिषु, राक्तीकृतासु राक्ता पूर्णिमा तत्सदृशासु कृतासु २२

रात्रिषु । कुलटाचौराणामभिलाषसाधकं तम एव, तत्र च
तन्नास्तीति भावः ॥ ७ ॥

- ३ यद्वेश्मवातायनवर्त्तिवामा-
जने विनोदेन बहिःकृतास्ये ।
व्योमाम्बुजोदाहरणं प्रमाण-
१ विदां भिदामापदभावसिद्धयै ॥ ८ ॥

यद्वेश्मवातायनवर्त्तिवामा० । प्रमाणविदां तार्किकाणां व्योमा-
बुजोदाहरणम्—आकाशकमलदृष्टान्तः, अभावसिद्धौ अभावसि-
१ द्ध्यर्थं प्रयुक्तं सत् भिदामापत् भेदं प्राप । यदसद्वस्तु प्रमाणेन
स्थाप्यते सा अभावसिद्धिः कथ्यते । महीतले घटो नास्ति
यथा आकाशे कमलम् । क सति ? यद्वेश्मवातायनवर्त्तिवामाजने
१२ यस्या जगर्था घवलगृहसत्कगवाक्षवर्त्तिनि स्त्रीजने, अत्र जाता-
वेकवचनम्, विनोदेन बहिःकृतास्ये 'सति कौतुकेन गवाक्षस्य
द्वारिकाया बहिःकृतमुख इत्यर्थः । स्त्रीणां मुखान्येव आकाशे
१५ कमलानि सत्यानि । अत एवाकाशकमलानामसत्करुपना वादिनां
व्यर्था जातेति भावः ॥ ८ ॥

- युक्तं जनानां हृदि यत्र चित्रं
१८ वितेनिरे वेश्मसु चित्रशालाः ।
यत्तत्र मुक्ता अपि बन्धमापु-
र्गुणैर्वित्तानेषु तदद्भुताय ॥ ९ ॥

युक्तं जनानां हृदि यत्र चित्रं० । यत्र यस्यां पुर्यां वेश्मसु
१९ आवासेषु चित्रशाला जनानां लोकानां हृदि चित्रं युक्तं विते-

निरे विस्तारयामासुः चित्रशब्देन चित्रकर्म आश्चर्यं वा । चित्र-
शालाश्चित्रं कुर्वन्ति, एतद्युक्तं यस्य यद्वस्तु स्यात् स तदन्येभ्योऽपि
दत्ते युक्तमेतत् । यत् तत्र ताम्रं चित्रशालासु मुक्ता अपि गुणै-३
र्वितानेषु बन्धम् आपुः प्राप्तान्तदद्भुताय आश्चर्याय जातम्,
ये मुक्ताः सिद्धाः स्युस्ते गुणैः सत्त्वरजस्तमोलक्षणैः बन्धं कथ-
माप्नुवन्ति ? अथवा ये वितानेषु मुक्ताः स्थापिताः स्युः ते गुणै-९
र्विनयादिभिर्बन्धं कथन्० ? अथवा ये मुक्ताश्चौरादयः स्युः ते
गुणै रज्जुमिश्र० ? इत्थं विरोधः । अथ विरोधपरिहारमाह—
मुक्ताशब्देन मौक्तिकानि वितानेषु चन्द्रोद्द्योतेषु गुणैस्तन्तु-९
भिर्बन्धं आपुरिति तत्त्वम्, अत्र विरोधात्तद्विरोधो ज्ञेयः ॥ ९ ॥

प्रभुप्रतापप्रतिमप्रचौरे

पौरै जने ज्योतिषिकैर्न यत्र ।

१२

चौराधिकारः पठितोऽपि सम्यक्

प्रतीयते सानुभवेन बन्ध्यः ॥ १० ॥

प्रभुप्रतापप्रतिमप्रचौरे० । यत्र यस्यां पुर्यां ज्योतिषिकैर्गणकै-१५
श्चौराधिकारः सम्यक् पठितोऽपि न प्रतीयते स ज्ञायते स ।
किमूतश्चौराधिकारः ? अनुभवेन विना बन्ध्यो फललक्षणया
रहितः, कोऽपि चौर्यं न करोतीति भावः । क सति ? पौरै जने १८
नागरिकलोके प्रभुप्रतापप्रतिमप्रचौरे सति—प्रभोः श्रीरूपम-
देवस्य प्रतापात् प्रतिमयाश्चौरा येन स प्रभुप्रताप०
तस्मिन् ॥ १० ॥

२१

पणायितुं यत्र निरीक्ष्य स्त-

राशिं प्रकाशीकृतमापणेषु ।

२३

रत्नाकराणां मकराकरत्व-

मेवावशिष्टं बुबुधे बुधेन ॥ ११ ॥

- ३ पणायितुं यत्र निरीक्ष्य रत्न० । यत्र यस्यां नगर्यां बुधेन
विदुषा रत्नाकराणां मकराकरत्वं मकरमत्स्यादीनामाकरत्व-
मेवावशिष्टं उद्धृतं बुबुधे ज्ञातवान् । किं कृत्वा ? आपणेषु हृद्गेषु
६ पणायितुं व्यवहर्तुं रत्नराशिं मौक्तिककर्कतनहंसगर्भपद्मरागादि-
रत्नसमूहं प्रकाशीकृतं प्रकटीकृतं वीक्ष्य हृष्टा । समुद्रस्य
रत्नाकर-मकराकर इति द्वे नाम्नी प्रसिद्धे । रत्नाकरत्वं पुर्या
९ गृहीतं, मकराकरत्वं तु समुद्रे स्थितमिति भावः ॥ ११ ॥

यच्छ्रीपथे सञ्चरतो जनस्य

मिथो भुजेष्वद्भ्यदघट्नोत्थैः ।

- १२ व्यतायत व्योमगतैः स्फुलिङ्गै-

र्नक्षत्रचित्रं न दिवाऽपि कस्य ॥ १२ ॥

यच्छ्रीपथे सञ्चरतो जनस्य० । यत्र यस्यां नगर्यां व्योमगतै-

- १५ राकाशसितैः स्फुलिङ्गैर्दिवापि दिवसेऽपि कस्य पुरुषस्य नक्षत्र-
चित्रं नक्षत्रसत्काश्चर्यं न व्यतायत न विस्तारयामास, 'तनूयी
विस्तारे' तन् द्यस्तनीत अद् 'क्यः शिति' (सि० ३।४।७०)
१८ इति (क्यः) ततश्च 'तनः क्ये' (सि० ४।२।६३) इति
नकारस्थाने आकार इति प्रयोगो ज्ञेयः । किंलक्षणैः स्फुलिङ्गैः० ?
यच्छ्रीपथे सञ्चरतो जनस्य मिथो भुजेषु अद्भ्यदघट्नोत्थैः,
२१ यस्यां नगर्यां राजमार्गे सञ्चरतो जनस्य लोकस्य मिथः परस्परं
भुजेषु बाहुषु अद्भ्यदानां बाहुरक्षाणां घट्नमास्फुलनम्, ततः
२२ समुत्थितैरुत्पन्नैरित्यर्थः ॥ १२ ॥

हल्लीसके श्रीजिनवृत्तगानै-

र्यद्वालिकालिः किल चारणर्पीन् ।

शुश्रूपमाणानिह निश्चल्य्या-

ऽलुम्पदिवः सप्तक्रापिष्यवस्थाम् ॥ १३ ॥

हल्लीसके श्रीजिनवृत्तगानैर्यद्वालिकालिः० । यस्याः पुर्या बालिकानां श्रेणिः । किल इति सत्ये । दिव आकाशस्य सप्तक्रापि-
व्यवस्थां अलुम्पत्, सप्तैभ्योऽप्यधिकतरा मुनयो जाता इत्यर्थः ।
किं कृत्वा? हल्लीसके श्रीजिनवृत्तगानैः, रासकमध्ये श्रीऋषभ-
देवस्य गुणगानैः, इहाकाशे । शुश्रूपमाणान् श्रोतुमिच्छतः ।
चारणर्पीन् आकाशगामिनो मुनीन् । निश्चल्य्य निश्चली-
कृत्य ॥ १३ ॥

दत्तोदकभ्रान्तिभिरिन्द्रनील-

भित्तिप्रभामिः परिपूर्यमाणाः ।

आनाभिनीरा अपि केलिवापी-

र्यस्यां जनो मन्दपदं जगाहे ॥ १४ ॥

दत्तोदकभ्रान्तिभिरिन्द्रनील० । यस्यां पुर्यां जनो लोकः
केलिवापीः क्रीडासक्तवापीर्मन्दपदं मन्दमन्दपदन्यासं यथा
भवति तथा जगाहे अवगाहयामास । किंलक्षणा वापीः? १८
आनाभिनीरा अमि नाभिं यावदेव नीरं यासां ता आना० ।
पुनः किंविशिष्टाः? इन्द्रनीलभित्तिप्रभामिः परिपूर्यमाणाः
इन्द्रनीलसत्कमणिभित्तेः प्रभामिः सामस्त्येन त्रियमाणाः । २१
किंविशिष्टाभिरिन्द्रनीलभित्तिप्रभामिः? दत्तोदकभ्रान्तिभिर्दत्ता
उदकस्य भ्रान्तिर्याभिस्ताभिर्दत्तो० ॥ १४ ॥

यियाचिपौ यत्र जने यथेच्छं
कल्पद्रुमाः कल्पितदानवीराः ।

निवारयन्ति स्म मरुद्विलोल-
प्रवालहस्तैः प्रणयस्य दैन्यम् ॥ १५ ॥

यियाचिपौ यत्र जने यथेच्छम्० । यत्र यस्यां नगर्यां कल्प-
द्रुमाः कल्पवृक्षा मरुद्विलोलप्रवालहस्तैर्वायुना चञ्चलानि किशल-
यान्येव हस्तास्तैर्जने लोके 'तृणं लघु तृणात् तूलं तूलादपि हि
याचकः' इति न्यायात् प्रणयस्य दैन्यं याच्याया दीनभावं निवा-
रयन्ति स्म, किंविशिष्टे जने? यथेच्छं यियाचिपौ यदृच्छया
गृहभूषणादि याचितुमिच्छौ, किलक्षणाः कल्पद्रुमाः? कल्प-
तदानवीराः वाञ्छितदाने समर्थाः ॥ १५ ॥

पूपेव पूर्वाचलमूर्ध्नि घूक-
कुलेन घोरं ध्वनतापि यत्र ।

नाखण्डि पाखण्डिजनेन पुण्य-

भावः सतां चेतसि भासमानः ॥ १६ ॥

पूपेव पूर्वाचलमूर्ध्नि घूक० । यत्र यस्यां नगर्यां पाखण्डिजनेन-
सतां चेतसि भासमानो देदीप्यमानो पुण्यभावो न अखण्डि न
खण्डयामास । किलक्षणेन पाखण्डिजनेन? घोरं ध्वनतापि रौद्रं
यत् (तत्) प्रलपतापि । क इव? पूपा इव, यथा पूपा सूर्यो
घोरं ध्वनतापि घूककुलेन न खण्ड्यते । सूर्यः किलक्षणः?
पूर्वाचलमूर्ध्नि उदयाचलमस्तके भासमानः ॥ १६ ॥

इक्ष्वाकुभूरित्यभिधामघाद्-

यदा निवेशात्प्रथमं पुरोऽस्याः ।

नामेस्तदा युग्मिपतेः प्रपेदे

३

तनूजभूयं प्रभुरादिदेवः ॥ १७ ॥

इक्ष्वाकुभूरित्यभिधामघा० । यदा यस्मिन्नवसरे अस्याः पुरो नगर्या निवेशाद्द्वचनाया प्रथमं पूर्वं भूर्भूमिरिक्ष्वाकुभूरित्य-६
भिधां नाममघात् धरति स्म, तदा तस्मिन्नवसरे आदिदेव-
प्रभुर्युग्मिपतेर्नामेर्युगलिस्वामिनो नामिनृपस्य तनूजभूयं पुत्रभावं
प्रपेदे प्रपन्न इत्यर्थः । तनूजभूयमित्यत्र तनूजेन भवनं तनूज-९
भूयं 'हत्याभूयं भावे' (५।१।३६) इति सूत्रेण भूय इति
निपातः ॥ १७ ॥

यत्रोदरस्थे मरुदेव्यदीव्य-

१२

त्पुण्येति साध्वीति न कस्य चित्ते ।

श्रीधाम्नि सन्मौलिनिवासयोग्ये

महामणौ रत्नखनिः क्षमेव ॥ १८ ॥

१५

यत्रोदरस्थे० । यत्र यस्मिन् भगवति उदरस्थे सति मरुदेवी
पुण्या इति पवित्रा निःपापत्वात्, साध्वी इति निर्मलशीलत्वात्,
कस्य चित्ते न अदीव्यत् न दिदीपे, केव ? रत्नखनिः क्षमेव, यथा १८
रत्नखनिः क्षमा महामणौ उदरस्थे मध्यस्थिते सति कस्य चित्ते
न दीप्यति; अपि तु सर्वस्यैव चित्ते दीप्यत इति भावः ।
किंविशिष्टे भगवति ? श्रीधाम्नि श्रियः शोभाया गृहे । पुनः
किंविशिष्टे भगवति ? सन्मौलिनिवासयोग्ये सतां साधूनां शीर्ष-२३

निवासयोग्ये । मणिपक्षे श्रीधाम्नि श्रियो लक्ष्म्या गृहे, पुनः किं० ?
सन्मौलिनि० ? प्रशस्यमुकुटस्य निवासयोग्ये ॥ १८ ॥

३ यो गर्भगोऽपि व्यमुचन्न दिव्यं
ज्ञानत्रयं केवलसंविदिच्छुः ।

विशेषलाभं स्पृहयन्न मूलं

६ स्वं सङ्कटेऽप्युज्जति धीरबुद्धिः ॥ १९ ॥

यो गर्भगो० । यो भगवान् गर्भगोऽपि गर्भस्थितोऽपि दिव्यं
देवलोकसम्बन्धि ज्ञानत्रयं मतिश्रुतावधिलक्षणं न व्यमुचत् न
९ मुक्तवान्, किंविशिष्टो भगवान् ? केवलसंविदिच्छुः केवल-
ज्ञानं प्राप्तुकामः । दृष्टान्तमाह—धीरबुद्धिः पुमान् विशेषलाभं
स्पृहयन् वाञ्छन् सङ्कटेऽपि मूलं स्वं मूलद्रव्यं नोज्जति न
१२ त्यजति ॥ १९ ॥

मध्येनिशं निर्भरदुःखपूर्णा-

स्ते नारका अप्यदधुः सुखायाम् ।

१५ यत्रोदिते शस्तमहोनिरस्त-

तमस्ततौ तिग्मरुचीव कोकाः ॥ २० ॥

मध्येनिशं० । यत्र यस्मिन् भगवति उदिते जाते सति
१८ नारका अपि सुखायां सुखानुभवं अदधुः धरति स्म । सुखायामि-
त्यत्र 'सुखादेरनुभवे' (३।४।३४) इति आयप्रत्यये श्रद्धावत्
सुखायाशब्दः, किंलक्षणा नारकाः ? मध्ये चित्तेऽनिशं निरन्तरं
२१ निर्भरं दुःखपूर्णाः क्षेत्रज्ञाऽन्योन्यकृतपरमाधार्मिककृतत्रिविध-
वेदनाभिर्वाटं दुःखिता इत्यर्थः । के इव ? कोकाश्चक्रवाका इव,
२२ यथा कोकाश्चिम्गरुचि सूर्ये उदिते सति सुखायां सुखं दधति,

किलश्रणाः कोकाः ? मध्येतिङं नित्राया मध्ये रात्रौ निर्मरेण
दुःखेन पूर्णा पूरिताः । किंविशिष्टे भगवति ? शस्तमहो-
निरस्ततमस्तौ-प्रशस्ततेजसा निराकृता तमस्ततिः पापश्रेणि- ६
येन । सूर्यपक्षे तमोऽन्धकारं ज्ञेयम् ॥ २० ॥

निवेद्य यं मूर्द्धनि मन्दरस्या-
चलेशितुः स्वर्णरुचिं सुरेन्द्राः । ६

प्राप्तेऽभिषेकावसरे किरीट-

मिवास्तुवन्मानवरत्नरूपम् ॥ २१ ॥

निवेद्य यं० । सुरेन्द्रा इन्द्रा अभिषेकावसरे जन्माभिषेक- ९
समये प्राप्ते सति यं भगवन्तं अनुवन् स्तुवन्ति सः । किं कृत्वा ?
अचलेशितुः पर्वतेश्वरस्य मन्दरस्य नेरोर्मूर्द्धनि मस्तके किरीटं
मुकुटमिव स्वर्णरुचिं सुवर्णकान्तिं यं स्वामिनं निवेद्योपवेद्य, १२
किं वि० भगवन्तम् ? मानवरत्नरूपं मनुष्येषु रत्नप्रायम्, अन्य-
स्याप्यचलेशितुः पृथ्वीपतेर्मूर्द्धनि मस्तके मुकुटो निवेद्यते ।
अथैवशास्त्रिमक्तिपरिणामः, कीदृशो मुकुटः ? स्वर्णरुचिः, १५
पुनः कीदृशः ?-मानवरत्नरूपः, माया लक्ष्म्या वा नवरत्नरूपश्च
यः स मानवः ॥ २१ ॥

मुपर्वसु खानुचरेषु तोषा-

दिवेक्षुदण्डेऽस्य मुपर्वेर्णान्द्रः । १८

शिशोर्विदित्वा रुचिमाशुवंश-

मिस्वाकुनामाङ्कितमातनिष्ठः ॥ २२ ॥ २३

मुपर्वेसु खानु० । इन्द्रः आशु शीघ्रं इस्वाकुनामाङ्कितवंश-
मातनिष्ठं विद्वारयामास । कुन्नादिव ? जलेनते-खानुचरेषु २३

- निजसेवकेषु सुपर्वेषु देवेषु तोषाद्वर्षादिव । किं कृत्वा ? अस्य
 स्वामिनः शिशोर्बालस्य सत् इक्षुदण्डे रुचिं अभिलाषं विदित्वा
 ३ ज्ञात्वा, किंविशिष्टे इक्षुदण्डे ? सुपर्वणि शोभनपर्वणि । सुपर्व-
 शब्देन देवा उच्यन्ते । शोभनपर्वत्वात् सुपर्वा उच्यते, अत एव
 हेतोः देवेष्वपि तोष इति भावः । कोऽर्थः—अतीतवर्तमानैष्यतां
 ६ आद्यार्हतां वंशस्थापनादि हरेर्जीतमति कृत्वा शक्रो वंशस्थापने
 प्रसूते इक्षुयष्टिहस्त आगतोऽर्हद्दृष्टिं इक्षौ इक्षुविषये स्वामिनो
 रुचिं दृष्टोचे—प्रभो ! किं इक्षु अकुर्भञ्जयसि 'अकु भक्षणे' इति ।
 ९ अर्हन् करं प्रासारयत् अतो हेतोः हरिरिक्ष्वाकुवंशमस्थापयत् ।
 तदाऽन्येऽपि क्षत्रिया इक्षुं मुञ्जते तेन भवन्तीक्ष्वाकवः ।
 प्रमोक्ष पूर्वजाः काश्यं इक्षुरसं पीतवन्नस्ततः काश्यपगोत्रम् ।
 १२ इक्षवश्च तदा पानीयवल्लीवद्भसं गलन्ति स्म ॥ २२ ॥

विलोक्य यं पालनके श्यालुं

यशोऽस्य लोकत्रयपूरकं च ।

- १५ कार्यं कलामश्नति कारणस्ये-

त्युक्तिर्मृपैवानिमिपैरघोपि ॥ २३ ॥

- विलोक्य यं० । अनिमिपैर्देवैरित्युक्तिर्मृपैवालीकैवाऽघोपि-
 १८ घोपिता । इतीति किम् ? कार्यं कारणस्य कलां अश्नति प्राप्नोति,
 किं कृत्वा यं भगवन्तं पालनके श्यालुं विलोक्य स्वपनशीलं
 दृष्ट्वा, च अन्यत्, अस्य भगवतो यशो लोकत्रयपूरकं विश्व-
 व्यापकं च विलोक्य । कार्यं घटः कारणं मृत्पिण्डः, मृत्पिण्डानु-
 २२ गानेन च घटः स्यात्, अत्र तु भगवान् कारणं यशस्तु कार्यं

भगवान् पालनके माति यशो लोकत्रयेऽपि न माति, अत
एव कार्यकारणयोः सादृश्ये मृषात्वमिति भावः ॥ २३ ॥

आशाम्बरः शान्तविकल्पवीचि-

३

मना विना लक्ष्यमचञ्चलाक्षः ।

बालोऽपि योगस्थितिभूरवश्यः

स्वस्यायतौ यः क्रमेण मेने ॥ २४ ॥

६

आशाम्बरः० यो भगवान् क्रमेण कन्दर्पेण आयतौ उत्तर-
काले स्वस्य आत्मनः अवश्यो मेने मन्यते स । किंविशिष्टो
भगवान्, बालोऽपि योगस्य स्थितेर्मर्यादायाः भूः स्थानं, पुनः ९
किंविशिष्टो भगवान् ? आशाम्बरः आशा दिश एव अम्बराणि
पलाणि यस्य सः, पुनः किंविशिष्टो भगवान् ? शान्तविकल्पवी-
चिमना-उपशान्ता विकल्पानां वीचयः कल्लोल यत्र पूर्वविषं १२
मनो यस्य सः, पुनः किंविशिष्टो भगवान् ? लक्ष्ये विलोकनीयं
वस्तु विनापि अचञ्चलाक्षो निश्चललोचनः, योगवानपि एवं-
विधः स्यात्, भगवानपि पूर्वविधः, अतः क्रमेण मनसि १५
भगवत्प्रेमत्वशङ्का जातेति भावः ॥ २४ ॥

अस्तन्यपायीति विनिश्चितोऽपि

कार्मुं पयोऽर्पीप्यदिति स्वमातुः ।

१८

चिराय चेतश्चकितं चकार

स्मितेन घौताधरपृष्ठवो यः ॥ २५ ॥

अस्तन्यपायी० यो भगवान् अस्तन्यपायीति विनिश्चितोऽपि
स्त्रन्यं न पिबतीत्येवंशीलोऽस्तन्यपायी इति निर्णीतोऽपि स्वमातुरा- २२
जै० कु० २

स्मीयजनन्याः, चेतो मनश्चिराय चिरकालम्, इति अमुना
 प्रकारेण, चकितं चकार, इति इति किम्? का स्त्री अमुं बालं
 ३ पयो दुग्धं अपीप्यत् पाययति स । अथ पयःपानशङ्कायां
 हेतुमाह—किंविशिष्टो भगवान्? स्मितेन घौताधरपल्लवः हास्येन
 प्रक्षालितोष्ठपल्लवः । तीर्थकृतः सर्वेऽपि बाल्ये मातुः स्तन्यपानं
 ६ न कुर्वत इति भावः ॥ २५ ॥

अश्र्वोघदम्भाद्बहिर्द्वतेन

माता न माता हृदि संमदेन ।

९ परिप्लुताक्षी तनुजं स्वजन्ती

यं तोषदृष्टेरपि नो विभाय ॥ २६ ॥

अश्र्वोघदं० माता मरुदेवी यं तनुजं स्वजन्ती ओलिङ्गन्ती
 १२ सती तोषदृष्टेरपि संतोषदृशोपि नो विभाय विमेति स,
 किंविशिष्टा माता?, सम्मदेन परिप्लुताक्षी, हर्षेण प्लावित-
 लोचना । किंविशिष्टेन सम्मदेन? हृदि न माता, मातीति
 १५ मातु, तेन माता, पुनः किंविशिष्टेन सम्मदेन? अश्र्वोघदम्भा-
 द्बहिर्द्वतेन अश्रुप्रवाहमिषाद्बहिर्निःसृतेन ॥ २६ ॥

अव्यक्तमुक्तं स्वलदंहियानं

१८ निःकारणं हास्यमवस्त्रमङ्गम् ।

जनस्य यदोपतयाभिधेयं

तच्छैशवे तस्य बभूव भूषा ॥ २७ ॥

२१ अव्यक्तमुक्तं० जनस्य लोकस्येति सर्वत्र सम्यध्यते । यत्

* लोकदृष्टेरपि इत्यत्र टीकायां च समीचीनं भाति, शेषं तु तत्त्वविदो
 विदादुर्यन्तु, संपादकः.

अव्यक्तं उक्तं मनमनत्वेन भाषणम्, स्खलदंष्ट्रियानं लुडन-
स्थूडचरणाभ्यां गमनम् । निःकारणं कारणं विना हास्यम् ।
अवस्त्रमङ्गं वस्त्ररहितं शरीरम् । दोषतया अभिव्येयं दूषणत्वेन ३
वाच्यं स्यात्, तस्य भगवतः शैशवे बाल्ये मूषा आभरणं
वम्ब ॥ २७ ॥

दूरात्समाहूय हृदोपपीडं

माघन्मुदा मीलितनेत्रपत्रः ।

अप्यङ्गजं स्नेहविमोहितात्मा

यं तात तातेति जगाद नाभिः ॥ २८ ॥

दूरात्समाहूय० नाभिर्यं भगवन्तं दूरात्समाहूय आकार्य
हृदोपपीडं हृदयेन उपपीड्य तात तात इति जगाद, किंवि-
शिष्टं भगवन्तम्? अङ्गजं पुत्रमपि । नाभिः कीदृक्? स्नेहविमो- १२
हितात्मा स्नेहेन विमोहित आत्मा यस्य सः । पुनः कीदृग्
नाभिः? माघन्मुदा मीलितनेत्रपत्रः माघन् उन्मादं प्राप्नुवता
मुदा हर्षेण मीलितो नेत्रे लोचनपद्मणी यस्य सः ॥ २८ ॥ १५

भारेण मे भ्रमरणाभियोगि-

भुवं शिरो मा भुजगप्रमोर्भूत् ।

इतीव ताते ह्वयति द्रुतं यो

मन्दांष्ट्रिविन्यासरसं चचाल ॥ २९ ॥

भारेण मे० यो भगवान् ताते पितरि नाभौ आह्वयति
आकारयति सति द्रुतं शीघ्रं मन्दांष्ट्रिविन्यासरसं मन्दचरण-
न्यासरसं यथा भवति तथा चचाल, उत्प्रेक्षते इतीव इति-
कारणादिव । इति इति किम्? मे मन भारेण, भुजगप्रमोः शेष- २३

नागाधिराजस्य, भ्रमरणे अभियोगि उद्यमकारि, शिरो मस्तकम् ;
मुमं वक्रं मा भूत् ॥ २९ ॥

३ घः खेलनाद्गुलिषु घूसरोपि
कृताप्लवेभ्योऽधिकमुद्दिदीपे ।

तरैरनग्नैः प्रमया नु भानु-

६ रभ्रावलिप्तोप्यधरीक्रियेत ? ॥ ३० ॥

यः खेलनाद्गुलिषु घूलिषु खेलनात् क्रीडनात् घूसरोपि यो
भगवान् कृताप्लवेभ्यः कृतस्नानेभ्योऽधिकमुद्दिदीपे । तस्य दृष्टान्तो-
९ ऽत्र-अभ्रानुलिप्तोऽपि अभ्राच्छादितोऽपि भानुः सूर्यः अनग्नैरभ्र-
रहितैस्तारैः प्रमया किं अधरीक्रियेत ? अपि तु नैव ॥ ३० ॥

उद्भूतबालोचितचापलोऽपि

१२ लुलोप यो न प्रमदं जनानां ।

कस्याऽप्रियः स्थात्पवनेन पारि-

प्लवोऽपि मन्दारतरोः प्रवालः ॥ ३१ ॥

१५ उद्भूतबालोचित—उद्भूतबालोचितचापलोऽपि प्रकटीभूत-
बाल्ययोग्यचपलभावोऽपि, यो भगवान् जनानां लोकानां
प्रमदं हर्षं न लुलोप न लुप्तवान्, मन्दारतरोः प्रवालकल्प-
१६ घृक्षस्य प्रवालः किशलयः पवनेन परिष्कृतवितोऽपि अपलोऽपि
सन् कस्य पुंसोऽप्रियः स्यादपि तु न कस्यापि ॥ ३१ ॥

लसद्विशेषाकृतिवर्णमेषा

लेखाः परेषाममुलंममर्मम् ।

यं धातुद्वारा इव खेलनैर्धैः

१३ कटीतटस्य रमयांभभूयुः ॥ ३२ ॥

लसद्विशेषाकृतिवर्णवेप० लेखा देवायं भगवन्तं धर्मं बाल-
रूपं कटीतटस्थं रमयां वमूवुः, किंविशिष्टाः लेखाः ? लसद्विशेषा-
कृतिवर्णवेपाः, (लसन्त) आकृतिश्च वर्णश्च वेद्यश्च आकृतिवर्णवेपा ३
येषान्ते लसद्विशेषाकृतिवर्णवेपा, कोऽर्थः देवानं देहः स्व-
भावेन कैशरोमनस्रमांसचर्मअस्थिनसावसारुधिरमलमूत्ररहितः
शुभवर्णादियुक्तः, पुद्गलनिःपन्नतेजोमयश्च स्यात् विशेषः, ते देवा ६
वैक्रियरूपं कृत्वा सर्वोत्तमवर्णवेपादि कृत्वा भगवन्तं रमयानामुः
इति भावः, किंविशिष्टं भगवन्तम् ? बालं परेषां सामान्यानां
असुलभं दुःप्राप्यम् । लेखाः के इव ? बालहारा इव, यथा बालहारा ९
नृपालक्रीडाकारका बालं कटीतटस्थं रमयन्ति ॥ ३२ ॥

रसालसालं प्रति दत्तदृष्टौ

श्रोतुं च सूक्तानि सतृष्णकर्णे ।

अनन्यकृत्या अमजन्ममर्त्या

यत्र समक्त्या शुकवित्त्वमुच्चैः ॥ ३३ ॥

रसालसालं-अमर्त्या देवा यत्र यस्मिन् भगवति विषये १५
उच्चैरत्यर्थं समक्त्या शुकवित्त्वं शुरुपक्षित्वं पक्षे आशुकवित्त्वं
क्षीप्रकवीधरत्वं अमजन् सेवन्ते सः, किंलक्षणा अमर्त्याः ?
अनन्यकृत्याः । न विद्यते अन्यत् कृत्यं येषान्ते अनन्य- १८
कृत्याः, किंविशिष्टे भगवति ? रसालसालं सहकारवृक्षं प्रति दत्त-
दृष्टौ सति, पुनः किंविशिष्टे भगवति ? च अन्यत् । सूक्तानि
सुमापितानि श्रोतुं सतृष्णकर्णे ॥ ३३ ॥

परार्थदृष्टिं कलहंसकेकि-

कोकादिकेडीकरणैरकाले ।

नीत्वामिमुख्यं सुखतो यमीशं

मुधाभिधानं विबुधैर्न दध्रे ॥ ३४ ॥

- ३ परार्थदृष्टिं० विबुधैः देवैः विबुध इति अभिधानं नाम,
मुधा न दध्रे न धृतं, विबुधा देवा विद्वांसो वा कथ्यन्ते । हेतु-
माह—किं कृत्वा ? यं ईशं स्वामिनम्, अथवा यमिनः संयमिनः
६ तेषामीशम्, सुखतः सुखेनैव अभिमुख्यं स्वसांमुख्यम्, नीत्वा
प्राप्य, कैः करणैः कारणभूतैः ? अकाले अप्रस्तावे कलहंस-
केकिकोकादिकेलीकरणैः, कलहंसा राजहंसाः, केकिनो
६ मयूराः, कोकाश्चक्रवाकाः, इत्यादिपक्षिणां क्रीडाविधानैः,
किंविशिष्टं यम् ? परार्थदृष्टिं परस्मिन् अर्थे घटपटादिके दृष्टि-
र्यस्य सः परार्थदृष्टिस्तं परार्थदृष्टिं पक्षे परमार्थदृष्टिम् विबुध-
१२ त्वस्य एतदेव फलम्, यत् सुखेनैव सर्वकार्यसाधनमिति
भावः ॥ ३६ ॥

क्रोडीकृतः काञ्चनरुग् जनन्या

१५ प्रियङ्गुकान्त्या धननीलचूलः ।

यः सप्तवर्षोपगतः सुमेरोः

श्रियं ललौ नन्दनवेष्टितस्य ॥ ३५ ॥

- १० क्रोडीकृतः० यो भगवान् सप्तवर्षोपगतः सप्तवर्षसंयुक्तः
सन् सुमेरोर्मैरुपर्वतस्य श्रियं क्षोमां ललौ गृहीतवान्,
किंलक्षणस्य सुमेरोः ? नन्दनवेष्टितस्य नन्दनेन परिवेष्टितस्येत्यर्थः,
किंविशिष्टो भगवान् ? प्रियङ्गुकान्त्या, नीलकान्त्या, जनन्या
२२ मरुदेत्या, क्रोडीकृत उत्सङ्गे उपवेशितः, पुनः कीदृग् भगवान् ?

काञ्चनरुक् सुवर्णवर्णकान्तिः, पुनः कीदृग् भगवान्? धननील-
चूलः, धनो मेघस्तद्वन्नीला कृष्णा, चूला शिखा, यस्य स धन-
नीलचूलः । अर्धवशात् विभक्तिपरिणामः, सुमेरुः कीदृग्? १
काञ्चनरुक् काञ्चनमयः, पुनः कीदृग्? धननीलचूलः धना दृढा
नीलवर्णचूला चूलिका यस्य स, सप्तवर्षोपगतः सप्तभिः वर्षैः
क्षेत्रैरुपगतः तद्यथा भरहं १ हेमवयं २ ति हरिवासं ३ तो ४
महारिदेहं ४ च । रम्भय ५ हेरम्भयं ६ एरवयं ७ चेव
वासाहं ॥ एतैः सप्तक्षेत्रैरुक्त इत्यर्थः ॥ ३५ ॥-

पुरा परारोहपरामवस्था-

९

वक्ष्याः कशाकष्टमदृष्टवन्तः ।

बबन्धिरेऽनेन बलात् कुरङ्गा

इवोद्धसन्तः शिशुना तुरङ्गाः ॥ ३६ ॥ १२

पुरा परारोह० अनेन भगवता शिशुना बलेन सता तुरङ्गा
अथा बलात् हठत् बबन्धिरे वध्यन्ते स्म, किल्लक्षणा तुरङ्गाः ?
पुरा पूर्वं परारोहभवस्य अवक्ष्याः अन्यच्चटनस्य परामवस्य न १५
वक्ष्याः । पुनः किं कृतवन्तः तुरङ्गाः ? कशाकष्टं अदृष्टवन्तः
कशायाः तर्जनकस्य कष्टं कदापि न दृष्टं यैस्ते कशाकष्टम-
दृष्टवन्तः । पुनः किं कुर्वन्तः ? कुरङ्गा इव उद्धसन्तः हरिणा १८
इव ऊर्ध्वमुत्पतन्तः ॥ ३६ ॥

करे करेणुः स्वकरेण मचो,

वने चरन् येन धृतो बलेन ।

२१

रोषारुणं चतुरिहादधानो,

गात्रं घुनानोऽपि न भोक्षमाप ॥ ३७ ॥ २२

करे करेणुः० करेणुर्हस्ती गात्रं धुनानोऽपि मोक्षं न आप,
 किंविशिष्टः करेणुः ? वनेचरन् । पुनः कीदृग् ? येन भगवता;
 ३ करे शुंडादण्डे, स्वकरेणात्मीयहस्तेन बलेन धृतः, किं कुर्वाणः ?
 इह भगवति, रोषारुणं चक्षुरादधानो निवेशयन् ॥ अत्र घृते
 द्वितीयांशो लिख्यते करे करेणुः करो राजदेयभागस्तत्र करे
 ४२, अणुः सूक्ष्मः अदायकत्वात् योगी स्वकरेण आत्मीयते-
 जसा मत्तो मामी वनेचरन् योगिनां प्रायो वनचारित्वात्, पुनः
 किंविशिष्टः ? बलेन सामर्थ्येन, येन या लक्ष्मीस्तस्या इनः स्वामी
 ५ कृष्णः तेन धृत आहतो वैष्णवत्वात् केषांचिद्योगिनां, किं
 कुर्वाणः ? इह भगवति रोषारुणं चक्षुरादधानो जैनानिष्टत्वात्,
 पुनः किं कुर्वाणः ? अश्वकर्म गजकर्म नडलिकर्म रेवकपूरका-
 ६ दिभिर्गात्रं धुनानोपि चालयन्नपि, अत एव कारणात् मोक्षं
 मुक्तिं न प्राप, सम्यग्दर्शनं विना न मोक्ष इति जिन-
 वचनात् ॥ ३७ ॥

१५ चापल्यकृद्बाल्यमपास्य सोऽथ
 स्वे यौवनं वासयतिस्र देहे ।
 साध्वौचितीं धुम्रविशेषदाना-

१६ त्प्रकाशयामास तदप्यमुष्य ॥ ३८ ॥

चापल्यकृद्बाल० अथोऽनन्तरं स भगवान् स्वे आत्मीये
 देहे यौवनं वासयतिस्र, किं कृत्वा ? बाल्यं अपास्य बाल्यमाकं
 ११ परित्यज्य, किलक्षणं बाल्यम् ? चापल्यकृत् चपलमाकं करो-
 तीति चापल्यकृत् । तदपि यौवनम्, अमुष्य भगवतो, धुम्रं
 १२ द्रव्यं मलं वा, संस्र विशेषदानात् साधोः सज्जनस्य, औचितीं

उचितं गुणं प्रकाशयामास, उपकारकारके प्रत्युपकारः क्रियते
इति सतां लक्षणमिति भावः ॥ ३८ ॥

अथ भगवतो रूपवर्णनमाह—‘मानवा मौलितो वर्ण्याः
देवाश्चरणतः पुनः’ इति न्याये सत्यपि भगवतो मानवत्वेऽपि
तीर्थकराणां देवत्वमेव कथ्यते ॥

तस्याननेन्द्रावुपरिस्थितेऽपि,

पादाब्जयोः श्रीरमवन्न हीना ।

घटां स एव प्रभुतामुदीते,

दृष्टान्ति यस्मिन्न मिथोऽरयोऽपि ॥ ३९ ॥

तस्य भगवत आननेन्दौ मुस्तचन्द्रे उपरिस्थितेऽपि पादाब्ज-
योश्चरणकमलयोः श्रीर्लक्ष्मीर्हीना न भवत् । स एव पुमान्
प्रभुतां घटां यस्मिन् पुरुषे उदीते सति मिथः परस्परं अरयोऽपि
वैरिणोपि न दृष्टान्ति न द्रोहं कुर्वतीत्यर्थः, मुस्तं चन्द्रश्चरणौ
कमले, एषां च विरोधः, स च भगवता मम इति भावः ॥ ३९ ॥

दत्तेर्नमद्भिः ककुभामर्षी- १५

श्चान्द्रैः किरीटैर्निजराजचिह्नैः ।

पद्भ्यां प्रमोददुलपो दद्यापि,

कान्ता अभूप्यन्त मिषान्नखानाम् ॥ ४० ॥ १८

दत्तेर्नमद्भिः० प्रमोः श्रीश्रपमदेवस्य पद्भ्यां दद्याऽपि अह-
त्यः कान्ता मनोज्ञाः पत्न्या(?) वा नखानां मिषात् मणिकिरीटैः
मणिमयेर्मुकुटैरमूप्यन्त अलंकृताः । किंविशिष्टैः किरीटैः
नमद्भिः नमस्कारं कुर्वद्भिः । ककुभामर्षीः दिग्गजैर्दत्तैः, १२

पुनः किं० ? निजराजचिह्नैः । अन्योऽपि यो महान्तं राजानं
सेवते, स निजराजचिह्नानि पुरो दौक्यते ॥ ४० ॥

३ अन्तः ससारेण मृदुत्वभाजा,
पादाब्जयोरूर्ध्वमवस्थितेन ।
विलोमताऽघायि तदीयजङ्घा-

४ नालद्वयेनालमनालमेतत् ॥ ४१ ॥

अन्तः ससारेण० तदीयजङ्घानालद्वयेन तस्यैव भगवतो
जङ्घारूपनालद्विकेन, अलं अत्यर्थं विलोमता लोमरहितत्वं
५ अन्यनालेभ्यो विसदृशत्वं वैपरीत्यं वा अघायि धार्यतेस,
एतत् अनालं सम्यक्, किंलक्षणेन जङ्घानालद्वयेन ? अन्तः
ससारेण मध्ये संभरेण, पुनः किं० ? मृदुत्वभाजा सौकुमार्यं
६१ सेवमानेन, पुनः किं० ? पादाब्जयोरूर्ध्वं अवस्थितेन अतोऽन्य-
कमलनालेभ्योऽत्र वैपरीत्यमिति भावः ॥ ४१ ॥

१५ धीराङ्गनापैर्यभिदे पृथक्काः,
पञ्चेपुवीरस्य परेऽपि सन्ति ।

तद्रुतूणीरयुगं विशाल-

वृत्तं विलोक्येति युधैरतर्कि ॥ ४२ ॥

१८ धीराङ्गना० युधैर्विद्वद्भिस्तद्रुतूणीरयुगं तस्य भगवता ऊरुरूपं
भस्त्रकयुगं विलोक्य इति अतर्कि विचारितम्, किं विशिष्टं
ऊरुतूणीरयुगम् ? विशालवृत्तं विशालं च तत् वृत्तं च विशाल-
२१ वृत्तम्, इति इति किम् ? धीराङ्गनापैर्यभिदे शीले निश्चलचिह्नानां
स्त्रीणां पैर्यस्य मिदे मेदाय, पञ्चेपुवीरस्य उन्मदन १ मदन
११२ मोदन २ सपन ३ शोषण ५ रूपा (पद्य) इत्यो घाणा

यस्य स पञ्चेपुः, तस्य पञ्चेपुवीरस्य परे अन्ये पृथक्का वाणाः
सन्तीति बहून् वाणान् विना मञ्चकयुग्मं न स्यात् इति
वितर्कः ॥ ४२ ॥

३

कटीतटीमप्यतिलंघ्य धाव-

ह्वावप्यपूरः प्रससार तस्य ।

तथा यथा नाऽनिमिपेन्द्रदृष्टि-

६

द्रोण्योऽप्यलं पारमवामुमस्य ॥ ४३ ॥

कटीतटी० तस्य भगवतो लावप्यपूरः तथा प्रससार, किं
कुर्वन् लावप्यपूरः ? कटीतटीमप्यतिलंघ्य धावन् । 'लि लौ' ९
(सि० १।३।६५) इत्यनेन पदेन तस्य लृत् आतम्, यथाऽ-
निमिपेन्द्रदृष्टिद्रोण्योऽपि अनिमिषा देवास्येपामिन्द्राः देवेन्द्राः
तेषां दृष्टिद्रोण्यो दृन्वेढा अथवा अनिमिपेन्द्रा मत्स्येषु समर्यास्येषु १२
दृष्टिर्येषां ते अनिमिपेन्द्रदृष्टयो धीवरास्येषां द्रोण्यो वेढा अपि
अस्य लावप्यपूरस्य पारं-अवाप्तुं प्राप्तुं नाऽलं न समर्या
अमूवन्, प्रायः प्रचुरे पयःपूरे वेदानामप्यसमर्यत्वमिति १५
युक्तम् ॥ ४३ ॥

सनामितामञ्चति नामिरेकः,

कूपस्य तस्योदरदेशमल्ये ।

१८

प्रभाम्बुनेत्रांजलिभिः पिषामुः,

कथं वितृष्णा जनताऽस्तु तत्र ॥ ४४ ॥

सनामितामञ्चति० तस्य भगवत उदरदेशमल्ये एको नामिः २१
कूपस्य सनामितां सादृश्यं अञ्चति प्राप्नोति, तत्र नामौ जनता
जनसमूहः कथं वितृष्णा तृष्णारहितास्तु अपितु नैव भवतु, २३

किं कर्तुकामा जनता नेत्रांजलिभिः दृष्टिरूपांजलिभिः प्रभांशु
प्रमारूपजलं पिपासुः पातुमिच्छुः ॥ ४४ ॥

६ उपर्युरः प्रौढमघः कटी च,
व्यूढान्तराभूत्तलिनं विलग्रम् ।
किं चिन्मयेऽस्मिन्ननुयोजकानां,
१ त्रिलोकसंस्थाननिदर्शनाय ॥ ४५ ॥

उपर्युरः० अस्मिन् भगवति सर्वत्र योज्यते, उपरि उरो वक्षः-
स्थलं प्रौढम्, च अन्यत्, अघः कटी व्यूढा विस्तीर्णा । अन्तरा
६ अन्ययशब्दः मध्ये, विलग्नं उदरं तलिनं कृशं अमूत्,
किमर्थम् ? चिन्मये ज्ञानमये अस्मिन् भगवति अनुयोजकानां
पृच्छकानाम् किं त्रिलोकसंस्थाननिदर्शनाय । कोऽर्थः ज्ञान-
१२ मयो भगवान् सर्वलक्षणोपेतत्वात् जडानां लोकानाम् चैत्रासन-
समोऽधस्तादित्यादि त्रैलोक्यसंस्थानं अदर्शयत् तथाऽपि लोका
न ज्ञातवन्तः, पश्चात्तेषां स्वीयमेवं रूपं दर्शयामास, भगवान्
१५ इति सात्पर्यार्थः ॥ ४५ ॥

व्यूढेऽस्य वक्षस्य वसत्सदा श्री-
वत्सः किमु छग्नधिया प्रवेष्टुम् ।
१० रुद्धः परं बोधिभटेन मध्य,
मध्यूपिपासीऽहिरंग एव ॥ ४६ ॥

व्यूढे०—श्रीवत्सो लाम्पटनं कन्दर्पो वाऽस्य भगवतो व्यूढे
११ विशाले पशसि हृदये किमु छग्नधिया कपटबुद्ध्या प्रवेष्टुं सदा
अवसत्, परं केवलं बोधिभटेन सम्यक्त्वपरिज्ञानरूपमुभ-
११ टेन रुद्धः सन् बहिरंग एवासीत्, किं कृतवत्ता बोधिभटेन ?

मध्यं अध्यूषिषा मध्ये उपितेन, 'वसं निवासे' वस्, अधिपूर्वः
अध्यूवास क सकनौ परोक्षावच्च कसन् प्रत्ययः, ततो द्वित्वे-
यस्य संप्रसारणे उत्वेऽपिना सह यत्वे इडागमे पत्वे अध्यूषिवत्स ३
इति स्यात्, तत्तत्तृतीयैकवचने अधुदस्वरदौ खेटस्यापि इट
सहितस्य च शब्दस्योत्वे नलोपेऽध्यूषिषा इति स्यात् ॥ ४६ ॥

यत्र त्रिलोकी निहितात्ममारा,

शेते सुखं पत्रिणि पत्रिणीव ।

सौऽसन्मते तद्भुज एव शेषः,

कोऽन्यो जराजिह्वगतेर्विशेषः ॥ ४७ ॥

यत्र त्रिलोकी० यत्र भुजे त्रिलोकी निहितात्ममारा न्यस्त
आत्मीयमारो यया सा निहितात्ममारा सुखं शेते स्वपिति । केवः
पत्रिणीव यथा पत्रिणी मक्षिणी पत्रिणि वृक्षे सुखं शेते । तद्भुज १२
एव असन्मते शेषः, असदीयमते जिनशासने तस्य भगवत एव
भुजरूपशेषनामाधिराजोऽस्तु जराजिह्वगतेर्बृद्धसर्पस्य विशेषः
अन्यः शेषः कः ? न कोऽपि ॥ ४७ ॥

पाणेस्तलं कल्पपुलाकिपत्रं,

तस्यांगुलीः कामदुधास्तनांश्च ।

चित्रामणीस्तस्य नखानमस्त,

दानावदानावसरेऽर्थिसार्थः ॥ ४८ ॥

पाणेस्तलं० अर्थिसार्थो याचकसमूहः तस्य भगवतो दाना-
वदानावसरे दानमेव अवदानं शुद्धकर्म तस्य अवसरे, यत्र २१
सर्वत्र योज्यते, अर्थिसार्थो दानावदानावसरे तस्य भगवतः
पाणेस्तलं कल्पपुलाकिपत्रं कल्पवृक्षसत्त्वं पत्रं ध्वमस्तु मन्यते २३

स, च अन्यत्, तस्य भगवतः अङ्गुलीः कामदुधास्तनानमंस्त,
तस्य नखान् चिंतामणीनमंस्त ॥ ४८ ॥

३ येन त्रिलोकीगतगायनौघं,
जिगाय धीरध्वनिरस्य कण्ठः ।
क्रमेण तेनैव किमेव रेखा-
६ त्रयं कृतं साक्षिजनैर्वभार ॥ ४९ ॥

येन त्रिलोकी०—अस्य भगवतः कण्ठो येन क्रमेण त्रिलोकी-
गतगायनौघं, त्रिमुचनस्थानां गायनानां समूहं जिगाय इति
९ जितवान्, किंलक्षणः कण्ठः ? धीरध्वनिः धीरो गम्भीरो ध्वनिः
शब्दो यस्य स धीरध्वनिः । एष कण्ठस्तेनैव क्रमेण किं रेखात्रयं
वभार, किंविशिष्टं रेखात्रयम् ? साक्षिजनैः कृतम्, कोऽर्थः ?
१२ त्रिमुचने तावता स्वामिकण्ठसदृग् धीरध्वनिर्नास्तीत्यर्थः ॥ ४९ ॥

यज्ञातिवैरं सरता तदास्यां-
भोजन्मनाऽभंजि जगत्समक्षम् ।

१५ निशारुचिस्तत्किमपत्रपिप्पुः,
सोऽयं दिवाभृद्विधुरप्रकाशः ॥ ५० ॥

यज्ञातिवैरं० यत् तदास्यांभोजन्मना तदीयमुखकमलेन
१८ अयं विधुश्चन्द्रो जगत्समक्षं विश्वसाक्षिकं अभंजि जीयतेस
इत्यर्थः, किं कुर्वता तदास्यांभोजन्मना ? जातिवैरं सरता,
सोऽयं विधुश्चन्द्रः तत् तस्मान् कारणात् दिवा दिवसे किं
अप्रकाशो अप्रकट एवागूत्, किंलक्षणो विधुः ? अपत्रपिप्पुः
२१ रुज्जनशीलः, पुनः किं० ? निशायां रुचिः कान्तिः यस्य स

निशारुचिः, अन्योऽप्यपत्रपिष्णुर्दिवा अप्रकाशः स्यात्, तस्यैव हि निशायां रुचिरमिलापः स्यात् ॥ ५० ॥

.. ओष्ठद्वयं वाक्समयेऽवदात-

दन्तद्युतिष्ठावितमेतदीयम् ।

वभूय दुग्धोदधिवीचिघौत-

प्रवालवल्लीप्रतिमल्लितश्चि ॥ ५१ ॥

ओष्ठद्वयं० एतदीयं ओष्ठद्वयं दुग्धोदधिवीचिघौतप्रवाल-
वल्लीप्रतिमल्लितश्चि दुग्धोदधेः क्षीरसमुद्रस्य वीचिभिः कल्लोलैः
घौताया क्षालितायाः प्रवालवल्लेः प्रतिमल्लिता प्रतिमल्लीकृता १
श्रीयेन तत् दुग्धोदधिशीर्वभूय, किंविशिष्टं ओष्ठद्वयम् ? वाक्-
समये वचनावसरे अवदातदन्तद्युतिष्ठावितं उज्ज्वलदन्तसत्क-
किरणैर्व्याप्तं ओष्ठद्वयं प्रवालवल्लीसदृशं दन्तद्युतयः क्षीरसमुद्र- १२
कल्लोलसदृशाश्चेति इति भावः ॥ ५१ ॥

व्यक्तं द्विपङ्क्तिभवनादजस्रं,

श्रीरक्षणे यामिकतां प्रपन्नाः ।

द्विजा द्विजेशस्य तदाननस्य,

लक्ष्मीसमूहं प्रमुदत्तमूढुः ॥ ५२ ॥

व्यक्तं द्विपङ्क्ति० द्विजेशस्य इति । तस्य भगवत आननं मुखं १८
तदेव द्विजेशश्चन्द्रस्तस्य द्विजा दन्ता लक्ष्मीसमूहं शोभासमु-
दयं ऊर्ध्ववहन्ति सः, किंविशिष्टं लक्ष्मीसमूहम् ? प्रमुणा मुखेन
दत्तं मुख एव स्थिता दन्ताः शोभां भजन्त इति, किंलक्षणा २१
द्विजाः ? व्यक्तं प्रकटं द्विपङ्क्तिभवनात् अजस्रं निरंतरं श्रीरक्षणेणं
यामिकतां आरक्षकतां प्रपन्नाः, दन्तैरेव मुखस्य शोभा स्यात् १२३

अथ द्वितीयपक्षे द्विजानां ब्राह्मणानां ईशः स्वामी द्विजेशः
तस्य द्विजा ब्राह्मणा प्रमुणा स्वामिना दत्तं लक्ष्मीसमूहं वहन्ति
३२ । व्यक्तं द्विपङ्क्तिभवनदित्यादि अत्रापि योज्यम् ॥ ५२ ॥

अदान्मृदुर्मादिवमुक्तियुक्त्या,

युक्तं तदीया जनतासु जिह्वा ।

६ लोला स्वयं स्वैर्यगुणं तु सभ्या-

नभ्यासयन्ती कुतुकाय किं न ? ॥ ५३ ॥

अदान्मृदुः० तदीया तस्य भगवतः सम्बन्धिनी जिह्वा

९ जनतासु जनसमूहेषु उक्तियुक्त्या वचनं चातुर्यं मार्दवं सौ-

कुमार्ययुक्तं अदात्, किंलक्षणा जिह्वा ? मृदुः कोमला अत्र

एव हेतोर्मादवं अदात्, तु पुनः स्वयं लोला चपला सती

१२ सभ्यान् समाजानान् स्वैर्यं गुणं अभ्यासयन्ती कुतुकाय किं न

स्यादपि तु सादेव । कोऽर्थः ? स्वामिनो निन्दया सर्वथा स्वैर्यभावः

स्वान्ते उत्पाद्यते ॥ ५३ ॥

१५ प्राणं जगज्जीवनहेतुमृतं,

नासा यदौन्नत्यपदं दधाति ।

कर्मारिमाराय तदप्रवीक्षा,

१८ दीक्षादिनान्तेन ततो निघाता ॥ ५४ ॥

प्राणं जगज्जीवनहेतुमृतं० नासा नासिका प्राणं सयनं बलं

वा यद् दधाति । किंलक्षणा नासा ? औन्नत्यपदं उन्नतायाः स्थानम् ।

॥ प्राणं किंलक्षणम् ? जगज्जीवनहेतुमृतं जगतो विश्वस्य जीवनाय

हेतुमृतं अत्र तस्मात् कारणात् तेन भगवता कर्मारिमाराय

३१ कर्मरूपपद्मार्णा विनाशाय आदीक्षादिनात् दीक्षादिनमारभ्य

तदप्रवीक्षा तस्या नासिक्त्रया अग्रनिरीक्षणं विधास्यता । कोऽर्थः ?
 स्वामी दीक्षानन्तरं स्वनासाग्रदत्तदृक् कर्मशत्रून् हनिष्यतीति
 भावः, यो बलवान् स्यात् तस्यैव वीक्षा शत्रुहननावसरे
 क्रियते ॥ ५४ ॥

श्रेयस्कराबुल्लसदंशुराशी,
 पार्श्वद्वयासीनजनेषु यस्य ।

कलौ कपोलावकरप्रयत्न-

हेमात्मदर्शत्वमशिश्रियाताम् ॥ ५५ ॥

श्रेयस्करा०, तस्य भगवतः कलौ मनोज्ञौ कपोलौ पार्श्वद्व-९
 यासीनजनेषु जमयोः पार्श्वयोः उपविष्टलोकेषु अकरप्रयत्न-
 हेमात्मदर्शत्वं हस्तापक्रमरहितस्वर्णमयदर्पणत्वं अशिश्रियातां
 आश्रितवन्तौ, किंविशिष्टौ कपोलौ ? श्रेयस्करौ मङ्गलकर्तारौ । १२
 पुनः किंविशिष्टौ ? उल्लसदंशुराशी उद्वच्छतिकरणसमूहौ ॥ ५५ ॥

वितेनुपी श्मश्रुवने विहारं,

दोलारमाय धितकर्णपालिः ।

स्फुरत्प्रभावारि चिरं चिखेल,

तदाननाम्भोजनिवासिनी श्रीः ॥ ५६ ॥

वितेनुपी० तदाननाम्भोजनिवासिनी तस्य भगवतो मुख- १८
 कमलवासिनी श्रीर्लक्ष्मीः, स्फुरत्प्रभावारि प्रसरत्प्रभारूप-
 जले, चिरं चिरकालं चिखेल क्रीडाञ्चकार, वारूशब्दो व्यञ्ज-
 नान्तोऽत्र ज्ञेयः । किंलक्षणा श्रीः ? श्मश्रुवने कूर्चरूपोद्याने
 विहारं विचरणं वितेनुपी कृतवती, पुनः किंविशिष्टा श्रीः ? २२

दोलारसाय श्रितकर्णपालिः आन्दोलनरसकृते श्रिता कर्ण-
पालिर्यया सा दोलारसाय श्रितकर्णपालिः ॥ ५६ ॥

३ पद्मानि जित्वा विहिताऽस्य दृग्भ्यां,
सदा खदासी ननु पद्मवासा ।
किमन्यथा सावस्थानि याति,
६ तत्प्रेरिता प्रेमजुषामखेदम् ॥ ५७ ॥

पद्मानि० अस्य भगवतो दृग्भ्यां पद्मवासा लक्ष्मीर्ननु
निश्चितं सदा सर्वदा खदासी विहिता, किं कृत्वा ! पद्मानि
९ जित्वा, किमन्यथा सा पद्मवासा तत्प्रेरिता ताभ्यां दृग्भ्यां प्रेरिता
प्रेमजुषां प्रीतिमतां आवस्थानि गृहाणि अखेदं खेदरहितं
यथा भवति तथा याति, कोऽर्थः ! स्वामिदृग्भ्यां भक्तलोकानां
१२ दारिद्र्यदौर्भाग्यादयो दोषा नश्यन्ति, पदे पदे संपदश्च
विनृमन्त इति भावः ॥ ५७ ॥

कृष्णाभ्ररेखाभ्रमतो निभाल्य,
१५ तद्भ्रूयुगं यौवनवद्वितसैः ।
अकारि नृत्यं प्रमदोन्मदिष्णु-
मनोमयूरैर्विलसत्कलापैः ॥ ५८ ॥

१८ कृष्णाभ्र० प्रमदोन्मदिष्णुमनोमयूरैः प्रमदनां स्त्रीणाम्
उन्मदिष्णूनि उन्मादसंयुक्तानि मनांस्येव मयूरा प्रमदोन्मदि० ।
तैः प्र० मयूरैः । पक्षे प्रमदेन हर्षेण उन्मदिष्णुमनसो ये मयू-
२१ रास्ते प्रेम० तैर्मयूरैः नृत्यं नाट्यं अकारि कृतं, किं कृत्वा ! तद्भ्रूयुगं
तस्य भगवतो भ्रूयुगलं कृष्णाभ्ररेखाभ्रमतो निभाल्य कृष्णा
२२ द्यामा या अभ्ररेखा तस्या यो भ्रमो विभ्रमस्तस्मात् । कृष्णा दृग्वा ।

किंविशिष्टैः प्रमदोन्मुदिष्णुमनोमयूरैः ? यौवनरूपवैश्वानरेण
 संततैः, पुनः किंवि० ? विलसत्कलापैः विलसत् कलानां आपः
 प्राप्तिः येषु ते विलसत्कलापास्तैर्विल०, पक्षे विकसन्मोरपिच्छैः ३
 दवानलादिसंभवे बह्वितसत्त्वं च मयूराणां अपि स्यात् ॥ ५८ ॥

आन्त्वाखिलेऽङ्गेऽस्य दृशो वशानां,
 प्रमापयोऽक्षिप्रपयोर्निपीय ।

६

छायां चिरं अलतयोरुपास्य,
 भालस्थले सन्दधुरध्वगत्वम् ॥ ५९ ॥

आन्त्वा० वशानां स्त्रीणां दृशोऽस्य मगवतोऽस्तिले समस्ते ९
 अङ्गे आन्त्वा, ततः परं अक्षिप्रपयोर्लोचनरूपप्रपयोः प्रमापयः
 प्रमारूपजलं निपीय पीत्वा अलतयोर्भ्रूवह्नयोः छायां कान्तिं वा
 चिरं चिरकालं उपास्य सेवित्वा, भालस्थले अध्वगतं पथिकत्वं १२
 सन्दधुः सन्दधते स्म, अन्यत्रापि पथिक्यः अङ्गनाम्नि देशे
 आन्त्वा प्रपासु पयः पीत्वा लतासु छायामुपास्य स्थलमार्गे गमनं
 कुर्वन्ति ॥ ५९ ॥

३५

अर्धं च पूर्णं च विधुं ललाट-
 मुखच्छलाद्वीक्ष्य तदङ्गभूतौ ।

न के गरिष्ठां जगुरष्टमीं च,

३६

राकां च तन्नायतया तिथिषु ॥ ६० ॥

अर्धं च पूर्णं च० के विजृपुरुषा अष्टमीं च अन्यत् राकां
 च पूर्णिमां च तन्नायतया तौ अर्धपूर्णौ विजृनाथौ ययोस्तत्-
 न्नाययोर्भादस्तन्नायतया, तिथिषु पञ्चदशस्यापि, गरिष्ठां न जगुर्न २२

कथयामासुः, अपि तु नगुरेव । किं कृत्वाः अर्थं च अन्यत् पूर्णं
च विधुं चन्द्रं श्लालटमुखच्छलात्तदङ्गभूतौ तस्य भगवतोऽङ्ग-
३ भूतौ अवयवतां गतौ वीक्ष्य दृष्ट्वा । कोऽर्थः ? स्वामिनालं
अर्थचन्द्रसदृक् वक्रं संपूर्णचन्द्रमण्डलसदृक्षं चामूत्, तेनाष्टमी
पूर्णमासौ, सर्वतिथिमध्ये गरिष्ठे जाते कथ्येते ॥ ६० ॥

६ द्विष्टोऽपि लोकैरमुना स्वमूर्धि,
निवेशितः केशकलापरूपः ।

वर्णोऽवरः श्रीमरमाप नाथ-

७ प्रसादसाध्ये हृदये कुलं किम् ? ॥ ६१ ॥

द्विष्टोऽपि लोकैः ० अवरः अमशस्यो वर्णः श्यामवर्णको
नीचवर्णको वा, श्रीमरं शोभासमूहं आप प्राप, किंविशिष्टः
१२ वर्णः ? लोकैर्द्विष्टोऽपि, पुनः किंविशिष्टः ? अमुना भगवता
स्वमूर्धि आत्मीयमस्तके निवेशत आरोपितः, पुनः किंविशिष्टः,
केशकलापरूपः केशकलाप एव रूपं यस्य सः, हि निश्चितः
१५ नाथप्रसादे साध्ये उदये सति कुलं किं वीक्ष्यते ? कोऽर्थः ?
वृषो यस्य प्रसादाभिमुखं स्यात् तस्याऽकुलीनस्यापि सम्पदः स्यु-
रिति भावः, उक्तं च—“सुप्रसन्नविशदस्य भूपतेर्यत्र यत्र
१८ विलसन्ति दृष्टयः । तत्र तत्र शुचिता कुलीनता दक्षता
सुमगता च गच्छति ॥ १ ॥” ६१ ॥

पुद्गा नवदमशुभमाश्रिताङ्ग-

श्रीकं निशोर्दातमदोहखेन्दुम् ।

केशोपदम्मात्किमु पुष्पतारा-

लङ्कारहारिण्यभिगारिकाभूत् ॥ ६२ ॥

बुद्धा नवश्म० निशा रात्रिः, केशौषदम्मात् केशानां
 ओषः समूहस्तस्य दम्मात् मिषात् किमु अभिसारिकाऽभूत्,
 “अलंकृता या प्रियं याति कथ्यते साभिसारिका” । किं कृत्वा ? ३
 अदोमुखेन्दुम् अमुप्या मगवतो मुखेन्दुः अदोमुखेन्दुः तं अदो-
 मुखेन्दुं मुखचन्द्रं उदीतं उदितं बुद्धा ज्ञात्वा, किलक्षणं अदो-
 मुखेन्दुम् ? नवश्मश्रुसमाश्रिताद्दृष्टीकं नवीनकूर्वेणैव आश्रिता १
 अङ्गश्रीः लब्धनश्रीयेन तां नवश्मश्रु० अत्र स्वार्थे कः प्रत्ययो
 ज्ञेयः । किलक्षणा रात्रिः ? पुष्पतारालङ्कारहारिणी पुष्पाप्येष
 तारकास्तेषामलङ्कारस्तेन हारिणी मनोज्ञा या सा पुष्पतारा० । ९
 यतः शिरसि पुष्पाणि स्युः रात्रौ च तारकाः स्युरिति भावः ॥
 पूतावता मुखं पूर्णचन्द्रसमं केशकल्पपथ्य रात्रिसम इति
 भावः ॥ ६२ ॥

१२

वर्णेषु वर्णः स पुरस्सरोऽस्तु,
 योऽजस्रमाशिश्रियदद्भमस्य ।
 अवेपियच्छायलवेऽपि लब्धे,
 लोके सुवर्णश्रुतिमाप हेम ॥ ६३ ॥

१५

वर्णेषु वर्णः० सप्तलक्षणेपु वर्णेषु धेतरक्तादिषु पुरःसरोऽ-
 मेसरोऽस्तु, यः पीतवर्णोऽवसं निरन्तरं अस्य मगवतो अङ्गं १८
 आशिश्रियत् आश्रयति स्म, अवेपि “दुवेष्टद् केष्टद् गेष्टद्
 कपुष्ट् चलने” इति पातोरिनि प्रत्यये वेपिन् इति स्यात् अतः
 कारणादवेपिनि निश्चले यच्छायलवेऽपि यस्य मगवतः कान्ति-
 रेशोऽपि सति हेममुपै लोके लोकमध्ये सुवर्णश्रुतिं सुमु शोभनो २२

वर्णः सुवर्ण इति ख्यातिं आप, भगवान् सुवर्णवर्णशरीरो
वर्तत इति भावः ॥ ६३ ॥

३ धुम्नं जगद्धृत्युपयोगि गुप्तं,
यच्छैशवेऽभूत्परमार्थदृष्टेः ।

तद्यौवनेनोत्सववत्प्रकाश-

६ मकारि माघत्प्रमदेन तस्य ॥ ६४ ॥

१ धुम्नं० यत् धुम्नं बलं पक्षे धनं तस्य भगवतः शैशवे बाल्ये
गुप्तं अभूत्, किंविशिष्टस्य तस्य ! परमार्थदृष्टेः परमार्थे मोक्षे
२ दृष्टिर्दर्शनं यस्य, पक्षे परमा प्रकृष्टाऽर्थद्रव्ये दृष्टिः । किंलक्षणं
धुम्नम् ! जगद्धृत्युपयोगि जगतो मृतिर्भरणं पक्षे जगतो विश्वस्य
मृतिः पोषणं तत्र उपयोगि । धनवान् जगतः पोषणं कर्तुं समर्थः,
३ भगवान् मेरुं दण्डं पृथ्वीं छत्रं कर्तुं समर्थः । तत् धुम्नं यौवनेन
प्रकाशं प्रकटमकारि क्रियते स्म । किंवत् ! उत्सववत् यथा उत्स-
वेन धुम्नं धनं प्रकाशं क्रियते । किंलक्षणेन यौवनेन ! माघत्प्र-
४ मदेन-माघन्त्यः प्रमदाः स्त्रियो येन तत् माघत्प्रमदम्, तेन
माघत्प्रमदेन । पक्षे प्रमदो हर्षो ज्ञेयः ॥ ६४ ॥

यूनोऽपि तस्याजनि वश्यमश्व-

१८ चारस्य वाजीव सदैव चेतः ।

सशङ्कमेवोरसिलोऽप्यनङ्ग-

स्तदङ्गजन्मा तदुपाचरत्तम् ॥ ६५ ॥

२१ यूनोऽपि० तस्य भगवतो यूनोऽपि यौवनाधिरूढस्यापि चेत-
श्चित्तं सदैव वश्यं, अजनि जातम् । कस्येव ! अधवारस्येव । यथा
२२ अधवारस्य वाजी तुरगो वश्यो भवति । तत् तस्मात् कारणात्,

उरसिलोऽपि बलवानपि, अनङ्गः कन्दर्पः, तं भगवन्तं सशङ्कमेव
यथा भवति, तथा उपचारात् सेवते सा । किलक्षणोऽनङ्गः ?
तदङ्गजन्मा तस्य चित्तस्याङ्गजन्मा पुत्रः । यदि पिता वश्यस्तदा ६
पुत्रोऽप्यवश्यं वश्य एव स्यादिति ॥ ६५ ॥

पश्चादमुष्यामरवृन्दमुख्याः,

पदामिपेकं प्रथयाम्बभूवुः ।

प्रागेव पृथ्व्यां प्रससार दुष्ट-

चेष्टोरगीवज्रमुखः प्रतापः ॥ ६६ ॥

पश्चादमुष्या०—अमरवृन्दमुख्या सुरेन्द्राः अमुष्य स्वामिनः ९
पदामिपेकं पश्चात् प्रथयाम्बभूवुर्विस्तारयामासुः अमुष्य भग-
वतः प्रतापः पृथ्व्यां प्रागेव प्रथममेव प्रससार प्रसरतिस्र ।
किलक्षणः प्रतापः ? दुष्टचेष्टोरगीवज्रमुखः दुष्टानां अन्याय-११
कारिणां चेष्टा, सैव उरगी सर्पिणी, तां प्रति वज्रमुखो गरुड-
समानः ॥ ६६ ॥

आनञ्जुरिन्द्रा मकरन्दविन्दु-

सन्दोहवृत्तलपनावयत्नम् ।

मन्दारमाल्यैर्मुकुटाग्रभाग-

अष्टैर्नमन्तोऽनुदिनं यदंही ॥ ६७ ॥

आनञ्जुरिन्द्रा० इन्द्रा यदंही यस्य स्वामिनः पादौ, मन्दारमा-
ल्यैः मन्दारस्य कुसुममालाभिः, अयत्नं उपक्रमं विनैव, आनञ्जुः
पूजयामासुः । किलक्षणौ यदंही ? मकरन्दविन्दुसन्दोहवृत्त-
लपनौ । मकरन्दविन्दूनां समूहेन निष्पन्नस्रावौ । किलक्षणैर्म-३३

न्दारमाल्यैः ? मुकुटाग्रमागग्रैर्मुकुटस्याग्रमागात् अष्टैः पतितैः ।
किं कुर्वन्तः सुराः ? अनुदिनं निरन्तरं नमन्तः । स्वयमेव
३ नमतां मालापतने स्नात्रं पूजा च स्यात्, अतोऽयत्नमिति
उक्तम् ॥ ६७ ॥

आमोक्षसौख्यांहतिसंघयास्मि-

६ आत्मातिरिक्तेऽभ्युदिते पृथिव्याम् ।

अशिथ्रियन्मन्दरकन्दराणि,

संजातलज्जा इव कल्पवृक्षाः ॥ ६८ ॥

९ आमोक्षसौ० कल्पवृक्षा मन्दरकन्दराणि मेरोर्गुहा अशि-
थ्रियन् आश्रितवन्तः । उत्प्रेक्षते, संजातलज्जा इव उत्पन्नलज्जा
इव । क सति ? अस्मिन् भगवति आमोक्षसौख्यांहतिसंघया,
१२ मोक्षावधि यत् सौख्यं तस्य अंहतिर्दानं तद्विषये सन्धा प्रतिज्ञा
तया । आत्माऽतिरिक्ते आत्मनोऽधिके पृथिव्यां अभ्युदिते सति
कल्पवृक्षैरात्मन्योऽपि अधिकदातारं भगवन्तं वीक्ष्य लज्जया मेह-
१५ गुहा आश्रिताः ॥ ६८ ॥

सर्गायनैः स्वर्गिपतेः समाया-

माविष्टृते कीर्त्यमृते तदीये ।

१८ तत्पानतस्तृप्यति नांकिलोके,

मुधा ग्रहीतारमृते मुधाभूत् ॥ ६९ ॥

सर्गायनैः० मुधा अमृतम्, ग्रहीतारं ग्राहकम्, धृते विना,
२१ मुधा निःफलम् । क सति ? सर्गायनैस्तुभ्यरुनारदायैः गायनैः,
स्वर्गिपतेरिन्द्रस्य समायाम्, तदीये तस्य स्वामिनः सत्के, कीर्त्य-
२६ मृते आविष्टृते प्रकटीकृते सति । पुनः क सति ? तत्पानतस्तस्य

कीर्त्यमृतस्य पानात्, नाकिलोके स्वर्गिलोके, तृप्यति तृप्तिं
प्राप्नुवति सति ॥ ६९ ॥

मेरौ नमेरुद्रुतले तदीयं,

यशो ह्यास्यैरुपवीण्यमानम् ।

श्रोतुं विशालाऽपि सुरैः समेतैः,

सङ्कीर्णतां नन्दनभूरलम्भि ॥ ७० ॥

मेरौ नमेरुद्रुतले० सुरैर्देवैर्विशालाऽपि विशालीर्णापि नन्दनम्नः
नन्दनवनभूमिः सङ्कीर्णतामलम्भि सङ्कीर्णत्वं प्रापिता । किंलक्षणैः
सुरैः ? तदीयं तस्य भगवतो यशः श्रोतुं आकर्णयितुं समेतैर्मि-
लितैः । किंलक्षणं यशः ? मेरौ नमेरुपते नमेरुद्रुतले नमेरु-
मासो वृक्षस्य तले, ह्यास्यैः किन्तैरुपवीण्यमानं वीणया
गीयमानम् ॥ ७० ॥

यशोऽमृतं तस्य निपीय नागा-

ङ्गनास्यकुण्डोद्भवमद्भुतेन ।

शिरो घुनानस्य भुजङ्गमर्तुः-

भूमार एवामरान्तरायः ॥ ७१ ॥

यशोऽमृतं० भुजङ्गमर्तुः श्रेयनागाधिराजस्य, अद्भुतेन आश्च-
र्येण, शिरो घुनानस्य शीर्षं घुनतः सतः, भूमार एव अन्तरा-
योऽभवत् । किं कृत्वा ? तस्य स्वामिनो यशोऽमृतं निपीय पीत्वा,
किंप्रिशिष्टं यशः ? नागाङ्गनाऽऽस्यकुण्डोद्भवम्, पातालकन्याया
मुखमेव कुण्डं तलादुत्पन्नम्, न च कुण्डेष्वमृतं वर्तते इति
वचनात् ॥ ७१ ॥

धत्तां यशोऽस्याखिललोलगर्व-
सर्वस्वसर्वङ्गपताभिमानम् ।

३ गुणैर्दृढव्यूढघनैर्निबद्ध-
मपि त्रिलोकाटनलम्पटं यत् ॥ ७२ ॥

धत्तां यशो० अस्य भगवतो यशः अखिललोलगर्वसर्वस्व-
६ सर्वङ्गपताभिमानम्, अखिलाः समस्ता लोलाश्चपला ये पदार्था-
स्तेषां यद्वर्षसर्वस्वं तस्य सर्वङ्गपता सर्वोन्मूलनता तस्याभिमानं
अहङ्कारं धत्तां विभर्तु । कोऽर्थः ? भगवतो हि यशस्त्रिभुवने
९ सर्वचपलपदार्थेभ्योऽप्यतिचपलत्वेन विश्वं व्याप्नोति स्म । यद्
यशो गुणैरौदार्यधैर्यगाम्भीर्यचातुर्यमाधुर्यादिभिर्दवरकैः वा निबद्धं
बद्धमपि त्रिलोकाटनलम्पटं विश्वभ्रमणारसिकं वर्तते । किं-
१२ लक्षणैर्गुणैः ? दृढव्यूढघनैः दृढा निश्चलाश्च व्यूढा विस्तीर्णाश्च
घना निचिताश्च दृढव्यूढघनास्तैर्दृढव्यूढघनैः ॥ ७२ ॥

स एव देवः स गुरुः स तीर्थ,

१५ स मङ्गलं सैष सखा स तातः ।

स प्राणितं स प्रभुरित्युपासा-

भासे जनैस्तद्गतसर्वकृत्यैः ॥ ७३ ॥

१८ स एव देवः० जनैर्लोकैः स एव भगवान् इति अमुना प्रका-
रेण उपासामासे सेव्यतेस्म । उपासामासे इति क्रियापदं अष्टमु-
स्थानेषु संयोज्यते । स पुनः भगवान् देव इति चतुःपटीन्द्र-
२१ मुरामुरनरप्रभृति लोकैः सेव्यपादारविन्दत्वात् । स भगवान् गुरु-
रिति लोकानां आचारविचारव्यवहारकलाविद्याशिल्पचिज्ञानादि-
२३ प्रकाशकत्वात् । स जिनस्तीर्थमिति “अगाधे विमले शुद्धे सत्य-

शीलसमे हृदि । स्वातन्त्र्यं जज्ञमे तीर्थे ज्ञानार्जवदयापरैः,"
 इत्यादितीर्थलक्षणाश्रितत्वात् । स स्वामी मङ्गलमिति सर्वपाप-
 च्छेदकत्वात् । स एष जिनः, सखा मित्रं आश्रितवनानां श्लाघ्य-३
 कर्मोद्यमकारकत्वात् । स स्वामी, तातः पिता इति भव्यानां
 अन्तरङ्गशत्रुरक्षकत्वात् । स भगवान् प्राणितं जीवितमिति, पुण्य-
 भाजां पुण्यरूपजीवितदायकत्वात् । स जिनः प्रभुः स्वामी इति ६
 सकलरीतिनीतिस्यितिभिः प्रजानां पालकत्वात् । किंविशिष्टैः
 जनैः । तद्गतसर्वकृत्यैः तस्मिन् भगवति गतानि स्थितानि
 सर्वकृत्यानि येषां ते तद्गतसर्वकृत्यास्तैस्तद्गतसर्वकृत्यैः ॥ ७३ ॥ ९,

योगीश्वरोऽभिनवमन्यतनुप्रवेश-

अभ्यस्तवानुदरकन्दरगः स्वमातुः ।

बालो युवाभ्यनपहाय तनूं स याव-

१२

द्वेदं विवेश हृदयानि यदीक्षकाणाम् ॥ ७४ ॥

योगीश्वरो० यो भगवान् योगीश्वरः सन् अभिनवं नवीनं
 अभ्यतनुप्रवेशं अभ्यस्तवान्, किंविशिष्टः भगवान् ? स्वमातु- १५
 रुदरकन्दरगः आत्मीयजनन्या उदरमेव कन्दरं तत्र स्थितः,
 अन्योऽपि योगी कन्दरमध्ये परकायप्रवेशविधामभ्यसति ।
 स जिनो बालो युवापि सन् तनूं शरीरं अनपहाय अत्यक्त्वा १८
 दीक्षकाणां आलोकनपराणां यद् हृदयानि यावद्वेदं यथालभं
 विवेश प्रविष्टवान् । अन्यो योगी निजशरीरं त्यक्त्वा अन्यस्य
 एकस्य कस्यचित् शरीरे परकायप्रवेशविधया प्रविशति, २१
 अयं तु भगवान् शरीरं अत्यक्त्वा परेषां शरीरे प्रविवेश अतो-
 ऽत्रापूर्वता । कोऽर्थः ? भगवान् बालो युवानपि यैर्दृष्टेषां हृदये २३

प्रविष्टः जिनं विना लोकचित्ते नान्यो जनः स्थित इति भावः ।
यावद्वेदमिति 'विदुंती लभे' विद् । यावत् पूर्वं 'यावतो-
३ विन्दजीवः' (सि० ५।४।५५) इति सूत्रात् यथा यावज्जीवं
तथा यावद्वेदमिति प्रयोगः ॥ ७४ ॥

अप्राप्यकारि नयनं न मृषाहं जैनः,

६ सम्पृच्य चेद्भगवतो वपुषा विदध्युः ।

सेवामुपासकदृशस्तदिमा अपीह

दध्युः, कराद्यवयवा इव दिव्यभूषाम् ॥ ७५ ॥

९ अप्राप्यकारि—जैनः नयनं लोचनं अप्राप्यकारीति दूरस्थमेव
स्वविषयग्राहकं मृषा अलीकं न आह न जल्पति, जैनानां
हि स्पर्शनरसनग्राणश्रवणेन्द्रियाणि प्राप्यकारीणि स्पृष्टवि-

१२ पयग्राहकत्वात्, नयनमनसी त्वप्राप्यकारिणी दहनाद्यसम्भवे
अस्पृष्टविषयग्राहकत्वात्, ('पुङ्गे सुणेश् सद् रूवं पुण पासई
अमुहं तु') इत्यागमवचनात्, अत्रोपपत्तिमाह—चेत् यदि

१५ उपासकदृशः सेवकदृश्यः भगवतो वपुषा सम्पृच्य सेवा-
करणेन दिव्यभूषां कङ्कणमुद्रामुकुटादिकां दधति, तथा दृशः ।
तासां कज्जलमेव भूषणं च स्यात्, न तु स्वर्णादि । 'परहस्तेन

१८ बाणिज्यम्, सेवा सन्देशतस्तथा । तादृगेव फलं धत्ते, लोकेऽपि
श्रूयते किल' इति ॥ ७५ ॥

हृदि ध्याते जातः कुसुमशरजन्मा ज्वरमरः,

२१ श्रुते चान्यस्मादावचनविरुचित्वं श्रवणयोः ॥

दृशोर्दृष्टे स्पष्टेतरविषयगत्यामलसता,

२३ तथापीह रूढं दधुरमरवध्वो निरवधिम् ॥ ७६ ॥

हृदि ध्याते० इह भगवति हृदि ध्याते सति कुसुमशर-
जन्मा ज्वरभरः कामज्वरसमूहो जातः । च अन्यत् इह स्वामिनि
श्रुते सति श्रवणयोः कर्णयोः अन्यथाया वचनविरुचित्वं १
जातं, अन्येषां प्रशंसावचनेऽरुचिरूपत्वा । इह भगवति दृष्टे
सति दृशोर्लोचनयोः इतरविषयगत्यां अलसता स्पष्टा जाता
अन्यत्रावलोकने आलस्यं प्रकटं जातम् । तथापि अमरवध्वो १
देव्य इह भगवति निरवधिं अवधिरहितं स्नेहं दधुः । यस्मिन्
ध्याते ज्वरः, श्रुतेऽरुचिः, दृष्टे आलस्यं जायते, तत्र स्नेहः कथं
ध्रियते इति विरोधः ॥ ७६ ॥ ९

नारीणां नयनेषु चापलपरीवादं विनिमनं वपुः,

सौन्दर्येण विशेषितेन वयसा बाल्यात्पुरोवर्तिना ॥

निर्जेतापि मनोमवस्य जनयस्तस्यैव वामाकुले, १२

आन्ति कालमसौ निनाय विविधक्रीडारसैः कञ्चन ७७

नारीणां नयनेषु० असौ भगवान् विविधक्रीडारसैः कञ्चन
कालं कियन्तं समयं निनाय गमयतिस्व । किं कुर्वन्? वपुः सौन्द- १५
र्येण शरीरमनोहरत्वेन निश्चलताकरणात् नारीणां स्त्रीणां नयनेषु
लोचनेषु चापलपरीवादं चपलताया अपवादं विनिमनं विनाशम-
न् । किलक्षणेन वपुःसौन्दर्येण? बाल्यात् पुरोवर्तिना बाल्यादग्रेस- १६
रेण वयसा यौवनलक्षणेन विशेषितेन विशेषविशिष्टतां सश्रीकतां
प्रापितेन । किं कुर्वन् भगवान्? मनोमवस्य कामस्य निर्जेतापि
वामाकुले स्त्रीयमे रूपधिया तस्यैव मनोमवस्य आन्ति वयमेव १३

कामदेव इति अर्म जनयन् उत्पादयन् । यो यस्य निर्जेता स्यात्
स तस्यैव आन्ति कथं उत्पादयति इति चित्रम् ॥ ७७ ॥

३ इति श्रीअधलगच्छे कविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचितस्य जैनकुमार-
संभवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिविरचितटीकायां श्रीमणिक्य-
सुन्दरसूरिशोधितायां प्रथमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ १ ॥

४ ॥ अथ द्वितीयः सर्गः प्रारभ्यते ॥

तदा हरेः संसदि रूपसम्पदं,
प्रभोः प्रभाजीवनयौवनोदिताम् ।

५ अगायतां तुम्बरुनारदौ रदो-
च्छलन्मयूखच्छलदर्शिताशयौ ॥ १ ॥

तदा हरेः० तदा तस्मिन् अवसरे तुम्बरुनारदौ हरेरिन्द्रस्य
१२ संसदि सभायां प्रभोः श्रीऋषभदेवस्य रूपसम्पदं रूपलक्ष्मीं अगा-
यतां गायनः स्म । किंलक्षणं रूपसंपदम् ? प्रभाजीवनयौवनोदितां
प्रभाया जीवनं ययौवनं तसादुदितां उत्पन्नाम्, किंलक्षणौ तुम्बरु-
१५ नारदौ ? रदोच्छलन्मयूखच्छलदर्शिताशयौ रदेभ्यो दन्तेभ्य
उच्छलन्तो ये मयूखाः किरणास्तेषां च्छलेन मिषेण दर्शिताशयौ
दर्शित प्रकटित आशयो अमिशयो याम्यां तौ रदोच्छलन्म-
१८ यूखदर्शिताशयौ एतावता विशदचितौ ॥ १ ॥

प्रभुः प्रभाम्भोनिधिरामरी सभा,

किमु स्तुमस्तौ यदि गातुमुद्यतौ ।

मणिर्महार्घ्यः शुचिकान्ति काञ्चनम्,

कला कलादस्य कलापि वर्ण्यताम् ॥ २ ॥

प्रभुः प्रभाम्भोनिधिः, प्रभुः श्रीकृष्णमदेवः प्रभाम्भोनिधिः
 प्रभाया अम्भोनिधिः समुद्रो वर्तते, सभा आमरी अमराणामिय-
 मामरी देवसभा वर्तते । वयं किमु स्तुमः, यदि तौ तुम्बरु-३
 नारदौ गातुं उद्यतौ । अत्र दृष्टान्तमाह—मणिर्महाधर्मो बहुमूल्यो
 वर्तते, काञ्चनं सुवर्णं शुचि कान्ति पवित्ररुक् वर्तते, ततः परं
 कलादस्य सुवर्णकारस्य कला मनोज्ञा कलापि वर्ण्यताम् ॥ २ ॥ ६

गुणाढ्यया गेयविधिप्रवीणया,
 न वीणया गीतमदोऽन्वगायि न ।

सरस्वती पाणितलं न मुञ्चती,
 किमौचितीतश्च्यवते कदापि सा ॥ ३ ॥

गुणाढ्यया गेयविधिप्रवीणया ७ वीणया अदस्तुम्बरुनारद-
 सम्बन्धि गीतं न न अन्वगायि नहि नहि अनु पश्चाद्गीयते सः, १२
 अपितु गीयते सः । अत्र द्वौ नञौ प्रकृतमर्थं गमयतः । किंवि-
 शिष्टया वीणया ? गुणाढ्यया, गुणैस्तंत्रीभिः विवेकादिभिर्वा
 जाढ्यया समृद्धया । अन्या गायिनी गुणैर्माधुर्यादिभिराढ्या स्यात् । १५
 पुनः किंविशिष्टया ? गेयविधौ गेयं गानं तस्य विधौ प्रवीणया
 तिपुणया । सा वीणा औचिती औचित्यगुणात् किं कदापि
 च्यवते अदयति अपितु नैव । किं कुर्वती वीणा ? सरस्वती- १८
 पाणितलं सरस्वत्या हस्ततलं न मुञ्चती । यः सरस्वत्याः समीपं
 न मुञ्चति, तस्य विवेकाद्या गुणाः स्युः । अत्र किं चित्रम् ॥ ३ ॥

निनिन्दुरेकेऽमरघेनुजं पथो,

मरुद्द्रुमाणामपरे फलावलीम् ।

परेऽर्णवालोडनसाधितां सुधां,

प्रभोः पिबन्तश्चरितामृतं सुराः ॥ ४ ॥

- ३ निनिन्दुरेके० एके देवा अमरघेनुजं पयः कामघेनुसंबन्धि
दुग्धं निनिन्दुर्निन्दन्ति स्म । णिदि कुत्सायामिति घातोः प्रयोगः
इति क्रिया सर्वत्र योज्यते । अपरे देवा मरुद्द्रुमाणां मरुतो
१ देवास्तेषां द्रुमाः कल्पवृक्षाः तेषां फलावलीम् । अपरे सुराः सुधां
अमृतम् । किंलक्षणां सुधाम् ? अर्णवालोडनेन करणात् साधितां
समुद्रस्य आलोडनं मथनं ततः साधितां प्रकटिताम् । किं कुर्वन्तः
२ सुराः ? प्रभोः श्रीऋषभदेवस्य चरित्रामृतं पिबन्तः । कोऽर्थः ?
देवानां धीयुगादिदेवचरित्रामृतं कामघेनुदुग्ध-कल्पवृक्षफल-
सुधानिर्यासादिभ्योऽप्यधिकतरं सरसं जातम् अतोऽमरघेनु-
१२ मरुद्द्रुमकरीर इति हीनशब्दौ सामिप्रायौ, सुधायाः प्रयास
साध्यत्वमेव दोषः ॥ ४ ॥

श्रवाः श्रियं प्रापुरमी प्रमोर्गुणै-

१५ वयं वृथामारकृतः किमासहे ।

मुदा शिरः स्वं घुनतां सभासदा-

मितीय पेते किल कर्णवेष्टकैः ॥ ५ ॥

- १८ श्रवाः श्रियं० किल इति सत्ये । सभासदां सम्यानां कर्ण-
वेष्टकैः कुण्डलैः पेते पतितम् । उल्लेक्षते, इतीव इतिकारणादिव
इतीति किम् ? अमी सभासदः सम्याः प्रमोर्गुणैः श्रवः श्रियं
२१ कर्णशोभां प्रापुः, वृथामारकृतो मुधामारकारिणो वयं किं
आसहे किं तिष्ठामः । किं कुर्यतां सभासदाम् ? मुदा हर्षेण स्वं
२२ शिरः स्वीयं मस्तकं घुनताम् । कर्णवेष्टकः पुंनपुंसको ज्ञेयः ॥ ५ ॥

यशोऽमृतौघः प्रससार तन्मुखा,-

चया प्रभोः पार्षदनिर्जरैर्यथा ।

अयं श्रवः कूपकहृत्सरेष्वमान्,

दृगध्वनावामि मुदश्रुदम्मतः ॥ ६ ॥

यशोऽमृतौघः० तन्मुखात् तयोस्तुम्भरुनारदयोर्मुखात् प्रभोः
श्रीक्षपमदेवस्य यशोऽमृतौघः यशोऽमृतस्य उद्यत्प्रवाहस्तथा प्रस-
सार प्रसरति स्म, यथा पार्षदनिर्जरेः सम्यदेवैरेवं यशोऽमृतौ-
घः मुदश्रुदम्मतो हर्षाश्रुमिपात् दृगध्वना दृष्टिमार्गेण वाम्यते
स्म । किं कुर्वन् यशोऽमृतौघः ? श्रवः कूपकहृत्सरेष्वमान् । ९
श्रवणरूपकूपहृदयरूपसरोवरेषु अमान् मातुमशक्तः ॥ ६ ॥

ध्रुवं दृशोश्च श्रवसोश्च सङ्गतं,

प्रवाहवत्सन्तरेमस्ति देहिनाम् ।

श्रुतिं गतो गीतरसो दृशोदभूत्,

मुदश्रुदम्माद् द्युसदां किमन्यथा ? ॥ ७ ॥

ध्रुवं दृशोश्च० देहिनां प्राणिना ध्रुव निश्चितं दृशोर्दृष्ट्योः-च १५
अन्यत् श्रवसोः कर्णयोः अन्तरे मध्यसत्कं प्रवाहवत्सं प्रवाह-
मार्गं सगतं मिलितं अस्ति, अन्यथा गीतरसः द्युसदा देवानां
श्रुतिं कर्णं गतः सन् मुदश्रुदम्मात् दृशा किं उदमूत् प्रकटो-
यमूव । कोऽर्थः ? स्वामिनो गीतेन देवानां लोचनानि हर्षाश्रु-
जलप्रविजातानि, गीतस्य रसत्वारोपादयं कवेर्मावो ज्ञेयः ॥ ७ ॥

कथामृतं पीतवतां विभोरभूद्

यथा ऋभूणां श्रवसोर्भृशं सुखम् ।

तथा दृशोरतिरदोदिदृक्षया,

न जन्तुरेकान्तसुखी कचिद्भवे ॥ ८ ॥

कथामृतं पीतवतां, विभोः श्रीऋषभदेवस्य कथामृतं पीत-
 वतां ऋभूणां देवानां श्रवसोः कर्णयोः भृशं अत्यर्थसुखं
 २ यथाऽमृतं, तथा दृशोर्नेत्रयोरर्तिः पीडा आसीत् । यथा ऋभूणां
 इति पाठे 'अल्यति ह्रस्वो वा' (सि० १।२।२) इति पदं ज्ञेयम् ।
 कथा ! अदोदिदृक्षया अस्य भगवतो दिदृक्षया । (अमुं) द्रष्टु-
 १ मिच्छा दिदृक्षा (अदो०) तथा अदोदिदृक्षया । जन्तुः प्राणी;
 'भवे संसारे, क्वचित् एकान्तसुखी न भवेत् ॥ ८ ॥

प्रकृत्य कृत्यान्तरशून्यतां सद-

९ सदस्य गीतेन तदा दिवौकसाम् ।

ध्वनेः खजन्यत्वमसूचि सूचितं,

यदुद्भवो यः स तदामचेष्टितः ॥ ९ ॥

१२ प्रकृत्य कृत्या० सदसि समायां अदस्य गीतेन तदा तस्मिन्-
 वसरे दिवौकसां देवानां कृत्यान्तरशून्यतां कार्यान्तरविषयेषु
 शून्यतां अचेतनत्वं प्रकृत्य प्रारभ्य ध्वनेः शब्दस्य खजन्यत्वं
 १५ आकाशमवत्त्वं सूचितं यथा भवति तथा असूचि कथितम् ।
 वैशेषिकाः शब्द आकाशगुण इति कथयन्ति । यो यदुद्भवो
 यो यस्मात् उत्पद्यते स तदामचेष्टितस्त्वत्सदृशचेष्टावान् स्यात्,
 १० यथा आकाशं शून्यं कथ्यते तदा तद्भवः शब्दोऽपि शून्यतां-
 कारी स्यादिति युक्तमेव ॥ ९ ॥

तदीयगीताहितहृत्तया समं,

११ समुज्झिताशेषशरीरचेष्टितैः ।

समावनिःस्पन्दनिरीक्षणैः क्षणं,

१२ न तत्र चित्रप्रतिमायितं न तैः ॥ १० ॥

तदीयगीता० तैर्देवैः, क्षणं न चित्रप्रतिमायितं न, नहि
 नहि चित्रलिखितप्रतिमावदाचरितं अपि तु आचरितमेव । किं-
 विशिष्टैर्देवैः ! तदीयगीताहितहृत्तया तस्य भगवतो गीते आहित- ६
 न्यस्तहृदयत्वेन करणमूलेन । समं समकालम्, समुज्जिता-
 शेषशरीरचेष्टितैः समुज्जितानि त्यक्तानि अशेषाणि समग्राणि
 शरीरचेष्टितानि यैस्तैः समुज्जिताशेषशरीरचेष्टितैः । पुनः ६
 किंविशिष्टैः ! स्वभावनिस्पन्दनिरीक्षणैः स्वभावेन निश्चल-
 लोचनैः, अनिमिषनयना देवा इति वचनात् ॥ १० ॥

विभुं तमद्यापि निशम्य तन्मुखा,-

९

दखण्डकौमारकमाकरं श्रियाम् ।

मृतः स कामः किमिति प्रजल्पिते,

सुरीसमूहे मुमुचे रतिं रतिः ॥ ११ ॥

१२

विभुं तमद्यापि—सुरीसमूहे देविसमुदयमध्ये अन्याः सर्वा
 अपि भगवद्भक्तं(कामं) श्रुत्वा प्रीतिं प्राप्ताः, रतिस्तु अप्रीता ।
 हेतुमाह स सर्वप्रसिद्धः कामः किं मृतः इति सर्वैरपि प्रजल्पिते १५
 मोक्षे सति, रतिः कामभार्या रतिं समार्थि मुमुचे । किं कृत्वा ।
 सं विभुं अद्यापि । तन्मुखात् तयोः तुम्बरुनारदयोर्मुखात्,
 अखण्डकौमारकं अपरिणीत निशम्य श्रुत्वा । किंलक्षणं १८
 विभुम् ! श्रियामाकरं लक्ष्मीना स्थानम् ॥ ११ ॥

त्रिलोकमर्तुः परमार्हतो विद-

अथो विवाहावसरं सुरेश्वरः ।

२१

विमृज्य सम्यानुपसर्जनीकृता-

परक्रियः प्रास्थित वैक्रियाङ्गमृत् ॥ १२ ॥

२३

- त्रिलोकमर्तुः० अथो अथोऽनन्तरं सुरेश्वरः इन्द्रः प्रासित
 चचाल । स्याधातुः प्रपूर्वकः 'संविप्रावात्' (सि० ३।३।६३)
 १ इति सूत्रेणात्मनेपदी, अद्यतनीत 'अद्धातोरा०' (सि०
 ४।४।२९) अद्वागमः 'इश्च स्यादः' (४।३।४१) अद्यतन्या-
 मात्मने इत्यनेन आस्थाने इति प्रासित इति सिद्धम् ।
 २ किलक्षणः इन्द्रः । वैक्रियांगमृत् वैक्रियं नवीनं अंगं विमर्चीतिः
 वैक्रियांगमृत् । देवेन्द्रा भवधारिणीयदेहेनैव देवलोकान्तर्ग-
 मन्ति, परं मनुष्यलोकमागच्छन्तो हि उत्तरवैक्रियरूपं कुर्वन्-
 ३ न्तीति वैक्रियांगधारीन्द्र इत्यर्थः । पुनः किंविशिष्ट इन्द्रः ।
 परमार्हतः परमजैनः । पुनः किं कुर्वन् ? त्रिलोकमर्तुः जिनेन्द्रस्य
 विवाहावसरं विदन् । किं कृत्वा ? सम्यान् विसृज्य । पुनः
 ४ किंविशिष्टः इन्द्रः । उपसर्जनीकृतापरक्रियः । उपसर्जनीकृता
 गौणीकृता निरादरीकृता अपराः क्रियाः कर्तव्यानि येन स
 उपसर्जनीकृतापरक्रियः ॥ १२ ॥

- ५ स्वयं प्रयाणे वद किं प्रयोजनं,
 समादिदोष्टं तव कर्म कुर्महे ।
 इमाः सुराणामनुगामिनां गिरो,
 ६ यियासतस्तस्य ययुर्न विमताम् ॥ १३ ॥

- स्वयं प्रयाणे० अनुगामिनां पश्चाद्गामिनां सुराणां देवानां
 इमा गिरो यियासतो गन्तुमिच्छतस्तस्य इन्द्रस्य विमर्ची अन्त-
 ७ रायतां न ययुः न शच्छन्ति स । इमाः फाः । हे स्वामिन् ।
 वद मूहि स्वयं प्रयाणे, किं प्रयोजनं किं कार्यम् ? समादिश
 ८ आदेशं देहि । वयं तुव इष्टं कर्म कुर्महे ॥ १३ ॥

व्रजैः सुराणामनुव्रजे व्रज-

न्नमाननुक्त्वाप्यतिरिक्तमक्तिभिः ।

बलात् किमामंयते बलाहकः, ३

स यद्वलाकापटलैः परीयते ॥ १४ ॥

व्रजैः सुरा० असौ इन्द्रो अनुक्त्वापि व्रजन् अकथयित्वैव
गच्छन् सुराणां देवानां व्रजैः समूहेरनुव्रजे अनुगम्यतेस । ६
किंलक्षणैः सुराणां व्रजैः ? अतिरिक्तमक्तिभिः अधिकमक्तिभिः ।
बलाहको मेघः । बलात् किं आमंयते । आकारयति अपितु
नैव । यत् यस्मात् कारणात् । स बलाहकः बलाकापटलैः ९
वक्त्रपत्नीसमूहैः परीयते परिनियते ॥ १४ ॥

न चिह्नितो कापि विमोः प्रयोजनात्

स योजनानामयुतानि लङ्घयन् । १०

पदे पदे प्रत्युत् तद्विवन्दिषा-

रसेन कृष्टो गतिलाघवं दधौ ॥ १५ ॥

न चिह्नितो कापि० स इन्द्रः कापि न चिह्नितो न खेद- १५
मासवान् । 'क्लिष्टं उपतापे', क्लिष्टं परोक्षा ए । किं कुर्वन्
इन्द्रः ? विमोः प्रयोजनात् स्वामिकार्यात् योजनानामयुतानि
दशसहस्राणि लङ्घयन् । अयुतानि इति उपलक्षणमात्रमेतत् १८
यथा योजनानां दशसहस्राणि तथा कापि लक्षाणि, कापि दश-
लक्षाणि लङ्घयन्नित्याद्यपि ज्ञेयम् । पदे पदे प्रत्युत् तद्विवन्दिषा
प्रत्युत् इति विशेषतस्तद्विवन्दिषा तस्य भगवतो वन्दनेच्छा
तस्या रसेन कृष्टः सन् । गतिलाघवं, गतौ शीघ्रत्वं दधौ । २२

कोऽर्थः ? स्वामिवन्दनोत्कण्ठया बडी (?) १ चपला २ वेगा ३
जवनतरीभिश्चतस्रभिर्गतिभिरतित्वरितं चलितः ॥ १५ ॥

२ शिरांसि सर्पन् रुचकादिभूमृतां,
तदग्रसिद्धायतनस्थितार्हतः ।

विलम्बमीरुर्मनसैव सोऽनम-

६ अयं न भिन्ते विबुधेशिता यतः ॥ १६ ॥

शिरांसि सर्पन्० स इन्द्रः रुचकादिभूमृतां शिरांसि सर्पन्
रुचकादिपर्वतशीर्षाणि गच्छन् सन् तदग्रसिद्धायतनस्थि-

९ तार्हतस्तदग्रे जिनमुवनेषु (ये) स्थितार्हतस्त्वान् मनसैव अनमत ।

किंलक्षण इन्द्रः ? विलम्बमीरुः विलम्बात् भयवान् यतो यस्मात्
कारणात् । विबुधेशिता इन्द्रः, पक्षे विद्वन्मुह्यः, नयं न्यायं

१२ न भिन्ते अन्यथाकरोति; श्रेयो हि प्रतिबध्नाति पूज्यपूजा-
व्यतिक्रम इति ॥ १६ ॥

न तस्य वज्रेऽपि विलोकितेऽधरै-

१५ धरैर्भूवे कचिदंजनादिभिः ।

तदीयमौलौ प्रतिमा अकृत्रिमाः,

सदासते यज्जगदेकपालिनाम् ॥ १७ ॥

१८ न तस्य वज्रेऽपि० तस्य इन्द्रस्य वज्रे विलोकितेऽपि दृष्टेऽपि
सति यज्जनादिभिर्धरैः पर्वतैः कचिदधरैः कातरैर्न भूमवे । यत्

यस्मात् कारणात्, तदीयमौलौ तेषां पर्वतानां मस्तके, जगदेक-
पालिनां जिनेन्द्राणां अकृत्रिमाः शाश्वत्यः प्रतिमाः सदा

२२ आसते तिष्ठन्ति । कोऽर्थः ? पर्वतानां शशुरिन्द्रो वज्रेण

पर्वतपक्षच्छेदित्वात् । अञ्जनाचल्यद्या इन्द्रं दृष्ट्वा मनागपि न
 क्षुम्यन्तेऽस, स्वर्गीये शान्तजनिप्रतिमानां स्थितत्वात् ॥ १७ ॥

रुचाञ्जनस्माधरमौलिमूल्या-

सरा तमस्यंचति सूचिमेघताम् ।

निरुद्धचक्षुर्विषयः स चिन्मयी,

चरन् सहस्राम्बुधिकां दृशां दधौ ॥ १८ ॥ ६

रुचाञ्जन० स इन्द्रः चरन् सन् सहस्रेभ्योऽधिकां सदृशा-
 दधिकां चिन्मयी-ज्ञानमयी दृशां दधौ धत्तेऽस । क सति ?
 अञ्जनक्षमाधरमौलिमूल्या, अञ्जनाचलमस्तके मूलमुत्पत्तिर्यस्या-९
 सया एवंविधया रुचा कान्त्या तमसि अन्यकारे सूचिमेघतां
 अंचति गच्छति सति । सूचीमिरन्धकारं न मेघते, तथापि
 कविधम्मोऽयम् । यतः कविशिक्षायामुक्तम्-‘तिमिरस्य तथा १२
 मुष्टिग्राह्यत्वं सूचिमेघता’मिति । किंविशिष्टः इन्द्रः ? अत्र एव
 कारणात् निरुद्धचक्षुर्विषयो निरस्तनेत्रगोचरः । कोऽर्थः ?
 अञ्जनाचले अतीव कृष्णः, तेन तत्रान्यकारं सूचिमेघम्, तत्र १५
 इन्द्रः सहस्रनेत्रैरपि न पश्यति, पश्चात् ज्ञानदृष्टैवान्त-
 श्वलितः ॥ १८ ॥

लतामयागारशया रिरंसया,

सुराः सदारा ददृशुस्तमज्वगम् ।

स तानपदयन्नतिवेगतस्त्रपा-

जडाश्च चक्रेऽचलमूर्ध्नि चाचलिः ॥ १९ ॥ २१

लतामया० सदाराः सकलजाः सुरा देवाम् इन्द्रं अध्वगं
 मार्गस्य ददृशुः पश्यन्तिस्म । किंउश्रूणाः सुराः ? रिरंसया क्रीडे-२३

च्छया लतामयागारशया वल्लीमयगृहे शेरते इति लतामया० ।
 स इन्द्रः अतिवेगतोऽपश्यंस्तान् सुरान् त्रपाजडान् लज्जया
 ६ मूर्खान् न चक्रे । किंलक्षण इन्द्रः ? अचलमूर्ध्नि चाचलिः, पर्वत-
 मस्तके चलनशीलः । चाचलिरिति निपातो ज्ञेयः ॥ १९ ॥

दिवाकरस्योर्ध्वमधश्च रेजिरे,

नभोऽजिरे ये प्रखरांशुदण्डकाः ।

अमी महेन्द्रस्य दिवोऽवरोहतः,

करावलंबत्वमिव प्रपेदिरे ॥ २० ॥

९ दिवाकरस्यो० ये दिवाकरस्य सूर्यस्य प्रखरांशुदण्डकाः
 कठिनकिरणरूपदण्डका नभोऽजिरे गगनाङ्गणे ऊर्ध्वम् अधश्च
 रेजिरे राजन्तेस । ते अमी प्रखरांशुदण्डकाः । महेन्द्रस्य
 १० सौधमेन्द्रस्य, दिवोऽवरोहतः आकाशात् उत्तरतः सतः, करावलं-
 बत्वं हस्ताधारत्वमिव प्रपेदिरे, प्रपद्यन्तेस । इवशब्दोऽत्र
 शंकायाम् । कोऽर्थः ? यदा कोपि ऊर्ध्वभूमितोऽयं उत्तरति तदा
 ११ यद्ववंशाधवलंब्याऽधो याति, तथा इन्द्रोऽपि सूर्यकिरणदण्डका-
 धारेणाधो उत्तरति स इति भावः ॥ २० ॥

विवाहहर्म्ये त्रिजगत्प्रमोर्गुवा-

मवाप्स्यथः किं न मणिप्रदीपताम् ।

इति प्रलोम्याह्वयदिन्दुमास्करो,

कृतातिधेयौ पथि संगतौ हरिः ॥ २१ ॥

२१ विवाहहर्म्ये त्रि० हरिरिन्द्रः इन्दुमास्करो चन्द्रसूर्यौ इति
 अमुना प्रकारेण प्रलोम्य लोमयित्वा आह्वयत्, आकारयति
 २२ स । इतीति किम् ? युवां त्रिजगत्प्रमोः श्रीगणेशदेवस्य

विवाहहर्म्ये विवाहमण्डपे मणिप्रदीपतां मणिसंबन्धिमाङ्गलिक-
रूपप्रदीपत्वं किं न अवाप्स्यथः, अपि तु प्राप्स्यथ एवेत्यर्थः ।
किंलक्षणौ इन्दुमास्करोः कृतातिथेयौ कृतं आतिथेयं प्राघूर्णत्वं ३
याम्यां तौ कृतातिथेयौ । पुनः किंविशिष्टौः पथि मार्गे संगतौ
मिलितौ ॥ २१ ॥

निमेषविश्लेषिसमग्रदृग्मये,

प्रिये सदा सन्निहितेऽत्र वज्रिणि ।

क्वचिन्न या मुह्यति सा किमायसी,

शचीति तं वीक्ष्य जगुः शशिप्रियाः ॥ २२ ॥ ९

निमेषविश्लेष० शशिप्रिया रोहिण्यादयः तं इन्द्रं वीक्ष्य
दृष्टेति जगुः परस्परमिति जल्पन्ति स्म । इतीति किम्? सा शची
इन्द्राणीं किं आयसी लोहमयी, या शची, अत्र जस्मिन् प्रिये १२
इन्द्रे मर्तरि सदा सन्निहिते समीपस्थे सति क्वचिन्न मुह्यति
मूढत्वं न दधाति । किंलक्षणे इन्द्रे? वज्रिणि वज्रयुक्ते । पुनः
किंविशिष्टे इन्द्रे? निमेषविश्लेषिसमग्रदृग्मये निमेषरहिते १५
समस्तलोचनरूपे । कोऽर्थः? रोहिण्याद्याः स्वमर्तारं सौम्यं सोमं
दृष्ट्वा सहसलोचनैर्विकारालरूपं वज्रयुक्तं च इन्द्रं दृष्ट्वा शच्या
पुनः सर्वसहत्वं प्रशंसति स्म । यद्यपि च जैनानामिन्द्रस्य शरीरे १८
सहसलोचनत्वं नोच्यते तथापि कार्त्तव्यं लोकानुरोधेनैव स्या-
दिति ॥ २२ ॥

विलोचनैरूर्ध्वमुखैर्वियत्युह-

रधोमुखैर्वाधिजलेऽतिनिर्मले ।

स विप्रकीर्णा अवलोकयन्मणी-

रणीयसीमप्यविदन् मुद्भिदम् ॥ २३ ॥

- ३ विलोचनैरु० स इन्द्रः अणीयसीमपि स्वरूपमपि मुद्भिदं
हर्षमेदं न अविदन् न अलमत् । अणुशब्दस्याग्रे ईयन्तु
प्रत्यये स्त्रीत्वे नलोपे अणीयसी स्यात् । किं कुर्वन् ? वियति
४ आकाशे ऊर्ध्वमुखैर्विलोचनैर्दृग्भिरुद्धर्नक्षत्राणि अवलोकयन्,
अधोमुखैर्लोचनैरतिनिर्मले चार्द्धिजले समुद्रपानीये विप्रकीर्णा
विक्षिप्ता मणीः-रुचकस्फटिकलोहिताक्षमरकतप्रभृतिमणिसमू-
५ हान् अवलोकयन् । उडुशब्दः स्त्रीनपुंसकलिङ्गो ज्ञेयः, मणि-
शब्दस्तु पुंस्त्रीलिङ्गो ज्ञेयः ॥ २३ ॥

अविश्रमे वर्त्मनि तस्य यायिनः,

- १२ श्रमस्य यः कोऽपि लवोऽजनिष्ट सः ।

अनोदि दुग्धोदधिशिकरैस्तटा-

चलस्खलद्वीचिचयोत्पतिष्णुभिः ॥ २४ ॥

- १५ अविश्रमे वर्त्मनी० तस्य इन्द्रस्य अविश्रमे विश्रामरहिते
वर्त्मनि मार्गे यायिनो गच्छतः सतः श्रमस्य यः कोऽपि लवोऽज-
निष्ट जातः, ॥ श्रमस्य लवः दुग्धोदधिशिकरैः क्षीरसमुद्रस्य
१८ जलकणैरनोदि नुद्यते स्म । किंलक्षणैर्दुग्धोदधिशिकरैः ? तटा-
चलस्खलद्वीचिचयोत्पतिष्णुभिः तटेषु ये अचलाः पर्वतास्तेषु
स्खलन्त्य आस्फालन्त्यो ये वीचयः कलोलस्तासां चयात्
२१ समूहात् उत्पतिष्णुभिरुत्पतनशीलैः । कोऽर्थः ? इन्द्रस्य सार्धराज-
प्रमाणं मार्गमतिक्रम्यागच्छतः सतो यः श्रमो जातः स शीतलैः
२३ क्षीरसमुद्रजलकणैः स्फटितं इति भावः ॥ २४ ॥

प्रभूतभौमोष्मभयंकरः स्फुर-
न्महाबलेनांजनमंजनच्छविः ।

निजानुजाऽमेदधियाप्नुना घनः, ३
पयोधिमध्यान्निरयन्निरैक्ष्यत ॥ २५ ॥

प्रभूतभौमो० अमुना इन्द्रेण घनो मेघः निजानुजामेद-
धिया स्वीयलघुभ्रातुर्नारायणस्यैक्यबुद्ध्या पयोधिमध्यात् समुद्र-
मध्यात् निरयन् निर्गच्छन् निरैक्ष्यत दृष्टः । किं लक्षणो घनः ?
प्रभूतभौमोष्मभयंकरः प्रभूतस्य प्रचुरस्य भौमोष्मणः भूमिसत्क-
बाष्पस्य भयंकरः । पुनः किंविशिष्टः घनः ? महाबलेन वायुना
स्फुरन् । पुनः किंविशिष्टो घनः ? अंजनमंजनच्छविः कृष्ण-
कान्तिः । नारायणः पुनः किंलक्षणः ? प्रभवः स्वामिनस्तेषु उत
प्रसिद्धो यो भौमो भौमासुरस्तस्य कृष्णा गर्वस्तस्य भयंकरः १२
उच्छेदकरः, बलेन शरीरसामर्थ्येन बलदेवेन चास्फुरन्महाः
प्रसरत्तेजाः, शेषं स्पष्टम्, एवं विशेषणैर्जलदनारायणयोरैक्यम् ।
यद्यपि जैनमते समुद्रे नारायणः स्वपितीति वक्तुं न युक्तम्, १५
परमत्रापि कविलुढिरेव ज्ञेया, यथा श्रीकल्पे लक्ष्मीवर्णने
दिग्भाजाभिषेकवर्णनमिति ॥ २५ ॥

दिवःपते द्यौरहमसि सांप्रतं, १८
न सांप्रतं मोक्तुमुपेत्य मां तव ।

इति स्ववर्णाबुदगर्जितेन सा,
द्रुतं व्रजन्तं किमु तं व्यजिज्ञपत् ॥ २६ ॥ २१

दिवःपते द्यौरहमसि. सांप्रतं० स द्यौराकाशः स्ववर्णा-
बुदगर्जितेन स्वः स्वीयो वर्णः श्यामताल्लक्षणो जातिविशेषो २३

वा यस्य स स्वर्णं एवंविधो योऽबुदो मेघः तस्य गर्जितेन
 गर्जारवच्छलेन तं इन्द्रं द्रुतं शीघ्रं व्रजंतं गच्छन्तं सतं, किमु
 इति व्यजिज्ञपत् विज्ञापयति स । विश्वसिः स्वजनेन कार्यत
 इति व्यक्तयम्, इति इति किम्? हे दिवःपते! अहं धीरस्मि तव
 साम्प्रतं अधुना मामुपेत्य मम समीपमागत्य मोक्षं न साम्प्रतं न
 युक्तम् । कोऽर्थः? द्यौशब्दः स्त्रीलिङ्गः स्वर्गाऽऽकाशवाची,
 अतो मङ्गवाह त्वं दिवःपतिरहं तु धौरेतावता त्वं स्वामी
 अहं च भार्या । अतः कारणात् तव मम समीपमागतस्येत्यं
 १ मामुपेक्ष्य गंतुं न युक्तमिति भावः ॥ २६ ॥

पथि प्रथीयस्यपि लङ्घिते जवा-

दवाप स द्वीपमथादिमं हरिः ।

१२ विमाति यो द्वीपसरस्वदुत्कैः,

परैः परीतः परिवेपिचन्द्रवत् ॥ २७ ॥ ;

पथि प्रथीयस्यपि० अथानन्तरं स हरिरिन्द्रः जवात् वेगात्

१५ प्रथीयस्यपि प्रचुरेऽपि पथि मार्गे लङ्घिते सति आदिमं द्वीपं

अवाप प्राप्तः, यो द्वीपः परैरन्यैर्द्वीपसरस्वदुत्कैः द्वीपानां

सरस्वतां समुद्राणां च उत्कैः समूहैः परीतो वेष्टितः सन्

१८ परिवेपिचन्द्रवत् परिधियुक्तचन्द्रवद्विमाति शोभत इति,

द्वीपशब्दः पुंस्त्रीबल्लिगो ज्ञेयः ॥ २७ ॥

इहापि वर्षे समवाप्य मारतं,

२१ चमार तं हर्षमरं पुरन्दरः ।

घनोदयोऽलं घनवर्त्मलङ्घन-

२३ श्रमं श्रमं प्रापयति स योऽद्भुतम् ॥ २८ ॥

इहापि वर्षं० पुरंदर इन्द्र इहापि अस्मिन् लंवूद्वीपमध्येऽपि
 मारतं वर्षं भरतक्षेत्रमवाप्य तं हर्षमरं प्रमोदसमूहं वभार
 धरति स्म । अद्भुतं आश्चर्यं यो हर्षमरः अलं अत्यर्थं घनवर्त्मनः ३
 घनवर्त्मा आकाशस्तस्य लंघने यः श्रमः तं श्रमं शान्तिं प्रापयति
 स्म । किंविशिष्टो हर्षमरः ? घनोदयः घनः प्रचुर उदय
 उत्पत्तिर्यस्य सः । कोऽर्थः ? अन्यो मरो मारः श्रमं उत्पादयति ४
 अयं हर्षमरस्तु श्रमं क्षमयति स्नेत्याश्चर्यम् ॥ २८ ॥

विनीलरोमालियुजो वर्नीघनो

गभीरनामेर्बहुनिम्नपल्वलः ।

वभूव शृच्या अपि मध्यदेशतोऽ-

स्य मध्यदेशः स्फुटमीक्षितो मुदे ॥ २९ ॥

विनीलरोमालि० यत्र जिनचक्रयर्धचक्रिणां जन्म स्यात् १२
 स भरतसत्को मध्यदेशः शृच्या अपि मध्यदेशतः उदरप्रदे-
 शात् अधिकं अस्य इन्द्रस्य मुदे हर्षाय वभूव, हेतुमाह—किं-
 विशिष्टो मध्यदेशः ? स्फुटं प्रकटं ईक्षितो दृष्टः, शचीमध्यदेशस्तु १५
 नैवमिति हर्षे विशेषः । किलक्षणात् शृच्या मध्यदेशतः ?
 विनीलरोमालियुजः । किलक्षणो मध्यदेशः ? बहुनिम्नपल्वलः
 बहूनि निम्नानि गभीराणि पल्वलानि अस्मात्तसरांसि यत्र स १८
 बहुनिम्नपल्वलः । यद्यपि देवानां शरीरे नन्वरोमादीनि न
 स्युस्तथापि उत्तरवैक्रियशरीरे घटन्ते इति विनीलरोमालि-
 युजो न चर्च्यम् ॥ २९ ॥

ददर्श दूरादथ दीर्घदन्तरं,

घनालिमाद्यत्कटकान्तमुन्नतम् ।

प्रलंबकक्षायितनीरनिर्क्षरं,

सुरेश्वरोऽष्टापदमद्रिकुंजरम् ॥ ३० ॥

- ३ वदश दूरादथ० अथानन्तरं सुरेश्वर इन्द्रः अष्टापदं अद्रि-
कुंजरं पर्वतेषु कुंजरं हस्तिनं वा दूराद्दर्श । किंलक्षणं अष्टा-
पदम्? दीर्घदन्तकं दीर्घा दन्तका बहिर्निर्गताः प्रदेशा यस्य
६ तम् । कुंजरपक्षे दीर्घा दन्तौ दन्तमुशले यस्य स दीर्घदन्तकस्तम् ।
स्वार्थे कप्रत्ययः । पुनः किंविशिष्टं अष्टापदम्? घनालिमाद्यत्क-
टकान्तम् घनालिभिर्घनानां मेघानां आलिभिः श्रेणिभिर्माद्यन्तः
९ स्थूलीभवन्तः, कटकानां पर्वतमध्यभागानां अन्तरा यस्य तम्,
कुंजरपक्षे घना बहवोऽल्यो अमरा यत्र ते घनालिनी माद्यन्ती
मदं किरन्ती कटे कपोलौ ताम्बां कान्तम् । पुनः किंविशिष्टम्?
१२ उन्नतमुच्चैस्तरम् । पुनः किंविशिष्टम्? प्रलंबकक्षायितनीरनिर्क्षरं
प्रलंबा कक्षा वस्त्रा तद्वदाचरितानि नीरस्य निर्क्षराणि यत्र तं
प्रलम्बकक्षायितनीरनिर्क्षरम् ॥ ३० ॥

- १५ शिरो ममार्हत्प्रतिमानविंशति-
श्चतुर्युताध्यास्य वतंसयिष्यति ।
इतिप्रमोदानुगुणं तृणध्वज-

- १८ व्रजस्य दम्भात्पुलकं वमार यः ॥ ३१ ॥

- शिरो ममार्हत्प्रतिमानविंशति० योऽष्टापदः तृणध्वजव्रजस्य
तृणध्वजानां व्रजः समूहः तस्य दम्भात् मिषात् पुलकं रोमाञ्चं
११ वमार । किंलक्षणं पुलकम्? इतिप्रमोदानुगुणं, इति अमुना
प्रकारेण यः प्रमोदो हर्षः तस्य अनुगुणं योग्यम् । कः प्रमोद
१२ इत्याह—चतुर्युताहत्प्रतिमानविंशतिरर्हतां प्रतिमानानि विम्बानि

तेषां विंशतिः एतावता चतुर्विंशतिः, मम शिरो मस्त्रकमध्यास्य
अध्याश्रित्य वतंसयिष्यति अवतंसयिष्यति अवतंससंयुक्तं
मुकुटसंयुक्तं करिष्यति ॥ ३१ ॥ ३

यदुच्चशृंगाग्रजुषोऽपि खेचरी-
गृहीतशिम्बाफलपुष्पपल्लवाः ।

न सेहिरे स्वानुपमोगदुर्यशो,
द्रुमा मरुत्प्रेरितमौलिधूननैः ॥ ३२ ॥ ६

यदुच्च० द्रुमाः वृक्षा मरुत्प्रेरितमौलिधूननैः पवनप्रेरितशिरः-
क्रम्पनच्छलेन स्वानुपमोगदुर्यशः आत्मीयस्य उपमोगरहितत्व-९
स्यापकीर्तिं न सेहिरे न सोढवन्तः । किलशणा द्रुमाः? यदुच्च-
शृंगाग्रजुषोऽपि यस्य पर्वतस्य उच्चशृंगाग्रे जुपन्ते सेवन्ते । एवं-
विधा अपि पुनः किलशणा द्रुमाः? खेचरीगृहीतशिम्बाफल-१२
पुष्पपल्लवा विद्याधरीभिर्गृहीता शिम्बाफलिका फलपुष्पपल्लवानि
च येषान्ते खेचरीगृहीतशिम्बाफलपुष्पपल्लवाः ॥ ३२ ॥

निवासभूमीमनवाप्य कन्दरे-
ष्वपि स्फुटस्फाटिकभिचिभानुषु । १५

तले तमस्तिष्ठति यन्महीरुहां,
शितिच्छविच्छायनिमान्निशात्यये ॥ ३३ ॥ १६

निवास० तमः अन्धकारं निशात्यये प्रमाते यन्महीरुहां यस्य
पर्वतस्य वृक्षाणां तले शितिच्छविच्छायनिभात् शितिः कृष्णा
छविः कान्तिर्यस्याः सा शितिच्छविः, एवंविधा या छाया तस्या
निभात् मिषात् तिष्ठति । किं कृत्वा? कन्दरेष्वपि गुहास्तपि २२

निवासभूमीं वासस्थानं अनवाप्य अप्राप्य । किंविशिष्टेषु
कन्दरेषु ? स्फुटाः प्रकट्यः स्फाटिकमिचीनां भानवः किरणा
३ यत्र तानि स्फुटस्फाटिकमिचिमानुनि तेषु । कोऽर्थः ? अत्र
पर्वतेषु अन्यकारं मणिसत्कोद्द्योताग्रे प्रवेश न लभते,
पश्चात् छायाभिषेण वृक्षाणां तले स्थितमिति भावः ॥ ३३ ॥

६ प्रतिक्षपं चन्द्रमरीचिरेचिता-

मृतांशुकान्तामृतपूरजीवना ।

वनावली यत्र न जातु शीतगोः,

९ पिधानमैच्छन्मलिनच्छर्विं घनम् ॥ ३४ ॥

प्रतिक्षिपं० यत्र यस्मिन् पर्वते वनावली जातु कदाचिदपि
मलिनच्छर्विं कृष्णकान्तिं मेघ न ऐच्छत् न बाधति सा ।

१२ किलक्षणं घनम् ? शीतगोश्चन्द्रस्य पिधानमाच्छादयन्, पक्षे शीता
शीतला गौर्वाणी यस्य स शीतगुप्तस्य पिधानमपहवकरणात् य
एवंविधो मलिनच्छर्विश्च स्यात् स सर्वस्याप्यनिष्ट एव स्यादिति ।

१५ अथ मेघं विना वनावली कथं जीविष्यतीत्याह—किलक्षणा
वनावली ? प्रतिक्षपं क्षपा २ रात्रि २ प्रति चन्द्रमरीचिरेचिताः
चन्द्रकिरणैः आविता ये अमृताशुकान्ताश्चन्द्रकान्तमणयः,

१८ तेभ्यो योऽमृतपूरः स एव जीवनं यस्याः सा चन्द्रमरीचि-
रेचितामृताशुकान्तामृतजीवना ॥ ३४ ॥

यदौषधीभिर्ज्वलिताभिरर्दितं,

२१ तमःसपत्नीभिरवेक्ष्य सर्वतः ।

तमसिनी गच्छति लाञ्छनच्छलात्,

२३ कलानिधिं किं दयितं स्थितेः कृते ॥ ३५ ॥

यदौ० समस्त्रिणी रात्रिर्लङ्घनच्छलात्, किम् ? स्थितेर्मर्या-
दायाः कृते मर्यादार्थं कलानिधिं चन्द्रमसं दयितं मर्तारं
गच्छति, किं कृत्वा ? ज्वलिताभिर्दीप्ताभिः सपत्नीभिः, यदौप- ३
धीभिः यस्य पर्वतस्यौपधीभिः । सर्वतः अर्दितं पीडितं तमोऽन्ध-
कारं अवेक्ष्य दृष्ट्वा । कोऽर्थः ? औपधीनां रात्रेश्च चन्द्रः पतिः,
रात्रेश्च अपत्यं अन्धकारम् । ज्वलिताभिरौपधीमिस्तमः सर्वतः ६
पीड्यमानं दृष्ट्वा उपालम्भदानाय निजं कलानिधिं पतिं गत्वा सा
अद्यापि लङ्घनच्छलेन चन्द्रे दृश्यते इति भावः ॥ ३५ ॥

पतन्ति ये बालरवेः प्रगे करा

९

यदुल्लसद्गैरिकधातुसानुषु ।

क्रियेत तैरेव विस्तृत्य चापला-

दिलाखिला गैरिकरंगिणी न किम् ॥ ३६ ॥ ११

पतन्ति० प्रगे प्रभाते ये बालरवेर्बालाऽर्कस्य कराः किरणाः
यदुल्लसद्गैरिकधातुसानुषु, यस्य पर्वतस्य उल्लसद्गैरिकधातूनां
सानुषु शिखरेषु पतन्ति, तैरेव चापलात् चपलभावाद् विस्तृत्य १५
विस्तारं प्राप्य, अखिला समस्ता, इला पृथ्वी, किं गैरिकरंगिणी
गैरिकरंगमाक्, किं न क्रियते, अपितु क्रियते एव । कोऽर्थः ?
बालः प्रायः क्रीडासक्त इति स्थिरमात्रं त्यक्त्वा बालार्ककिरणैः १८
समस्तापि पृथ्वी रक्ता कृता इति भावः । अत्र संशयाऽलङ्कारो
ज्ञेयः ॥ ३६ ॥

यदीयगारुत्मवमिचिज्जन्मभिः,

यैस्त्वं ज्यन्त तथा हरिस्त्रिभैः ।

२२

न चिक्षिपुर्मुग्धमृगा मुखं कचिद्

यथाऽनलीकेषु तृणांकुरेष्वपि ॥ ३७ ॥

३ यदीय० मुग्धमृगाः सरलहरिणा यदीयगारुत्मतमिति-
जन्ममिः यस्य पर्वतस्य नीलमणिमितेरुत्पन्नैर्हरित्प्रभैर्नीलवर्ण-
कान्तिभिः करैः किरणैस्तथा अवंच्यत वञ्चिताः, यथा अनली-
१केष्वपि सत्येष्वपि तृणांकुरेषु कचिन्मुखं न चिक्षिपुर्न
वाहयन्ति स्म ॥ ३७ ॥

शरन्निशोन्मुद्रितसांद्रकौमुदी-

९ समुन्मदिष्णुस्फटिकांशुडम्बरे ।

निविश्य यन्मूर्धनि साधकै रसा-

धिकैर्महोऽतर्वहिरप्यदृश्यत ॥ ३८ ॥

१२ शर० रसाधिकैः शान्तरसाधिकैः साधकैः योगिभिः यद्
मूर्धनि यस्य पर्वतस्य मस्तके निविश्य उपविश्यान्तर्मध्ये
वहिरपि महस्तेजो वदृश्यत । मध्ये अध्यात्मजं तेजो ज्ञेयम्,
१५ वहिस्तु कथयति, किलक्षणे यन्मूर्धनि ! शरन्निशोन्मुद्रित-
सांद्रकौमुदीसमुन्मदिष्णुस्फटिकाशुडम्बरे शरदकाले राश्यां
उन्मुद्रिताः प्रकटिता सांद्रा निविडा या कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना
१८ तथा समुन्मदिष्णवो वर्धनशीला याः स्फटिकमणीनां अंशवः
किरणाः तेषामाडम्बरो यत्र तस्मिन् ॥ ३८ ॥

तरुक्षरत्तन्नमृदूत्तरच्छदा

२१ व्यधत्त यत्तारशिला विलासिनाम् ।

रतिक्षणालम्बितरोपमानिनी-

२३ स्वयप्रहग्रन्थिभिदे सहायताम् ॥ ३९ ॥

तरु० यत्तारशिला यस्य पर्वतस्य रौप्यशिला विलासिनां
भोगिनां रतिक्षणां वितरोपमानिनीसयग्रहग्रन्थिभिदे भोगा-
वसरे कृतरोपस्त्रीणां अहंकाररूपग्रन्थिभेदनाय सहायतां सहायं
व्यघत्त अकरोत् । किंलक्षणा तारशिला ? तरुश्वरत्सूनमृदूतर-
च्छदा तरोर्वृक्षात् क्षरन्ति सूनानि पुष्पाणि तैर्मृदुः स्तब्ध-
उत्तरच्छद उत्तरपटो यत्र सा, कोऽर्थः ? सपुष्पशय्यातुल्यां
शिलां दृष्ट्वा स्वयमेवाभिमानो वनिताया विलीनः, अतः,
शिलया पत्युः साहाय्यं कृतमेवेति भावः ॥ ३९ ॥

यदुच्चवृक्षाग्रनिवासिनीं फला-

९

वलीमविन्दन्नुपलैः पुलिन्द्रकः ।

कर्पीनदः स्यान्निभृष्य तान् सुखं,

समश्नुते तैः प्रतिशस्त्रितां रुपा ॥ ४० ॥ १२

यदुच्च० पुलिन्द्रको यदुच्चवृक्षाग्रनिवासिनीं यस्य पर्वतस्य
उच्चा ये वृक्षास्तेषां शृङ्गाग्रे शिखराग्रे निवासिनीं फलावलीं फल-
श्रेणीं अविन्दन् अलभमानोऽपि सुखं समश्नुते प्राप्नोति । किं
कृत्वा ? अदः स्यान् अभीषु वृक्षेषु स्थितान् कर्पीन् चानरान्
उपलैः पाषाणैः निभृष्य सन्मुखं आहत्य । किंलक्षणां फलावलीं
फलश्रेणीं अविन्दन् । तैः कपिभिः रुपा रोपेण प्रतिशस्त्रितां
प्रतिशस्त्रीकृताम् ॥ ४० ॥

इमाः सुवर्णैस्तुलिता इति क्षपा-

मुखे रविः स्वं प्रवसन् वसु न्यधात् । २१

यदीयगुंजासु किमन्यथा हिम-

न्यथां हरीणां सहिता हरन्ति ताः ॥ ४१ ॥ २३

इमाः० रविः सूर्यः क्षपामुखे रात्रिप्रारंभे प्रवसन् परद्वीपं
 गच्छन् स्वं वसु-आत्मीयं तेजो द्रव्यं वा, इतिकारणात् यदीय-
 २ गुंजासु न्यधात् । सर्वं उत्तमस्यैव हस्ते निजद्रव्यं समर्पयति, अतः
 आह इतीति किम् ? इमा गुंजाः सुवर्णैः कांचनैः उत्तमजातीयैर्वा
 तुलिताः सन्ति सदृशी कृता वा । अथ रवितेजोनिवेशफलमाह
 ३ अन्यथा ता गुंजाः, सहिता मिलिताः सत्यः, हरीणां वानराणां
 हिमव्यथा किं हरन्ति ? कोऽर्थः ? सूर्येण सन्ध्यासमये स्वीयं
 तेजो गुंजासु क्षिप्तम्, तेन हेतुना वानरा एकत्र संभूय गुंजा-
 ४ मिस्त्रापयन्ति, तेषां च इत्थं शीतं यात्येवेति भावः ॥ ४१ ॥

जिनेशितुर्जन्मभुवः समीपगं,

नगं तमाधाय मुदा दृगध्वगम् ।

१२ सगोत्रपक्षक्षतिजातपातकै-

र्विमुक्तमात्मानममंस्त वासवः ॥ ४२ ॥

जिने० स वासव इन्द्रः गोत्रपक्षक्षतिजातपातकैः पर्वतानां
 १५ पक्षच्छेदनेन समुत्पन्नैः पापैरात्मानं विमुक्तं अमंस्त मन्यते
 स । किं कृत्वा ? जिनेशितुः श्रीऋषभदेवस्य जन्मभुवः
 समीपस्य तं पूर्ववर्णितं नगं अष्टापदपर्वतं मुदा हर्षेण दृगध्वगं
 १८ दृष्टिमार्गगोचरं आधाय कृत्वा । कोऽर्थः ? पुरा पर्वताः पक्षाभ्या-
 मुत्पत्य एवाहर्निशं ग्रामनगराद्युपरि पतन्त आसन्, इतश्चेन्द्रेण
 वज्रेण पर्वतपक्षादिच्छन्ना इति हि लोकरूढिः । इन्द्रो जिनस्य
 जन्मभूमिप्रत्यासन्नं अष्टापदाचलं दृष्ट्वा पर्वतपक्षच्छेदनपात-
 २२ कात् स्फुटितः । अन्योऽपि महातीर्थे दृष्ट्वा सगोत्राणां स्वगोत्रिणां

पक्षक्षितिर्विशोच्छेदः तज्जातपातकैर्विमुक्तः स्यात्, यथा पाण्ड-
वादयः शत्रुं जयतीर्ये सिद्धा इति भावः ॥ ४२ ॥

अथ प्रमोर्जित्ममुबं पुरन्दरो-

३

ऽसरच्छरच्चन्द्रिकयेव दृष्टया ।

यथा चिरादुत्कलिकामिराकुलं,

प्रसादमासादयदस्य हृत्सरः ॥ ४३ ॥

६

अथ० अयानन्तरं पुरंदर इन्द्रः प्रमोर्जितस्य जन्ममुबं
असरत् अगमत्, यथा जन्ममुबा दृष्टया अस्य इन्द्रस्य हृत्सरः
हृदयरूपसरोवरं प्रसादं प्रसन्नत्वं आसादयत् प्रप्नोति स्त । कथा ९
इव ! शरच्चन्द्रिकया इव । यथा शरच्चन्द्रिकया शारदज्योत्स्नया
सरः सरोवरं प्रसादं आसादयति । किंलक्षणं हृत्सरः !
चिराच्चिरकालादुत्कलिकामिः उत्कण्ठामिः, पक्षे लहरीमिराकुलं १२
व्यासत् ॥ ४३ ॥

स तत्र मन्दारमणीवकस्तवन्-

मधुच्छटासौरममाजने बने ।

१५

अमुक्तपूर्वाचलहेलिर्लीलया,

निविष्टमष्टापदसिंहविष्टरे ॥ ४४ ॥

दृशोरशोषामृतसत्रमंगिना-

१८

मनंगनाद्योचितमाश्रितं वयः ।

वयस्यतापन्नमुपर्वसङ्गतं,

रसं गतं तत्कृतनर्मकर्मसु ॥ ४५ ॥

२१

गिरःस्फुरच्छत्रमखण्डमण्डन-

द्युतद्वधूधूनिताचारुचामरम् ।

२३

विशारदैर्वादितपादमादरा-

दरातिरुदेर्जगदीशमैक्षत ॥ ४६ ॥

१

॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

- स० स अद्रेररातिः पर्वतस्यारिरिन्द्रस्तत्र वने जगदीशं
 श्रीयुगादिनाथं ऐक्षत पश्यति स्म । किंलक्षणे वने ? मन्दार-
 ६ मणीवकस्तवन्मधुच्छटासौरभभाजने, मन्दराणां मणीवकानि
 पुष्पाणि तेभ्यः स्वन्मधुमकरन्दरसछटाभिर्वत्सौरभं सौगन्ध्यं
 तस्य भाजने स्थाने । अन्यानि सर्वाणि विशेषणानि जगदीश-
 ९ सत्कानि, किंविशिष्टं जगदीशम् ? अमुक्तपूर्वाचलहेलिलीलया
 अमुक्तोऽत्यक्तः पूर्वाचल उदयाचलो येन स, एवंविधो हेलिः
 सूर्यः तस्य लीलया अष्टापदसिंहविष्टरे सुवर्णसिंहासने
 १२ निविष्टं उपविष्टम् ॥ ४४ ॥ पुनः किंविशिष्टं जगदीशम् ?
 अग्निनां प्राणिनां दृशोरशोपामृतसत्रं शोपरहितामृतसत्रागारम् ।
 पुनः किंविशिष्टं जगदीशम् ? अनंगनाभ्योचितं कन्दर्पसत्क-
 १५ नाटकयोग्यं वयो यौवनमाश्रितम्, पुनः किंविशिष्टम् ? वय-
 स्यतापत्रमुपर्वसंगतं मित्रत्वं प्राप्ताः सुपर्वणो देवास्तैः सह संगतं
 मिलितम् । पुनः किंविशिष्टम् ? तत्कृतनर्मकर्मसु तैः सुरैः
 १८ कृतेषु नर्मकर्मसु श्रीढाकर्तव्येषु रसं गतं रसं-प्राप्तम् ॥ ४५ ॥
 पुनः किंविशिष्टम् ? शिरःस्फुरच्छत्रं शीर्षे प्रसरत् श्वेतातपत्रम् ।
 पुनः किंविशिष्टम् ? अखंडमण्डनघुसद्वधूपूनितचारुचामरम्
 अखंडानि मण्डनानि मुकुटकुण्डलहारार्धहारकटककेयूराद्याभर-
 २१ णानि यासां ताः घुसद्वध्वो देवांगनास्त्रामिथ्यालितमनोज्ञा-

मरम् । विशारदैश्वतुरैरादराद्वन्दितपादं नमस्तुतचरणम् ॥४६॥
त्रिमिर्विशेषकम् ॥

कनीनिकादंममधुव्रतस्पृशां, ३
दृशां श्रुतैर्विभ्रदिवाभुजस्रजम् ।
तत्त्रिलोकीपतिमेनमर्चितुं,
रयादुपातिष्ठत निर्जेश्वरः ॥ ४७ ॥ ४

कनी० तत्तन्त्रतोऽनन्तरं निर्जेश्वर इन्द्र एनं त्रिलोकीपतिं
श्रीयुगादीर्शं अर्चितुं पूजयितुं रयात् वेगात् उपातिष्ठत
आगच्छत् । किञ्चक्षण इन्द्रः ? कनीनिकादंममधुव्रतस्पृशां
तारामिषेण अमरस्पृशां दृशां श्रुतैरभुजस्रजं कमलमालां विभ्रदिवा
धरन्निव । नयनानां कमलोपमा दीयते, अतः सहस्रलोचनत्वात्
मूर्तिमतीं कमलमालां विभ्राणो भगवन्तं पूजयितुमिव हरिः १२
समेत इति भावः ॥ ४७ ॥

शिरः स्त्रिमिन्दिन्दिरयन् विनम्य त-
त्पदाब्जयुग्मे लसदंगुलीदले । १५
इति स्फुरद्भक्तिरसोर्मिनिर्मलं,
श्रीपतिः स्रोत्रवचः प्रचक्रमे ॥ ४८ ॥

शिरः० श्रीपतिरिन्द्रः इति अमुना प्रकारेण स्फुरद्भक्ति- १८
रसोर्मिनिर्मलं प्रसरद्भक्तिरसकलोलैः निर्मलं स्रोत्रवचः प्रचक्रमे
प्रारमे । किं कुर्वन् इन्द्रः ? लसदंगुलीदले लसत् अद्भुतिका-
रूपपत्रे तत्पदाब्जयुग्मे तस्य भगवत्स्वरूपकमले विनम्य नत्वा
स्तशिरः आत्मीयमस्तुर्कं इन्दिन्दिरयन् अमरवत् कुर्वन् ॥४८॥ २२

महामुनीनामपि गीरगोचरा-

खिलस्वरूपास्तसमस्तद्रूपण ।

३ जयादिदेव त्वमसत्तमस्तम-

प्रमाप्रभावाल्पितमानुवैभव ॥ ४९ ॥

महा० मन्वते त्रिकालावस्था इति मुनयः । महान्तो ये

४ मुनयस्तेषां महामुनीनामपि गिरां वाणीनां अगोचरं अखिलं

समस्तं स्वरूपं यस्य तस्य सम्बोधनं क्रियते हे महामुनी० । हे

अस्तसमस्तद्रूपण अस्तानि समस्तानि द्रूपणानि येन तस्य

५ संबोधनम् । हे आदिदेव ! हे असत्तमस्तमप्रमाप्रभावाल्पित-

मानुवैभव ! असत् अविद्यमानं तमः पापं यस्याः सा असत्तमा,

प्रकृष्टा असत्तमा असत्तमस्तमा, अतीव निःपापा । असत्तम-

१२ स्तमायाः प्रमायाः प्रमावेण अल्पितं अल्पीकृतं मानुवैभवं

सूर्यप्रभुत्वं येन, एवंविधस्त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्तस्व । जयः

परैरनभिभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

१५ गुणास्तवाद्बोदधिपारवर्तिनो,

मतिः पुनस्तच्छरीव मामकी ।

अहो महाघार्ह्यमियं यदीहते,

१८ जडाशया तत्क्रमणं कदाशया ॥ ५० ॥

गुणा० हे नाथ ! तव गुणा अब्बोदधेः अब्बसमुद्रस्य

पारवर्तिनः पारगामिनो वर्तन्ते । मामकी मतिः पुनः तच्छ-

११ रीव तस्य अब्बोदधेर्मच्छीवद्वर्धते । शुष्मदसादोऽग्नीनमौ

शौष्माकाशलाकं चैकत्वे तु तवकममकम् ( ) इति

१२ पदाम्भीप्रत्यये मामकी स्यात् । अहो इत्याश्चर्ये महाघार्ह्ये

बृहद्वैर्यं इयं गतिर्यत् जडाशया मूर्खाभिप्राया सती तत्कर्मणं
तेषां गुणानां क्रमणं आक्रमणं कदाशया ईहते बाञ्छति ।
यदि जलसिता मच्छी जलगहिर्गतं वस्तु गृहीतुमिच्छति ३
तदा सा मूर्खैवेति भावः ॥ ५० ॥

मनोऽणु घटु न गुणांस्तवाखिलान्

न तद्धृतान्यक्तुमलं वचोऽपि मे ।

४

स्तुतेर्वरं मौनमतो न मन्यते,

परं रसज्ञैव गुणामृतार्थिनी ॥ ५१ ॥

मनो० हे नाथ ! मे मम मनस्तव अखिलान् समस्तान् ५
गुणान् घटुं नालं न समर्थः । किंलक्षणं मनः ? अणु सूक्ष्मम् ।
तद्धृतान् मनसा घृतान् गुणान् मे मम वचोपि वक्तुं नालं अतः
कारणात् स्तुतेर्मौनं वरं भव्यम् । परं रसज्ञैव जिह्वैव च न १२
मन्यते, किंलक्षणा रसज्ञा ? गुणामृतार्थिनी, गुणा औदार्यज्ञाना-
द्यास्तानेवामृतं अर्धयति बाञ्छयतीति गुणामृतार्थिनी, ॥ ५१ ॥

सुरद्रुमाद्यामुपमां सरन्ति यां,

१५

जनाः स्तुतौ ते भुवनातिशायिनः ।

अवैमि तां न्यक्कृतिमेव वस्तुत-

स्तथापि भक्तिर्मुखरीकरोति माम् ॥ ५२ ॥ १८

सुर० हे नाथ ! जना लोकाः ते तव स्तुतौ सुरद्रुमाद्या कल्प-
वृक्षाद्या, यामुपमां सरन्ति कथयन्ति । किंविशिष्टस्य ते
तव ? भुवनातिशायिनस्त्रिभुवनेऽधिकस्य । अहं तां स्तुतिं २१
वस्तुतः परमार्धतो न्यक्कृतिं निंदामेव अवैमि जानामि, तथापि
भक्तिर्भौ मुखरीकरोति मम वाचालत्वं कुरुत इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ २३

अनङ्गरूपोऽप्यखिलाङ्गसुन्दरो,
रवेरदभ्रांशुभरोऽपि तारकः ।

३ अपि क्षमामृतं सकूटतां वह-
स्यपारिजातोऽपि सुरद्रुमायसे ॥ ५३ ॥

अन० हे नाथ ! त्वं अनङ्गरूपोऽपि अखिलाङ्गसुन्दरः,
१ सर्वाङ्गसुन्दरो वर्तसे, योऽनङ्गरूपः स्यात् सो अखिलाङ्गसुन्दरः
कथं स्यात् ? अत्र विरोधपरिहारमाह अनङ्गरूपः कन्दर्परूपः,
अखिलाङ्गसुन्दरश्च । हे नाथ ! त्वं रवेरदभ्रांशुभरोऽपि सूर्याद-
१ धिकतेजःपटलोऽपि तारकोऽपि । यो रवेरदभ्रांशुभरः स्यात्
स तारकः कथम् ? तारयतीति तारकः । त्वं क्षमामृतं पर्व-
तोऽपि सकूटतां सशिखरता न वहसि । यः क्षमामृतं स्यात्, स
१२ सकूटतां किं न वहति ? क्षमां निभर्तीति क्षमामृतं । सकूटतां
सालीकतां न वहसि । त्वं अपारिजातोऽपि सुरद्रुमायसे । योऽपा-
रिजातः स्यात् स सुरद्रुमवत् कथमाचरति ? अपगतं अपरिजातं
१५ यस्य स अपारिजातः ॥ ५३ ॥

इदं हि पट्खण्डमवाप्य भारतं,
भवन्तमूर्जस्वलमेकदैवतम् ।

१८ विमर्ति पट्कोणकयंत्रसूत्राणां,
नृणां स्फुरत्पातकभूतनिग्रहे ॥ ५४ ॥

इदं हि० हे नाथ ! हि निश्चितं इदं पट्खण्डभारतं
११ भारतदेशं, कर्तृपदं । ऊर्जस्वलं बलवन्तं एकदैवतं भगवन्तं
अवाप्य प्राप्य, नृणां मनुष्याणां स्फुरत्पातकभूतनिग्रहे,
१२ प्रसरत्पातकभूतस्य निर्पाटने पट्कोणकयंत्रसूत्राणां विमर्ति ।

कोऽर्थः ? भरतक्षेत्रेण परमदैवतं मगवन्तं अवाप्य प्राप्य नृणां
मनुष्याणां लोकानां पापमूतनिग्रहे पट्स्वण्डरूपपट्कोणकयन्त्र-
सूत्रणा समाश्रितेति भावः ॥ ५४ ॥ ३

तपोधनेभ्यश्चरता वनाध्वना,
धनस्य भावे भवता धनीयता ।

अदीयताज्यं यदनेन कौतुकं,
तवैव शिश्राय वृषो वृषध्वज ॥ ५५ ॥ ६

तपो० हे नाथ ! भवता त्वया वनाध्वना वनमार्गेण चरता
धनस्य भावे धनसार्थवाहभावे, तपोधनेभ्यो यतिभ्यो यदाज्यं ९
घृतं अदीयत दत्तम् । किं कुर्वता भवता ? धनीयता धनमि-
च्छता । तत् अनेनाज्येन हे वृषध्वज वृषो वृषमो लाभ्छनं यस्य
स तस्य संबोधनम् । कौतुकं तवैव वृषो वृषमः पुण्यं वा, १२
शिश्राय ववृषे । कोऽर्थः ? पात्रे दत्तेन धनेन धनसार्थवाहेन
महत् पुण्यमर्जितं । उक्तं च “दानेन धन्यो धनसार्थवाहः,
कर्मेत्तमं तीर्थकरस्य नाम । ववन्ध कर्मक्षयहेतुमूतं, दानं हि १५
कल्याणकरं नराणाम्” ॥ १ ॥ ५५ ॥

भवे द्वितीये भुवनेश युग्मितां,
कुरुष्ववाप्ते त्वयि किङ्करायितम् । १८

मनीषितार्थक्रियया सुखदुःखै-
र्जितैरिव प्राग्लननापवर्जनैः ॥ ५६ ॥

भवे० मचंगया य १ भिंगा २ तुडियंगा ३ दीव ४ जोह ५ २१
चिचंगा ६ । चिचरसा ७ मणियंगा ८ गेहमारा ९ अ गिय-
पाय १० ॥ १ ॥ सरसमद्य १ मणिमाजन २ वाद्य ३ रत्न-२३

प्रदीप ४ तेजोमण्डल ५ चित्रकारिसुरभिपुष्प ६ विचित्र-
 स्वाद्यभोज्य ७ मणिमूषण ८ निश्रेणिसोपानकलितविविध-
 ३ चलगृहादिक ९ प्रधानवस्त्राणि १० षटैः पूर्णाः ये दशवि-
 धकरूपवृक्षास्तैः सुरद्रुमैर्मनीषितार्थक्रियया वाञ्छितार्थकरणेन
 हे भुवनेश ! द्वितीयमवे कुरुषु उत्तरकुरुषु युग्मितां युगलित्वं
 ६ अवाप्ते प्राप्ते सति त्वयि विषये किङ्करायितं किङ्करवदा-
 चरितम् । किलक्षणेः सुरद्रुमैः ? उल्लेख्यते प्राग्जननापवर्जनैः
 पूर्वजन्मदानैर्जितैरिव ॥ ५६ ॥

९ सधर्म सौधर्ममुपर्वतां ततो-
 ऽधिगत्य नित्यं स्थितिशालिनस्तव ।

सुराङ्गनाकोटिकटाक्षलक्ष्यता-

१२ जुपोऽपि न धैर्यतनुत्रमश्रुत् ॥ ५७ ॥

सधर्म० हे सधर्म सह धर्मेण वर्तते इति सधर्मः । ततस्तस्मात्
 युगलित्वतः सौधर्मेदेवत्वं अधिगत्य प्राप्य तव धैर्यतनुत्रं
 १५ धैर्यजगरं (कवचं) न अश्रुत्, नैव श्रुतितम् । किंविशिष्टस्य
 तव नित्यं निरंतरं स्थितिमर्यादा तथा शालिनः शोभ-
 मानस्य । पुनः किंविशिष्टस्य ? सुराङ्गनाकोटिकटाक्षलक्ष्यता-
 १८ जुपोपि देवाङ्गनाकोटीनां कटाक्षाः तेषां लक्ष्यतां वेध्यतां
 सेवमानस्याऽपि ॥ ५७ ॥

महाबलस्मापमवे यथार्थकी-

२१ चकर्यं बोधैकबलान्निजाभिधाम् ।

अउर्वचार्याकवचांसि घूर्णय-

२२ न्नयोधनानधरकोटकुट्टने ॥ ५८ ॥

महा० हे नाथ ! त्वं महाबलक्षमापमवे महाबलाख्यस्य
 राज्ञो मवे बोधैकबलात् बोधस्य प्रबोधस्यैकबलं बोधैकबलं तस्मात्
 निजाख्यं आत्मीयं नाम यथार्थकी चक्रर्थं सत्यार्थीकृतवान् ! १३
 किं कुर्वन् ? अस्वर्वाणि प्रौढानि चार्वाकवचांसि चूर्णयन्,
 (पुनः) किंविशिष्टानि (चार्वाक) वचांसि अक्षरकोटकुट्टने
 मोक्षदुर्गकुट्टने अयोपनान् लोहमुद्गरान् ॥ ५८ ॥ ६

द्वितीयकल्पे ललिताङ्गतां त्वया,
 गतेन वध्वा विरहे व्यलापि यत् ।

दरिद्रपुत्र्यै दयितुं तपःफलं,
 तदन्यदर्था हि सतां क्रियाखिला ॥ ५९ ॥ ९

द्वितीय० हे नाथ ! त्वया द्वितीयकल्पे ईशानदेवलोके
 ललिताङ्गतां ललितं सविलासं अङ्गं यस्य तत् ललिताङ्गस्तस्य भावो १२
 ललिताङ्गता ताम्, ललिताङ्गताख्यदेवत्वं वा । गतेन प्राप्तेन
 वध्वा विरहे यत् व्यलापि व्यलापः कृतः, तत् दरिद्रपुत्र्यै
 निर्नामिकायै तपःफलं दयितुं दातुं ज्ञेयम् । हि यस्मात् १५
 कारणात् सतां साधूनां अस्तिता समस्ता क्रिया अन्यदर्था
 अन्येषामुपकारहेतुं वर्तते, अत्र पृष्ठा 'तृतीयादन्यापछ्यर्थे'
 ( ) इति व्याकरणसूत्रेण अन्यदर्था इति स्यात् ॥ ५९ ॥ १८

स वज्रजङ्घो नृपतिर्भवन् भवा-
 नवाप हालाहलधूमपायिताम् ।

यदङ्गजादङ्गजतस्ततस्तवा-

धुनापि विश्वासवद्भिर्मुखं मनः ॥ ६० ॥ २२

स वज्र० हे नाथ ! स भवान् वज्रजङ्घो नृपतिर्भवन् सन्
 यत् अङ्गजात् पुत्रात् हालहलधूमपायितां विषसक्तधूमपानत्वं
 १ अवाप प्राप्तः । ततः तस्मात् कारणात् अधुनापि तव
 मनो अङ्गजतः कन्दर्पात् विश्वासबहिर्मुखं वर्तते । कोऽर्थः ?
 अङ्गजशब्देन कन्दर्पः पुत्रोऽपि गण्यते, भवता वज्रजङ्घनृपभवे
 २ अङ्गजान्मरणं प्रापि, पश्चात्तीर्थकृद्भवे भगवन्मनो अङ्गजस्योपरि
 विश्वासरहितं जातमिति भावः ॥ ६० ॥

उपास्य युगित्वमथाद्यकल्पग-

१ सुधाशनीभूय भिषग् भवानभूत् ।
 मुनेः किलासं व्यपनीय यः स्वकं,
 कलाविलासं फलितं व्यलोकत ॥ ६१ ॥

१२ उपास्य० हे नाथ ! अथानन्तरं भवान् युगित्वं उपास्य
 संसेव्य, आद्यकल्पगसुधाशनीभूय प्रथमदेवलोके देवो
 भूत्वा, भिषग् वैद्योऽभूत् । यो भिषग् वैद्यो मुनेः किलासं
 १५ कुष्ठरोगं व्यपनीय स्फोटयित्वा स्वकं आत्मीयं कलाविलासं
 फलासमूहं फलितं सफलं व्यलोकत अपश्यत् ॥ ६१ ॥

अथैयिवानच्युतनाकिधाम चेत्

१८ अवातरस्तत्किमिह प्रभोऽथवा ।
 लयं लभन्ते विबुधा हि नाभिधा-
 गुणेषु यचे परमार्थदृष्टयः ॥ ६२ ॥

१९ अथे० अथानन्तरं हे प्रभो ! चेत् यदि त्वं अच्युतनाकिधाम
 अच्युतदेवलोकं ईयिवान् गतः । तत् इह पृथिव्यां किं अवातरः
 २१ अवतीर्णः । अथवा विबुधा देवा विद्वांसो ना अभिधा नाम

तस्या गुणेषु लयं विश्रामं न लभन्ते । यत् यस्मात् कारणात्
 ते विबुधाः परमार्थदृष्टयो दीर्घदर्शिनो वर्तन्ते । कोऽर्थः ? न
 विद्यते च्युतं च्यवनं यत्र तत् अच्युतं नाकिवाम स्वर्गं गत-३
 स्तत्कथमत्रावतीर्णः, परमिन्द्रगोपवत् तन्नाममात्रमेवेति त्वं तत्
 स्पष्टवानिति भावः ॥ ६२ ॥

निरीक्ष्य तां तीर्थकृतः पितुः श्रियं, ६

न चक्रिसम्पद्यपि तोषमीयुषा ।

तदर्थमेव प्रयतं ततस्त्वया,

त्रया हि तातो न तया सुमृनुषु ॥ ६३ ॥ ९

निरीक्ष्य० ततस्ततोऽनन्तरं हे नाथ ! तया तदर्थमेव
 तीर्थकरश्रीनिमित्तमेव प्रयतं उपक्रान्तम् । किविधिष्टेन त्वया ?
 तीर्थकृतः तीर्थकरस्य पितुस्ता श्रियं लक्ष्मीं निरीक्ष्य दृष्ट्वा १२
 चक्रिसम्पद्यपि चक्रवर्तिलक्ष्म्यामपि तोषं हर्षं न ईयुषा न
 प्राप्तवता । हि निश्चितं सुमृनुषु सत्पुत्रेषु तातो न तया तातात्
 हीनतया त्रया लज्जा वर्तते । कोऽर्थः ? वज्रसेनस्य तीर्थकरस्य १५
 वज्रनामः पुत्रश्चक्रीजातस्तेन च चक्रित्वं विहाय सयमं गृहीत्वा,
 विंशतिस्थानकैस्तीर्थकरनाम उपार्जितम् । अतश्चक्रिलक्ष्म्या-
 स्तीर्थकरलक्ष्मीरधिकेति भावः ॥ ६३ ॥ १०

ससीमसर्वार्थविमानवासिनः,

शिवश्रियाः सङ्गममिच्छतोऽपि ते ।

अभूद्विलम्बस्तदसंस्तुते जने,

रिरंसया को न दधाति मन्दताम् ॥ ६४ ॥

ससीम० हे नाथ ! ते तव सर्वाभासत्रसर्वार्थविमानवासिनः

सतः शिवश्रिया मोक्षलक्ष्म्याः सङ्गमं मिलनमिच्छतोऽपि
यद्विलम्बोऽमूत् । तत् असंस्तुते अपरिचिते, जने रिरंसया
३२रन्तुमिच्छया मन्दतां जडतां को न दधाति, अपि तु
सर्वकोऽपि दधात्येव ॥ ६४ ॥

ध्रुवं शिवश्रीस्त्वयि रागिणी यत्-

६ तदस्थितस्यापि भविष्यदीशितुः ।

असंस्पृशन्मारविकारजं रजः,

स्वसौख्यसर्वस्वमदत्त ते चिरम् ॥ ६५ ॥

९ ध्रुवं० हे नाथ ! ध्रुवं निश्चितं शिवश्रीः मोक्षलक्ष्मीस्त्वयि
विषये रागिणी अनुरागवती वर्तते, यतो यस्मात् कारणात्,
ते तव तदस्थितस्यापि आसन्नस्थितस्यापि चिरं चिरकालं
१२स्वसौख्यसर्वस्वं आत्मीयमुखसर्वस्वं अदत्त । किंलक्षणस्य
ते ? भविष्यदीशितुर्भाविमर्तुः । किं कुर्वन् ? स्वसौख्यसर्वस्वं
मारविकारजं रजः विषयविकाराद्युत्पन्नरजः पापं धूलिं वा
१५असंस्पृशत् ॥ ६५ ॥

अवाप्य सर्वार्थविमानमंतिकी-

भवत्परब्रह्मपदस्तदध्वगः ।

१८ यदागमस्त्वं पुनरत्र तद्भुवं,

दितेच्छया भारतवर्षदेहिनाम् ॥ ६६ ॥

अवाप्य० हे नाथ ! त्वं सर्वार्थविमानं अवाप्य प्राप्य, यत्पु-
२१नरागमः अग्रागतः । किंविशिष्टस्त्वं अन्तिकीभवत्परब्रह्मपदः
समीपीभवन्मोक्षपदः । पुनः किंविशिष्टस्त्वम् ? तदध्वगस्तस्य
२२मोक्षस्य अधिकः । तत् ध्रुवं निश्चितं भारतवर्षदेहिनां

मरतक्षेत्रसत्कप्राणीनां हितेच्छया मुक्तिमुक्तिदानार्थमित्यर्थः ।
त्वं सर्वार्थविमानादेव आसन्नत्वेऽपि मुक्तिं न गतः, किन्तु
लोकहितेच्छयैवात्रावतीर्ण इति भावः ॥ ६६ ॥

तदेव भूयात्प्रमदाकुलं कुलं,
महीमहीनत्वमुपासिषीष्ट ताम् ।

क्रियाजनं स्वस्तुतिवादिनं दिनं,
तदेव देवाऽजनि यत्र ते जनिः ॥ ६७ ॥

तदेव० हे नाथ ! तदेव कुलं प्रमदेन हर्षेणाकुलं
व्याप्तं भूयात् । महीनत्वं संपूर्णत्वं कर्तृपदं तां महीं पृथ्वीं
उपासिषीष्ट सेविषीष्ट । तदेव दिनं जनं लोकं स्वस्तुतिवादिनं
स्वकीयस्वाधाकर्तारं क्रियात्, तद्दिनस्य महामहोत्सवमयत्वात् ।
हे देव ! हे स्वामिन् ! यत्र कुले यत्र मयां यत्र दिने ते तव
जनिर्जन्म अजनि जातम् ॥ ६७ ॥

अमी घृताः किं पवित्रक्रवारिजा-

सयः शयं लक्षणकोश ! दक्षिणे ।

शचीशचक्रयच्युतभूपसंपद-

स्त्वया निजोपासकसाध्विकीर्षता ॥ ६८ ॥

अमी० हे लक्षणकोश ! प्रासादपर्वतशुक्रांकुशमुप्रतिष्ठपद्मा-१८
मिषेक्यवदर्पणचामराणीत्यादि अष्टोत्तरसहस्राणां लक्षणानां
कोश ! हे माण्डागार ! त्वया शचीश इन्द्रः, चक्री चक्रवर्ती,
अच्युतो वायुदेवः, भूपो राजा, तेषां सम्पदो लक्ष्मीः, निजोपा-२१
सकसात् स्वकीयसेवकायचाध्विकीर्षता कर्तुमिच्छता सता ।
'आयत्ते सात्' ( ) इति सूत्रेण सात्प्रत्ययः, ३१ः

दक्षिणे शये हस्ते पविचक्रवारिजासयः पविर्वज्रम्, चक्रं,
वारिजः, शंखः, असिः खड्गः, अमी किं धृताः । वज्रमिन्द्र-
१ पदवीदानायेत्यादिभावः ॥ ६८ ॥

सदंभलोमादिभटव्रजस्त्वया,
स्वसंविदा मोहमहीपतौ हते ।

६ स्वयं विलाता, घनवारिवारिते,
द्वे न हि स्वेममृतः स्फुल्लिङ्गकाः ॥ ६९ ॥
सदंभ० हे नाथ । त्वया स्वसंविदा आरम्यज्ञानेन मोह-
९ महीपतौ मोहनूपे हते सति सदंभलोमादिभटव्रजः, माया-
लोभक्रोधमानमदनादिमुभटसमूहः, स्वयं आत्मनैव विलाता
विलयं यास्यति, 'लीङ्गच श्लेषणे' धातोर्विपूर्वकस्य लीङ्गलि-
१२ नोर्वा (सि० हे० ४।२।६) इति सूत्रेण लस्यते । हि 'यस्मात्
कारणात् घनवारि मेघजलं तेन दधे वारिते सति स्फुलिङ्गकाः
स्वेममृतः स्वैर्यधारिणो न हि वर्तन्ते ॥ ६९ ॥

१५ इषुः सुखव्यासनिरासदा सदा,
सदानवान् यस्य दुनोति नाकिनः ।
सरो भवद्ध्यानमये विभावसा-

१८ चसावसारेध्मदशां गमिष्यति ॥ ७० ॥

इषुः० यस्य सरस्य चन्द्रर्पस्य इषुर्याणः सदा सदानवान्
दानवसहितान् नाकिनो देवान् दुनोति पीडयति, इषुशब्दः
२१ स्त्रीलिंगो ज्ञेयः । किंलक्षणा इषुः ! सुखव्यासनिरासदा,
सुखस्य व्यासो विम्वारः तस्य निरासं निराकरणं ददाति सुख-
२२ व्यासनिरासदा । हे नाथ । असौ सरः कामः भवद्ध्यानमये,

भवतस्तव ध्यानं निर्विषयं मन इत्येवंरूपे ध्यानमये विभावसौ
वैश्वानरे इध्मदशां निःसारेन्धनस्य दशां अवस्थां गमिष्यति
यास्यति ॥ ७० ॥

परं न हि त्वत्किमपीह दैवतं,
तवाभिधानाच्च परं जपाक्षरम् ।

न पुण्यराशिस्त्वहुपासनात्पर-
त्वोपलंभाच्च परास्ति निर्गतिः ॥ ७१ ॥

परं न० हे नाथ ! त्वदपरं त्वत्तो अन्यत् इह जगति
किमपि दैवतं नास्ति, त्रिभुवनजनपूज्यत्वात् । इह तव अभिधा-
मात् तव नामतोऽपरं जपाक्षरं नास्ति, धाम्नोक्तैः शुद्धत्वात् ।
इह तवोपलंभात् उपलक्षणात् परा भव्या निर्गतिर्मोक्षो नास्ति
वीतरागं विना नैव मुक्तिरित्यर्थः ॥ ७१ ॥

तव हृदि निवसामीत्युक्तिरीशे न योग्या
मम हृदि निवस त्वं नेति नेता नियम्यः ।

न विभुरुभयथाहं भापितुं तद्यथाहं
मयि कुरु करुणाहं स्वात्मनैव प्रसादम् ॥ ७२ ॥

तव० हे नाथ ! अहं तव हृदि हृदये निवसामि इति उक्ति-
र्जल्पनं, ईशो स्वामिनि न योग्या । त्वं मम हृदि निवस
निवासं कुरुत, इति अमुना प्रकारेण नेता स्वामी न नियम्यः
न नियंत्रणीयः, यो नेता स्यात् सोऽपरं सेवकादि नियंत्रयति,
न तु सेवका नेतारम् । अहं उभयथापि द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां
भापितुं जल्पितुं न विमुर्न समर्थः । तत् तस्मात् कारणात्

हे स्वामिन् ! 'परदुःखनिरासिनी भवेत् करुणा' ईदृग् करुणार्हे
कृपायोग्ये मयि स्वात्मनैव स्वयमेव प्रसादं कुरु ॥ ७२ ॥

३ इति स्तुतिभिरान्तरङ्गं विनयमानयन्वैबुधे ।
प्रतीतिविषयं गणेशननुधिषां धुरीणो हरिः ।

प्रसन्ननयनेक्षणैर्मगवता सुधासोदरै-

४ रसिच्यत सुधाशूनैरपि च साधुवादोर्मिभिः ॥ ७३ ॥

इति ० हरिरिन्द्रः भगवता श्रीऋषभस्वामिना प्रसन्ननयने-
क्षणैः सप्रसादलोचनावलोकनैरसिच्यत सिक्तः । किंलक्षणैर्न-
५ यनेक्षणैः ॥ सुधासोदरैरमृतसदृशैः । च अन्यत् । सुधाशूनैरपि
देवैरपि, साधुवादोर्मिभिः स्थापारूपकलोलैरसिच्यत, किं कुर्वन्
हरिः ॥ इति पूर्वोक्तमहामुनीनामपि गीरगोचरेत्यादिचतुर्विंशति-
॥ काव्यरूपस्तुतिभिरान्तरङ्गं विनयं वैबुधे गणे देवसमूहे प्रतीति-
विषयं आनयन् प्रत्ययगोचरं प्रापयन् । पुनः किंविशिष्टो
हरिः ॥ अननुधिषां गुरुबुद्धीनां धुरीणो धुर्यः ॥ ७३ ॥

१५ इति श्रीभगवत्पद्ये ऋषिचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचित-
श्रीजैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य तत्त्वित्यश्रीधर्मशेखरसूरी-
विरचितटीकया श्रीमार्णिक्यमुन्दरसूरिसोपिताया

१८ द्वितीयसर्गव्याख्या ॥ इति ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीयः सर्गः प्रारभ्यते ॥-

अथ प्रसादामिमुखं त्रिलोका-

धिपस्य पश्यन्मुखमुग्रधन्वा ।

अवाप्तवारोचितरोचितश्रि,

वचः पुनः प्रास्तुत वक्तुमेवं ॥ १ ॥

अथ० अयानन्तरं उग्रधन्वा इन्द्रः एवं वचः पुनर्वक्तुं
जल्पितुं प्रास्तुतं प्रारब्धवान् । किं कुर्वन् इन्द्रः ? त्रिलोकाधि-
पस्य श्रीआदिदेवस्य मुखं प्रसादामिमुखं प्रसादस्य अमिमुखं
प्रसादं कर्तुकाममिव पश्यन् । किंलक्षणं वचः ? अवाप्तवारो-
चितरोचितश्रि, अवाप्तवारं प्राप्तावसरं अत एव उचितां
युक्तां रोचितां रुचिं प्राप्ता श्रीः शोभा यस्य तत् अवाप्तवारोचि-
तरोचितश्रि ॥ १ ॥

१२

स्वयं समस्तान् न वेत्ति भावां-

स्तथाप्यसौ त्वां प्रति मे प्रजल्पः ।

इयर्तु मेवंकरमारुतस्थ-

मुदेप्यतः कालबलादुधनस्य ॥ २ ॥

१५

स्वयं० हे नाथ ! स्वयं समस्तान् भावान् न न वेत्ति ! न
न जानासि अपि तु जानास्येव । तथापि असौ त्वां प्रति मे
मम प्रजल्पः धनस्य मेघस्य, मेघंकरमारुतत्वं इयर्तु गच्छतु,
'मेघर्तिमयामयात् सः' (सि० हे० ५।१।१०६) इति सूत्रेण
स्वप्नप्रत्यये स्तित्यनव्ययारूपोर्मन्तो हस्तश्च (सि० हे० ३।१।१११) २१
इति मागमे मेघद्वार इति सिद्धम् । किं करिष्यतो धनस्य ?
कालबलादुदेप्यत उदयं प्राप्स्यतः ॥ २ ॥

२३

साधारणस्ते जगतां प्रसादः, . . .

स्वहेतुमूहे तमहं तु हन्त ।

१ हृद्यो न कस्सेन्दुकलाकलापः,
स्वात्मार्थमभ्यूहति तं चकोरः ॥ ३ ॥

साधारण० हे नाथ ! ते तव प्रसादो जगतां विश्वानां
१ साधारणः सदृशो वर्तते । तु पुनः, अहं, हन्त इति वितर्के,
तं प्रसादं स्वहेतुं आत्मनिमित्तं ऊहे विचारयामि । इन्दुकला-
कलापश्चन्द्रस्य कलासमूहः कस्य न हृद्यो नाभीष्टः, अपि तु
२ सर्वस्यैव । चकोरस्तं इन्दुकलाकलापं स्वात्मार्थं अभ्यूहति
विचारयति ॥ ३ ॥

भवन्तु मुग्धा अपि भक्तिदिग्धा,

१२ वाचो विदग्धाऽप्य ! भवन्मुदे मे ।

अश्मापि विसापयते जनं किं,

न स्वर्णसंवर्मितसर्वकायः ॥ ४ ॥

१३ भवन्तु० हे विदग्धाऽप्य हे विद्वन्मुख्य ! मे मम, वाचो
मुग्धा अपि, भवन्मुदे तव हर्षाय भवन्तु । किलशणा वाचः ?
भक्तिदिग्धा भक्त्या लिप्ताः । अश्मापि पापाणोऽपि स्वर्णसंवर्मित-
१० सर्वकायः सुवर्णेन संवर्मित (सर्वकायः) वेष्टितसर्वकायः
वेष्टितसर्वाङ्गः सन्, जनं लोकं किं न विसापयते ! सविस्मयं
न करोति । अपि तु करोत्येव ॥ ४ ॥

जटाशया गा इव गोचरेषु,

१२ ग्रजां निजाचारपरंपरासु ।

प्रवर्तयन्नक्षतदंढशाली,

भविष्यसि त्वं स्वयमेव गोपः ॥ ५ ॥

जडा० हे नाथ ! त्वं गोपो राजा गोपालो वा स्वयमेव भवि-१
ष्यसि । किं कुर्वन् ? प्रजा लोकान् निजाचारपरंपरासु प्रवर्तयन् ।
का इव ? यथा गोपो घेनूः गोचरे प्रवर्तयति । किलक्षणाः
प्रजाः ॥ जडाशया भूर्त्सामिप्रायाः । गाः किलक्षणाः ॥ ६
जले आशयो यासां ताः । किलक्षणो गोपः ॥ अक्षत-
दण्डशाली, दंडः सैन्यं पक्षे लकुटो वा तेन शोमी ॥ ५ ॥

कलाः समं शिल्पकुलेन देव,

त्वदेवलब्धप्रमवा जगत्याम् ।

क नो भविष्यन्त्युपकारशीलाः,

शैलात्सरत्ना इव निर्झरिण्यः ॥ ६ ॥

कलाः० हे स्वामिन् ! कला गीतनृत्यवादित्राद्या द्वाप्तप्रति-
संख्याः । कुंमकार १ लोहकार २ चित्रकार ३ वानकर ४
नापित ५ शिल्पानां पञ्चानामपि पृथक् २ विंशति २ भेदाः १५
स्युः एवं शिल्पद्वयं स्यात्, ईदृक् शिल्पकुलेन समं जगत्यां
पृथ्व्यां क उपकारशीला उपकारस्वभावाः न भविष्यन्ति अपि तु
सर्वत्र भविष्यन्ति । किंविशिष्टाः कलाः १ त्वदेव त्वत्सकाशा- १८
देव, लब्धः प्रमव उत्पत्तिर्यामिस्तास्त्वदेव० । का इव ?
सरत्ना निर्झरिण्य इव । यथा शैलात् पर्वतात् लब्धप्रमवा
रत्नसहिता नद्यः क उपकारशीला न भवन्ति, अपि तु सर्वत्र
भवन्त्येव ॥ ६ ॥

त्वदागमांभोनिधितः स्वशक्त्या-

५५ दायोपदेशांबुलवान् गमीरात् ।

३ घना विधास्यंत्यवनीवनीस्थान्,
विनेयवृक्षानभिवृष्य साधून् ॥ ७ ॥

त्वदा० घना लोका मेघा वा गमीरात् त्वदागमांभोनिधितः

५६ त्वदीयागमसमुद्रतः उपदेशांबुलवान् स्वशक्त्या आदाय
गृहीत्वा विनेयवृक्षान् शिष्यवृक्षानभिवृष्य सिक्त्वा, साधून्
निर्मन्थान् मनोज्ञान् वा, करिष्यन्ति । किंलक्षणान् विनेय-
५७ वृक्षान् ? अवनीवनीस्थान् पृथ्वीरूपमहाघनस्थितान् । मेघाः
समुद्राज्जलं गृह्णन्ति इति लोकरूढिः ॥ ७ ॥

भवद्वयेऽप्यक्षयसौख्यदाने,

१२ यो धर्मचिन्तामणिरस्त्यजिह्वाः ।

प्रमादपाटघरलुंध्यमानं,

त्वमेव तं रक्षितुमीशितासे ॥ ८ ॥

१५ भवद्वये० हे नाथ ! यो धर्मचिन्तामणिर्भवद्वयेऽप्यक्षय
अविनश्वरसौख्यदाने अजिह्वाः सोऽयमोऽस्ति । त्वमेव तं धर्म-
चिन्तामणिं प्रमादपाटघरतस्करलुंध्यमानं रक्षितुं ईशितासे समर्थो
१८ भविष्यसि ॥ ८ ॥

तद्ग्रेहिधर्मद्रुमदोहदस्य,

पाणिग्रहस्यापि भव त्वमादिः ।

न पुग्मिभावे तमसीव मघां,

२१ महीमुपेक्षस्व जगत्प्रदीप ! ॥ ९ ॥

तद्देहि० हे नाथ ! तत् तस्मात् कारणात् त्वं पाणिग्रह-
स्यापि आदिः प्रथमो भव । किंविशिष्टस्य पाणिग्रहस्य ! रोहि-
धर्मद्रुमदोहदस्य गृहस्थधर्म एव द्रुमो वृक्षः तस्य दोहदसदृशो
यथा दाडिमीमुख्यानां धूमपानादि दोहदेन पूरितेन सश्रीकता
सफलता स्यात्, तथात्रापि ज्ञेयम् । हे जगत्प्रदीप ! महीं
पृथ्वीं न उपेक्षस्व, किंलक्षणां महीम् ! तमसि अन्यकार इव
युग्मिभावे युगलिघर्मे मग्नां ब्रुडिताम् ॥ ९ ॥

वितन्वता केलिकुतूहलानि,

त्वया कृतार्थीकृतमेव बाल्यम् ।

९

विना विवाहेन कृपामपश्य-

चवाद्य न म्लायति यौवनं किम् ॥ १० ॥

वितन्वता० हे नाथ ! त्वया केलिकुतूहलानि केलिर्जल-
क्रीडा, कुतूहलानि गीतनृत्यनाटकादीनि कुर्वता बाल्यं बालत्वं
कृतार्थीकृतमेव सफलीकृतमित्यर्थः, अद्य यौवनं किं न
म्लायति न हियात् । अपि तु म्लायत्येव । किं कुर्वन् यौवनम्
विवाहेन विना तव कृपां अपश्यत् ॥ १० ॥

दृष्ट्वा जगत्प्राणहतोऽपि सर्व-

सेहे स्वहेतीस्त्वयि नाथ ! मोघाः ।

१०

अनङ्गतां काममटोऽस्य मुख्यः,

सखा विपादानुगुणां दधाति ॥ ११ ॥

दृष्ट्वा० हे नाथ ! काममटोऽपि कंदर्पगोघोऽपि विपादानुगुणं
विपादस्य योग्यां अनङ्गतां अङ्गरहितत्वं दधाति । किंविशिष्टः
काममटः ! अस्य यौवनस्य मुख्यः अग्रणीः सखा मित्रम् । ११

किं कृत्वा ? सर्वसहे त्वयि विषये स्वहेतीः प्रहरणानि मोषा
निष्फला दृष्ट्वा, किलक्षणाः स्वहेतीः ? जगत्प्राणहृतोऽपि
२ विश्वजीवितं हरंतीति जगत्प्राणहृतः ॥ ११ ॥

मधुर्वयस्यो मदनस्य मूर्च्छा,
मत्वा ममत्वाद्विषमां विषण्णः ।

६ तनोत्ययाची पवनानखंड-
श्रीखंडखंडप्लवनाप्तशैत्यान् ॥ १२ ॥

मधु० वयस्यो मित्रं मधुर्वसन्तो मदनस्य कामस्य विषमां
६ मूर्च्छां मत्वा ज्ञात्वा ममत्वान्मोहाद् अयाची दक्षिणदिक् पवनान्
तनोति विस्तारयति । किलक्षणो मधुः ? विषण्णो विषादी ।
किंविशिष्टान् पवनान् ? अखंडश्रीखंडखंडप्लवनाप्तशैत्यान् अख-
१२ ण्डेषु संपूर्णेषु श्रीखण्डानां खण्डेषु चन्दनानां वनेषु प्लवनेनाप्तं
प्राप्तं शैत्यं शीतत्वं यैस्ते अखण्डश्रीखण्डखण्डप्लवनाप्तशैत्या-
स्तान् ॥ १२ ॥

१५ मत्वा मधोर्मित्रशुचा प्रियस्या-
मनस्यमाक्रन्दत यद्वनश्रीः ।
तदत्र किं कज्जलविज्जलाशु-

१८ कणाः स्फुरंत्युल्ललिताल्लिदंमात् ॥ १३ ॥

मत्वा० तद्वनश्रीराक्रन्दत तारखरेण विललाप । किं कृत्वा ?
प्रियस्य बल्लभस्य मधोर्वसन्तस्य मित्रस्य शुचा शोकेन आमनस्यं
२१ दुःखं मत्वा ज्ञात्वा । तत्, अत्र अस्यां लोचनश्रियां उल्ललिता-
लिदंमात् उल्ललितभ्रमरमिपात्, किं कज्जलविज्जलाशुकणाः,
२२ कज्जलकटुपाशुबिन्दवः स्फुरन्ति प्रसरन्ति ॥ १३ ॥

ये सेवकाश्चास्य पिकाः स्वमर्तु-
 दुःखाग्निना तेऽप्यलमन्त दाहम् ।
 किमन्यथा पल्लवितेऽपि कक्षे,
 तदंगमंगारसमत्वमेति ॥ १४ ॥

३

ये० च अन्यत् अस्य मधोर्वसन्तस्य सेवका ये पिकाः
 कोकिल्य वर्तन्ते, तेऽपि स्वमर्तुर्वसन्तस्य दुःखाग्निना दाहं
 अलमन्त प्राप्तवन्तः । अन्यथा पल्लवितेऽपि कक्षे वने तदंगमं-
 गारसमत्वं तेषां पिकानां अंगं तदंगं अङ्गारसदृशत्वं किं एति
 गच्छति ! ॥ १४ ॥

५

तनोपि तत्तेषु न किं प्रसादं,
 न सांपुगीना यदमी त्वयीश ।
 स्याद्यत्र शक्तेरवकाशनाशः,
 श्रीयेत शूरैरपि तत्र साम ॥ १५ ॥

१२

तनोपि० हे ईश ! त्वं तत् तस्मात् कारणात् तेषु यौवनादिषु
 किं प्रसादं न तनोपि न करोषि ? । यदमी यौवनादयस्त्वयि
 सांपुगीना रणे साधवो न वर्तन्ते । यत्र शक्तेरवकाशनाशः
 स्यात्, शूरैः सुमदैरपि तत्र साम साम्यगुणः श्रीयेत,
 आश्रीयेत् ॥ १५ ॥

१८

शूठौ समेतौ दृढसुरूपमेतौ,
 तारुण्यमारौ कृतलोकमारौ ।
 मेतुं यतेतां मम जातु चित्त-
 दुर्गं महात्मचित्ति मास मंस्थाः ॥ १६ ॥

२२

शठौ० हे महात्मन् ! त्वं इति मास मंसा इति मां जानीहि ।
 इतीति किम् ? एतौ तारुण्यमारौ यौवनकंदर्पो जातु कदाचिदपि
 ३ मम चित्तदुर्गं भेत्तुं यतेतां उपक्रामतः । किंलक्षणौ तारुण्य-
 मारौ ? शठौ घूर्तो, पुनः किंविशिष्टौ ? दृढसद्व्यं गाढमैत्र्यं
 यथा भवति तथा समेतौ मिलितौ । पुनः किंविशिष्टौ ?
 ४ कृतलोकमारौ कृता लोकानां माराः संसारभ्रमणरूपा
 याम्यां तौ कृतलोकमारौ ॥ १६ ॥

हृत्वा विवेकांबकबोधमंधी-

९ भूतं जगत्पातयदाधिगते ।

तावत्तव ज्ञानविभाकरस्य,

तन्वीत तारुण्यतमो न मोहम् ॥ १७ ॥

१२ हृत्वा० हे नाथ ! तावत् तारुण्यतमः यौवनान्वकारं तव
 ज्ञानविभाकरस्य ज्ञानरूपसूर्यस्य मोहं न तन्वीत न कुर्वीत ।
 किं कुर्वत्तारुण्यतमः ? विवेकांबकबोधं विवेकलोचनज्ञानं हृत्वा
 १५ अन्धीभूतं जगद्विश्वं आधि असमाधि गते विवरे पातयत्,
 यथा गर्ताशब्दस्तथा गर्तशब्दोऽपि ज्ञेयः ॥ १७ ॥

ब्रह्मास्त्रभाजः कुसुमास्त्रयोधी,

१८ मारोऽपि किं ते घटते विरोधी ।

विरोत्स्यते वा खलु तद्ब्रह्मकृत्या,

भोक्ता बलिस्पर्धफलं स्वयं सः ॥ १८ ॥

२१ ब्रह्मा० हे नाथ ! मारोऽपि कन्दर्पोऽपि ते तव विरोधी
 किं घटते ? अपि तु न घटते । किंविशिष्टस्य तव ? ब्रह्मास्त्र-
 २३ भाजः ब्रह्मज्ञानरूपं अस्त्रं भवतीति ब्रह्मास्त्रभाक्, तस्य.

ब्रह्मास्त्रभाजः । ब्रह्मास्त्रशब्देन अस्त्रलितशस्त्रमुच्यते, उक्तं च
 'केनापि स्त्रलितुं यन्न शक्यते कापि सर्वथा । तद्ब्रह्मास्त्रं
 परिज्ञेयं यथा चक्रं हि चक्रिणः' । किलक्षणो मारः ॥ १३ ॥
 कुसुमास्त्रयोधी कुसुमायुधेन पुष्पायुधेन युध्यतीति कुसुमास्त्र-
 योधी । अथवा विरोत्स्यते यदि विरोधं करिष्यति तद्बहुक्त्या
 स्त्रं पूर्यताम् । स मारः बलिस्पर्षफलं बलवता सह स्पर्धायाः ॥
 फलं स्वयं भोक्ता भोक्ष्यति, यथा स्पर्धाशब्दस्तथा स्पर्ध-
 शब्दोऽपि ज्ञेयः ॥ १८ ॥

यथा दृशा पश्यसि देव ! रामा,

९

इमा मनोभूतरवारिधाराः ।

तां पृच्छ पृथ्वीधरवंशवृद्धौ,

नैताः किमंभोधरवारिधाराः ॥ १९ ॥

१३

यथा० हे देव ! यथा दृशा अभिप्रायरूपया इमा रामाः
 स्त्रियो मनोभूतरवारिधाराः कन्दर्पसत्कस्त्रद्वाराः पश्यसि,
 तां दृशं पृच्छ, एताः स्त्रियः पृथ्वीधरवंशवृद्धौ पृथ्वीधराणां १५
 राज्ञां वंशा अन्वयाः, पक्षे पर्वतानां वंशास्तेषां वृद्धौ वृद्धयर्थं
 किं अंभोधरवारिधारा मेघसत्कमलधारा न वर्तन्ते ? अपि
 'तु वर्तन्त एव ॥ १९ ॥

१८

नयस्य वश्यः किमु संग्रहस्य,

स्त्रैणं चलं ज्ञायसि सर्वमीश ।

कोशातकीकल्पलते लतासु,

२१

दृष्ट्वाञ्च विश्वं व्यवहारसारम् ॥ २० ॥

नयस्य० हे ईश ! त्वं संग्रहनयस्य वश्यः सन् सर्वं स्त्रैणं २३

स्त्रीसमूहं चलं चंचलं किमु किं ध्यायसि ? यथा किंशब्दस्तथा
 किमुशब्दोऽप्यस्ति । नैगम १ संग्रह २ व्यवहार ३ ऋजुसूत्र
 ३४ शब्द ५ सममिरूढ ६ एवंभूतेषु ७ सप्तनयेषु संग्रहनय-
 लक्षणमिदम्—‘सद्रूपतानतिक्रान्तः, स्वस्वभावमिदं जगत् । सत्त्व-
 रूपतया सर्वं संगृह्णन् संग्रहो मतः’ । यत् सर्वा अपि क्षियश्चपल-
 ६ स्वभावा इति, त्वं लतासु वल्लीसु कोशात्कीकरूपलते
 र्घीसोटिका-करूपवद्भ्यौ दृष्ट्वा विश्वं व्यवहारसारं अत्र जानीहि,
 ‘अंचू गतौ च’ परं सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्थ इति ज्ञेयं । एवं
 १ क्षियो हि काश्चिद्भव्याः काश्चिन्न भव्याश्च । व्यवहारलक्षणं
 चेदम्—‘व्यवहारस्तु तामेव प्रतिवस्तु व्यवस्थितां । तथैव
 दृश्यमानत्वात् व्यापारयति देहिनः’ इति ॥ २० ॥

१२ किं शंक्से दारपरिग्रहेण ?
 विरागतां निर्वृतिनायिकायाः ।

प्रभुः प्रभूतेऽप्यवरोधने स्या-

१५ आगःपदं लुम्पति न क्रमं चेत् ॥ २१ ॥

किं० हे नाथ ! त्वं दारपरिग्रहेण कलत्रादरणेन निर्वृति-
 नायिकायाः मुक्तिसिद्ध्याः विरागतां नीरागत्वं, किं शंक्से !
 १८ प्रभुः स्वामी प्रभूते प्रचुरेऽप्यवरोधने अन्तःपुरे आगःपदं
 अपराधस्थानं न भवति, चेत् यदि, क्रमं न लुम्पति । सांप्रतं
 पाणिग्रहणं कुरु क्रमेण पश्चात्तामपि भजेरिति भावः ॥ २१ ॥

अद्यापि नाथः किमसौ कुमारो,

२२ निष्कल्यकं किं चरित्यवन्याम् ।

भृत्योऽतरंगोऽस्य हरिविचेता,

ययावरं वेत्ति न यौवनं यः ॥ २२ ॥

इत्थं मिथः पार्षदनिर्जराणां,

३

कथाप्रथाः कर्णकटूनिपीय ।

तेषां प्रदाने प्रबलोत्तरस्य,

दरिद्रितोऽहं त्वयि नायकेऽपि ॥ २३ ॥ युगम् ॥ ६

अद्यापि० हे नाथ । अहं त्वयि नायकेऽप्यधिपतौ सति तेषां

सम्यग्देवानां प्रबलोत्तरस्य प्रदाने दरिद्रितो दरिद्रो जातः । किं

कृत्वा ? इत्थं अमुना प्रकारेण पार्षदनिर्जराणां सम्यग्देवानां ९

मिथः परस्परं कर्णकटूः कथाप्रथा वार्ताविलासान् निपीय पीत्वा

इत्थमिति किम् ? ॥ २२ ॥ अद्यापि अस्तौ नाथः किं कुमारः

अपरिणीतः, किं अवन्यां पृच्छ्या निःकन्यकं कन्यकानां अभावो १२

वा वरीवर्ति, अस्य भगवतोऽतरंगभृत्यः सेवको हरिरिन्द्रः किं

विचेता अचेतनो वर्तते, यो हरिरस्य स्वामिनो ययावरं गत्वरं

यौवनं न वेत्ति ? न जानाति । ययावरमिति निपातः ॥ २३ ॥ १५

वयस्यनंगस्य वयस्यभूते,

भूतेशरूपेऽनुपमस्वरूपे ।

पर्दादिरायां कृतमन्दिरायां,

१८

को नाम कामे विमनास्त्वदन्यः ॥ २४ ॥

वय० नाम इति कोमलमंत्रणे । हे भूतेश ! भूतानां

प्राणिनां ईशः भूतेशस्तस्य सबोधने हे भूतेश ! त्वदन्यस्त्वत्तः २१

परः कः पुमान् कामे कंदर्पे विमना विमुखो वर्तते ? क

सति ? वयसि यौवने अनंगस्य कामस्य वयस्यभूते मित्रसदृशे २३

सति, पुनः क सति ? रूपे अनुपमसर्वोत्तमस्वरूपे सति !
 पुनः क सत्यां ? इन्दिरायां लक्ष्म्यां पदि चरणे कृतमन्दिरायां
 ३ सत्यां त्वचरणयोर्लक्ष्मीवसतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

जाने न किं योगसमाधिनीन !,
 विषायते वैषयिकं सुखं ते ।

तथापि संप्रत्यनुपक्तलोक !,

लोकस्थितिं पालय लोकनाथ ॥ २५ ॥

जाने० हे योगसमाधिनीन ! अहं एवं किं न जाने ? अपि

५ तु जाने । ते तव वैषयिकं सुखं विषायते विषयवाचरति,
 तथापि हे संप्रत्यनुपक्तलोक संप्रत्यधुना अनुपक्त आश्रितो
 लोको जनो येन स अनुपक्तलोकः तस्य संबोधनं क्रियते हे

१२ संप्रत्यनुपक्तलोक हे लोकनाथ लोका विश्वं तस्य नाथः
 लोकनाथः तस्य संबोधनं हे लोकनाथ ! लोकस्थितिं पाणि-
 ग्रहणादि रूपां मर्यादां पालय ॥ २५ ॥

१५ त्वयैव याऽभूत् सहभूरभूमि-
 त्तमोविलासस्य सुमंगलेति ।

राकेव सा केवलमास्वरस्य,

फलामृतस्ते भजतां प्रियात्वम् ॥ २६ ॥

त्वयैव० हे नाथ ! या सुमंगला त्वयैव सहमूः सहजन्माऽ-

भूत्, किंविशिष्टा सुमंगला ? तमोविलासस्य भूमिः पाप-
 २१ विम्वारस्य अस्थानं निःपापेत्यर्थः । सा सुमंगला ते तव प्रिया
 तव कलप्रत्यं भजताम् । किंविशिष्टस्य ते ? केवलमास्वरस्य
 २२ केवलसंपूर्णजगदुद्घोतकस्य । का इव ? राका इव, यथा राका

पूर्णमा, कलामृतश्चन्द्रस्य प्रिया त्वां भजते, सोऽपि मात्करो
भवेत्, राकामि तमो विलासस्य अमृमिर्भवति ॥ २६ ॥

अवीवृषद्यां दधदङ्गमघ्ये,

३

नाभिः सनाभिर्जलधेर्महिम्ना ।

प्रिया सुनंदापि तवास्तु सा श्री-

हरेरिवारिष्टनिषूदनस्य ॥ २७ ॥

४

अवी० नाभिर्या सुनंदां अङ्गमध्ये उत्सगोपरि अवीवृषत्
वर्धयति स । किल्लक्ष्णो नाभिः ? महिम्ना विस्तारेण जलधेः
समुद्रस्य सनाभिः सदृशः । सा सुनंदा तव प्रियास्तु । ९
कस्येव ? हरेर्नारायणस्येव, यथा हरेः श्रीलक्ष्मीः प्रिया स्यात् ।
किविशिष्टस्य तव हरेश्च ? अरिष्टनिषूदनस्य अरिष्टं विभ्रं पक्षे
अरिष्टनामा दैत्यस्तं निषूदयति, विनाशयति इति अरिष्ट- १२
निषूदनस्य । तस्मिन् समये हरिर्नास्ति कथं तद्विशेषणम् ?
परं नाभिनि मृतवदुपचार इति न्यायो ज्ञेयः ॥ २७ ॥

कन्ये इमे त्वय्युपयच्छमाने,

१५

जाने विमानैस्त्रिदिवेषु भाव्यम् ।

भृषीदसंक्रान्तसक्रान्तदेवै-

रैकैकदौवारिकरक्षणीयैः ॥ २८ ॥

१८

कन्ये० हे नाथ ! अहं एवं जाने त्वयि इमे सुमंगलासुनन्दे
उपयच्छमाने परिणयति सति त्रिदिवेषु स्वर्गेषु विमानैरैकैकेन
दौवारिकेण प्रतीहारेण रक्षणीयैः रक्षितव्यैर्भाव्यम् । उप-
पूर्वोऽयं घातुः उपात् 'यमः स्वीकारे' - (सि० ३।३।५९) २२
जे० कु० ७

इत्यनेन पदेन आत्मनेपदी ज्ञेयः । किंविशिष्टैर्विमानैर्मृषीठ-
संक्रान्तसकान्तदेवैः भूषीठे संक्रान्ताः सकांताः सकलत्रा देवा
२८ येषां ते भूषीठसंक्रान्तसकान्तदेवैः ॥ २८ ॥

अधौतपूतद्युतिवारिधौ ते,
देहे सुरस्त्रीजनदृक्शफर्यः ।

६ अमन्तु लावण्यतरंगमंगि-
प्रेहोलनोद्वेलितकेलिरङ्गाः ॥ २९ ॥

अधौ० हे नाथ ! तस्मिन्नवसरे सुरस्त्रीजनदृक्शफर्यः,
९ देवांगनानां दृष्टिरूपमत्स्यस्ते तव देहे अमन्तु । शफर्यः
समुद्रे भवन्तीति आह, किंविशिष्टे देहे ! अधौतपूतद्युतिवारिधौ
अधौता पूता च युतिः कान्तिस्तस्य वारिधौ समुद्रे । किं-
११ लक्षणाः सुरस्त्रीजनदृक्शफर्यः ! लावण्यतरंगमंगिप्रेहोलनोद्वेलित-
केलिरङ्गाः, तरङ्गलावण्यकछोल्यनां भङ्गिषु विच्छित्तिषु प्रेहोलनं
आंदोलनं तेनोद्वेलिता लक्षणया वर्धिताः केलिरङ्गा यासां ता
१५ लावण्यतरंगमंगिप्रेहोलनोद्वेलितकेलिरङ्गाः ॥ २९ ॥

श्रीसार्व ! जन्यास्तव सार्वजन्या,
देवा भवन्तः शुमलोभवन्तः ।

१८ पुराकृतप्रौढतपःफलानां,
विपक्विमत्वं हृदि भावयन्तु ॥ ३० ॥

श्रीसार्व० हे श्रीसार्व हे श्रीसर्वज्ञ देव ! तव जन्या
२१ जन्ययात्रिका भवन्तः सन्तः पुराकृतप्रौढतपःफलानां
विपक्विमत्वं प्राप्तपरिपाकत्वं हृदि भावयन्तु, चिंतयन्तु । भूषण
२३ चिन्तायां इतिपातोः प्रयोगः । किंलक्षणा देवाः ! सर्वजन्याः

सर्वजनेभ्यो हिताः, पुनः किंलक्षणाः ? शुमलोभवन्तः शुमे
मङ्गलादिकार्ये लोमसंयुक्ताः ॥ ३० ॥

शचीमुखा अप्सरसो रसोर्मि-

३

प्रक्षालनापास्तमला ननु त्वाम् ।

तदा ददाना घवलान् सुवाचा-

माचार्यकं विभ्रतु मानवीपु ॥ ३१ ॥

४

शची० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे शचीमुखा अप्सरस
इन्द्राणीप्रमुखा देवांगना मानवीपु स्त्रीपु सुवाचां शोभ-
नवाणीनां आचार्यकं आचार्यकर्म विभ्रतु । किं कुर्वाणाः ?
शचीमुखा अप्सरसः ? त्वां अनु यश्चाद्वलान् ददानाः । त्वां
अनु इति प्रतिपर्यनुयोगे द्वितीया । किंलक्षणान् घवलान् ?
रसोर्मिप्रक्षालनापास्तमलान्, रसः शृङ्गारादिस्त्रयोर्मिभिः कल्लोलैः १२
प्रक्षालनेन निराकृतमलान् ॥ ३१ ॥

स्वरंगणेऽकारि चिरं स्वरंगा-

द्यो रम्भया नृत्यपरिश्रमः प्राक् ।

१५

अग्रे भवत्संभविता तदानी-

मभ्यासलभ्या फलसिद्धिरस्य ॥ ३२ ॥

स्वरं० रम्भया रम्भानाङ्गया देवांगनया स्वरंगणे १८
स्वरंगणे स्वरंगात् आत्मीयोल्लासात्, यो नृत्यपरिश्रमः, प्राक्
पूर्वं चिरं चिरकालं अकारि कृतः । अस्य श्रमस्य फलसिद्धिस्त-
दानीं तस्मिन् पाणिग्रहणक्षणे, अग्रे भवत् भवतोऽग्रे संभ- २१
विता भविष्यति, किंलक्षणा फलसिद्धिः ? अभ्यासेन लभ्या
प्राप्या ॥ ३२ ॥

३३

त्वत्तः प्रभोः स्वासहनात्पलाय्य,
रागः श्रितस्तुंबरुनारदादीन् ।

३ गुणावलीगानमिषेण देव,
तदा तदास्थात्तव संगसीष्ट ॥ ३३ ॥

त्वत्तः० हे देव ! रागस्तदा तस्मिन्नवसरे तदा स्यात्तेषां
४ तुम्बरुनारदादीनां मुक्तात् गुणावलीगानमिषेण तव संगसीष्ट,
तव सङ्गतो भूयात् । किंविशिष्टो रागः ? स्वासहनात् स्वः
स्वकीयः असहनः शत्रुस्तस्मादेवं विधात्प्रभोः समर्थत्वात् त्वत्तः
५ पलाय्य पलायनं कृत्वा तुम्बरुनारदादीन् श्रित आश्रितः ।
अत्र शब्दद्वयं ज्ञेयम् । रागो द्वेषसहचारी श्रीरागादिर्वा, तुम्बर-
नारदौ यदा त्वदग्रे गीतं गास्मत्तदा सोऽपि रागस्तव गोचरो
१२ भविष्यति, विवाहाद्युत्सवे परस्परमसमंजसानि भज्यन्त इति
भावः ॥ ३३ ॥

एवं विवाहे तव हेतवः स्यु-
१५ रन्येऽपि भावा भुवनप्रसत्तेः ।

यथोचितं तत्प्रविधेहि धीम-

श्रितरीयित्वा विरराम वज्री ॥ ३४ ॥

१८ एवं० हे नाथ ! एवं अमुना प्रकारेण अन्येऽपि भावा
विवाहसत्कास्तव विवाहे भुवनप्रसत्तेस्त्रिभुवने लक्षणया सौख्यस्य
हेतवः कारणानि स्युः, तत् तस्मात् कारणात् हे धीमन्
२१ धीर्युद्धिर्विद्यते यस्य स धीमान् तस्य संबोधनं क्रियते हे
धीमन् ! यथोचितं यथायोग्यं कुरु, वज्री इन्द्रस्तुतेरनु इति
२३ पूर्वोक्तं ईरयित्वा कथयित्वा विरराम निवृत्तः । रम्धातुर्विपूर्व-

को 'व्याङ्ग्ये रम' (सि० ३।३।१०५) इति सूत्रेण परस्मैपदी
स्यात् अन्यथा त्वात्मनेपदी ज्ञेयः ॥ ३४ ॥

सं भोगकर्माय विपाककाल्यं,
जानन्नजोपिष्ट जिनः सजोपम् ।

अतत्त्विके कर्मणि धीरचित्ताः,
प्रायेण नोत्फुल्लमुखीभवन्ति ॥ ३५ ॥

सं० अथानन्तरं स भगवन् जोषं मौनं अजोपिष्ट
जसेविष्ट, किं कुर्वन् भगवान् ? सं भोगकर्म विपाककाल्यं
विपाककालप्राप्तं जानन्, विपाककाले साधुर्यप्रत्यये (सि० ९
७।१।१५) विपाककाल्यमिति स्यात् । धीरचित्ता गंभीरतरा
अतत्त्विके परमार्थरहिते कर्मणि कार्ये प्रायेण न उत्फुल्लमुखी-
भवन्ति, प्रहसितवदना न स्युरित्यर्थः ॥ ३५ ॥ १२

इन्द्रोऽवसाय व्यवसायसिद्धिं,
स्वसंगितैर्मगवतैस्तुतोष ।

मृत्यो हि मर्तुः किल कालवेदी,
नेदीयसीं वाक्फलसिद्धिमेति ॥ ३६ ॥ १५

इन्द्रो० इन्द्रस्तु तोषहृष्टः, किं कृत्वा ? मगवतैर्मगवत्सं-
न्धिभिरिगितैश्चेष्टितैः स्वस्यात्मनोऽवसायसिद्धिं उपक्रमसिद्धिं १८
अवसाय ज्ञात्वा । अनिषिद्धं अनुमतमिति न्यायात् स्वामिनस्त-
द्वनुरूपचेष्टां दृष्ट्वा इत्यर्थः । हि यत्नात् कारणात्, किल इति
सत्ये, मृत्युः सेवकः मर्तुः स्वामिनः कालवेदी, अवसरजो २१
नेदीयसीं प्रत्यासत्तां वाक्फलसिद्धिं एति प्राप्नोति । समये
'कथितं सनेः कोपि मन्यत इति भावः ॥ ३६ ॥ २३

जग्राह वीवाहमहाय मंक्षु,
मुहूर्तमासनमथो महेन्द्रः ।

अवत्सरायन्त यदन्तरस्था,
लेखेषु हल्लेखिषु काललेशाः ॥ ३७ ॥

जग्राह० अथो अथानन्तरं महेन्द्रो मंक्षु शीघ्रं विवाह-
महोत्सवाय आसनं मुहूर्तं जग्राह, हल्लेखिषु उत्कंठायुक्तेषु
लेखेषु देवेषु यदन्तरस्था, यस्य मुहूर्तस्य अन्तरालस्थाः काल-
लेशा अवत्सरायन्त वर्षवदाचरन्ति स वर्षसदृशा जाता इति
भावः ॥ ३७ ॥

वैवाहिके कर्मणि विश्वभर्तु-
र्यदादिदेश त्रिदशानृमुखा ।

बुभुक्षिताह्वानसमानमेत-
दमानि तैः प्रागपि तन्मनोभिः ॥ ३८ ॥

वैवा० ऋमुखाः इन्द्रः विश्वभर्तुः स्वामिनो वैवाहिके
कर्मणि त्रिदशान् देवान् यः कार्यं आदिदेश आदिष्टवान्,
तैस्त्रिदशैर्देवैरेतत् बुभुक्षिताह्वानसमानममानि बुभुक्षाक्रान्तस्य
कारणसदृशं मन्यते स । किंविशिष्टैस्तैः ? प्रागपि तन्मनोभि-
रप्येऽपि तच्चितैः ॥ ३८ ॥

मनोभुवा कल्पनयैव जिष्णो-
स्तत्र क्षणादाविरमावि शय्या ।

तन्नाद्भुतं सा हृदये स्वभर्तु-
र्नित्यं वसन्ती खलु वेद सर्वम् ॥ ३९ ॥

मनो० शय्या इन्द्राण्या तत्र स्थाने जिष्णोः इन्द्रस्य

मनोमुवा चित्तोत्पन्नया कल्पनयैव क्षणात् तत्कालमेव आविर-
भावि प्रगटीवभूवे, तन्नाद्भुतं नाश्चर्यं, सा शची स्वमर्तुः
हृदये नित्यं वसन्ती सति सल्ल निश्चितं सर्वं वेद जानाति, ३
हृदये वसतीति रक्षणया ज्ञेयं, विदोऽप्येतिसाने अह
ज्ञेयः ॥ ३९ ॥

स्वयं प्रभूपास्तिपरः शचीशः, ६
शचीं शुचिप्राज्यपरिच्छदां यः ।
न्यदिसतोपस्करणे कुमार्यो-
नार्यो हि नारीष्वधिकारणीयाः ॥ ४० ॥ ९

स्वयं० शचीश इन्द्रः शचीं इन्द्राणीं सुमंगला सुनन्दयो-
रुपस्करणे अलंकरणे न्यदिसत् आदिष्टवान् । किंलक्षण इन्द्रः ?
स्वयं प्रभूपास्तिपर आत्मना स्वामिसेवावत्तरः । किंविशिष्टां १२
शचीम् ? शुचिप्राज्यपरिच्छदां पवित्रप्रभूतपरिवारां, हि निश्चितं
नार्यः स्त्रियो नारीषु स्त्रीषु अधिकारणीया । उक्तं च—सदा-
प्रमाणं पुरुषा नृपांगणे रणे घणिज्येषु विचारकर्मसु । विषाह- १५
धर्मण्यथ गेहकर्मणि प्रमाणभूमिं दधते पुनः स्त्रियः ॥ ४० ॥

तदाभियोग्या विबुधा वितेनु-
मर्णीमयं मण्डपमिन्द्रवाचा । १८
स्वं दास्यकर्मणापि यशः सुगन्धि,
पुण्यानुबन्धीत्यनुपोदमानाः ॥ ४१ ॥

तदा० तदा तस्मिन्वसरे आभियोग्या विबुधा आदेश-
कारिणो देवा इन्द्रवाचा मर्णीमयं मण्डपं तेनुबन्धुः । किं- २२

कुर्वाणा विबुधाः ? स्वं दास्यकर्मापि यशःसुगन्धिं पुण्यानु-
बन्धीति अनुमोदमानाः; दासत्वेऽपि प्रमोः मण्डपकरणे-
३ नास्माकं यशः पुण्यं वास्तीति हर्षवन्त इति भावः ॥ ४१ ॥

रत्नैः सयत्नं जनितैः स्वशक्त्या,
तले यदीये त्रिदशैर्निबद्धे ।

६ रत्नप्रभेत्यागमिकी निजाख्या-
नया पृथिव्या न वृथा प्रपेदे ॥ ४२ ॥

रत्नैः० अनया साक्षात् दृश्यमानया पृथ्व्या रत्नप्रभाया रत्नैः

५ प्रभा यस्याः सा रत्नप्रभा इति आगमिकी आगमसंबन्धिनी
निजाख्या आत्मीयाभिधानं वृथा न प्रपेदे । क सति ? यदीये
यस्य मण्डपस्य तले त्रिदशैर्देवै रत्नैः करणमूतैर्निबद्धे सति, किं-

१२ विशिष्टै रत्नैः ? स्वशक्त्या स्वसामर्थ्येन सयत्नं यथा भवति
तथा जनितैर्लपादितैः ॥ ४२ ॥

वैद्वर्यवर्यद्युतिभाजि भूमौ,
१५ वित्तानलंवी प्रतिविंबिताङ्गः ।

मुक्तागणो वारिधिवारिमध्य-

निवासलीलां पुनराप यत्र ॥ ४३ ॥

१८ वैद्वर्य० यत्र यस्मिन् मण्डपे मुक्तागणो मौक्तिकसमूहो
वारिधिवारिमध्ये समुद्रजलमध्ये निवासलीलां पुनर्द्वितीयवेलं
प्राप प्राप्तः । किंलक्षणे मुक्तागणः ? भूमौ प्रतिविम्बिताङ्गः,
किंलक्षणायां भूमौ ? वैद्वर्यवर्यद्युतिभाजि वैद्वर्यरत्नानां वर्या
२१ प्रयानां द्युतिं कान्तिं भजतीत्येवंशीला, तस्यां वैद्वर्यद्युतिभाजि ।

पुनः किंविशिष्टो मुक्तागणः ? वितानलंवी चन्द्रोदयोते
 लम्बते इति वितानलंवी । कोऽर्थः ? मुक्तासमूहः समुद्र एव
 प्रायो वसति, देवैर्विवाहमंडपे कृतचन्द्रोदयोतेषु मौक्तिककुंड-३
 वनानि यानि कृतानि तानि कृष्णरत्नमूयौ प्रतिविंवितानि दृष्ट्वा
 सर्वः कोपि दध्यौ, समुद्रादुत्पन्नानि मुक्ताफलानि पुनरपि
 समुद्रं प्राप्तानीति भावः ॥ ४३ ॥ ३

संदर्शितस्वस्तिकवास्तुमुक्ता-

रदावलिः स्फाटिकमितिभाभिः ।

यद्भूरदूरप्रभुपादपाता,

मुक्तां चिरात्तेन दिवं जहास ॥ ४४ ॥ ९

सांद० यद्भूर्यस्य मंडपस्य भूर्यद्भूः स्फाटिकमितिभाभिः
 स्फाटिकमणिरत्नभिच्छेः प्रभाभिः करणमूताभिः दिवं स्वर्गं जहास १२
 हसितवती । किंविशिष्टा यद्भूः ? संदर्शितस्वस्तिकवास्तुमुक्ता-
 रदावलिः स्वस्तिका वास्तु स्थानं यासां ताः स्वस्तिकवास्तवः संद-
 र्शिताः प्रकटीकृताः स्वस्तिकवास्तुमुक्ता एव रदा दन्तास्तेषां १५
 आवलिः श्रेणिर्यया सा संदर्शितस्वस्तिकवास्तुमुक्ता रदावलिः
 दन्तदर्शनेन विशेषतो हास्यं ज्ञायते । पुनः किलक्षणा यद्भूः ?
 अदूरप्रभुपादपाता अदूर आसन्नः प्रभोः श्रीऋषयस्य पाद- १८
 पातश्चरणन्यासो यस्यां सा अदूरप्रभुपादपाता । किंविशिष्टां
 दिवम् ? तेन मगमता चिरात् चिरकालात् मुक्तामत्र एव
 हेतोर्दिवं प्रति पृथिव्या हास्यमिति भावः ॥ ४४ ॥ २१

विश्वामविश्वासमयीमधीत्य,

नीतिं यदौपाधिकपुष्पपुंजात् । २३

सत्येऽपि पुष्पप्रकरे पतद्भि-

रालम्बि रोलम्बगणैर्विलम्बः ॥ ४५ ॥

- ३ विश्वा० रोलम्बगणैर्भ्रमरसमूहैः सत्येऽपि पुष्पप्रकरे पतद्भिः
सद्भिः विलम्ब आलम्बि अवलम्बितः । किं कृत्वा ? यदौपाधिक-
पुष्पपुंजात् यस्य मंडपस्य कृत्रिमकुसुमसमूहात् विश्वां समग्रां
६ अविश्वासमयीं नीतिं न्यायं अवीत्य अभ्यस्य । अविश्वासं
मियो मूलमिति नीतिः ॥ ४५ ॥

जगज्जनो येन पुराखिलोऽपि,

९ व्यलोपि तं यत्र विकीर्णमन्तः ।

ममर्द पुष्पप्रकरापदेशं,

पदैः सरेपुत्रजमेव युक्तम् ॥ ४६ ॥

- १२ जग० येन सरेपुत्रजेन सरस्य कामस्य इषवो बाणास्तासां
ब्रजेन समूहेन पुरा पूर्वं अखिलोऽपि समस्तोऽपि जगज्जनो
व्यलोपि लुप्तः । एष जगज्जनः तं सरेपुत्रजं तत्र मंडपे अन्त-
१५ र्मण्ये विकीर्णं निक्षिप्तं संतं पदैर्युक्तं ममर्द । किंलक्षणं सरेपु-
त्रजम् ? पुष्पप्रकरापदेशं पुष्पाणां प्रकरः समूहः एव अपदेशो
मिषं यस्य तं पु० । कामस्य बाणा पुष्पाणीति मसिद्धिः ॥ ४६ ॥

१८ यत्रादृतस्तंभशिरोविभागा,

वभासिरे काञ्चनशालमंज्यः ।

प्रागेव संन्यस्तभुवो भविष्य-

२१ छनौषसंमर्दभियेव देव्यः ॥ ४७ ॥

- अप० यत्र मंडपे काञ्चनशालमंज्यः सुवर्णपुत्रिका वभा-
२३ सिरे शोभिताः । किंलक्षणाः शालमंज्यः ? आदृतस्तंभशिरो-

विभागाः स्तंभोपरिस्थिताः । उत्प्रेक्षते—भविष्यज्जनौघसंमर्दमिया
भाविजनसमूहस्य संमर्दमयेन प्रागेव पूर्वमेव संन्यस्तमुवः
त्यक्तमुवो देव्यो देवांगना इव । मुवि संमर्दो भविष्यति, अतः
पूर्वमेव स्तंभधिरसि स्थिता इति भावः ॥ ४७ ॥

सुचारुगारुत्मततोरणानि,
द्वाराणि चत्वारि बभ्रुर्यदग्रे ।

देवीषु रुद्राग्रपथासु रोषाद्
भ्रूमङ्गमांजीय दिशां मुखानि ॥ ४८ ॥

सु० यस्य मंडपस्य अग्रे चत्वारि द्वाराणि बभुः, शोभि-
तानि । किलक्षणानि द्वाराणि ? सुचारुगारुत्मततोरणानि सुष्ठु
अत्यर्थं चारुणि मनोज्ञानि गरुडोद्धारसत्त्वानि तोरणानि यत्र
तानि सुचारुगारुत्मततोरणानि । उत्प्रेक्षते—देवीषु रुद्राग्रपथासु
रुद्राग्रमार्गासु सतीषु रोषाद्भ्रूमङ्गमांजि, उत्सादितमृकुटि-
संयुक्तानि दिशां मुखानीव ॥ ४८ ॥

अलंभि यत्सोपरि शातकुंभ-
कुंभैस्तुद्धिन्नसरोरुहामा ।

नभः सरस्यां चपलैर्ध्वजौघै-

र्विसारिवैसारिणचारिमा च ॥ ४९ ॥

अलंभि० यस्य मण्डपस्योपरि शातकुंभकुंभैः शातकुम्भस्य
मुवर्णस्य कुंभैः कलशैर्नभःसरस्यां आकाशसरोवरे अनुद्धिन्न-
सरोरुहामा अविकस्तरकमलशोभाऽलंभि प्राप्ता । कमलकोशानां
कलशानां च सादृश्यं स्यात् । च अन्यत्, चपलैर्ध्वजौघैर्विसारि- २२

वैसारिणचारिमा विसारिणां प्रसरणशीलानां वैसारिणानां
मत्स्यानां चारिमा मनोज्ञता अलम्भि ॥ ४९ ॥

३ तथा कथाः पप्रथिरे सुरेभ्य-
स्त्रिविष्टपे तत्कमनीयतायाः ।

यथा यथार्थत्वमभाजि शोभा-
६ भिमानभंगादखिलैर्विमानैः ॥ ५० ॥

तथा० त्रिविष्टपे त्रिमुवने सुरेभ्यो देवेभ्यस्तत्कमनीयतायाः
तस्य मंडपस्य मनोज्ञत्वस्य तथा कथाः पप्रथिरे विस्तृताः ।
९ यथा अखिलैः समस्तैर्विमानैः शोभाभिमानभङ्गात् यथार्थत्वं
सत्यार्थत्वं अभाजि सेव्यते स्म । कोऽर्थः ? यस्य मंडपस्य
शोभया विमानानि निरभिमानानि (जातानि) इति भावः ॥ ५० ॥

१२ श्रीदेवता हैमवतं वितन्द्रा,
शच्याज्ञया चन्दनमानिनाय ।

निर्निद स स्वं मलयाचलस्तु,

१५ द्विजिह्ववन्दीकृतचन्दनद्रुः ॥ ५१ ॥

श्रीदे० श्रीर्नाम्ना देवता वितन्द्रा आलस्यरहिता सती
हैमवतं हिमवत्संबन्धिनं शच्याज्ञया इन्द्राण्यादेशात् चन्दन-
१८ मानिनाय । तु पुनः स सर्वप्रसिद्धो मलयाचलः स्वं आत्मानं
निर्निद निन्दितवान् । किंलक्षणो मलयाचलः ? द्विजिह्ववन्दी-
कृतचन्दनद्रुः द्विजिह्वैः सर्पैर्दुर्जनैर्वा बन्दीकृताश्चन्दनद्रुश्चन्दन-
वृक्षा यस्य स द्विजिह्ववन्दीकृतचन्दनद्रुः, दुर्जनदृष्टागतं यस्तु
२१ पुण्यावसरे व्यगितुं न शक्यते इति भावः ॥ ५१ ॥

उपाहरन्नन्दनपादपानां,

पुष्पोत्करं तत्र दिशां कुमार्यः ।

शिरस्यपुष्पप्रकरस्य शेषै-

२

र्वृक्षैर्वृथा वैवधिकी बभूवे ॥ ५२ ॥

उपा० तत्र मण्डपे दिशां कुमार्यः नन्दनपादपानां नन्दन-
वनवृक्षाणां पुष्पोत्करं पुष्पसमूहं उपाहरन् आनयन्ति स्म । शेषैश्च-
पकाशोकपुन्नागप्रियंगुपाटलाप्रमृतिवृक्षैः शिरस्यपुष्पप्रकरस्य मस्त-
कसंबन्धिपुष्पसमूहस्य वृथा वैवधिकी बभूवे निरर्थकं
भारवाहकैर्जातम् । अत्र मात्रे उक्तिः श्रेया ॥ ५२ ॥

५

बध्वोरलंकारसहं सहर्षा,

मर्णागणं पूरयति स लक्ष्मीः ।

वारांनिघेस्तद्वनिनश्चिरतो,

१२

रत्नोच्चयः फल्गुरभूचितोऽपि ॥ ५३ ॥

बध्वो० लक्ष्मीः सहर्षा सती मणिगणं रत्नसमूहं पूरयति स ।
किलक्षणं मणिगणम् ? बध्वोरलंकारसहम् सुमंगला सुनन्दयोर- १५
लंकारसमर्थम् । तद्वनिनः कृपणस्य वारांनिघेः समुद्रस्य
चिरत्नश्चिरकालीनश्चितोऽपि संचितोपि रत्नोच्चयो समूहः
फल्गुर्निःफलोऽमूत् ॥ ५३ ॥

१८

मन्दाकिनीरोधसि रुढपूर्वा,

दूर्वा वरार्घाय समानिनाय ।

पराभिराभिर्नवरं जिजीवे,

वालेषदन्तक्रूरुचार्तिहेतोः ॥ ५४ ॥

२२

मन्दा० मन्दाकिनी गंगा वसार्थाय वरस्य अर्थकृते दूर्वा
समानिनाय । किंलक्षणा दूर्वा ? रोधसि रूढपूर्वा रोधसि तटे
३ पूर्व रूढा रूढपूर्वा अग्रेऽप्युहताः । पराभिरन्याभिराभिर्दूर्वा-
भिर्नवरं केवलं बालेयदन्तककचार्तिहेतोर्बालेयानाम् रासमानां
दन्तककचं दन्तरूपकरपत्रं तदर्चिहेतोः तत्पीडानिमित्तं
३ जिजीवे ॥ ५४ ॥

काशमीरवासा भगवत्यदत्त,
काशमीरमालेप्यमनाकुलैव ।

९ यत्रापि तत्रापि भवन्न हीदं,
मद्देशनाम त्यजतीति बुद्ध्या ॥ ५५ ॥

काशमीरवासा भगवती आलेप्यं आलेपनयोग्यं काशमीरं
१२ कुंकुमं इतिबुद्ध्या अनाकुलैव अदत्त ददौ । इति इति किम् ? हि
निश्चितं इदं काशमीरकुंकुमं यत्रापि तत्रापि भयन् सन् मद्देश-
नाम न त्यजति, यत्तत् कुंकुमं काशमीरमेवोच्यते ॥ ५५ ॥

१५ करोपि तन्मंगि ! किमंगमंगं,
त्यमर्धनिद्राभरबोधितेव ।

न सांप्रतं संप्रति तेऽलसत्त्वं,

१८ फल्याणि ! कार्पण्यमिवोत्सवान्तः ॥ ५६ ॥

आलंबितस्तंभमवस्थितासि,

पाले जरातेव किमेवमेव ।

अलस्यमन्विष्यसि किं सलक्षे,

१९ साधोः समाधिस्तिमिमेव दृष्टिः ॥ ५७ ॥

मनोरमे ! मुंचसि किं न लीलाम्,

अद्याप्यविद्यामिव साधुसंगे ।

इतस्ततः पश्यसि किं चलाशि !,

निध्यातयूनी पुरि पामरीव ॥ ५८ ॥

भूषां वधव्यां द्रुतमानयध्वं,

घृत्वा वरार्यं यवलान् ददध्वम् ।

शच्येरितानामिति निर्जरीणां,

कोलाहलस्तत्र बभूव भूयान् ॥ ५९ ॥

॥ चतुर्भिः कल्पकम् ॥

करोपि० तत्र तस्मिन् मंडपे निर्जरीणां देवीनां भूयान्

बहुः कोलाहलो बभूव । किंविधिष्ठानां निर्जरीणाम् ? शच्या

इन्द्राण्या इति अमुना प्रकारेण ईरितानां प्रेरितानाम् । इतीति १२

हे तन्वंगि ! त्वं अंगमंगं किं करोपि ? के च अर्धनिद्रामरे बोधि-

तेव यथार्धनिद्रामरबोधिता त्वागरिता अंगमङ्गं आलस्यं करोपि,

हे कल्याणि ते तव संप्रति अधुनाऽलसत्वं न सांप्रतं न युक्तं, १५

किमिव कार्पण्यमिव यथा उत्पवान्तरुत्सवमध्ये कार्पण्यं न

सांप्रतम् ॥ ५६ ॥ हे बाले ! त्वं आलंबितस्तम्भं अवलंबितस्तम्भं

एवमेव किं स्थितासि ? या बाला स्यात् सावष्टंभं नैव गृह्णाति । १८

केव ? जरार्तेव । यथा जरार्ता जरया पीडिता एवमेव आलंबित-

स्तम्भं तिष्ठति, हे सलक्ष्णे मुञ्जाने ! त्वं अलक्ष्यं किं अन्विष्यसि

आलोकयसि, केव साधोर्दृष्टिरिव यथा साधोः समाधिस्त्रिमिता २१

समाधानेन निश्चला अलक्ष्यं अन्वेषयति ॥ ५७ ॥ हे मनोरमे !

त्वं अद्यापि लीलां किं न मुंचसि ? कामिव ? अवद्यामिव यथा २३

साधुसंगे कोऽपि अविद्यां न मुंचति । हे चलाक्षि ! त्वं इतस्ततः
 किं पश्यसि । केव ? पामरीव ! यथा पामरी ग्रामीणस्त्री पुरि
 ३ नगरे निध्यातयूनीति घ्याता दृष्ट्वा युवानस्तरुणवयसो यया सा
 निध्यातयूनी इतस्ततः पश्यति ॥ ५८ ॥ हे हला ! वधव्यां
 वधूम्यो हितां भूषां शृंगारादिकां हुतं शीघ्रं स्नानयध्वं, यूयं
 ६ वरार्थं घृत्वा धवलान् ददध्वम् ॥ ५९ ॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥

अथालयः शैलभिदः प्रियायाः,

संस्कर्तुकामा वसुधैकरत्ने ।

९ निवेश्य कन्ये कनकस्य पीठे,

रत्नासनाख्यां ददुरस्य दक्षाः ॥ ६० ॥

अथा० अधान्तरं शैलभिद इन्द्रस्य प्रियायाः शच्या आलयः
 १२ सख्यः संस्कर्तुकामा अलङ्कारं कर्तुमिच्छवः सत्यः कन्ये
 सुमंगलासुनंदे कनकस्य पीठे सुवर्णस्यासने निवेश्य उपवेश्य
 अस्य कनकपीठस्य रत्नासनाख्यां ददुः । किंविशिष्टे कन्ये ? वसु-
 १५ धैकरत्ने वसुधायां पृथ्व्यां एकरत्नप्राये । किंविशिष्टा आलयः ?
 दक्षाः चतुराः । यत्र रत्नं स्थाप्यते तदपि रत्नासनं कथ्यते,
 रत्नप्रायकन्ये तयोरासनमेतत्, अतो रत्नासनमिदमिति दक्ष-
 १८ त्वमावः ॥ ६० ॥

उमे प्रमौ स्नेहस्रानुविद्धे,

स्नेहः सुमभ्यज्य च संस्तपय्य ।

२१ लावण्यपुष्पे अपि भक्तितस्ता,

न स्वश्रमेऽमंसव पौनरुक्त्यम् ॥ ६१ ॥

२२ उमे० वा आलयः सख्यो भक्तिः स्वश्रमे आत्मीय-

प्रयासे पौनरुक्त्यं पुनरुक्तदोषं न अमंसत न मन्यन्ते सः ।
 किं कृत्वा ? उमे कन्ये स्नेहेस्तेलैः समम्यज्य अभ्यम्य च अन्यत्
 संस्त्रपय्य स्नानं कारयित्वा । किंविशिष्टे कन्ये ? प्रमौ श्रीऋषभदेवे ३
 स्नेहरसानुविद्धे स्नेहरसेन व्याप्ते, पुनः किंविशिष्टे ? लावण्य-
 पुण्ये अपि लावण्येन पुण्ये पवित्रेऽपि । कोऽर्थः ? ते कन्ये
 पूर्वमेव स्नेहरसेन प्रमौ प्रेमरसेन तैलेन बानुविद्धे, लावण्येन ६
 च पवित्रे वर्तते, पुनरपि तत्करणे पुनरुक्तत्वं स्यात् परं भक्ति-
 भावाच्च ज्ञातमिति भावः ॥ ६१ ॥

तृपातुरेणेव पटेन वान्त-

९

स्नानीयपानीयलवे जवेन ।

स्फुरन्मयूखे निमृते क्षणं ते,

सुवर्णपुत्रयोः श्रियमन्वभूताम् ॥ ६२ ॥ १२

तृपा० ते कन्ये सुमंगलासुनन्दे क्षणं क्षणमेकं सुवर्ण-
 पुत्रयोः सुवर्णपुत्रिकयोः श्रियां शोभां अन्वभूताम् । किंविशिष्टे
 ते ? जवेन वेगेन तृपातुरेणेव पटेन वस्त्रेण वात-ग्रस्त-स्नानीय- १५
 लवे स्नानसंबन्धिजललवे । पुनः किंविशिष्टे ? स्फुरन्मयूखे वल्लस-
 क्तिरणे, पुनः किंविशिष्टे ? निमृते निश्चले ॥ ६२ ॥

सद्गोत्रयोर्मृद्धिं तयोरुदीय,

१८

नितम्बचुम्बी चिकुरौघमेघः ।

वर्षन् गलन्नीरमिषान्मुस्ताब्जा-

न्यसेरयचित्रमवेक्षकाणाम् ॥ ६३ ॥ २१

स० चित्रं आश्चर्यं चिकुरौघमेघः केशकल्पपरूपजलदः
 गलन्नीरमिषात् वर्षन् सन् अवेक्षकाणां अवलोककानां मुक्ता- २३
 जे० कु० ८

- वज्रानि मुखकमलानि अस्मेरयद्विकासयति स, अन्यान्यवज्रानि
 वर्षाकाले शटित्वा पतन्ति परमत्र वैपरीत्यमतस्तच्चित्रम् ।
 १ किं कृत्वा ? तयोः सुमंगलासुनन्दयोः सद्गोत्रयोः सत्प्रधानं गोत्रं
 ययोस्ते सद्गोत्रे, पक्षे प्रधानपर्वतयोर्मूर्ध्नि मस्तके उदीय
 उदयं प्राप्ये । किंविशिष्टश्चिकुरौघमेघः ? नितंबचुंबी नितम्बं
 १ कटितटं पक्षे कटकं चुम्बति स्पृशति इति भावः ॥ ६३ ॥

धम्मिल्लमल्लोऽधिगतसारास्र-

भालोऽन्तरालोल्लसितप्रसूनैः ।

- १ तन्मौलिवासाद्बलवान् कस्य,
 बलीयसोऽप्येजयति स चेतः ॥ ६४ ॥

- धम्मि० धम्मिल्लमल्लः बद्धकेशकलाप एव मल्लः कस्य
 ११ बलीयसोऽपि बलवत्चेतः स्वान्तं न एजयति स अपि तु
 सर्वस्यापि । किंलक्षणो धम्मिल्लमल्लः ? अन्तरालोल्लसितैः प्रसूनैः
 पुष्पैरधिगता प्राप्ता सरस्य कामस्य अस्त्रमाला शस्त्रश्रेणिर्येन
 १५ सः । पुनः किंविशिष्टः ? तन्मौलिवासात् तयोः कन्ययोः मस्तके
 वासात् बलवान् । यतः—स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थान-
 स्थितो गर्जति कात्तरोऽपि । हे वासुके ! चेद्भि तव प्रमाणं
 १८ कण्ठस्थितो गर्जसि शंकरस्य ॥ १ ॥ इति स्थानचलं, कामस्य
 पुष्पवाणत्वात् प्राप्तपुष्पैः शस्त्रबलं च, ततो धम्मिल्लमल्लः
 कान् ॥ कम्पयतीति भावः ॥ ६४ ॥

सारांगरागैः सुरभिं सुवर्ण-

मेवैतयोः कायमहो विधाय ।

जहे सुवर्णस्य सुराङ्गनाभिः,

सौगन्ध्यवन्ध्यत्वकलंकपङ्कः ॥ ६५ ॥

सारां० सुराङ्गनाभिर्देवाङ्गनाभिः सुवर्णस्य सौगन्ध्यवन्ध्य-
त्वकलंकपङ्कः सौरभ्यरहितत्वमेव कलङ्कपङ्को जहे स्फोटितः-
किं कृत्वा ! एतयोः सुमङ्गल्यसुनन्दयोः कायं सारङ्गरामैः प्रशस्य-
विलेपनैरहो इति आश्चर्ये, सुरमिशरिमल्लबहुलं विधाय कृत्वा,
किंविशिष्टं कायं ! सुवर्णमेव गौरवमेत्वात् ॥ ६५ ॥

तयोः कपोले मकरीः स्फुटाङ्गी-

र्यद्गन्धधूस्या ललितुस्त्रिदश्यः ।

सरं स्वघार्यं मकरः पुरंधी-

स्नेहेन धावन्तदिहानिनाय ॥ ६६ ॥

तयोः० त्रिदश्यः सुराङ्गनाः, तयोः कन्ययोः कपोले यद्गन्ध-
धूस्या कस्तूर्या स्फुटाङ्गीः प्रकटरूपा मकरीललितुस्त्रिदश्यः स्त्र।
मकरः स्वघार्यं स्वघातं स्वामिनं सरं कन्दर्पं, तत् तस्मात्
कारणात् इह आनिनाय । किं कुर्वन् मकरः ! पुरंधीस्नेहेन कल-
श्रमीत्या धावन् कामो मकरध्वज उच्यते, मकरे मकरीस्नेहेन
तत्रागते कामोऽपि तत्रागत इति भावः ॥ ६६ ॥

यमार भारः कुचकुम्भयुग्मं,

श्रीढन् ध्रुवं कान्तिनदे तदङ्गे ।

यत्पत्रवह्यो मृगनाभिनीला,

निरीक्षितास्तत्परितोऽनुपकाः ॥ ६७ ॥

यमार० भारः कन्दर्पः कान्तिनदे प्रमाया हृदे तदङ्गे तयोः
कन्ययोः अङ्गे शरीरे श्रीढन् सन् ध्रुवं निश्चितं कुचकुम्भयुग्मं

वभार, अन्यापि कुंभाघारेण हृदादिकं तरति । हेतुमाह—यत्
यस्मात् कारणात् तत् कुचकुम्भयुग्मं परितः समन्ततः अनु-
३ षक्ताः लम्बाः मृगनाभिनीला कस्तूरिकावद् या नीलवर्णाः पत्र-
वह्नयो निरीक्षिता दृष्टाः ॥ ६७ ॥

तनूस्तदीया ददृशेऽमरीभिः

६ संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा ।

परिस्फुटस्फाटिककोशवासा,

हैमी कृपाणीव मनोभवस्य ॥ ६८ ॥

९ तनू० अमरीभिर्देवांगनाभिः तदीयां तनूः शरीरं ददृशे
दृष्टा, तनूशब्दो देहवाचकः स्त्रीलिङ्गो ज्ञेयः, कन्याद्वये
सत्यपि तनूरित्यत्रजातावेकवचनं ज्ञेयम् । किंविशिष्टा तनूः ?

११ 'संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा' संवीतानि परिहितानि शुभ्राणि
उज्ज्वलानि अमलानि निर्मलानि मञ्जूनि मनोज्ञानि वासांसि
यया सा संवीतशुभ्रामलमञ्जुवासा । उत्प्रेक्ष्यते—परिस्फुटप्रकट-
१५ स्फाटिक स्फाटिकमणिमयकोशे प्रत्याकारे कृतवासा मनो-
भवस्य कामस्य, हैमी सुवर्णमयी कृपाणीव क्षुरिकेव ॥ ६८ ॥

द्वारेण वां चेतसि भर्तुरेव,

१८ संश्लेषमाप्स्यामि मुमुक्षितोऽपि ।

इतीव लाक्षारसरूपधारी,

रागस्तयोरंहितलं सिपेवे ॥ ६९ ॥

२१ द्वा० लाक्षारसरूपधारी अलककरसरूपधारी रागस्तयोः
कन्ययोरंहितलं चरणतलं सिपेवे, सेवते सा । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव

२२ एषोऽहं वां युवयोर्द्वारेण भर्तुः श्रीऋषभदेवस्य चेतसि संश्लेषं

संसर्गं आप्त्यामि प्राप्त्यामि । किंविशिष्टोऽहम् ? सुसुक्षितोऽपि
मोक्षमिष्टोऽपि ॥ ६९ ॥

मन्दारमाला मकरन्दविन्दु-

३

संदोहरोहत्प्रमदाश्रुपूरा ।

दूरागता शैत्यमृदुत्वसारा,

सखीव शिश्नेष तदीयकंठम् ॥ ७० ॥

१

मन्दा० मन्दारमाला दूरागता सखीव तदीयं सुमंगला-
सुनन्दयोः कण्ठं शिश्नेष आलिंगति स्म । किल्लक्षणा मंदार-
माला ! मकरन्दविन्दुसंदोहरोहत्प्रमदाश्रुपूरा; मकरन्दविन्दूनां
सन्दोहः समूहः स एव रोहत् प्रवर्धमानः प्रमदाश्रुपूरः हर्षा-
श्रुपूरो यस्याः सा मकरन्द० । पुनः किंभूता मन्दारमाला ! शैत्य-
मृदुत्वसारा शैत्यं च मार्दवं च ताम्ब्यां सारा मनोज्ञा ॥ ७० ॥ १२

न्यस्तानि वध्वोर्वदनेऽमरीभि-

रामामरं मेजुरमङ्गलम् ।

उद्वेगयोगेऽपि भुजङ्गवले-

१५

र्दलानि सुस्थानगुणः स कोऽपि ॥ ७१ ॥

न्यस्ता० भुजङ्गवलेर्नागवलेर्दलानि पत्राणि उद्वेगयोगेऽपि
उद्वेगः संतापः, पञ्चे पूर्णफलम्; तस्य योगेऽपि आमामरं शोभास- १८
मूहं मेजुर्भजन्ति स्म । किंविशिष्टं आमामरं ? अभेगरंगं अमंगो
रंगो स्वर्णरंग एव यत्र तन् । स कोऽपि सुस्थानगुणो ज्ञेयः ।
किंविशिष्टानि दान्यनि ! अमरीभिर्देवांगनाभिर्वध्वोः कन्ययोर्वदने
न्यस्तानि शिष्टानि । एकं भुजङ्गवलेर्दलानि, द्वितीयं उद्वेग- १९

योगः, परंभीर्दशोऽपि संति यत् रंगो ज्ञातः स तयोः कन्ययो-
र्वदनस्यानकंगुणो ज्ञेय इति भावः ॥ ७१ ॥

३ मा स सरान्धं त्वरया पुरान्तः-
संचारि चेतः पतदत्र यूनाम् ।
इतीव काप्युत्पलकर्णपूरै-

१ स्तत्कर्णकूपौ त्वरितं प्यधत्त ॥ ७२ ॥

मा स० कापि देवांगना उत्पलकर्णपूरैः कमलकर्णाभरणैः
तत् कर्णकूपौ तयोः सुमंगलासुनन्दाकन्ययोः कर्णरूपकूपौ
१ त्वरितं शीघ्रं प्यधत्त, आच्छादयति स । उत्प्रेक्ष्यते—इतीव
अत्र पतयोः कर्णकूपयोर्यूनां यौवनप्राप्तानां चेतः स्वान्तं सरान्धं
कामान्धं सन् मा स पतत् । किलक्षणं चेतः ? त्वरया
११ औत्सुक्येन पुरान्तःसंचारि पुरं शरीरं पक्षे नगरं तस्यान्तर्मध्ये
संचरणशीलम् ॥ ७२ ॥

भोगीदमीयः किल केशहस्त-

१५ स्ततान यूनां हृदि यं विमोहम् ।

सोऽवधि चूडामणिनापि तेषा-

मथो गतिः केत्यवदन्मघोनी ॥ ७३ ॥

१० भोगी० मघोनी इन्द्राणी इत्यवदत् । इतीति किम् ? इदमीयः
अनयोरयं इदमीयः किल इति सत्ये केशहस्तः केशकलापः ।
हस्तः पक्षः फलापश्च नाममालोक्तं ज्ञेयम् । यूनां हृदि यं विमोहं
२१ ततान् । किंविशिष्टः केशहस्तः ? भोगी भोगः कुसुमकस्तूरी-
कादीनां विद्यते यत्र असौ भोगवान्, पक्षे सर्पः । स विमोहः
२३ चूडामणिनापि अवधिं वर्द्धितः । तेषां यूनां अथो का गति-

भविष्यति कोऽर्थः ? सर्पमणेर्विषमुत्तरति इति हि रुदित्तयोः
कन्ययोः शीर्षे केशकलापसर्पोपरि चूडामणिं दृष्ट्वा युवानो
विरोपतो व्यामोहिताः ॥ ७३ ॥

हस्ते शलाकावदने च तिष्ठ-

दनिष्ठुरं तन्नयनप्रविष्टम् ।

धिकज्जलं भस्मयति स यूनुः,

को विश्वसेत्तापकरप्रसूतेः ॥ ७४ ॥

हस्ते० कज्जलं 'विकृधिक्रियोगे द्वितीया' ( ) यत् । कज्जलं
तत् नयनप्रविष्टं सन् तयोः कन्ययोः नेत्रांतःप्रविष्टं सत् यूनुः
भस्मयति सः । अत्र लक्षणा ज्ञेया, व्यामोहयति म्लेतिभावः,
किंविशिष्टं कज्जलम् ? हस्ते, च अन्यत्, शलाकावदने तिष्ठत्
सत्, अनिष्ठुरं कोमलं लक्षणया शान्तं वा । तापकरणप्रसूतेः
तापकरोऽग्निः दुर्जनादिर्वा तत्प्रसूतेः तज्जातस्य अन्यस्यापि को
विश्वसेत्, अपि तु कोऽपि नैव । विश्वसेत् इति 'अन
श्वसक् प्राणने' इति धातोर्न प्रयोगः किन्तु अन्यः कोपि मरते;
'न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत्' इति लोके
ऽप्यस्ति । कोऽर्थः ? कज्जलं पूर्वं हस्ते ध्रियते ततः शलाकामुले
स्याप्यते, अस्मिन्नवसरे न कमपि व्यामोहयति, किन्तु
नयनप्रविष्टमेव, अतः कज्जलेन विश्वासघातः कृतः, अतस्ताप-
करजातस्य (कोऽपि) न विश्वसेदिति भावः ॥ ७४ ॥

शची सहस्तेन निषेदय मौली,

मौलिं मणीनां किरणेर्जटालम् ।

तयोर्गुणाधिक्यमवं प्रभुत्व-

मशेषयोपित्सु दृढीचकार ॥ ७५ ॥

- ३ शची० शची इन्द्राणी स्वहस्तेन तयोः कन्ययोः मौलौ
मस्तके मौलिं मुकुटं निवेश्य अशेषयोपित्सु समस्तस्त्रीषु गुणा-
धिक्यमवं गुणा औदार्यगांभीर्यादि गुणानामाधिक्यादुत्पन्नं
६ प्रभुत्वं दृढीचकार । किंविशिष्टं मौलिम् ? मणीनां किरणैर्जटालं
व्याप्तम् । अत्रापि लक्षणा ज्ञेया ॥ ७५ ॥

पारे शिरोजतमसामुदियाय भाले

- ९ लक्ष्म्या घनावसथतां गमिते तदीये ।

विक्षिप्तनागजरजोव्रजसांध्यराग-

संकीर्णसीम्नि तरणिस्तिलकच्छलेन ॥ ७६ ॥

- १२ पारे० तरणिः सूर्यः तदीये तयोः कन्ययोर्माले शिरोज-
तमसां केशरूपांघकाराणां पारे उदियाय उदयं प्राप्तः, किंवि-
शिष्टे भाले ? लक्ष्म्याः श्रियः शोभाया वा घनावसथतां दृढ-
१५ स्थानकतां पक्षे घनावसथतां आकाशतां गमिते प्रापिते । पुनः
किंविशिष्टे भाले ? विक्षिप्तनागजरजोव्रजसांध्यरागसंकीर्णसीम्नि
विक्षिप्तं विस्तारितं नागजरजः सिन्दूररजः तस्य व्रजः
१८ समूहः स एव सान्ध्यरागः तेन संकीर्णा सीमा पर्यंतदेशो
यस्य सः ॥ ७६ ॥

यच्चाक्रिकप्रमि-दिनाधिपताप-वह्नि-

- २१ सेवा-पयोवहनमुख्यमसोढ कष्टम् ।

पुण्येन तेन तदुरोरुहतामवाप्य,

- २३ कुंभो चमाज मणिहारमयोपहारम् ॥ ७७ ॥

यद्या० कुम्भो यत् चाक्रिक्रमिः चाक्रिकः कुलालः तस्य
चक्रोपरि अमिः, दिनाधिपतापः सूर्यकिरणतापः, वह्निसेवा पाव-
कावस्थामया, पयोवहनं च, एतत् मुख्यं कष्टं असोढ सहते
स्म, तेन पुण्येन तदुरोल्हतां तयोः कन्ययोः स्तनत्वं प्राप्य
मणिहारमयोपहारं मणिहारमयं उपहारं पूजां चमाज भजति
स्म । 'देहे दुःखं महाफलं' इत्यागमः । अत्र वृत्ते अनुमाना-
लंकारो ज्ञेयः, कुम्भेन किमपि पुण्यं कृतं तेन हारादिपूजा
प्राप्तेति भावः ॥ ७७ ॥

ये तयोरशुभतां करमूले,

काममोहमटयोः कटके ते ।

अङ्गुलीषु सुपमामददुर्या,

ऊर्मिका ननु भवांमुनिधेस्ताः ॥ ७८ ॥

ये० ये कटके तयोः कन्ययोः करमूले अशुभतां शोभिते
ते काममोहमटयोः कटके सैन्ये ज्ञेये । या ऊर्मिका मुद्रिका-
स्तयोः कन्ययोः अङ्गुलीषु सुपमां शोभां अददुर्ददन्तिस्म ।
ननु निश्चितं ता भवांमुनिधेः संसारसमुद्रस्योर्मिका लहर्यो
ज्ञेयाः ॥ ७८ ॥

त्रिभुवनविजिगीषोर्मारभूपस्य बाह्या-

ऽवनिस्जनि विशाला तच्चित्तं वस्थलीयम् ।

व्यरचि यदिह कांचीकिंकिणीभिः प्रचल्य-

चतुरस्तुरगभूपाघर्षरीघोषशङ्का ॥ ७९ ॥

त्रिभु० इदं तच्चित्तं वस्थली तयोः कन्ययोः कटितटस्थली
मारभूपस्य - कामराजस्य बाह्यावनिः अधवाहनिकाभूमिः २३

अजनि जाता । हेतुमाह यत् 'यस्मात् कारणात् इह नितंब-
स्थल्यां कांची मेखला तस्याः किंकिणीभिः क्षुद्रघटिकाभिः
३ प्रवल्गुचतुरतुरंगमूपाघर्षरीघोषशंका प्रवल्गुन्त उच्छलंत-
श्चतुरा ये तुरगाः अभास्तेषां मूपाघर्षरीणां घोषशङ्का
व्यरचि कृता । यत्राश्वा बाह्वन्ते तत्र घर्षरीघोषो स्यादेवेति
४ भावः । किंविशिष्टस्य मारमूपस्य ? त्रिमुवनविजिगीषोः त्रिमुवनं
जेतुमिच्छोः ॥ ७९ ॥

नखजितमणिजालौ स्वश्रियापास्तपद्मौ

९ गतिविधुरितहंसौ मार्दवातिप्रवालौ ।

तदुचितमिह साक्षीकृत्य देवीस्तदंही

सपदि दधतुराभां यतुलाकोटिवृत्ताम् ॥ ८० ॥

१२ नख० इह देवीः साक्षीकृत्य तदंही तयोः कन्ययोः क्रमौ
सपदि श्रुतिं यत् तुलाकोटिवृत्तां तुलाकोटिशब्देन नूपुरे पक्षे
तुला उपमा तस्याः कोटिः अग्रभागः ततो वृत्तां निष्पन्नां आभां
१५ शोभां दधतुः, तत् उचितं योग्यम् । एतानि सर्वाणि तदंघ्र्यो-
र्विशेषणानि । किंविशिष्टौ तदंही ? नखजितमणिजालौ नखै-
र्जिता मणिसमूहा याम्यां तौ नखजितमणिजालौ । स्वश्रि-
१८ यापास्तपद्मौ स्वशोभया निराकृतकमलौ । गतिविधुरितहंसौ
गत्या विधुरिता लक्षणया जिता हंसा याम्यां तौ गतिविधु-
रितहंसौ । मार्दवातिप्रवालौ मार्दवेन सौकुमार्येण अतिक्रान्ताः
प्रवालः किसलया याम्यां तौ मार्दवातिप्रवालौ । अत एव
२१ जितसर्वोपमानत्वात् तुलाकोटित्वमिति भावः ॥ ८० ॥

एवं स्नातविलिप्तभूषिततनू उद्धृत्य कन्ये उमे

मध्ये मातृगृहं निवेश्य दिविपद्योषा अदोपासने ।

गायन्त्यो धवलेषु तद्गुणगणं तद्वक्त्रवीक्षोत्सव-

च्छेदानाकुलनिर्निमेपनयनास्तस्युः स्मरन्त्यो वरम् ॥

एवं० दिविपद्योषा देवांगना वरं स्मरन्त्यः सत्यः तस्युः ।

किं कृत्वा ? उमे सुमंगलासुनन्दे कन्ये उद्धृत्य स्नानस्थानात् १

उत्ताड्य मध्ये मातृगृहं मातृगृहस्य मध्ये अदोपासने निर्दो-

पासने निवेश्योपवेश्य । किंविशिष्टे कन्ये ? एवं अमुना पूर्वोक्त-

प्रकारेण स्नातविलिप्तभूषिततनू स्नाता विलिप्ता भूषिताऽलंकृता २

च तनुः शरीरं ययोस्ते । अत्र अपेऽपि सन्धिर्न । किं कुर्वन्त्यो

दिविपद्योषाः ! धवलेषु तद्गुणगणं तयोः वध्वोः गुणसमूहं

गायन्त्यः । पुनः किंविशिष्टाः ? तद्वक्त्रवीक्षोत्सवच्छेदानाकुल- ३

निर्निमेपनयनाः, तयोः कन्ययोः वक्त्रस्य मुखस्य वीक्षा

अवलोकनं सैव उत्सवः तस्य च्छेदे च्छेदविषये अनाकुले

अव्याकुले निर्निमेपे निमेपरहिते नयने लोचने यासां ४

ताः तद्वक्त्रवीक्षोत्सवच्छेदानाकुलनिर्निमेपनयनाः । मेपोन्मेष-

कारिणां जनानां वीक्षोत्सवच्छेदः स्यात् परं तासां स्वभाव-

निर्निमेपत्वात् नेत्रयोरनाकुलत्वमिति भावः ॥ ८१ ॥

१८

इति अंचलगच्छे कविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचित श्रीजैन-

कुमारसंभवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिविरचिताया टीकायां

श्रीमाधिक्यमुन्दरसूरिचोचितायां तृतीय-

सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ३ ॥

२२

॥ अथ चतुर्थः सर्गः ॥

अथात्र पाणिग्रहणक्षणे प्रति-

क्ष्णं समेते सुरमण्डलेऽखिले ।

इलातलस्यातिथितामिवागता-

ममस्त सौधर्मदिवं दिवःपतिः ॥ १ ॥

अथा० अथानन्तरं दिवःपतिरिन्द्रः सौधर्मदिवं इला-
तलस्य पृथ्वीमंडलतलस्य अतिथितां प्राघूर्णतामिवागतां अमस्त
मन्यते स्म । क सति ? अत्र अस्मिन् पाणिग्रहणक्षणे विवाहा-
वसरे अखिले सुरमण्डले देवसमूहे प्रतिक्षणं क्षणं क्षणं प्रति
समेते समागते सति ॥ १ ॥

नवापि वैमानिकनाकिनायका,

अधस्त्यलोकाधिभुवश्च विंशिनः ।

शशी रविर्व्यन्तरवासिवासवा,

द्विकाधिका त्रिंशदुपागमचिह्न ॥ २ ॥

नवा० एकस्य पूर्वमागतत्वात् शेषा नवापि वैमानिक-
नायका इन्द्राः, च अन्यत्, विंशिनः विंशतिर्मानमेषामिति
'विंशतिनः दिन' ( ) इति सूत्रेण दिनप्रत्ययः इन
'स्युः विंशते स्तेडिते' ( ) अनेन तिलोपः 'डिः' ( )
इत्यंतस्वरादेरन्त्यस्वरलोपे विंशिन् इति । विंशतिसंख्या
अधस्त्यलोकाधिभुवः पाताललोकस्य स्वामिनः, शशी चन्द्रः,
रविः सूर्यः, व्यन्तरवासिवासवा व्यन्तरेन्द्रा द्विकाधिका त्रिंशत्
द्वात्रिंशत् इह मण्डपे उपागमन् आगताः ॥ २ ॥

तदा हृदालोडनशाखिदोलन-

प्रियामुखा लोकमुखो मखाशिनाम् ।

रसः प्रयाणस्य रसेन हस्तिनः,

३

पदेन पादान्तरवच्चलुप्यत ॥ ३ ॥

तदा० तस्मिन्नवसरे मखाशिनां देवानां हृदालोडनं हृदा-
वगाहनं शास्त्रिनो वृक्षास्तेषु दोलनं प्रियामुखा लोकश्च एतत्प्रमुखा ६
रसः प्रयाणस्य रसेन व्यलुप्यत लसः । किञ्चत् ? पदान्तरवत् ।
यथा हस्तिनः पदेन द्विपदचतुःपदादीनां पादान्तरं लुप्यते
'सर्वे पदा हस्तिपदे प्रविष्टा' इति न्यायात् ॥ ३ ॥ ९

विनिर्यतां सखदिवो दिवौकमां,

स कोऽपि घोषः सुहृदादिहृतिभूः ।

अभूद्विहायस्यपि यत्र गोत्रजं,

१२

विमिश्रितं कः प्रविमोक्तुमीश्वरः ॥ ४ ॥

विनि० सखदिवो विनिर्यतां आत्मीय आत्मीय देव-
लोकान्निर्गच्छतां दिवौकमां देवानां सुहृदादिहृतिभूः सुहृदादीनां १५
मित्रादीनां हृतिराकारणा तद्भूः सुहृदादिहृतिभूः । स कोऽपि
घोषः कलकलो गोकुलं वा अमृत् । यत्र घोषे गोत्रजं
वाणिसमूहं घेनसमूहं वा विमिश्रितं एकीभूतं सत् विहायस्यपि १८
आकाशेऽपि प्रविमक्तुं पृथक् कर्तुं क ईश्वरः समर्थः स्यादपि
तु न कोऽपि ॥ ४ ॥

अमीषु नीरंध्रचरेषु कस्यचि-

न्निरीक्ष्य युग्यं हरिमन्यवाहनम् ।

२२

इमो न भीतोऽप्यशक्तपलायितुं,

प्रकोपनः सोऽपि न तं च घर्षितुम् ॥ ५ ॥

३. अमी० अन्यवाहनं अन्यस्य देवस्य वाहनं इमो हस्ती कस्य-
चिद्देवस्य युग्यं यानभूतं हरिं सिंहं निरीक्ष्य दृष्ट्वा भीतोऽपि-
पलायितुं नाशकत्, न शक्तः । सोऽपि सिंहोऽपि प्रकोपन
१ इष्याल्लः सन् ॥ इमं हस्तिनं घर्षितुं न अशकत् । केपु-
सत्सु ! अमीषु देवेषु नीरंध्रचरेषु निश्छिद्रं यथा भवति तथा-
चरेषु चलत्सु सत्सु । तिलोऽपि पतितो यत्र नाधो याति
२ तन्नीरंध्रम् ॥ ५ ॥

महातनुः स्थूलशिरो विलोहिते-

क्षणः परस्यासनकासरः पुरः ।

- ११ पलाययन् वाहनवाजिनो व्यधा-

त्तुरंगिणां प्राजनविश्रमं क्षणम् ॥ ६ ॥

- महा० परस्यान्यस्य देवस्यासनसक्तकासरो महिषः तुरं-
१५ गिणां अश्ववाराणां क्षणं प्राजनविश्रमं तर्जनकविश्रमं व्यधात् ।
किंलक्षणः कासरः ? महातनुः महाशरीरः, स्थूलशिरो बृह-
न्मस्तकः, विलोहितेक्षणः आरक्तलोचनः । किं कुर्येन्कासरः !
१८ वाहनवाजिनो वाहनीभूतान् वाजिनस्तुरगान् पलाययन् । पूर्व-
वृत्ते नीरंध्रचरत्वं प्रोक्तं, अत्र तु पलायनं इत्थं वचनविरोधः
स्यात्, परं मार्गे चलता कापि असंकीर्णता भवति ततो न
२१ विरोधः ॥ ६ ॥

प्रभोर्विवाहाय रयाधियासतां,

वितेनिरे प्रत्युत सादिनां श्रमम् ।

- २१

नमोनदीतीरतृणापिताननाः,

कशाग्रहारैः पथि यानवाजिनः ॥ ७ ॥

प्रमो० यानवाजिनः पथि मार्गे कशाग्रहारैः प्रत्युत विशेष-
 षात् सादिनां अश्ववाराणां श्रमं वितेनिरे चक्रुः, किं कुर्वतां
 अश्ववाराणाम् ? प्रमोः श्रीऋषभदेवस्य विवाहाय स्वाद्वेगात्
 'यियासतां गन्तुमिच्छताम् । किंलक्षणा यानवाजिनः ! नमो०
 नदीतीरतृणापिताननाः—नमोनदी आकाशगंगा सरसत्कतीरे
 यानि तृणानि तत्र क्षिप्तमुत्ताः । आकाशगंगायास्तीरे तृणानि
 कथमुद्धच्छंतीति केनापि पृष्टे प्रत्युत्तरमिदम्—यादृशी आका-
 शगङ्गा तावृंशि तृणान्यपि ज्ञेयानि परं लोकस्त्वैव ज्ञेयम् ।
 वक्तुं च । कविशिक्षायाम् 'जले माव्यं नमोनद्याममोजाधन-
 दीप्यपि' इति अमृतोऽपि व्यावर्णनं न दोषाय ॥ ७ ॥ १२

मिथो निरुच्छ्वासविहारिणां सुधा-

भुजां भुजालंकृतिघट्टनाच्चदा ।

मणिव्रजो यत्र पपात ते पयः,

क्षितिश्च रत्नाकरस्वानितां गते ॥ ८ ॥

मिथो० तदा तस्मिन्नवसरे मिथो निरुच्छ्वासविहारिणां मिथः
 परस्परं निरुच्छ्वासविहारिणां श्वासमपि विना चलनशीलानां
 सुधाभुजां देवानां भुजालंकृतिघट्टनात् भुजांगदघर्षणात् यत्र
 मणिव्रजः पपात, ते पयः पानी क्षितिश्च पृथ्वी च
 रत्नाकरस्वानितां रत्नाकरः समुद्रो रत्नस्नानिश्च तद्भावं गते मासे,
 अत्राप्यनुमानालंकारो ज्ञेयः ॥ ८ ॥ ३२

भवेत्प्रयाणे भुवि विघ्नकृन्मृगी-

दृशां नितंबस्तनमारगौरवम् ।

अधोऽवतारे तु सुपर्वयौवतै-

स्तदेव साहायककारि चिंतितम् ॥ ९ ॥

उपा० मृगीदृशीणां नितंबस्तनमारगौरवं प्रयाणमार्गे भुवि
पृथिव्यां विघ्नकृद्भवेत्, तु पुनः, सुपर्वयौवतैर्देवयुवतीसमूहे-
रधोऽवतारे अधःपतने तदेव नितंबादिगौरवं साहायककारि
चिंतितम् ॥ ९ ॥

उपात्तपाणिस्त्रिदशेन वल्लभा,

श्रमाकुला काचिदुदंचिकंचुका ।

वृषस्यया चादुशतानि तन्वती,

जगाम तस्यैव गतस्य विघ्नताम् ॥ १० ॥

उपा० काचिदेववल्लभा श्रमाकुला त्रिदशेन देवेन उपात्त-
पाणिर्गृहीतहस्ता सती तस्यैव गतस्य गमनस्य विघ्नतां जगाम ।

किं कुर्वती? वृषस्यया मैथुनेच्छया चादुशतानि तन्वती कुर्वती,

पुनः, किलक्षणा? उदंचिकंचुका उच्छ्वसत्कंचुका ॥ १० ॥

पुरस्सरीभूय मनाक् प्रमादिनं,

क्वचित्कृपन्तीष्वमरीषु वल्लभम् ।

वशा वशाः स्युः पथि पादशृङ्खला,

इति श्रुतिं केऽपि वृथैव मेनिरे ॥ ११ ॥

पुर० केऽपि देवा इति श्रुतिं वृथैव मेनिरे । इतीति किम्
वशाः स्त्रियः पथि मार्गे वशाः पुण्याणां पादशृङ्खला पादबन्ध-

नानि स्युः । फामु सतीषु? अमरीषु देवीषु मनाक् स्त्रोकं

प्रमादिनं बल्लभं मर्तारं पुरस्सरीमूय अग्रे मूत्वा कृपन्तीषु
बलादाकर्षन्तीषु सतीषु ॥ ११ ॥

दिवो मुवश्चान्तरलं गतागतै-

३

स्वाहि योऽध्वा त्रिदशैरनेकशः ।

शुदण्डकत्वेन स एव विद्युतः,

प्रपद्यतेऽद्यापि नमोऽग्नियसेतुताम् ॥ १२ ॥

दिवो० त्रिदशैर्देवैर्दिवः स्वर्गस्य मुवः पृथिव्याश्चान्तर्मध्ये
अलं अत्यर्थं गतागतैर्गमनागमनैर्योऽध्वा भागो अनेकशो अनेक-
बारान् अवाहि वाहितः, स एव अध्वा शुदण्डकत्वेन विद्युतो
विख्यातः सन् अद्यापि नमोऽग्नियसेतुतां आकाशसमुद्रे सेतु-
बन्धत्वं प्रपद्यते ॥ १२ ॥

जनिर्जिनेस्याजनि यत्र सा मही,

१२

महीयसी नः प्रतिमाति देवता ।

इतीव देवा मुवमागता अपि,

क्रमैर्न संपस्पृशुरेव तां निजैः ॥ १३ ॥

जति० देवा मुवं पृथ्वीं आगता अपि निजैः क्रमैस्तां मुवं
न संपस्पृशुरेव नैव स्पृष्टवन्तः । सत्येक्ष्यते—इतीव । इतीति
किम् ? यत्र यस्यां पृथ्व्यां जिनस्य श्रीकृष्णमदेवस्य जनिर्जन्म
अजनि, सा मही पृथ्वी नो अस्माकं महीयसी अत्यन्तं । इती
देवता प्रतिमाति, देवतावन्मान्या; देवतां च कथं चरणैः
स्पृश्यते इति भावः ॥ १३ ॥

१३

मुहूर्तमासीदति किं विदौजसां,

प्रमादितैस्त्युद्गिरि नाकिमण्डले ।

२३

विमानमानंज तमंजसा वरं,

वरेण्यतैलैः प्रथमः पुरन्दरः ॥ १४ ॥

३ सुह० प्रथमः पुरन्दरः इन्द्रो वरेण्यतैलैः प्रशस्यतैलैस्तं वरं
भीष्मपुत्रं अंजसा सामस्त्येन विमानं निरहंकारं यथा भवति
तथा आनंज अभ्यनक्ति स्म । क सति ? नाकिमण्डले देवसमूहे
इति उद्विग्नः उद्विग्नवाचि सति । इतीति किम् ? सुहृत्
आसीदिति आसन्नं भवति, विद्वजसा इन्द्राणां किं प्रमादिता
प्रमादकारिता ॥ १४ ॥

२ तनुस्तदीया पटवासकैरमा-

द्विशेषतः शोषिततैलताण्डवा ।

अकृत्रिमज्योतिरमित्रमत्र न,

स्निहिक्रिया स्याद्वहिरंगगापि किम् ॥ १५ ॥

१२ तनु० तदीया तस्य स्वामिनस्तनुः शरीरं पटवासकैः पिष्टतैः
शोषिततैलताण्डवा सती शोषितां शोषं नीतं तैलस्य ताण्डवं
१५ नृत्यं यत्र सा एवंविधा सती विशेषतो भात् दिदीपे, अत्रास्मिन्
भगवति बहिरंगगापि बाह्यशरीरस्यापि स्निहिक्रिया किं अकृ-
त्रिमा ज्योतिषः अमित्रं विरोधिनी न स्यात् अपि तु स्यादेव ।
१८ कोऽर्थः ? भगवतः शरीरे यन्मुख्यं तेजस्तैलम्यङ्गेन आवृतम-
मूत्, पिष्टतैलैः शोषिते तत्प्रकटं जातमिति भावः ॥ १५ ॥

जलानि यानि स्नानविधौ प्रपेदिरे,

पवित्रतां तद्विशदाद्भसद्भतः ।

तथैव तैरादरसंगृहीतया-

धुनापि विश्वं पवित्रं अभूयते ॥ १६ ॥

जला० जलानि पानीयानि स्नानविधौ स्नाने कार्यमाणे
तद्विशदाङ्गसङ्गतस्तस्य भगवतो निर्मलाङ्गसमर्गात् पवित्रतां
प्रपेदिरे प्रपन्नानि । आदरसङ्गृहीतया तयैव पवित्रतया तैर्जले-
रधुनापि विश्वं पवितुं पवित्रीकर्तुं प्रभूयते समर्थीभूयते ॥१६॥

सुवस्त्रदान्तोदकलेपमासुरः,

ममन्ततः मङ्गतदिव्यचन्दनः ।

धनात्ययोद्धान्तजलं मरुद्भिरेः,

सिताम्रलिप्तं कटकं व्यजैष्ट सः ॥ १७ ॥

सुव० स भगवान् मरुद्भिरेः मेरुपर्वतस्य सिताम्रलिप्तं
शरत्काले मेघानां शुभत्वात् श्वेताम्रलिप्तं कटकं व्यजैष्ट
जितवान् विपूर्वकजैर्घातोः 'परावेर्जेः' (सि० ३।३।२८) इति
सूत्रेणालनेपदम्, किंविशिष्टः सः । सुवस्त्रदान्तोदकलेपमासुरः १३
सुवस्त्रेण गन्धकाषायिकेन दान्तो म्रल उदकलेपस्तेन मासुरो
देदीप्यमानः । पुनः किंविशिष्टः सः । समन्ततः सर्वतः संगतं
मिलितं दिव्यचन्दनं गोक्षीपचन्दनं यस्य सः । किञ्चङ्गं मेरोः १४
कटकम् । धनात्ययोद्धान्तजलं, धनात्यये शरत्काले उद्धान्तं
शुष्कं जलं यस्य तद् धनात्ययोद्धान्तजलम् ॥ १७ ॥

अमुं पृथिव्यामुदितं सुरद्रुमं,

निरीक्ष्य हन्मूर्ध्नि सुभांचितं सुराः ।

जगत्प्रियं पुत्रफलोदयं वयः,

क्रमादबोचन्नचिरेण भाविनाम् ॥ १८ ॥

अमुं० सुरा देवा अमुं भगवन्तं पृथिव्यां उदितं सुरद्रुमं
कल्पवृक्षं निरीक्ष्य वयःक्रमात् पद्लक्षपूर्वानन्तरं अपि अचिरेण १५

स्तोककालेन, भाविनि पुत्रफलोदयं भरतबाहुबलिप्रभृतिपुत्र-
रूपफलोदयमवोचन् । किंलक्षणं अमुम् ? हृन्मूर्ध्नि सुमार्चितं
३ हृदये मस्तके च मन्दारसहितं हरिचन्दनपारिजातादिकुंसुमैः
पूजितं हन्मूर्ध्नि इति 'प्राणितूर्यागाणाम्' (सि० ३।१।१३७)
इति सूत्रेण एकत्वं ज्ञेयमत्र जगत्प्रियं विश्वाभीष्टम् ॥ १८ ॥

६ अदःकचक्ष्योतनवारिविष्ठो,
निपीय यैश्चातकितं तदामरैः ।

ततः परं तेषु गतं सुधावधि,
६ स्वधिक्षियामेव ययौ रसान्तरम् ॥ १९ ॥

अदः० तदा तंसिन्नवसरे यैरमरैः देवैः अदःकचक्ष्योतन-
वारिविष्ठयः अमुष्य भगवतः कचाः केशार्क्षेष्वा क्ष्योतने क्षरणे
११ वारिविष्ठो जलपिन्दून् निपीय पीत्वा चातकितं, बप्पीहवर्दा-
नैरितं, ततः परं तेषु अमरेषु सुधावधि अमृतावधि रसान्तरं
अपरो रसः, स्वकीया धिक्क्रिया निन्दामेव ययो प्राप्तः ॥ १९ ॥

१५ महेशितुः सद्गणशालिनो हृष-
ध्वजस्य मौलिस्थितितोऽधिकं वभुः ।

अमुष्य सर्वाङ्गमुपेत्य सद्गमं,
१६ विशुद्धवस्त्रच्छलगाङ्गवीचयः ॥ २० ॥

महे० विशुद्धवस्त्रच्छलगाङ्गवीचयो विशुद्धेन निर्मलवस्त्र-
च्छलेन ये गाङ्गाः गङ्गासम्बन्धिनो वीचयः कल्लोलाः ते
११ अमुष्य भगवतः सर्वाङ्गसद्गमं, उपेत्य प्राप्य मौलिस्थितितो
मस्तकसितेरधिकं वभुः, शोभिताः । किंलक्षणस्य अमुष्य
११ भगवतः महेशितुः महाभासौ ईशिता च, महेशिता तस्य

महेशितुः सतां गणैः समूहैः शालिनः शोभमानस्य वृषध्वजस्य
 वृषमर्लाउनस्य, पक्षे महेशितुः ईश्वरस्य, सद्गुणशालिनः सन्तो
 विद्यमाना नन्दिवंदिप्रमुखा गणास्तैः शालिनः । ईश्वरगणाश्चामी, ३
 तद्यथा—महाकाल पुनर्बाणो लूनबाहुर्वृषाणकः । वीरभद्रः सुधी-
 राजो हेरकस्तु कृनालकः ॥ १ ॥ अथ चंडो मङ्गश्वंडः कुशंडी
 कंकणप्रियः । मज्जनो छागः छागमोघौ महाघसः ॥ २ ॥
 महाकपाल आलावः संतापनविलेपनौ । महाकपोलः पेलेजः
 शङ्खवर्णः शरस्तः ॥ ३ ॥ उत्कामाली महाजंमः श्वेतपादः
 स्वराडकः । गोपालो भ्रमणी घंटाकर्णकर्णकराध्वमी ॥ ४ ॥
 एभिः गणैः शोभमानस्य ईश्वरस्य शिरसि गङ्गाकल्लोलाः
 स्युः । अत्र तु सर्वांगे वस्त्रछत्रं गङ्गाकल्लोला अमूवन्निति
 विशेषः ॥ २० ॥

१२

कचान्निभोर्वासयितुं सुगन्धयः,

प्रयेतिरे ये जलकेतकादयः ।

अमीषु ते प्रत्युत सौरमश्रियं,

१५

न्यधुर्न मोघा महतां हि सद्गतिः ॥ २१ ॥

कचा० जलशब्देन बालकः, केतकादयश्च ये सुगन्धयः
 पदार्थाः विभोः स्वामिनः कचान् केशान् वासयितुं प्रयेतिरे १८
 उपक्रान्ताः । ते कचा अमीषु जलकेतकादिषु प्रत्युत
 विशेषतः सौरमश्रियं न्यधुर्निश्चितवन्तः, हि निश्चितं महतां
 सद्गतिर्मोघा नि.फला न वर्तते, भगवन्तो देहस्य जन्मप्रमृति २०
 स्वभावतः सुगन्धित्वात् केशादिवासनं देवैर्व्यवहारार्थमेव
 कृतम् ॥ २१ ॥

२३

पिनद्धकोटीरकुटीरहीरक-

प्रभास्य मौलेरुपरि प्रसूत्वरी ।

३ प्रतापमेदस्त्रिमदां विवस्वतो-

ऽभिषेणयन्तीव करावलीं बभौ ॥ २२ ॥

पिनद्ध० पिनद्धो बद्धः कोटीरो मुकुटः स एव कुटीरं
६ स्थानं, तत्र ये हीरकास्तेषां प्रभा अस्य भगवतो मौलेर्मस्तकस्यो-
परि प्रसूत्वरी प्रसरणशीला सती बभौ शोभिना । किं कुर्वती ?
उत्प्रेक्ष्यते प्रतापमेदस्त्रिमदां प्रतापेन स्थूयमदां विवस्वतः
९ सूर्यस्य करावलीं किरणश्रेणिं अभिषेणयन्तीव सेनयामिसन्मुखं
यान्तीव ॥ २२ ॥

सनिष्कलङ्कानुचरः प्रमार्णवं,

१२ विगाह्य नावेव दृशा तदाननम् ।

शिरः पदं पुण्यजनोचितं जनो,

ददर्श दूरान्मुकुटं त्रिकूटवत् ॥ २३ ॥

१५ सनि० जनो लोकस्त्रिकूटवत्, शिखरत्रययुक्तं, पक्षे त्रिकूट-
नामा पर्वतस्तद्वत्, मुकुटं दूराद्दर्श, किंविशिष्टो जनः ?
सनिष्कलङ्कानुचरः निर्दोषानुचरा निष्कलङ्कानुचरास्तैः सह वर्तते
१८ यः स सनिष्कलङ्कानुचरः । पक्षे निष्कं सुवर्णं तेन सह वर्तते,
या सा सनिष्का तां लंकां अनुचरतीति सनिष्कलङ्कानुचरः । किं
कृत्वा ? प्रभाया अर्पणं समुद्रं, तदाननं तस्य भगवतो मुखं नावेव
२१ वेडिकयेव दृशा अवगाह्य । किंविशिष्टं मुकुटम् ? शिरःपदं
शिरसि मस्तके पदं स्थानं यस्य तत् शिरःपदम्, पक्षे शिरसां
२३ शिखराणां पदं स्थानम् । पुनः किंविशिष्टम् ? पुण्यजनोचितं

शुण्याः पवित्रा जनास्त्रेषां उचितम् । यथा प्रावाहणिको लोको
 रुद्धासमीपे त्रिकूटं पर्वतं पश्यति, तथा भगवतः शिरसि मुकुटं
 दृष्टवान्, अतो मुकुटत्रिकूटयोः साम्यम् । मुकुटशब्दो
 नपुंसकेऽपि ॥ २३ ॥

ललाटपट्टेऽस्य पृथौ ललाटिका-

निविष्टमुक्तामिषतोऽक्षराणि किम् ? ।

पतिवरे पाठयितुं रतिश्रुतिं,

लिलेख लेखप्रभुपण्डितः स्वयम् ॥ २४ ॥

लला० लेखप्रभुपण्डितः लेखा देवास्त्रेषां प्रभुः स्वामीन्द्रः ।
 स एव पण्डित इन्द्रः, पक्षे लिखनं लेखः तद्विषये प्रभुः समर्थः
 एवंविधः पण्डितः । पृथौ विस्तीर्णे ललाटपट्टे । ललाटिकानि-
 विष्टमुक्तामिषतो ललाटिका ललाटाभरणं तत्र निविष्टोपविष्ट ॥ २३
 मुक्ता मौक्तिकमिषात् स्वयं किं अक्षराणि लिलेख, अन्योऽपि
 लिखने समर्थः पण्डितः, पट्टके लिखित्वा पाठयति । किं कर्तुम् ?
 पतिवरे मुमंगलासुनन्दे रतिश्रुतिं पाठयितुम् ॥ २४ ॥

उदित्वरं कुण्डलकैतवाद्रवि-

द्वयं विदित्वा परितस्तदाननम् ।

क्षितेक्षिते श्रीरिह वज्रिणामपि-

त्यजन्यजन्यं विबुधैः फलं जग्मे ॥ २५ ॥

उदि० विबुधैर्देवैर्दक्षैर्वा तदाननं तस्य भगवतो मुक्तं परितः
 कुण्डलकैतवात् कुण्डलयो. कैतवात् मिषात् उदित्वरं उदयन-
 श्रीलं रविद्वयं सूर्ययुगलं विदित्वा ज्ञात्वा इति अजन्यजन्यं ॥ २४

अजन्येन उत्पातेन जन्मं जनितं फलं जगे उक्तम् । इतीति
किम् ! इह रविद्वये सूर्यद्विके ईक्षिते दृष्टे सति वर्जिणामपि
३ इन्द्राणां श्रीलक्ष्मीः क्षिता क्षयं गता, सूर्यद्वये चन्द्रद्वये च दृष्टे
राज्ञां उत्पातः स्यादिति भावः ॥ २५ ॥

उदारमुक्तास्पदमुल्लसद्गुणा,

१ समुज्ज्वला ज्योतिरुपेयुषी परम् ।

तदा तदीये हृदि वासमासद-

द्भुतेऽक्षरश्रीरिव हारवल्लरी ॥ २६ ॥

२ उदा० तदा तस्मिन्नवसरे हारवल्लरी तदीये हृदि तस्य भगवतो
हृदये वासं आसदत् प्राप्ता । केवः ? अक्षरश्रीरिव मोक्षलक्ष्मीरिव ;

यथा अक्षरश्रीर्भूते दीक्षाया सत्यां तदीये हृदि वासं आसदयति

३२ 'सिद्धिमिच्छन्ति योगिनः' इति भावः । किंविशिष्टा हारवल्लरीः

उदारमुक्तास्पदं उदाराणां मुक्तानां मौक्तिकानां आस्पदं स्थानम् ।

पुनः किंविशिष्टा ? उल्लसद्गुणा उल्लसत् गुणो दवरको यस्याः

३५ सा उल्लसद्गुणा । पुनः किंविशिष्टा ? समुज्ज्वला निर्मला परं

ज्योतिरुपेयुषी, परं प्रकृष्टं ज्योतिः तेजः तं प्राप्ता । अक्षरश्रीः

किलक्षणा ? उदारमुक्तास्पदम् उत ऊर्ध्वं आरो गमनं येषां ते

३८ उदारा एवंविधा मुक्ताः सिद्धास्तेषां आस्पदं स्थानम् । पुनः

किलक्षणा ? उल्लसन्तो गुणा ज्ञानदर्शनादयो यस्यां सा

उल्लसद्गुणा । पुनः किंविशिष्टा ? परं ज्योतिः परब्रह्मसत्त्वं

२१ तेजःप्राप्ता समुज्ज्वला च ॥ २६ ॥

जगत्त्रयीरक्षणदीक्षितौ क्षितौ,

२३ भुजौ तदीयाविति केन नेष्यते ।

अवाप हेमाऽपदुसंज्ञमप्यहो,

यदंगदत्वं तदुपासनाफलम् ॥ २७ ॥

जग० केन पुंसा इति न इष्यते न मन्यते, अपि तु सर्वेणापि (मन्यते एव) । इतीति किम्? त्रितौ पृथिव्यां, तदीयौ सुवौ जगत्त्रयोरक्षणदीप्तिरौ जगत्त्रयोरक्षणाय दीप्तिरौ, लक्षणया समर्थौ वर्तते । हेतुनाह—यत् यत्नात् कारणात् हेमः सुवर्णं अपदुसंज्ञमपि, अहो इति आश्चर्ये, अंगदत्वं बाहुरक्षत्वं, पक्षे देहदायकत्वं अवाप । किंविशिष्टं अंगदत्तम्? तदुपासनाफलं तयोर्मुंज्ञयोः सेवाया फलम् ॥ २७ ॥

प्रकोष्टकन्दं कटकेन वेष्टितं,

विधाय मन्येऽस्य रत्नं वासवः ।

सपञ्चशाखोऽमरमूढो यदु-

द्भवस्त्रिलोकीमदरिद्रितुं क्षमः ॥ २८ ॥

प्रको० अट्टं एवं मन्ये, वासव इन्द्रः अस्य भगवतः प्रकोष्टः कलाचिक्रा तस्याः कन्दं कटकेन कङ्कणेन, पक्षे सैन्येन वेष्टितं विधाय कृत्वा रत्नम् । यदुद्भवः यन्मात् प्रकोष्टकं द्वादुद्भव उत्पत्तिर्यस्य स यदुद्भवः, स सर्वप्रसिद्धः, पञ्चशाखो हन्तः पक्षे सपञ्चशानः पञ्चशाखासहितः अमरमूढः कल्पावृत्तिश्रीः त्रिमुवनं अदरिद्रितुं अदरिद्रिकर्तुं क्षमः समर्थो वर्तते । यन्मात् कन्दात् एवंविधः कल्पादुनः स्मात् स कथं न रक्ष्यत इति भावः ॥ २८ ॥

तलं करस्यास्य परं परिष्कृता-

खिलाङ्गनाधोर्यदभूदभूषितम् ।

१३

२१

२३

अवैमि देव्या वसनाय तच्छ्रियो,

रतिं न भूम्ना भुवि यान्ति देवताः ॥ २९ ॥

- ३ तलं० यत् अस्य भगवतः कंसस्य हस्तस्य तलं, परं केवलं, अभूषितं अनलङ्कृतं, पक्षे न भुवि उषितं अभूषितं अभूत् । किंविशिष्टस्य भगवतः ? परिष्कृतेन अलङ्कृतेन अखिलेन समस्तेन अङ्गेन साधोर्मनोज्ञस्य तत् श्रियो देव्या वसनाय अवैमि जानामि । देवता भुवि पृथिव्यां भूम्ना बाहुव्येन रतिं निर्वृतिं न यन्ति न प्राप्नुवन्ति, एतावता लक्ष्मीः प्रमोः करतले वसतीति भावः ॥ २९ ॥

सुवर्णमुक्तामणिभासि वासवै-

न्यवेशि तस्यापघनेषु येषु यत् ।

- १२ तदीयमुख्यद्युतिभङ्गभीषणं,

विभूषणं तैस्तदमानि दूषणम् ॥ ३० ॥

- ३ सुव० वासवैरिन्द्रैस्तस्य भगवतो येषु येषु अपघनेषु अवयवेषु यत् सुवर्णमुक्तामणिभासि सुवर्णैर्मौक्तिकैर्मणिभिश्च भासि देदीप्यमानं भूषणं न्यवेशि निवेशितम् । तैर्वासवैस्तदीय- मुख्यद्युतेर्भङ्गेन भीषणं रौद्रं तत् भूषणं दूषणं अमानि । येषु प्रमोरवयवेषु भूषणं निवेश्यते, तेन भूषणेन तेषां अवयवानां काचित्रिरुपमा कान्तिराच्छाद्यते, ततो भूषणानां दूषणत्वमिति भावः ॥ ३० ॥

यथा अमर्यः कमले विरुस्वरे,

यथा विहङ्गाः फलिते महीरुहे ।

उपर्युपर्यात्तविमूषणे विमौ,

तथा निपेतुस्त्रिदशाङ्गनादृशः ॥ ३१ ॥

यथा० त्रिदशाङ्गनादृशो देवाङ्गनादृश्य आतविमूषणे ३
गृहीतालङ्कारणे विमौ स्वामिनि उपरि उपरि तथा निपेतुः
प्रतिताः । यथा अमर्यो विकसरे कमले, यथा विहङ्गयः
प्रक्षिप्यः फलिते महीरुहे वृक्षे निपतन्ति । पूर्ववृत्ते मूषणानां ॥
मूषणत्वमारोपितं, अत्र तु मूषणकृता शोभा आरोपिता परं
विचित्रा कविव्यावर्णना, यथा भक्तमरसुत्रे 'वक्त्रं क ते' इति
वृत्ते चन्द्रविम्बस्य निन्दा कृता, 'नित्योदयमिति' वृत्ते पुनरपि ९
चन्द्रविम्बोपमा रोपिता ॥ ३१ ॥

हिरण्यमुक्तामणिमिर्निजप्रिय-

चिराचितायाः फलितत्वमाप्यत ।

१२

अलङ्कृते नेतरि नाकिनां कैरः,

प्रसाधनाक्रमणि कौशलस्य च ॥ ३२ ॥

हिर० नेतरि स्वामिनि अलङ्कृते सति हिरण्यमुक्तामणिमि- १२
हिरण्यैः सुवर्णमुक्तामिर्मणिमिश्च चिरात् चितायाः सचिताया
निजप्रियः फलितत्वं सफलत्वं आप्यत प्राप्तम् । यद्वदे
सुवर्णमुक्तामणयः स्युस्तत्रैव लक्ष्मीर्वसतीति प्रसिद्धिस्तत्रैव १०
लक्ष्मीवास इति भावः । च अन्यत्, नाकिनां देवानां
कैरैर्हस्तैः प्रसाधनाक्रमणि मण्डनविधौ कौशलस्य फलितत्वं
फलितत्वं प्राप्तम् ॥ ३२ ॥

२३

अद्यानयत्तस्य पुरः पुरन्दरः,

कृताचलेन्द्रप्रममप्रमूपतिम् ।

२४

व्यसिस्सयद्यत्कटकान्मदाम्बुभिः, १

क्षरद्भिरावद्भजवा यमी न कम् ॥ ३३ ॥

- ३ अथा० अथानन्तरं पुरन्दरः तस्य पुरो अग्रे अग्रमूर्तिं ऐरावणं
आनयत् । किंविशिष्टं अग्रमूर्तिम् ? कृताचलेन्द्रमं कृतो-
५ चलेन्द्रस्य हिमाचलस्य अग्रो येन स कृताचलेन्द्रमस्तं कृता-
६ चलेन्द्रमं, श्वेतवर्णत्वात् । यमी यमुना कं पुरुषं न व्यसिस्सयत्
कं न विस्सापयतिस्स अपि तु सर्वमेव । किंविशिष्टा यमी ?
यत्कटकात् यस्य कपोलात्, पक्षे कटकात् पर्वतमध्यप्रदेशात्
९ क्षरद्भिर्मन्दांबुभिर्मन्दजलैः आ सामस्त्येन बद्धजवा बद्धवेगा
हिमवतो गङ्गा प्रभवति नतु यमुनेत्याश्वर्थम् ॥ ३३ ॥

अगुप्तसप्तांगतयाप्रतिष्ठित-

- १२ स्तरोनिधिर्दानविधिस्फुरत्करः ।

प्रगूढचारः सकलेभराजतां,

दधौ य आत्मन्यपरापराजिताम् ॥ ३४ ॥

- १५ अगु० य ऐरावण आत्मनि विषये अपरापराजिताम् अपरैः
अन्यैः अपराजितां अनिर्जितां सकलेभराजता सकलेषु समस्तेषु
इमेषु हस्तिषु राजता राजत्वं दधौ । किलक्षणो ऐरावणो
१८ राजा च ? अगुप्तसप्तांगतया प्रतिष्ठितः । अगुप्तानि प्रकटानि
शुंढापुच्छमेण्डूपादाश्च सप्तांगानि, पक्षे स्वाम्यमात्यसुहृत्कोश-
राष्ट्रदुर्गबलानि चेति सप्त राज्यांगानि तद्भावेन प्रतिष्ठितः । पुनः
२१ किलक्षण ऐरावणः ? तरोनिधिस्तरोवेगः पक्षे बलं तस्य निधिः,
पुनः किलक्षणः ? दानविधिस्फुरत्करः, दानं मदजलं फलवत्त्वं
२३ तद्विधौ स्फुरन् करः शुंढादण्डः, पक्षे दानवितरणं तस्य विधौ

स्फुरन् करो हस्तिो यस्य स दानविधिस्फुरत्करः । पुनः किंलक्ष्णो
 ऐरावणः ? प्रगूढचारः प्रगूढधारो गतिर्यस्य सः, पक्षे प्रगूढा-
 धाराध्वरपुरुषा यस्य स प्रगूढचारः ॥ ३४ ॥

क्रमोन्नतस्तंभचतुष्टयांचितः,
 शुभंयुक्तुंमद्वितयं वहन् पुरः ।

गवाक्षकल्पश्रुतिरग्रदन्तको,
 जगाम यो जंगमसौधतां श्रियाः ॥ ३५ ॥

क्रमो० य ऐरावणः श्रियो लक्ष्म्या जङ्गमसौधतां चल्दावासत्वं
 जगाम । किंविशिष्टः ऐरावणः सौधं च ? क्रमोन्नतस्तंभचतु-
 ष्टयांचितः क्रमाध्वरणा एवोन्नता उच्चैस्तरास्तंभास्तेषां चतुष्टयेन
 युक्तः, पुनः किंकुर्यन् ? पुरोऽग्रे शुभंयुः शुभसयुक्तं कुंभद्वितयं
 कुंभस्यल्लुगलं वहन्, पुनः किंविशिष्टः ? गवाक्षकल्पश्रुतिर्ग-
 वाक्षसदृशकर्णः । अग्रदन्तकः अग्रे दन्ता एव दन्तका यस्य ।
 सौधमपि क्रमेण उन्नतस्तंभचतुष्टयांचितं स्यात्, पुरः कुंभद्वितयं
 कुलशद्वितयं वहति गवाक्षयुक्तं स्यात्, अग्न्याः प्रधाना
 दन्तका घोटकाकारकण्टानि यत्र तत् एवंविधं च स्यात्, एवं
 हस्तिसौधमोः सादृश्यं ज्ञेयम् ॥ ३५ ॥

धृषध्वजेशानविभोः पवित्र्यते,
 सदासनं किं मम नो मनागपि ।

चट्टकिमाद्यस्य हरेः प्रमाणय-
 निवेति तं वारणमास्तोह सः ॥ ३६ ॥

चप० स भगवान् वारणं गजमास्तोह चदितः, किं कुर्यन् ? ३२

उत्प्रेक्ष्यते—आद्यस्य हरेः सौघर्मेन्द्रस्य इतिवदुक्तिं चादुवचनं
 प्रमाणयन्निव प्रमाणं कुर्वन्निव । इतीति किम् ? हे वृषभध्वज
 ३ त्वया ईशानविमोरीशानेन्द्रस्य आसनं सदासनं पवित्र्यते पवित्री-
 क्रियते, ममासनं मनागपि स्लोकमपि किं नो पवित्र्यते,
 ईशानेन्द्रस्य बाहने वृषभः, भगवानपि वृषभध्वज इति
 ४ भावः ॥ ३६ ॥

शरद्वधनः कांचनदण्डपाण्डुरा-

तपत्रदंभात्तडिता कृताश्रयः ।

१ जनैरदानेति जुगुप्सितो जिनं,
 न्यसेवताध्येतुमुदारतामिव ॥ ३७ ॥

शर० कांचनदण्डपाण्डुरातपत्रदंभात् कांचनस्य दण्डौ
 १२ यस्य तत् काञ्चनदण्डं, एवंविधं पाण्डुरातपत्रं श्वेनच्छत्रं तस्य
 दम्भात् तडिता विद्युता कृताश्रयः सन् शरद्वधनः शरत्कालमेघः
 यं भगवन्तं न्यसेवत, सेवते सः । सुवर्णवर्णे विद्युत्सदृशः छत्रं
 १५ च मेघसदृशमिति । किं कर्तुम् ? उत्प्रेक्ष्यते—उदारतां औदार्य-
 गुणमध्येतुं शिक्षितमिव । किलक्षणः शरद्वधनः ? जनैर्लोकैरदाता
 कृपण इति जुगुप्सितो निर्दितः गर्हितः ‘गर्जति शरदि नृ-
 १८ वर्पति’ इति वाक्यात् ॥ ३७ ॥

विहाय नूनं शशिनं कलंकिनं,

प्रकीर्णकच्छदधरः करोत्करः ।

२१ शुचिं चमाजोभयतस्तदाननं,
 विधुं विधाय प्रणतिं मुहुर्मुहुः ॥ ३८ ॥

२३ विहा० नूनं निश्चितं कलंकिनं कलंकयुक्तं शशिनं चन्द्रं

विहाय त्यक्त्वा करोत्करः किरणसमूहः मुहुः २ वारं २
उभयतः द्वयोः पार्श्वयोः प्रणतिं प्रणामं विधाय कृत्वा शुचिं
पवित्रं तदाननं तस्य स्वामिनो मुखं विधुं चन्द्रं वभाज, ३
सेवते स्म । किंविशिष्टः करोत्करः ? प्रकीर्णकछद्मधरः
प्रकीर्णकयोश्चामरयोश्चछद्मधरतीति प्रकीर्णकछद्मधरः ॥ ३८ ॥

विमुक्तवैरा मृदुतिग्मताजुषः,

- ९

सुरासुराः स्लोचितचिह्नमासुराः ।

प्रभुं परीयुः शशिमासुतोरिवां-

शवो गोत्रमुदारनन्दनम् ॥ ३९ ॥

९

विमु० सुरासुरा देवदानवाः प्रभुं स्वामिनं परीयुः परिवव्रुः ।

किंलक्षणाः सुरासुराः ? विमुक्तवैरा परस्परं प्रीतिभाजः । पुनः
किंलक्षणाः सुरासुराः ? मृदुतिग्मताजुषः, मृदुता सौकुमार्यं १३
तिग्मता तीव्रत्वं जुपन्ते सेवन्ते इति मृदुतिग्मताजुषः । पुनः
किंलक्षणाः ? स्लोचितचिह्नमासुराः स्वस्य आत्मनः उचितानि
योग्यानि चूडामणिफणिगरुडेवजेतहकलससीहवस्त्रेण इत्यादि १५
चिह्नानि लालनानि तैर्देदीप्यमानाः । के इव ? शशिमासुतो-
श्चन्द्रसूर्ययोः अक्षवः किरणा इव- । यथा शशिमासुतोः किरणा
दिवो गोत्रं मेरुपर्वतं परियन्ति परिवृण्वन्ति । किंविशिष्टं प्रभुं १८
मेरुं च ? उदारनन्दनं उदारं नन्दनं समृद्धिकरं च, मेरुपर्वतः २०
उदारं नन्दनं वनं यस्य स तं, शशिमासुतोः करा अपि
मृदुतिग्मताजुषो भवन्ति ॥ ३९ ॥

२१

प्रभुः प्रतर्षेऽथ बुधे स्वधैर्यतः,

समेधयन् रक्तिविरक्तिसंशयम् ।

२३

न मारतारुण्यविभुत्वयोगजा-

मिमानघोरासवधूर्णितेक्षणः ॥ ४० ॥

३ प्रभुः० अथानन्तरं प्रभुः श्रीऋषभदेवः प्रतस्थे परिणेतुं
चलितः । किं कुर्वन् प्रभुः ? बुधे विदुषि स्वधैर्यतः आत्मीय-
धीरंत्वात् रक्तिविरक्तिसंशयं रागवैराग्यसदेहं समेधयन्
६ सामस्त्येन वर्धयन् । पुनः किंलक्षणः प्रभुः ? न मारतारुण्यविभुत्व-
योगजामिमानघोरासवधूर्णितेक्षणः, मारः कन्दर्पः तारुण्यं यौवनं
विभुत्वं प्रमुता तेषां योगादुत्पन्नो योऽभिमानरूप एव घोरो
६ रौद्रो आसवो मदिरा तेन न घूर्णितेक्षणः, न घूर्णितलोचन
इत्यर्थः ॥ ४० ॥

अमाति लावण्यभरे स्वभावतो-

ऽप्यमुष्य देहे किमुतोत्सवे सदा ।

सितानुपुष्टं लवणं सुरांगनो-

चितं समुत्तारयति स काचन ॥ ४१ ॥

३५ अमा० काचन सुराङ्गना अनुपुष्टं भगवतोऽनुपध्यात् सितान्
सती लवणं उचितं योग्यं समुत्तारयति स । सति ? अमुष्य
देहे स्वभावतोऽपि लावण्यभरे लावण्यसमूहे अमाति सति,
१० तदा उत्सवे किमुत किमुच्यते ॥ ४१ ॥

भरस्य दृष्टान्तयुतं पुरस्सरी,

सुरीषु यं यं धवलैर्गुणं जगौ ।

न तत्र तत्र स्वमवेत्य किं शची,

शुशोच दीनोपमयापराधिनम् ॥ ४२ ॥

वर० शची इन्द्राणीं सुरीषु देवीषु पुरःसेरी अम्रेसरी सती
 वरस्य श्रीकृष्णमदेवस्य धवलैः कल्पद्रुमकामधेनुचिंतामणिकाम-
 कुम्भप्रमृतिदृष्टान्तयुतं यं औदार्यधैर्यगाम्भीर्यमाधुर्यादिगुणं जगौ १
 गायति स, तत्र तत्र हीनोपमायां स्वं अपराधिनं अवेत्य
 ज्ञात्वा (किं!) न शुशोच । अपि तु शोचते स ॥ ४२ ॥

फलानि यासामशनं पुभूरुहां,

सुधारसैः पानविधित्तदुद्भवैः ।

उल्लगानैः प्रमदः सुषामुजां,

सुजान्तरीयोऽपि मुमूर्च्छं कौतुकम् ॥ ४३ ॥ २

फला० यासां देवांगनानां पुभूरुहां कल्पवृक्षाणां फलानि
 अशनं भोजनं वर्तते, यासां सुधारसैरमृतरसैः पानविधिः स्यात् ।
 तदुद्भवैः ताम्यो देवाङ्गनाम्यः उद्भवैः जातैः उल्लगानैर्धवल- १२
 गानैः सुषामुजां देवानां सुजान्तरीयोऽपि हृदयसंघट्टपि प्रमदो
 हर्षः मुमूर्च्छं मूर्च्छां प्राप । तत्कौतुकं ज्ञेयम्-सुजान्तरं हृदयं
 दृढं वर्ण्यते, तज्जातप्रमदोऽपि दृढ एवास्तु, दृढस्य च मूर्च्छा १५
 कथमिति अपिशब्दो द्योतयति । कोऽर्थः ? अमृतरसमोजि-
 नीम्यः अमृतरसपायिनीम्यो देवांगनाम्यो जाता धवला अति-
 अमृतमयाः स्युः । सुषामुजां अमृतमोविनां प्रमदोऽपि मूर्च्छां १८
 कृषनाप्नोति ! परमेवंविधे सत्यपि धवलैर्यत्प्रमदो हर्षो मुमूर्च्छं,
 तत्कौतुकं ज्ञेयम् । पक्षे मुमूर्च्छं वृद्धिं प्राप्त इति भावः । देवानां २१
 फलाशनं, अमृतपानं, - देवानामपि सुषामोजित्वं लोकसुखा-
 ज्ञेयम्, अन्यथा, कावलिकाहारस्य निषिद्धत्वात् ॥ ४३ ॥ २५

हरौ पदातित्वमिते जगन्नयी-

पतौ सितेभोपगते सुरैः क्षणम् ।

३ किमेव एव द्युसदीशितेत्यहो,

वितर्कितं च क्षमितं च तत्क्षणम् ॥ ४४ ॥

हरौ० हरौ इन्द्रे पदातित्वं पादचारित्वं इते प्राप्ते सति
१ जगन्नयीपतौ श्रीऋषभदेवे सितेभोपगते ऐरावणाधिरूढे सति
सुरैर्देवैः । अहो इति आश्चर्यं, क्षणं इति वितर्कितं ईदृशं विचारितम् । इतीति किम् ? एव एव ऐरावणाधिरूढो द्युसदीशिता
२ इन्द्रः, च पुनः, तत्क्षणं च क्षमितं क्षाम्यतेस्य । कोऽर्थः ?
इन्द्रः स्वर्लोकस्येव स्वामी, श्रीऋषभदेवस्तु त्रिलोकाधिपतस्तत्र
इन्द्रमस्ति ज्ञात्वा देवैः क्षमितमिति भावः ॥ ४४ ॥

११ समग्रवाग्धैर्मवधसरः सर-

ध्वजव्रजस्य ध्वनिरंबराध्वनि ।

अवाप्तमूर्च्छः स्वयमस्तु मूर्च्छितं,

१५ क्षमः किमुजीवयितुं प्रभौ सरम् ॥ ४५ ॥

समग्र० लालतालतान्तिकं कफडहयतीति लोकोक्तपंच-
शब्दरूपस्य सरध्वजव्रजस्य वादिनसमूहस्य ध्वनिः अम्बराध्वनि
१६ आकाशमार्गे स्वयं अवाप्तमूर्च्छः सन् प्रभौ श्रीऋषभदेवविषये
मूर्च्छितं सरं कन्दर्प उत्प्राबल्येन जीवयितुं किं क्षमः ? अपि तु
नैव । स्वयंप्राप्तमूर्च्छः कथमन्यमूर्च्छितं जीवयितुं समर्थः स्यात्,
परं वादिप्रविशेषणे मूर्च्छाशब्देन वृद्धिर्ज्ञेया, मूर्च्छितं सरमित्यत्र
१७ मूर्च्छितं अचेतनत्वं प्राप्तमिति, एतावता वापर्यं भुत्वा भगवतो

हृदि कामो नोत्पन्न इति भावः । किंश्चणः ध्वनिः ? समग्र-
चान्द्वैभवपसारः सर्ववचनविलसस्य घसारो मशुकः । सारध्वजानि
वाद्यानि, सारस्य ध्वजाश्चिह्नानि वा, तेषां व्रजः समूहः सरं ३
जीवयितुं युक्तमप्यक्रमते परं स एव अवाप्तमूर्च्छोऽमृतं ततो
मूर्च्छितं सरं कथं जीवयितुं क्षमः स्यादिति व्यंग्यम् ॥ ४५ ॥

सुपर्वगन्धर्वगणाहुणावलीं,

पिबन्निजामेव न सोऽनुपचराम् ।

अभृत्युनर्न्यस्तु एव दोष्मतां,

त्रपा स्वकोशे परहस्तगे न किम् ॥ ४६ ॥ ९

सुप० स भगवान् सुपर्वगन्धर्वगणात् देवगन्धर्वसमूहात्,
निजामेव गुणावलीं आत्मीयामेव गुणश्रेणिं पिबन् सन् अनुप-
चरां न अतिशयेन अनुष्टा, पिबन्निति अत्यादरात् श्रवणं पान- १२
मुच्यते । पुनः परं न्यस्तु एव अधोमुख एवामृतं, दोष्मतां
बलवतां स्वकोशे आत्मीयमाण्डागारे परहस्तगे अन्यहस्ते गते
सति किं त्रपा उज्जा न, अपि तु स्यादेव, स्वकीयाः सारमृता १५
गुणाः यदि परहस्तगताः स्युस्तदा कथं त्रपा न स्यादिति
कवेर्भावः ॥ ४६ ॥

मुदश्रुधारानिकैरर्घनापिते,

घुसच्चये कांचनरोचिरुर्वशी ।

प्रणीतनृत्या करणैरपप्रथ-

चटिलताविभ्रमपत्रमण्डले ॥ ४७ ॥

मुद० कांचनरोचिरुर्वशी देवनर्चकी भ्रममंडले आकाश- २२

मण्डले, तडिलताविभ्रमं विधुद्वलीभ्रमं अपमयत्, विस्तारयति-
 स । किंलक्षणा उर्वशी ? करणैः प्रणीतनृत्या कृतनाटका । क
 ३ सति ? अन्नमंडले घुसन्त्ये देवसमूहे मुदश्रुधारानिकरैः हर्षा-
 शुजलधारासमूहैः घनायिते मेघवदाचरिते सति ॥ ४७ ॥

विलप्रदेशस्तनुरुभतस्तन-

९ द्रयातिभारव्यथितोऽस्य भाजि मा ।

घनाङ्गहारौषविघूर्णितं वपु-

विलोक्य शमं त्रिदशा इदं जगुः ॥ ४८ ॥

९ विल० त्रिदशा देवाः शमं रमाया इदं शमं वपुर्धनगहारौ-
 धविघूर्णितं घनैः बहुभिः अङ्गहाराणां अङ्गविक्षेपानां ओषैः
 समूहैर्विघूर्णितं आमितं विलोक्य इदं जगुः । इदमिति किम् ?

१२ अस्य वपुषो विलप्रदेश उदरप्रदेशः तनुः कृशः सन् उन्नतस्त-
 नद्रयातिभारव्यथित उच्चैस्तरस्त्रनद्रयस्यातिभारेण पीडितो
 माऽभाजि मां भज्यताम् ॥ ४८ ॥

१५ प्रकाशमुक्तास्रगसंकुचत्कुच-

द्वयं घृताच्या नटने निरीक्ष्य कः ।

कृती न कुंभावतिगूढमौक्तिका-

१८ वमर्त्सयसंमनिशुंभिकुंभिनः ॥ ४९ ॥

२० प्रका० कः कृती घृताच्या देवनर्तक्या नटने नृत्ये प्रकाश-
 मुक्तास्रगसंकुचत् प्रकटमौक्तिकमालागिरसंकुचत् कुचद्वयं
 २१ स्तनयुग्मं निरीक्ष्य दृष्ट्वा जंमनिशुंभी इन्द्रः तस्य कुंभिनो
 हस्तिनोऽतिगूढमौक्तिकौ कुंभौ न वमर्त्सयत् न निन्दति सा ।

२३ अपि तु सर्वः कोपि ॥ ४९ ॥

तिलोत्तमा निर्जरपुंजरंजना-

धिनी कलाकेलिगृहं ननर्त यत् ।

सुरैस्तदंगद्युतिरुद्धदृष्टिभिः,

१

प्रबभूवभूवे तदवेक्षणेऽपि न ॥ ५० ॥

तिलो० तिलोत्तमा यत् ननर्त यत् नृत्यं चकार । किं-
लक्षणा तिलोत्तमाः निर्जरपुंजरंजनार्थिनी देवसमूहस्य रंजने
अर्थिनी । पुनः किलक्षणाः कलानां केलिगृहं क्रीडास्थानं अत्र
रूपकात् गृहशब्दस्य न स्त्रीत्वम् । तदंगद्युतिरुद्धदृष्टिभिस्तस्या-
स्तिलोत्तमाया अङ्गकान्त्या रुद्धलोचनैः सुरैः तदवेक्षणेऽपि तन्म
नृपस्यावलोकनेऽपि न प्रबभूवभूवे न समर्थमूयते स ॥ ५० ॥

अचालिषुः केऽपि पदातयः प्रमोः,

पुरो विकोशीकृतशस्त्रपाणयः ।

१२

अमृमुहर्त्किं विबुधानपि भ्रमः,

जन्ययात्रेत्यभिधाममुद्भवः ॥ ५१ ॥

अचा० केऽपि देवाः प्रमोः स्वामिनः पुरोऽग्रेऽचालिषुश्च १५
न्तिताः । किलक्षणा सुराः विकोशीकृतशस्त्रपाणयः, प्रत्याकार-
रहितशस्त्रहस्ताः । स सर्वप्रसिद्धो जन्ययात्रेत्यभिधाममुद्भवो
विवाहयात्रोत्पन्नः, पक्षे सम्प्रामयाया उत्पन्नो भ्रमः, किं
विबुधान् देवान् विदुषोऽपि वा किं अमृमुहत् मोहयति स
किम् इति सशयः ॥ ५१ ॥

प्रसिद्ध एकः किल मेद्वलारण्या,

ग्रहाः परेऽप्येवमपि मेद्वलाय ते ।

२२

इतीरयंतीव सुरैः करे घृता,
पुरोगतामस्य गताष्टमङ्गली ॥ ५२ ॥

- ६ प्रसि० सुरैर्वैवैः करे घृता 'क्षप्पण १, मद्दासण २, वद्ध-
माण ३, वरकलस ४, मच्छ ५, सिरिवच्छ ६, । सत्थिय ७,
नंदावचा ८, कहिया अट्टमङ्गला' ॥ १ ॥ एवंविधा आग-
६ मोक्ता अष्टमङ्गली अस्य भगवतः पुरोगताम् अप्रेसरत्वं गता
प्राप्ता । उत्प्रेक्षते इतीरयंतीव ईदृक् कथयंतीव । इतीति किम् ?
किल इति सत्ये, मङ्गलाख्यया एको ग्रहः प्रसिद्धो वर्तते, परे
९ आदित्याद्या अष्टावपि ग्रहास्ते तव मङ्गलाय भवन्तु ॥ ५२ ॥

प्रबुद्धपद्मानननादिपट्पदा,
उदारवृक्षाः सुरसार्थतोपिणः ।

- १२ पुरोऽस्य कल्याणगिरिस्थिता स्तुति-
व्रता दधुर्नाकतटाकसौहृदम् ॥ ५३ ॥

प्रबु० स्तुतिव्रता मया अस्य जिनस्य पुरोऽग्रे नाकतटाक-

- १५ सौहृदं नाकतटाकानां स्वर्गसत्कसरोवराणां सौहृदं सादृश्यं दधुः ।
किंलक्षणाः स्तुतिव्रताः ? प्रबुद्धपद्मानननादिपट्पदाः, प्रबुद्ध-
पद्मसमानेषु आननेषु मुखेषु नादिनः शब्दायमानाः पट्पदाः
१८ छन्दोविशेषा येषां ते प्रबुद्धपद्मानननादिपट्पदाः । पुनः किंल० ?
उदारवृक्षा उदाराणि वृक्षानि कवित्वानि येषां ते उदारवृक्षाः ।
पुनः किं० ? सुरसार्थतोपिणः, सुरसैः शोभनरसैरर्थे तोपयन्ति
इत्येवंशीलाः सुरसार्थतोपिणः । पुनः किंल० ? कल्याणगिरि-
२१ स्थिताः शुभवाचिवाच्यां स्थिताः । नाकतटाकस्याय विशेषणानि,

किलक्षणा नाकतटाकाः । प्रबुद्धपद्मा विकसितकमला नाननादि-
 पद्मपदा अपितु नादिषट्पदा गुञ्जद्भ्रमराः, द्वौ नवौ
 प्रकृतमयं गमयतः, उदारवृत्ताश्च वृत्ताकाराः सुरसार्थान्
 देवसमूहान् तोषयन्तीत्येवंशीलाः, कल्याणगिरौ सुवर्णाचले
 स्थिताः ॥ ५३ ॥

अमर्ममृत्यश्चलितेऽर्हति प्रभाः, १

प्रभाकरः स्वा विनियुक्तवांस्तथा ।

यथा वृथाभासमवाप नो दिवा,

न तापमापत्सत जान्निका अपि ॥ ५४ ॥ १

अम० प्रभाकरः सूर्यः अर्हति श्रीऋषमे चलिते सति स्वा
 आत्मीयाः प्रभाः तथा विनियुक्तवान् व्यापारितवान्, किं-
 लक्षणः प्रभाकरः । अमर्ममृत्यः सेवकः । यथा दिवा दिनं ।
 वृथाभावं न अवाप न प्राप्तः, जान्निका अपि तपं न आपत्सत
 न प्राप्तवन्तः ॥ ५४ ॥

तथा प्रसन्नत्वमभाजि मार्गणे, १५

जगन्नयत्रातरि मातरिश्चना ।

यथा दृगान्ध्यं न रजस्तनूमतां,

चकार धर्मावु च चिल्किदं वपुः ॥ ५५ ॥ १०

तथा० मातरिश्चना वायुना जगन्नयत्रातरि जगन्नयरक्षके
 मार्गणे सति तथा प्रसन्नत्वमभाजि, यथा रजः तनूमतां प्राणिनां
 दृगान्ध्यं न चकार । च अन्यत् । धर्मावु धर्मजलं च वपुः
 शरीरं चिल्किदं पित्तिलं न चकार ॥ ५५ ॥ २२

क्वचिन्निषिक्ता द्विरदैर्मदांबुभिः,

क्वचित्सुरैरुद्धतरेणुर्वताम् ।

३ द्युसत्किरीटैः क्वचिदापिता मह-

स्तमश्च नीलातपवारणैः क्वचित् ॥ ५६ ॥ -

क्वचित्स्वगानां न पदापि संगता,

६ क्वचिद्रथैः क्षुण्णतलाजरधारया ।

समाशया स्वं क्षितिरेक्षतं जगौ,

जगत्सु माध्यस्थ्यगुणं जगत्प्रभोः ॥ ५७ ॥

९ क्वचि० क्षितिः पृथ्वी जगत्सु स्वर्ग(मर्त्य)शतालेषु मध्ये

स्थितत्वात् माध्यस्थ्यगुणं पक्षे साम्यरूप माध्यस्थ्यगुण स्व

आत्मीयं जगत्प्रभो श्रीऋषभदेवस्य अक्षत जगौ । किलक्षणा

१२ क्षितिः ? क्वचिद्विरदैर्गजैर्मदांबुभिर्मदजलैर्निषिक्ता सिक्ता ।

क्वचित् अर्वता सुरगाणां खुरैरुद्धतरेणुरुत्पाटितरजाः । क्वचित्

द्युसत्किरीटैः देवमुकुटैर्महस्तेजः आपिता प्रापिता । च

१० अन्यत्, क्वचित् नीलातपवारणैः कृष्णच्छत्रैः तम अन्यकार

प्रापिता ॥ ५६ ॥ क्वचित् स्वगाना विद्याधराणां पदापि

चरणेनापि न संगता न मिलिता । क्वचित् रथैः अरधारया

१८ चरधारया क्षुण्णतला । समाशया समाभिप्राया ॥ ५७ ॥ युग्मम् ॥

कृपापयःपुष्करिणीं दृशं न्यघा-

दसौ स्वमावादापि यत्र नाकिनि ।

स घादमौष्मायत देवसंहतौ,

मयि प्रसादाधिकता प्रभोरिति ॥ ५८ ॥

। कृपा० असौ भगवान् यत्र नाकिनि यस्मिन् देवे स्वभावा-
दपि कृपापयःपुष्करिणीं कृपाजलवापीं दृशं न्यधात्, स देवो
देवसंहतौ देवसमूहे इति अमुना प्रकारेण चादमौष्मायत गर्वं ३
अधत्त-प्रभोः स्वामिनो मयि विषये प्रसादाधिक्यता प्रसादस्या-
धिक्यं वर्तते ॥ ५८ ॥

विचित्रवाद्यध्वनिगर्जितोर्जितो,

यथा यथासीदत्सौ गुणैर्धनः ।

तथा तथानन्दवने सुमंगला-

सुनन्दयोरब्दसखायितं हृदा ॥ ५९ ॥

विचि० असौ भगवान् विचित्रवाद्यध्वनिगर्जितोर्जितः
विचित्रवाद्यध्वनय एव गर्जितानि तैः ऊर्जितो बलवान् सन्,
यथा यथा आसीदत्, आसन्न आगतः । किंविशिष्टाऽसौ ? १२
गुणैर्धनो बहुलो मेधो वा, तथा तथा सुमंगलसुनन्दयोः हृदा
आनन्दवने अब्दसखायितं मयूरवदाचरितम् ॥ ५९ ॥

तदान्यत्रालान्दुपेयित्प्रभो-

दिदृक्षयोर्त्पिंजलचित्तयोस्तयोः ।

शचीनियुक्तस्वसखीनियंत्रणा,

बहिर्निहारेऽभवदर्भलायसी ॥ ६० ॥

तदा० तदा तस्मिन्वसरे तयोः सुमंगलसुनन्दयोः अन्य-
बालवत् उपेयित्प्रभोरागतस्य स्वामिनो दिदृक्षया द्रष्टुमिच्छया
उत्पिंजलचित्तयोराकुलमनसोः सत्योर्बहिर्निहारे बहिर्निगरणे
शचीनियुक्तस्वसखीनियंत्रणा शच्या इन्द्राण्या नियुक्ता, २२-

मुक्ता याः स्वसङ्ख्यस्तासां नियंत्रणा अयसी लोहमयी, अर्गला
अभवत् ॥ ६० ॥

३ कलागुरुः स्वस्य गतौ यथाशयं,
समूह्यमानः पुरुहूतदन्तिना ।

मुखं मुखश्रीमुखितेन्दुमण्डलः,

■ स मण्डपस्याप दुरापदर्शनः ॥ ६१ ॥

कला० स भगवान् मण्डपस्य मुखं आप प्राप । किंविशिष्टो

भगवान् ! पुरुहूतदन्तिना ऐरावणेन यथाशयं यथाभिप्रायं

९ समूह्यमानो धार्यमाणः । हेतुमाह—पुनः किंविशिष्टो भगवान् !

स्वस्य गतौ आत्मनः गतौ कलागुरुः कलाचार्यः । ऐरावणेन

प्रभोः पार्श्वे गतिः शिक्षिता अतः प्रभुः तस्य कलागुरुः ।

१२ पुनः किंविशिष्टः ? मुखश्रीमुखितेन्दुमण्डलः, मुखश्रिया मुखितं

लक्षणया जितं इन्दुमण्डलं चन्द्रमण्डलं येन स मुख-

श्रीमुखितेन्दुमण्डलः, दुरापदर्शनः दुर्लभदर्शनः ॥ ६१ ॥

१५ अथावतीर्येभविभोः ससंभ्रमं,
प्रदत्तबाहुः पविपाणिना प्रभुः ।

मुहूर्तमालंब्य तमेव तस्यिवान्,

१८ त्रियः स्थिरस्येतिवचः स्मरन्निव ॥ ६२ ॥

अथा० अथानन्तरं प्रभुः श्रीरूपमदेवः पविपाणिना इन्द्रेण

ससंभ्रमं प्रदत्तबाहुः सन् इभविभोः ऐरावणात् अवतीर्य

२१ तमेव इन्द्रं आलंब्य मुहूर्तं तस्यिवान् स्थितः । उद्भेक्ष्यते,

इतिवचः स्मरन्निव, इतीति किम् ? स्थिरस्य त्रियः स्थिरिति

२२ वचनात् ॥ ६२ ॥

न दिव्ययाऽरंजि स रंमया प्रभुः,
हरेर्नटैः शिक्षितनृत्यया यथा ।

नमस्वता नर्तितयाग्रतोरण-

३

स्वया यथाऽरण्यनिवासया तथा ॥ ६३ ॥

न० स प्रभुर्दिव्यया देवलोकसत्कया रंमया तथा न-अरंजि ।
किलक्षणया रंमया : हरेरिन्द्रस्य नटैः शिक्षितनृत्यया यथा
नमस्वता वायुना नर्तितयाऽग्रतोरणस्वया तोरणाग्रस्वयाऽरण्य-
निवासया, रंमया कदर्यारंजि ॥ ६३ ॥

समानय स्थालमुरुस्तनस्थले,

६

निघेहि दूर्गो दधि चात्र चित्रिणि ।

सुलोचने संचितु चन्दनद्रवम्,

शरावयुग्मं धर युद्धिबन्धुरे ॥ ६४ ॥

१२

गृहाण मयं गतिमन्थरे युगं,

जगज्जनेष्टे मृशलं च पेशले ।

क्षणः समासीदति लग्नलक्षणः,

१५

कियच्चिरं द्वारि वरोऽवतिष्ठताम् ॥ ६५ ॥

इहोग्रशस्त्रे कुसुमव्रजे निजे,

जनोष्मणा म्लानिमुपागते हलाः ।

१८

महाबलेनाऽपि मनोभुजा भवां-

तकेऽत्र देवे प्रमविप्यते कथम् ॥ ६६ ॥

घनत्वमापाद्य मरुत्त चन्दन-

द्रवस्य मुष्णाति किमेष मौरमम् ।

२२

ऊलूलपूर्वाय वरार्थकर्मणे,
विमुच्यतां तत्करकंठकुंठता ॥ ६७ ॥

इतीरयंतीष्वितरेतरां द्युस-
द्वधूपु काचित् करपाटवांचिता ।
विलोलकौसुंभनिचोलशालिनी,
प्रभातसन्ध्येव समग्रकर्मणाम् ॥ ६८ ॥
मणौमयस्यालघृतार्घसाधना,
स्त्रियोचिताया न वशंवदा ह्रियः ।

वराभिमुख्यं भजति सा ससया,
न कोऽथवा स्वेऽवसरे प्रभूयते ॥ ६९ ॥
पङ्क्तिः कुलकम् ॥

३२ समा० काचित् स्त्री ससया सगर्वा सती वराभिमुख्यं भजति
सा वरस्य सन्मुखत्वं सेवते सा । वा अथवा स्त्रीये आत्मीये
अवसरे को न प्रभूयते समर्थो भवति अपितु सर्वः कोऽपि । किं-
३५ लक्षणा स्त्रीः करपाटवांचिता हस्तलाघनेन युक्ता, पुनः किल०
विलोलकौसुंभनिचोलशालिनी, लोचनचंचलेन कौसुंमेन निचो-
लनेन प्रच्छदपटेन शालिनी शोभमाना । उत्प्रेक्ष्यते—समग्रकर्मणां
१८ प्रभातसन्ध्येव, पुनः किविशिष्टा स्त्रीः मणिमयस्याले घृतार्घसा-
धना घृतार्घोपकरणा । पुनः किवि० ? स्त्रियोचितायाः
स्त्रीयोग्याया ह्रियो लज्जाया न वशंवदा न चश्या । कासु
२१ सतीषु ! द्युसद्वधूपु देवांगनासु इतरेतरां परस्परं इतीरयन्तीषु
कथयन्तीषु सतीषु । इतीति किम् ? हे उरुस्त्रनस्यले उरुणी
२६ गुरणी स्त्रनस्यले यस्याः सा उरुस्त्रनस्यला तस्माः संशोधनं

क्रियते त्वं स्नातं समानय । हे चित्रिणि वक्रदन्तत्वात् स्ननयोः
 समत्वात् मधुगन्धत्वात् वक्रकेशत्वाच्च चित्रिण्युच्यते, चित्रिणी
 आश्चर्यकारिणी वा तस्याः संबोधने हे चित्रिणि । त्वं अत्र १
 स्थले दूर्वा, च अन्यत्, दधि निघेहि घेहि निवेशय । हे
 मुलोचने ! शोभनानि लोचनानि यस्यास्तस्याः संबोधनम् ।
 त्वं चन्दनद्रव्यं संचितुं संचितं कुरु । हे बुद्धिमधुरे ! २
 बुद्ध्या बन्धुरा मनोज्ञा तस्याः संबोधनम् । त्वं शरावयुगलं धर ।
 हे गतिमंथरे ! गत्या मंथरा अलसा तस्याः संबोधनम् । त्वं मयं
 मन्यानकं गृहाण । हे जगज्जनेष्टे ! विश्वजनानामिष्टामीष्टा तस्याः ३
 संबोधनम् । त्वं युगं गृहाण । हे पेशले ! मनोज्ञे त्वं मुशलं
 गृहाण । लम्बलक्षणः क्षणः कालविशेषः समासीदति आसन्नः
 स्यात् । वरो द्वारि क्रियच्चिरं क्रियत्कालं अवतिष्ठते । अवयोगात् ४
 आत्मने पदमत्र ज्ञेयम् । हे हलाः सख्यः, इह जगति,
 निजे आत्मीये, उग्रशस्त्रे उत्कटायुधे, कुसुमवज्रे पुष्पसमूहे, . .
 जनोष्मणा लोकत्राप्येन ग्लानिं शोषमुपागते सति, महाबले- १५
 नापि मनोमुक्ता कामेन, अत्र देवे कथं प्रमविष्यते कथं
 समर्थीभविष्यते । किंविशिष्टे अत्र ? भवान्तके भवः संसारो- . .
 महेशो वा तस्य अन्तके यमप्राये भवेन कामो निर्जितः १८
 भवस्यापि जेता अयं कामेन कथं जेष्यते इति व्यंग्यम् ।
 एष मरुत् पवनश्चन्दनद्रवस्य घनत्वं दृढत्वं आपाद्य सौरमं . .
 परिमलं किं न मुष्णाति, अपितु मुष्णात्येव; तत्-तस्मात्
 कारणात् उच्यतेपूर्वाय धवलध्वनिपूर्वकाय वरायकर्मणे कर्कश- २२;

कुंठगता करौ च कण्ठश्च करकंठास्त्रेषां कुंठता जिह्वता कर-
कंठकुंठता विमुच्यताम् ॥ ६९ ॥ पद्मिः कुलकम् ॥

३ जगद्वरेऽत्रार्थमुपाहरद्वरे,
यथेक्षिता सा हरिणा सकौतुकम् ।

स्त्रियोऽतिकस्या धवलैस्तथा जगुः,

६ कचिद्भवद्विस्मृतिशङ्कया किमु ॥ ७० ॥

जग० सा देवागता जगद्वरे विश्वप्रशस्ये अत्र वरे तथार्थं
उपाहरत् अदौक्यत् । किंविशिष्टा सा ? हरिणा इन्द्रेण सकौतुक-
मीक्षिता, अन्तिकस्याः समीपस्थाः, स्त्रियो धवलैः तथा जगु-
र्गायन्तिस्म । किमु इति सशये, कचिद्भवद्विस्मृतिशङ्कया भवन्ती
विस्मृतिस्तस्याः शङ्कया जगुः ॥ ७० ॥

१२ स पस्पृशे हृद्यपि दुर्लभे पर-
स्त्रिया तथा छेकधिया कृतस्मितम् ।

अमुं कथंचिदधिबिन्दुमर्धत-

१५ श्रुतं विनच्मीति गृहीतदंभया ॥ ७१ ॥

स० छेकधिया चतुरबुद्ध्या तथा देवांगनया कृतस्मितं
यथा भवति तथा स भगवान् हृद्यपि पस्पृशे स्पृष्टः । किंलक्षणे
हृदि ? परस्त्रिया दुर्लभे दुःप्रापे । अपिशब्दोप्येनमेवार्थं द्योत-
यति । किंविशिष्टया तथा ? इति गृहीतदंभया अमुना प्रकारे-
णाप्रगृहीतमायया । इतीति किम् ? हे स्वामिन् अमुं दधिबिन्दुं
कथंचिदधितश्च्युतं पतितं विनच्मि पृथक् करोमि ॥ ७१ ॥

अपि प्रवृत्तार्थविधिर्नृद्धयी-

२१ दिदृक्षया नोदमनायत प्रभुः ।

समाधिनिर्घोतधियां न तादृशां,

स्वभावभेदे विषया प्रभूष्णवः ॥ ७२ ॥

अपि० प्रभुः स्वामी प्रवृत्तार्धविधिरपि समाचीर्णार्धविधिरपि १
वधूद्वयीदिदक्षया सुमंगलासुनन्दयोर्दिदक्षया विलोकनेच्छया
नोदमनायत्त उत्सुको नाभवत् । समाधिनिर्घोतधियां सतोपाधि-
समाधिना धौतबुद्धीनां तादृशां विषयाः स्वभावभेदे न प्रभूष्णवः २
समर्था न स्युः ॥ ७२ ॥

तदीयलावण्यरुचोरिवेर्ष्या,

शरावयुग्मं लवणाग्निगर्भितम् ।

पुरो विमुक्तं मुदयाग्रदिष्ट मो-

ऽनलोच्छ्वसत्पर्पटलीलयाहिणा ॥ ७३ ॥

तदी० स भगवान् मुदया स्त्रिया पुरो अग्रे विमुक्तं शराव- १२
युग्मं, अनलोच्छ्वसत्पर्पटलीलया अनलेन वैश्वानरेण उच्छ्वासेन
यः पर्पटस्तस्य लीलया अहिणा चरणेन अग्रदिष्ट मुदितवान्,
किंविशिष्टं शरावयुग्मम् ? उल्लेक्ष्यते—तदीयलावण्यरुचोस्तस्य १५
भगवतो लावण्यकान्त्योरीर्ष्या क्रोधनेन । लवणाग्निग-
र्भितम् ॥ ७३ ॥

प्रगृह्य कौसुमसिचा गलेऽवला,

बलात्कृपत्येनमनैष्ट मण्डपम् ।

अवाप्तवारा प्रकृतिर्यथेच्छया,

मवार्णवं चेतनमप्यधीश्वरम् ॥ ७४ ॥

प्रगृह्य अवला क्री श्वरं भगवन्तं कौसुमसिचा कौसुमवस्त्रेण २२

गले प्रगृह्य, बलात्कृपंती मंडप्रमनैष्ट नीतवती । किलक्षणा स्त्री ?
 अवाप्तवारा प्राप्तावसरा । केव ? प्रकृतिरिव । यथा इवार्थे, यथा
 ३ प्रकृतिः कर्मरूपा अवाप्तवारा प्राप्तावसरा सती चेतनं आत्मानं
 इच्छया भवार्णवं संसारसमुद्रं नयति । किलक्षणं एनं भगवंतं
 आत्मानं च ? अधीश्वरमपि स्वामिनम् - अधिकं समर्थ-
 ६ मपि ॥ ७४ ॥

शतमखस्तमखंडितपौरुषं,
 सपदि मातृगृहे विहिताग्रहः ।

९ अभिनिषण्णवरेन्दुमुखीद्वयं,
 जिनवरं नवरंगभृदासयत् ॥ ७५ ॥

शत० नवरंगभृत् नवं हर्षरूपरंगं (विभक्तिं) धरतीति नव-
 १२ रंगभृत् । शतमख इन्द्रो विहिताग्रहः कृताऽऽग्रहः सेन्द्र, तं
 जिनवरं सपदि झटिति, मातृगृहे निषण्णवरेन्दुमुखीद्वयं अभि
 प्रामिविष्टवपूद्वयं अभि सन्मुखं आसयत् उपवेशयति स्म ।
 १५ अभियोगे द्वितीया । किलक्षणं भगवन्तम् ? अखंडितपौरुषं न
 खण्डितं पौरुषं पराक्रमो यस्य स अखंडितपौरुषम् ॥ ७५ ॥

दृष्टाऽऽयान्तं नोदतिष्ठान नार्थं,
 १८ नाथ स्वास्याविष्कृतिः सङ्गता नौ ।
 ध्यात्वेतीय स्वामिनोऽभ्यर्णभावे,
 ते नीरंगीगोपितास्ये अभूताम् ॥ ७६ ॥

दृष्टा० अयानन्तरं ते सुमंगदासुनंदे स्वामिनोऽभ्यर्णभावे
 २१ सामीप्ये नीरंगीगोपितास्ये षट्युगलच्छादितवदने अभूताम् ।

किं कृत्वा ? उत्प्रेक्ष्यते—इति ध्यात्वा च । इतीति किम् ?
 आवां नाथं स्वामिनं आयान्तं दृष्ट्वा नोदतिष्ठाव नोत्थिते । नौ
 आवयोः स्वस्य स्वस्य आत्मीयस्य आस्यस्य आविष्कृतिः ३
 विकृतिः प्रकटीकरणं न संगता न युक्ता ॥ ७६ ॥

लावण्यवारिसरसो दयितादमुष्मात्,

पातुं प्रकाशमनलं नयनद्वयं नौ ।

पानेन तृप्तिरिह चौरिकया न काचि-

देवं मिथोऽकथयतामपृथुस्वरं ते ॥ ७७ ॥

लाव० ते कन्ये अपृथुस्वरं मन्दस्वरं यथा भवति तथा ९
 मिथः परस्परमेव कथयताम् । एवमिति किम् ? अमुष्मात्
 दयितात् भर्तुः सरसः सरोवरात्, लावण्यवारिप्रकाशं प्रकटं
 पातुं नौ आवयोर्नयनद्वयं लोचनयुगलं अनलं असमर्थम् । १२
 इह चौरिकया च पाने काचित् तृप्तिर्न ॥ ७७ ॥

शैशवावधिवधूद्वयदृष्ट्यो-

चापलं यदभवदुरपोहम् ।

तत्समग्रमुपमर्तुं विलिल्ये,-

ऽध्यापकान्तिक इवान्तिपदीयम् ॥ ७८ ॥

शैश० वधूद्वयदृष्ट्योः शैशवावधि बाल्यादारम्य यत् १०
 चापलं दुरपोहं दुस्त्याज्यं अमवत् । तच्चापलं समग्रं उपमर्तुं
 भर्तुः समीपे विलिल्ये विलयं गतम् । किमिव ! आन्तिपदीयं
 चापलमिव यथा आन्तिपदीयं छात्रसत्कं चापलं अध्यापकान्तिके
 उपाध्यायसमीपे विलयं याति ॥ ७८ ॥

तारुण्येन प्रतिपत्तिमुखं प्रेरितोन्मादमाजा,
बाल्येनेपत्परिचयजुषा जिह्मतां नीयमाना ।

३ दृष्टिर्वध्वोः समजनिंतरामेहिरेयाहिरातः,
श्रान्तेः पात्रं न हि सुखकरः सीमसन्धौ निवासः ॥७९॥

तारु० वध्वोर्दृष्टिः एहिरेयाहिरात आगमनगमनतः श्रमस्य
४ पात्रं स्थानं समजनि । किल्लक्षणा दृष्टिः ? उन्मादमाजा तारुण्येन
यौवनेन पत्तिमुखं प्रति प्रेरिता । पुनः किल्लक्षणा ? ईपत्परि-
चयजुषा बाल्येन जिह्मतां मन्दतां नीयमाना । हेतुमाह—हि
५ यस्मात् कारणात् सीमसन्धौ निवासः सुखकरो न
स्यात् ॥ ७९ ॥

जैनीं सेवां यो निर्भरं निर्मिमीते,
भोगाद्योगाद्वा तस्य वश्यैव सिद्धिः ।

१२ हस्तालेपे त्वत्कं सिपेवे ययोः श्री-
वृक्षोऽभूदेकोऽन्यस्तयोः किं शमी न ॥८०॥

१५ जैनी० यः पुमान् जैनीं जिनसत्कां सेवां निर्भरं यथा
भवति तथा निर्मिमीते करोति । भोगात् वाऽथवा योगात् तस्य
पुंसः सिद्धिर्वश्यैव स्यात्, ययोर्वृक्षयोस्त्वक् हस्तालेपे तं जिनं
१८ सिपेवे सेवतेस, तयोर्मध्ये एको वृक्षः श्रीवृक्षोऽमृत्, श्रिया
लक्ष्म्या वृक्षः, पक्षे पिप्पलः । अन्यो वृक्षः किं शमी ॥ अमृत्
अपि ॥ अमृत्, एतावता श्रीवृक्षो भोगी ज्ञेयः, यस्य गृहे
श्रीः ॥ एव भोगी इति न्यायात् । शमी च शमवान् भोगी
२१ ज्ञेयः, एवं जिनसेवातो भोगात् योगाच्च तयोः सिद्धिर्जातेति

भावः ॥ 'श्रीवृक्षः कुंजराशन' इत्यादि पिप्पल्यामानि । 'शमी
शमयते पापम्' इत्यादि लोका अपि वदन्ति ॥ ८० ॥

इति अंचलगच्छे कतिचक्रवर्तिश्रीवृक्षश्वेस्त्रस्त्रिरचितश्रीजेन- ३
कुमारसमवय्य तन्निष्ठप्यश्रीधर्मेश्वरस्त्रिरचितश्रीजेन
श्रीमार्गिश्यमुन्दरस्त्रिशोबिताया चतुर्थ-
सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ३ ॥ ६

अथ पंचमः सर्गः ॥

वज्रिणा हृतमयोजि कराम्बां,
कन्ययोरथ करः करुणाब्धेः । ९
तस्य हृत्कलयितुं सकलाङ्गा-
लिङ्गनेऽपि किल कौतुकिनेव ॥ १ ॥

वज्रि० अथानन्तरं वज्रिणा इन्द्रेण करुणाब्धेः 'दुःख- १२
निरासनी भवेत् करुणा' तस्याः अब्धेः समुद्रस्य, एतावता
भगवतः करो हस्तः कन्ययोः सुमङ्गलामुनन्दयोः कराम्बां हृतं
श्रीधर्मयोजि योज्यतेस । किंलक्षणेन वज्रिणा? उत्प्रेक्ष्यते— १५
सकलाङ्गालिङ्गनेऽपि तस्य भगवतो हृत्कलयितुं कौतुकि-
नेव ॥ १ ॥ १५

धावतामभिष्टुखं समवेतुं,
तत्करस्य च वधूकरयोश्च । १८
अद्गुलीयक्रमणिवृणिजालैः,
प्रष्टपचित्तुलया मिमिले प्राक् ॥ २ ॥

धाव० तत्करस्य तस्य स्वामिनो हस्तस्य वधूकरयोश्च अमि- २२

मुखं सन्मुखं समवेतुं मिलितुं धावतां सतां, प्राक् पूर्वं अङ्गुली-
यकमणिधृणिजालैः अङ्गुलीयकमणीनां मुद्रिकारत्नानां धृणि-
३ जालैः किरणसमूहैः प्रष्टपत्तितुल्या अग्रेसरपदातिसदृशतया
मिमिले मिलितम् ॥ २ ॥

वामनामनि करे स्फुरणं यत्,
कन्ययोः शुभनिमित्तमुदीये ।

तत्फलं प्रभुकरग्रहमाप-

दक्षिणः क्षणफलः क्व नु वामः ॥ ३ ॥

९ वाम० कन्ययोर्वामनामनि करे हस्ते स्फुरणं यत् शुभनिमित्तं
उदीये उदितम्, 'अङ्गविस्फुरणं नृणां दक्षिणं सर्वकामदं ।
तदेव शस्यते सद्भिः, गारीणामदक्षिणमि'ति निमित्तशास्त्रात्,
१२ दक्षिणस्तत्फलं तस्य शुभनिमित्तस्य फलं प्रभुकरग्रहणं स्वामि-
णाणिग्रहणं आपत् प्राप्तिः । इति वितर्के । वामः क्षणफलः
उत्सवफलः क्व वर्तते, वामो वामहस्तः प्रतिकूलो वा यः प्रति-
१५ कूलः स्यात् स उत्सवफलं क्व प्राप्नोति ? अपि तु न
कापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

उत्तराधरतया दधदास्यां,

तत्करे वरकरः स्फुटमूचे ।

अन्यवस्थमधरोत्तरमावं,

योगमाजि पुरुषे प्रकृतौ च ॥ ४ ॥

२१ उत्त० वरकरस्तत्करे तयोः सुमङ्गलासुनन्दयोः करे उत्तरा-
धरतया आस्यां अवस्थितिं दधन् सन् अधरोत्तरमावं अधःसो-
२२ परितया अवस्थानं पुरुषे आत्मनि, च अन्यत्, प्रकृतौ कर्मणि

योगभाजि संयोगभाजि सति सत्यां च अन्यवस्थं व्यवस्था-
रहितं स्फुटं प्रकटमूचे वक्ति स्म, “कथवि जीवो बलिओ
कथवि कम्माइं हुंति बलियाइं” इत्याद्यागमवचनात् ॥ ४ ॥ ३

तत्करे करशयेऽजनि जन्योः,
सञ्चरे सपदि सात्त्विकभावैः ।

सात्त्विको हि भगवान्निजभावं,
स्वेषु संक्रमयतेऽत्र न चित्रम् ॥ ५ ॥

तत्क० जन्योः बन्धोः सञ्चरे शरीरे सपदि तत्कालं
सात्त्विकभावैः अजनि जातं, सात्त्विकभावाध्यामी—स्वमः १ २
स्वेदो २ ३ रोगमाद्यः ३ स्वरभेदश्च ४ वेपथुः ५ । वैषम्यं ६
रोदनं चैव ७ प्रलये ८ त्यष्ट सात्त्विकाः ॥ १ ॥ क सति ३
तत्करे तस्य स्वामिनः करे हस्ते करशये हस्ते स्थिते सति १२
हि निश्चितं । सात्त्विको भगवान्, निजभावं स्वेषु आत्मीयेषु
संक्रमयते, अत्र न चित्रं आश्चर्यं । सत्त्वेन धैर्येण चरतीति
सात्त्विकः, पक्षे सात्त्विका भावाः पूर्वोक्ताः । सात्त्विको हि १५
सात्त्विकं भावमन्यत्र संक्रमयतीति, अत्र किं चित्रम् ! शब्द-
च्छलमत्र ज्ञेयम् ॥ ५ ॥

बाल्ययौवनवयोवियदन्त-
वर्तिनं जगदिनं परितस्ते ।

रेजतुर्गतघनेऽहनि पूर्वा-
पश्चिमे इव करोपगृहीते ॥ ६ ॥

बाल्य० ते कन्ये, करोपगृहीते करेण पाणिना उपगृहीते ३२

गृहीतहस्ते, जगदिनं जगन्नाथं परितो रेजतुः शोभिते, किं-
लक्षणं जगदिनम् ? बाल्ययौवनवयोवियदन्तर्वर्तिनं बाल्यं च
३ यौवनं च वय एव वियदाकाशं तन्मध्ये वर्तिनम् । के इव ?
पूर्वापश्चिमे करोपगृहीते इव, गतघने अहनि निरग्ने दिवसे
इनं सूर्यं वा परितो राजेते ॥ ६ ॥

४ पाणिपीडनरतोऽपि न पाणी
बालयोः स मृदुलावपिपीडत् ।
कोऽथवा जगदलक्ष्यगुणस्या-
५ मुप्य वृत्तमवबोधुमधीष्टे ॥ ७ ॥

पाणि० स भगवान् पाणिपीडनरतोऽपि पाणिपीडनं पाणि-
ग्रहणं, पक्षे पाणेः पीडनं व्ययनं तत्र रत आसक्तोऽपि
३२ बालयोः सुमंगलासुनन्दयोः मृदुलौ सुकोमलौ पाणी हस्तौ
नापिपीडत् न पीडितवान्, अथवा कः पुमान् जगदलक्ष्य-
गुणस्य जगतां अलक्ष्यस्वरूपस्य, अमुप्य भगवतो वृत्तं
३५ चरित्रं अवबोधुं ज्ञातुं अधीष्टे समर्थो भवेत् ? अपि तु न
कोऽपि ॥ ७ ॥

तत्पञ्चुर्न समयागततारा-
३८ मेलपर्यणि वरस्य तयोश्च ।
धीरतां चपलतां न दृशः स्वां,
देहिनां हि सहजं दुरपोहम् ॥ ८ ॥

तत्प० वरस्य श्रीऋषभस्य तयोश्च बन्धोर्दृशो दृष्टयः
३९ स्वां आत्मीयां धीरतां च पुनश्चपलतां समयागततारामेल-

पर्वणि अवसरायातपरस्परकनीनिकामेलनोत्सवे न वत्यजुः, हि
निश्चितं, देहिनां प्राणिनां, सहजं, दुरपोहं दुस्त्याज्यम् ॥ ८ ॥

स्वर्धूविहितकौतुकगानो-

३

पञ्चमस्य वपुषि स्तिमितत्वम् ।

योगसिद्धिभवमेव मघोना-

शंकि वेद चरितं महतां कः ॥ ९ ॥

६

स्वर्० मघोना इन्द्रेण अस्य भगवतो वपुषि शरीरे स्तिमि-
तत्वं निश्चलत्वं योगसिद्धिभवमेव योगसिद्धेः समुत्पन्नमेव
आशंकि शक्तिम् । किलक्षणं स्तिमितत्वम्? स्वर्धूविहित-९
कौतुकगानोपज्ञं स्वर्धूभिर्देवांगनाभिर्विहितं कृतं यत्
कौतुकगानं, तेन उपज्ञं प्रणीतम् । महतां चरितं को वेद को
जानाति, अपि तु न कोऽपि ॥ ९ ॥

१२

बद्धवान् वरवधूसिचयाना-

मंचलान् स्वयमथाशु शचीशः ।

एवमस्तु भवतामपि हार्द-

१५

ग्रन्थिरश्रय इति प्रथितोक्तिः ॥ १० ॥

बद्ध० अथानन्तरं शचीश इन्द्रः वरवधूसिचयानां वरवधूना
सिचयानां वस्त्राणां अञ्चलान् आशु शीघ्रं स्वयं बद्धवान् । किं-१८
लक्षणः इन्द्रः? इति प्रथितोक्तिः, इति अमुना प्रकारेण
विस्तारितवचनः । इतीति किम्? एवं अमुना प्रकारेण
भवतामपि हार्दग्रन्थिः हार्दस्य -श्लेहस्य ग्रन्थिः अश्रुथो
द्वन्द्वोऽस्तु ॥ १० ॥

२२

एणद्वगृह्ययमुदस्य मघोनी,
वासवश्च वरमद्भुतरूपम् ।

३ वेदिकामनयतां हरिदुच्चै-
वंशसंकलितकांचनकुंमाम् ॥ ११ ॥

एण० मघोनी इन्द्राणी एणद्वगृह्यं वधूद्वयं, च पुनर्वा-
६ सब इन्द्रोऽद्भुतरूपं वरं उदस्योत्पाद्य वेदिकां चतुरिकामानयतां
गृहीतवन्तौ, किल्लक्षणां वेदिकाम् ॥ हरिदुच्चैर्वंशसंकलितकाञ्चन-
कुम्मां हरितो नीला एतावता आर्द्रा उच्चा वंशास्तैः संकलिताः
९ कांचनकुंमाः, सुवर्णकलशा यस्यां सा ताम् ॥ ११ ॥

कोऽपि भूधरविरोधिपुरोधा-
स्तत्र नूतनमजीज्वलदग्निम् ।

१२ यः समः सकलजन्तुषु योग्यः,
स प्रदक्षिणयितुं न हि नेतुः ॥ १२ ॥

को० कोऽपि भूधरविरोधिपुरोहितः, तत्र तस्यां वेदिकायां
१५ नूतनं नवीनं अग्निं अजीज्वलत् ज्वालयति स्म । यो अग्निः
सकलजन्तुषु सर्वप्राणिषु समः सहस्रोऽस्ति, सोऽग्निर्नेतुः
स्वामिनः प्रदक्षिणयितुं न हि योग्यः ॥ १२ ॥

१८ मंत्रपूतहविषः परिपेक्षा-
दुत्तरोत्तरशिशः स वभासे ।
धृचयन् परमहःपदमसौ,
थावदापुरधिकाधिकदीप्तिम् ॥ १३ ॥

१९ मंत्र० सोऽग्निः मंत्रपूतहविषः परिपेक्षत्, मंत्रेण पूतस्य

पवित्रस्य हविषो होतव्यद्रव्यस्य परिषेकात् सेचनात् उत्तरो-
त्तरशिखोऽधिकाधिकविशेषः स वमासे दीप्यते स्म । किं कुर्वन्
अग्निः ? असौ भगवते यावदायुः, आयुर्यावदधिकाधिकदीप्तिं ३
सूचयन् कथयन् । किंविशिष्टोऽग्निः ? परमहःपदं परं प्रकृष्टं
महस्तेजस्तस्य पदं स्नानम् ॥ १३ ॥

हेन्नि धाम मधुपाधि कथं ते,

६

मां विना वपुरदीप्यत हैमम् ।

प्रष्टुमेवमनलः किमु धूमं,

स्वांगजं प्रभुमभि प्रजिघाय ॥ १४ ॥

७

हेन्नि० अनलो वैश्वानरः स्वांगजं आत्मीयपुत्रं धूमं प्रभुं
अभि स्वामिसंमुखं किमु एवं प्रष्टुं प्रजिघाय प्रहिणोतिसि ।
एवमिति किम् ? हे स्वामिन् ! हेन्नि सुवर्णे धाम तेजो मधुपाधि ३२
मन्निमित्तं वर्तते । मां विना ते तव हैमं वपुः सुवर्णमयं
शरीरं कथमदीप्यतः ॥ १४ ॥

सौऽमितः प्रसृतधूमसमूहा-

१५

श्लिष्टकांचनसमद्युतिदेहः ।

स्वां सखीमकृत सौरभलुभ्य-

द्भृंगसंगमितचंपकमालाम् ॥ १५ ॥

१६

सो० स भगवान् अमितः समंततः प्रसृतधूमसमूहाश्लिष्ट-
कांचनसमद्युतिदेहः, प्रसृतेन धूमसमूहेन आश्लिष्टः आलिङ्गितः,
काञ्चनसमद्युतिः सुवर्णसमानकान्तिदेहो यस्य स एवंविधः सन् २३
सौरभलुभ्यद्भृंगसंगमितचंपकमालां, सौरभ्येण परिमलेन
लुभ्यन्ते भृंगा अमरास्रैः संगमितां मिलित्वा चंपकसत्कमालां, २३

स्वां सखीमकृत । एतावता गौरवर्णत्वात् चंपकमालासदृशो
 भगवतो देहः, तत्र लज्जो धूमश्च अमरसमूहसदृशः, एवं भगवतो
 ३ देहस्य चंपकमालायाश्च सखीत्वं सादृश्यं ज्ञेयमिति ॥ १५ ॥

धूमराशिरसितोऽपि चिरंख्यो-

लोहितत्वमतनोन्नयनानाम् ।

४ चूर्णकश्च घवलोऽपि रदानां,
 रागमेधयति रागिषु सर्वम् ॥ १६ ॥

धूम० असितोऽपि कृष्णोऽपि धूमराशिश्चिरंख्योर्वधूख्योर्न-

५ यनानां लोचनानां लोहितत्वं आरक्तत्वं अतनोत् करोतिस । च
 पुनः । घवलोऽपि चूर्णको रदानां दन्तानां लोहितत्वं आरक्तत्वं
 अतनोत् कृतवान्, रागिषु रागवत्सु सर्वं वस्तु रागं एधयति
 १२ वर्धयति ॥ १६ ॥

पद्मिनीसमवलंबितहस्तो,

यन्मुमम्रमददभ्रतरार्चिः ।

१५ स प्रदक्षिणतया परितोऽग्निं,

तं शुचिं विबुधवल्लभगोत्रम् ॥ १७ ॥

पद्मि० स भगवान् पद्मिनीसमवलम्बितहस्तः पद्मिनी-

१८ लक्षणाभ्यां सुमंगलामुनन्दाभ्यां समवलंबितहस्तः सन् चभ्रं
 पीतवर्णं अग्निं परितः प्रदक्षिणतया अम्रमत् अम्रतिस । अम्रमत्
 इति 'अमूच् अनवस्थाने' इति दिवादिधातुः परं । 'आसम्भ्यास-

२१ अमकमक्रमसिधुटिलपियसिसंयंसेवा' (३।४।७३) इतिसूत्रेण
 विकल्पात् दिवादेयं न भवति, अत्र किंलक्षणो भगवान् ?

२२ अदभ्रतरार्चि अर्धर्धतरं बाहुतरं अर्चिस्रोत्रो यस्य सः, पुनः किं

लक्षणः ? शुचिः पवित्रः । किंविशिष्टं अग्निम् ? विबुधवल्लभगोत्रं
विबुधानां देवानां वल्लभं गोत्रं नाम यस्य सः, 'अग्निमुखा वै
देवा' इति वचनात्, द्वितीये अर्थे शुचिः सूर्यो विबुधानां
वल्लभं गोत्रं पर्वतं मेरुं प्रदक्षिणतया भ्रमति । किंवि-
शिष्टः सूर्यः ? पद्मिनीभिः कमलिनीभिः समबलंविता हस्ताः
करा यस्य सः । शेषं पूर्ववत् ॥ १७ ॥

यत्तदा भ्रमिरतः परितोऽग्निं,
मङ्गलाष्टकरुचिर्विभुरासीत् ।
कुर्वतोऽस्य पुरतः किमजस्रं,
मङ्गलाष्टकमतो मतिमन्तः ॥ १८ ॥

यत्त० विभुः स्वामी तदा तस्मिन्नावसरे अग्निपरितो अग्नि-
भ्रमणं तस्यां रत आसक्तः सन् यन्मङ्गलाष्टकरुचिरासीत्, अतः १२
कारणात् मतिमन्तो विद्वांसः अस्य भगवतः पुरतोऽग्रे कि
अजस्रं निरंतरं मङ्गलाष्टकं कुर्वते ॥ १८ ॥

श्यालकप्रतिकृतिः प्रभुपादां-
गुष्ठमिष्टविभवेच्छुरगृह्णात् ।
पूर्णमेष तमितोऽस्य निरुचे,
श्रीगृहांधिकमलाग्रदलत्वम् ॥ १९ ॥

श्याल० श्यालकप्रतिकृतिः श्यालकसदृशः पुमान् इष्टं
अमीष्टं, विभवं द्रव्यं, इच्छतीति इष्टविभवेच्छुः सन् प्रभु-
पादांगुष्ठं स्वामिसत्कचरणस्यांगुष्ठं अगृह्णात् गृहीतवान्, एष
श्यालकप्रतिकृतिः, पूर्णं संपूर्णं तं विभवं इतः प्राप्तः सन्
अस्य प्रभुपादांगुष्ठस्य श्रीगृहांधिकमलाग्रदलत्वं, श्रिया लक्ष्म्या २३

गृहं यत् अंगिकमलं चरणकमलं तस्य अग्रदलत्वं निरूचे
निश्चितमूचे । कोऽर्थः ? स्वामिसत्कचरणकमले निश्चितं लक्ष्मीर्व-
३ सति, यः कोऽपि एकचित्तः तत् सेवते स लक्ष्मीमवश्यं
प्राप्नोत्येव ॥ १९ ॥

पाणिमोचनविधावथ सार्द्ध-

४ द्वादशास्य पुरतोऽर्जुनकोटीः ।

वासवः समकिरत् कियदेतत्,

तस्य यः करवसच्छतकोटिः ॥ २० ॥

५ पाणि० अथानन्तरं वासव इन्द्रः अस्य भगवतः पाणि-
मोचनविधौ पुरतो अग्रे सार्द्धद्वादश अर्जुनकोटीः सुवर्ण-
कोटीः, समकिरत् विक्षिप्तवान् । तस्य एतत् कियद् यः
३२ करवसच्छतकोटिः, करे वसन्ती शतसंख्याकोटिः शतकोटिर्वज्रं
चा यस्य स ईदृक् वर्तते ॥ २० ॥

रोहणाद्रिविलवासितयाऽन्यो-

१५ पक्रियाव्रतमहारि पुरा यैः ।

तैस्तदा गिरिभिदास्य वितीर्णैः

स्वीयसृष्टिफलमाप्यत रत्नैः ॥ २१ ॥

१६ रोह० यैः रत्नैः पुरा पूर्वं रोहणाद्रिविलवासितया रोहणा-
चलसत्कगद्गरवासित्वेन अन्योपक्रियाव्रतं परोपकारकरणव्रतं
अहारि । तदा तस्मिन्नवसरे तैः रत्नैः गिरिभिदा इन्द्रेण अस्य
भगवतो वितीर्णैर्दंष्ट्रैः, सद्भिः स्वीयसृष्टिफलं आप्यत, प्राप्यते

२२ स ॥ २१ ॥

याः पुरो भगवतास्य विमुक्तास्ता
वदामि विशदा भुवि मुक्ताः ।

क्षारपंकवसनादितरासां,

३

क्षीण एव खलु शुक्तिमगर्वः ॥ २२ ॥

या० भगवता इन्द्रेण अस्य भगवतः पुरो अग्रे या मुक्ता
विमुक्ताः, अहं भुवि पृथ्व्यां ता मुक्ता मौक्तिकानि विशदा ६
उज्ज्वला वदामि, तद्यथा—‘तारं वृत्तं गुरु त्रिगुणं कोमलं निर्मलं
तथा । पद्मिर्गुणैः समायुक्तं मौक्तिकं गुणवत् स्मृतम्’ ॥ १ ॥
ईदृग्गुणयुक्ता दोषमुक्ता मुक्ता विशदा उच्यन्ते, इतरासां ६
मुक्तानां क्षारपंकवसनात्, खलु निश्चितं, शुक्तिमगर्वः
घबलितागर्वः क्षीण एव ॥ २२ ॥

दीपकाः सदसि यन्मणिजालैः,

१२

क्रोधिताः स्वमहसा परिभूय ।

कुत्फलं शलमकेषु वितेनु-

स्ता अदौक्यदमुष्य स भूषाः ॥ २३ ॥

१५

दीप० स इन्द्रोऽमुष्य भगवतो हाराद्दहारकटककेयूर-
नक्षत्रमालास्ता भूषा आमरणान्यदौक्यत् दौकितवान् । सदसि
समायां दीपकाः यन्मणिजालैर्यासां भूषाणां मणिसत्ककिरण- १८
समूहैः स्वमहसा आत्मीयतेजसा परिभूय परामवस्थानं कृत्वा
क्रोधिता ईर्ष्यां प्रापिताः सन्तः कुत्फलं क्रोधफलं शलमकेषु
पतंगेषु वितेनुश्चक्रुः ॥ २३ ॥

२१

श्लक्ष्णशुभ्रमृदुरादित रंमा-

स्तंभमङ्गभवतंतुसमूहः ।

२३

यद्रुणोपमितिलेशमृशुक्षा-

स्तानि तस्य सिचयान्युपनिन्ये ॥ २४ ॥

- ३ श्लक्ष्ण० ऋमुक्षा इन्द्रस्तानि सिचयानि चीनांशुकपट्टांशुक-
गोर्जनेर्मनीलनेत्रा ह्रीरागर वडरागर जादरमेघाडंबरप्रभृति-
वस्त्राणि उपनिन्ये द्वौकयामास । सिचयशब्दः पुंनपुंसकलिङ्गे
५ ज्ञेयः । रम्भास्तंभभंगभवतंतुसमूहः—रम्भा कदली तस्याः स्तंभस्तस्य
यो भंगस्तद्भवस्तंतुसमूहः । यद्रुणोपमितिलेशं येषां सिचयानां
गुणास्तंतवस्तेषां उपमितिलेशं उपमानभवं आदित गृह्णाति स ।
५ किलक्षणः रम्भास्तंभभंगभवतंतुसमूहः । श्लक्ष्णः शुभ्रः मृदुः
सूक्ष्मः धवलकुसुमालः ॥ २४ ॥

यन्मरीचिनिकरे ननु विष्व-

द्रीचिवीचिसदृशे जलराशेः ।

पोतति स सयुवापि निविष्टो,

रत्नविष्टरमदात्स तमसै ॥ २५ ॥

- १५ यन्म० स इन्द्रः असौ भगवते तं रत्नविष्टरं रत्नमयं सिंहा-
सनं अदात् । स भगवान् युवापि तरुणोऽपि यत्र रत्नासने
निविष्टः सन् यन्मरीचिनिकरे यस्य रत्नासनस्य किरण-
१८ समूहे पोतति स, पोतो बालः प्रवहणं वा तद्वदाचरति स ।
किंविशिष्टे यन्मरीचिनिकरे ? ननु निश्चितं विष्वद्रीचि
“विष्वग् सभंततः प्रसूतवरे ‘सर्वादिविष्वग् देवा०’ (सि० हे०
१।२।१२२) इत्यादिपूत्रेण विष्वद्रीचिनिष्पत्तिः । पुनः
२२ किम् ? जलराशेः समुद्रस्य वीचिभिः कलोलैः सदृशे ॥ २५ ॥

छत्रमञ्जुदितचारिम चोक्षे,
चामरे शयनमुच्चविशालम् ।

यन्मनोऽभिमतमन्यदपीन्द्रा-

३

द्वस्तु स स्तुतिपदं तदवाप ॥ २६ ॥

छत्र० अञ्जुदितचारिम अञ्जुदिनः अञ्जिन्नः चारिमा रम-
णीयत्वं यस्य तत् छत्रम्, चोक्षे पवित्रे चामरे, उच्चविशालं
शयनं । अन्यदपि यद्वस्तु मनोहारि तद्वस्तु भगवान् इन्द्रात्
अवाप प्राप्तः । किंविशिष्टं वस्तु ? स्तुतिपदं स्तुतेः श्लाघायाः
पदं स्थानम् ॥ २७ ॥

५

नायकस्त्रिभुवनस्य न चार्थी,
दायकश्च कथमस्य दिवीशः ।

किन्तु वाहितमुवाच विवाह-

१२

प्रान्तरं तनुमृतामयमेवम् ॥ २७ ॥

नाय० त्रिभुवनस्य नायकोऽर्थी वाचको न स्यात्, दिवीश
इन्द्रः अस्य भगवतो दायकः कथं स्यात् । किन्तु अयं भगवान्
तनुमृतां प्राणिनां विवाहप्रान्तरं विवाहस्य दूरशून्यमार्गं
एवं अमुना प्रकारेण वाहितं उवाच ॥ २८ ॥

१८

बल्लनावसरपाणिगृहीती-

वक्रसंगमितपाणिराजत् ।

जातयत्न इव जातिविरोधं,

सोमतामरसयोः स निहन्तुम् ॥ २८ ॥

बल्ल० स भगवान् बल्लनावसरपाणिगृहीतीवक्रसंगमित- २२

पाणिः, वह्नावसरे भोजनावसरे पाणिगृहीत्योः पद्भ्योः वक्त्रे
मुखे संगमितो मेलितः पाणिः हस्तो येन स, एवंविधः सन्
३ अराजतं शोभितः, उत्प्रेक्ष्यते—सोमतामरसयोश्चन्द्रकमलयो-
र्जातिविरोधं निहन्तुं विनाशयितुं जातयत्नः कृतोपक्रम इव ।
एतावता पद्भ्योः मुखचन्द्रः प्रमोहस्तकमलमितिभावः ॥ २८ ॥

४ भक्ष्यमादतुरिमे पतिपाणि-
स्पर्शपोषितरसं मुदिते यत् ।

तज्जनेन युवतीजनवृत्तेः,

५ पुंस्यवस्थितिरिति प्रतिपेदे ॥ २९ ॥

भक्ष्य० इमे सुमङ्गलासुनन्दे मुदिते हर्षिते सत्यौ पति-
पाणिस्पर्शपोषितरसं पतिपाणिर्भर्तृहस्तस्पर्शेन पोषितरसं यद्भक्ष्यं
१२ आदतुः मुज्जते स्म, तत् तस्मात् कारणात्, जनेन लोकेन
इति प्रतिपेदे प्रतिपन्नं आदृतम् ! इतीति किम् ! युवती-
जनवृत्तेः स्त्रीजनस्य वृत्तेर्निर्वाहस्य पुंसि पुरुषे अवस्थितिः अवस्थानं
१५ ज्ञेयं, स्त्रीणां पुरुषान्निर्वाह इति भावः ॥ २९ ॥

पाणिना प्रभुरथ प्रणयिन्यो-

र्यत्तदा किमपि भक्ष्यमभुङ्क्त ।

१० ग्रामवेऽपि नृपु यौपिदधीनं,

भोजनं तदिति को न जगाद ॥ ३० ॥

पाणि० अयानन्तरं प्रभुः प्रणयिन्योः पद्भ्योः पाणिना
११ हस्तेन तदा तस्मिन्नवसरे यत्किमपि भक्ष्यं अभुङ्क्त । तत्
तस्मात् कारणात् इति को न जगाद अपितु सर्वैः कोपि
१२ जगौ । इतीति किम् ! नृपु पुरुषेषु ग्रामवेऽपि प्रभुत्वेऽपि

सति भोजनं योषिदधीनं योषितां स्त्रीणां अधीनं आयत्तं
ज्ञेयम् ॥ ३० ॥

वासवोऽथ वसनांचलमोक्षं, ३

निर्ममे विधिवदीशवधूनाम् ।

विश्वरक्षणपरस्य पुरोऽस्या-

अचेतनेष्वपि पिरं न हि बन्धः ॥ ३१ ॥ ३

पास० अथानन्तरं वासव इन्द्रः ईशवधूनां विधिवल्लो-
कोक्तप्रकारेण वसनांचलमोक्षं निर्ममे कृतवान् । विश्वरक्ष-
णपरस्य अस्य भगवतः पुरः अचेतनेष्वपि बन्धश्चिरं न हि १
स्यात्, 'अजीवाणारंभं' इत्यागमेऽपि वचनं ॥ ३१ ॥

ऊढवद्विभ्रमुखेन्दुनिरीक्षा-

मेदुरप्रमदवारिविचीच्यः । १३

नाकिनां हृदयरोधसि लग्ना-

स्तेनिरे तुमुलमंवरपूरम् ॥ ३२ ॥

ऊढ० ऊढवत्परिणीतप्रभोर्मुखेन्दोर्मुखचन्द्रस्य निरीक्षातो १५
दर्शनतो मेदुराः स्थूलाः प्रमदवारिवेः हर्षसमुद्रस्य वीच्यः
कल्लोला नाकिनां देवानां हृदयरोधसि हृत्तटे लग्नाः
सत्योऽम्बरपूरं आकाशपूरणसमर्थे, तुमुलं कोलाहलं तेनिरे १८
कुर्वन्ति ॥ ३२ ॥

यन्ननर्त मधवानधवाक्त्वं,

नात्र शंसुमरतौ विमृतः स । २१

तद्विवाहविधिसिद्धनिजेच्छा-

भूरभूत्प्रमद एव गुरुस्तु ॥ ३३ ॥ २३

यन्न० मधवा इन्द्रो यन्ननर्त । अत्र नृत्ये शंभुभरतौ शंभुः
 ईश्वरो महानटत्वात्, भरतो भरतशास्त्रकर्तृत्वात् अनघवाक्त्वं
 ३ अनघा निर्दुष्टा वाग् वाणिस्तस्या भावः अनघवाक्त्वं एतावता
 उपदेशकत्वं न चिभृतः स । तु पुनः । तद्विवाहविधिसिद्ध-
 निजेच्छामूखस्य स्वामिनो विवाहविधेः सिद्धाः निष्पन्ना
 ६ या निजेच्छा ततो मूलरूपः, प्रमदो हर्षः एव गुरुरमूत ।
 गुरुराचार्यः प्रौढो वा, गुरुहीना च नृत्यादिकला न
 स्यात् ॥ ३३ ॥

९ नृत्यतोऽस्य करयुग्ममलासी-
 न्मुक्तिमेवमुपरोदुमिवोर्ध्व ।

नात्र नेतरि विरक्तिवयस्यां,

१२ संप्रति ग्रहिणुया वरणाय ॥ ३४ ॥

नृत्य० अस्य इन्द्रस्य नृत्यतः सतः करयुग्मं ऊर्ध्वं अलासीत्,
 किं कर्तुं ! उत्प्रेक्ष्यते—मुक्तिं एव उपरोदुमिव । एवमिति
 १५ किम् ! न अत्र अस्मिन्, नेतरि स्वामिनि संप्रत्यधुना विरक्ति-
 वयस्यां वैराग्यसत्त्वीं वरणाय ग्रहिणुया नैव प्रेषयेः ॥ ३४ ॥

अङ्गहारभरमङ्गुरहार-

१८ सस्तमौक्तिकमिषामृतविन्दून् ।

अप्सरःसरसगानसमाने,

नर्तनेऽतत शचीप्रमदान्धिः ॥ ३५ ॥

२१ अङ्ग० शचीप्रमदान्धिः इन्द्राणीदृषंसमुद्रः अप्सरः-

सरसगानसमाने नर्तने नृत्यावसरे सति अङ्गहारभरमङ्गुरहार-

२२ सस्तमौक्तिकमिषामृतविन्दून्—अङ्गहारमरेण अङ्गविशेषसमूहेन

भङ्गुराः त्रुटिता हारास्तेभ्यः सल्लशरितमौक्तिकमिषादमृतविन्दून्
अतत विस्तारयति सा ॥ ३५ ॥

गेयसारधवलः प्रमदौघैः,

क्लीवदुर्वहकरग्रहचिह्नः ।

सोऽभ्यगाद्गृहमथो परदेशा-

भूमिपाल इव लब्धमहेलः ॥ ३६ ॥

गेय० अथो अथानन्तरं स भगवान् गृहं अभ्यगात् गृहं
प्रति ययौ । किंविशिष्टः भगवान् ? प्रमदानां स्त्रीणां समूहैर्गेयाः
सारा धवल यस्य सः । पुनः किंविशिष्टः ? क्लीवैः पण्डैः दुर्वहं ९
करग्रहं चिह्नं (यस्य) पाणिग्रहणचिह्नं यस्य सः । पुनः किंविशिष्टः ?
लब्धे प्राप्ते महेले स्त्रियौ येन सः । क इव ? भूमिपाल इव,
यथा भूमिपालो राजा परदेशात् गृहं अभ्येति । किंविशिष्टः १२
भूमिपालः ? प्रमदानां हर्षाणां समूहे गेयं, सारं बलं तेन धवल
उज्ज्वलः । पुनः किंविशिष्टः ? क्लीवैः कातरैर्दुर्वहं करग्रहस्य
सर्वदेशदण्डग्रहणस्य चिह्नं यस्य सः । पुनः किंविशिष्टः ? लब्ध्वा १५
महती इत्य पृथ्वी, ईडा स्तुतिर्वा येन सलब्धमहेलः ।
ढलयोरैक्यम् ॥ ३६ ॥

स्वामिनः पथि यतः पुरतो य-

स्तूरपूरनिनदः प्रससार ।

स स्वमंदिरगतासु वभारा-

कृष्टिमंत्रतुलनां ललनासु ॥ ३७ ॥

स्वामि० स्वामिनः श्रीऋषभदेवस्य पथि मार्गे यतः गच्छतः
सतो यस्तत १ वितत २ घन ३ शुषिराणां ४ तूराणां पूरस्य २१

निनदो ध्वनिः प्रससार, स तूरपूरनिनदः स्वमन्दिरगतासु
आत्मीयावाससितासु ललनासु स्त्रीषु आकृष्टिमंत्रतुलनां
३५ वमार । कोऽर्थः ? तूरपूरनिनदेन स्वामिनं नवपरिणीतं
सवधूकमागच्छन्तं श्रुत्वा स्त्रियः सर्वव्यापारं विमुच्यागता
विलोकनायेति भावः ॥ ३७ ॥

६ पंक्तिमौक्तिकनिवेशनिमित्तं,
स्वक्रमांगुलिकया धृतसूत्राम् ।
हारयष्टिमवधूय दधावे,
९ वीरुधं करिवधूरिव काचित् ॥ ३८ ॥

पंक्ति० काचित् स्त्री हारयष्टिं अवधूयावगणय्य दधावे
धाविता । केवः करिवधूरिव यथा करिवधूर्हस्त्रिनी वीरुधं
१२ वल्लीं अवधूय धावति । किंविशिष्टां हारयष्टिम् ? पंक्तिमौक्तिक-
निवेशनिमित्तं पंक्त्या मौक्तिकनिवेशार्थं स्वक्रमांगुलिकया
आत्मीयचरणांगुष्ठेन धृतसूत्राम् ॥ ३८ ॥

१५ कापि नार्ययमितश्रुयनीवी-
प्रक्षरन्निवसना(प्य?) ललजे ।
नायकानननिवेशितनेत्रे,
१८ जन्यलोकनिकरेऽपि समेता ॥ ३९ ॥

कापि० कापि स्त्री अयमितश्रुयनीवी अयमिताया
अत एव हेतोः श्रुयाया नीच्या मेखलायाः प्रक्षरन्निवसनापि
क्षरद्वस्तापि सती न ललजे । लज्जाया अभावहेतुमाह, किंलक्षणा
२२ काचित् ? जन्यलोकनिकरे समेतापि । किंविशिष्टे जन्यलोफ-

निकरेः नायकानननिवेशितनेत्रे नायकस्य श्रीरूपमदेवस्य
आनने मुखे दत्तलोचने ॥ ३९ ॥

तत्समिन्निशमनोच्छ्वसितान्या,

३

कंचुकत्रुटिपट्टकृतवक्षाः ।

यौवनोत्कटकटाक्षितकुन्तैः,

पाटितापि मुमदीव पुरोऽभूत् ॥ ४० ॥

६

तत्सं० अन्या स्त्री यौवनोत्कटकटाक्षितकुन्तैर्यौवनेन
उत्कटयस्त्ररुगाः पुरुषास्तेषां कटाक्षा एव कुन्ताः मत्तान्तेः
पाटितापि विदारितापि मुमदीव पुरोऽप्येऽभूत् । किंलक्षणा
अन्या ! तत्समिन्निशमनोच्छ्वसिता तस्य भगवतः समित् समा
संप्रामो वा तस्य निशमनेन निरीक्षणेन उच्छ्वसिता । पुनः
किंलक्षणान्या ! कंचुकत्रुटिपट्टकृतवक्षाः, कंचुकः कंचुलिका १२
जरादावा (!) तस्या त्रुटिः त्रोटनेन पट्टकृतं वक्षो हृदयं यस्याः
सा कंचुकत्रुटिपट्टकृतवक्षाः ॥ ४० ॥

तूर्णिमृददृगापास्य रुदन्तं,

१५

पोतमोतुमाधिरोप्य कटीरे ।

कापि धावितवती नहि जज्ञे,

हस्यमानमपि जन्यजनैः स्वम् ॥ ४१ ॥

१८

तूर्णि० कापि स्त्री जन्यजनैः तं हस्यमानमपि नहि जज्ञे
नहि ज्ञातवती । किं ज्ञातवती ! पोतं बालं रुदन्तं अपास्य
त्यक्त्वा ओतुं विटारं कटितटे अधिरोप्य धावितवती । २१
किंलक्षणा स्त्री ! तूर्णिमृददृक्, तूर्ण्या औत्सुक्येन मृदा
दृष्टिर्यस्याः सा तूर्णिमृददृक् ॥ ४१ ॥

२३

कज्जलं नखशिखासु निवेश्या-
लक्तमक्षणि च वीक्षणलोला ।

३ कंठिकां पदि पदांगदमुच्चैः
कंठपीठलुठितं रचयन्ती ॥ ४२ ॥

६ मञ्जनात् परमसंयतकेशी,
वैपरीत्यविधृतांशुकयुग्मा ।
काचिदागतवती ग्रहिलेव,
ग्रासहेतुरजनिष्ट जनानाम् ॥ ४३ ॥

९ युग्मम् ॥

कज्ज० मञ्जनात्० परमसंयतकेशी वैपरीत्यविधृतांशुक-
युग्मा काचिदागतवती ग्रहिलेव । काचित् स्त्री ग्रहिलेव आगत-
१२ वती आयाता सती जनानां लोकानां ग्रासहेतुरजनिष्ट जाता ।
किलक्षणा स्त्री ! वीक्षणलोला विलोकनचपला । किं कुर्वती ?
कज्जलं नखशिखासु निवेश्य । च पुनः, अलक्तं अक्षणि
१५ लोचने निवेश्य, कण्ठिकां कण्ठिकाभरणं पदि चरणे निवेश्य,
पदांगदं नूपुरं उच्चैः कंठपीठलुठितं रचयन्ती ॥ पुनः कि-
लक्षणा स्त्री ! मञ्जनात् परं स्नानादनन्तरं असंयतकेशी अवद्ध-
१८ कुन्तला । पुनः किलक्षणा स्त्री ! वैपरीत्यविधृतांशुकयुग्मं परिधान-
वस्त्रं शीर्षे शीर्षवस्त्रं परिधाने, एवं विपरीतत्वेन धृतवस्त्र-
युगला ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ युग्मम् ॥

यौवतेन जविना वरवीक्षा-

धाविना विधुरितप्रमरान्या ।

पत्युरिष्टमपि मंदितचारं

स्वं निनिन्द जघनस्तनभारम् ॥ ४४ ॥

निर्मि० अन्या स्त्री पत्युरिष्टमपि मर्तुरमीष्टमपि, मन्दित- ३
चारं मन्दीकृतगमनं, स्वं आत्मीयं जघनस्तनभारं निनिन्द ।
किलक्षणा स्त्री अन्या ? जविना वेगवता यौवतेन युवतीसमूहेन
विधुरितप्रसरा मन्दीकृतत्वरितरागमना । किलक्षणेन यौवतेन ? ६
वरवीक्षार्थं धाविना ॥ ४४ ॥

निर्निमेपनयनां नखचर्या-

ऽस्पृष्टभूमिमपरामिह दृष्ट्वा ।

९

‘को नु देव्यजनि पश्यत देव-

ध्यानतो द्रुतमसाविति नोचे ॥ ४५ ॥

निर्नि० इह समुदये अपरां स्त्रियं निर्निमेपां निमेपरहित- १२
लोचनां नखचर्यास्पृष्टभूमिं दृष्ट्वा कः पुमान् इति न ऊचे,
इतीति किम् ? भो ! भो ! जनाः पश्यत । असौ स्त्रीपु । इति
वितर्के । देवध्यानतो द्रुतं शीघ्रं देव्यजनि, यतो देवतापि १५
निर्निमेपलोचना अस्पृष्टभूमिश्च स्यात्, ‘चतुरंगुलेन भूमिं न
छिवन्ति सुरा जिणा विन्ति’, इति वचनात् ॥ ४५ ॥

प्रागपि प्रभुरभूद्रमणीयः,

१८

काधिकास्य विदधे विबुधैः श्रीः ।

यच्च एव परियन्त्यमुमन्या,

तदिदक्षुरिति सेर्ष्यमुवाच ॥ ४६ ॥

प्राग० अन्या स्त्री तदिदक्षुः तं भगवन्तं द्रष्टुमिच्छुः सती, २२

इति अमुना प्रकारेण, सेष्य ईर्ष्यासहितं यथा भवति तथा उवाच । इतीति किम्? प्रभुः स्वामी प्रागपि अग्रेऽपि रमणीयोऽभूत् । विबुधैर्देवैरस्य भगवतः काऽधिका श्रीः शोभा विदधे कृता । यत् यस्मात् कारणात्, त एव विबुधा अमुं भगवन्तं परियन्ति परिवृण्वन्ति ॥ ४६ ॥

६ मुञ्च वर्त्म सखि ! पृष्ठगतापि,
त्वं निमालयसि नाथमकृच्छम् ।
इत्युपात्तचटुवाक् पुरतोऽभूत्,
९ कापि सर्ववपुरुचतरांग्याः ॥ ४७ ॥

मुञ्च० कापि सर्ववपुर्वाभनशरीरा स्त्री उचंतरांग्याः उचैस्तरायाः स्त्रिया इति अमुना प्रकारेण उपात्तचटुवाक्
१२ गृहीतचाटुवचना सती पुरोऽग्रेऽभूत् । इतीति किम्? हे सखि! त्वं वर्त्म मार्गं मुञ्च, त्वं पृष्ठगतापि पृष्ठौ स्थितापि सती नाथं स्वामिनं अकृच्छं सुखेन निमालयसि विलोक-
१५ यिष्यसि ॥ ४७ ॥

एवमद्भुतरसोन्मितनारी-
नेत्रनीलनलिनांचितकायः ।

१८ तासु काञ्चनमुदं प्रददानः,
स्नालयाग्रमगमअगदीशः ॥ ४८ ॥

एव० जगदीशो जगन्नाथः स्नालयाग्रं स्वीयावासद्वारं अगमत् । किंलक्षणो जगदीशः? एवं पूर्वोक्तप्रकारेण अद्भुत-
१२ रसोन्मितनारीनेत्रनीलनलिनांचितकायः, अद्भुतरसेन उन्मि-

तानां पूरितानां नारीणां नेत्रैरेव नीलनलिनैर्नीलकमलैः
 अंचितः पूजितः, कायो देहो यस्य सः । पुनः किलक्षणः
 स्वामी ! तामु स्त्रीषु काञ्चनमुदं काञ्चनपूर्वां मुदं हर्षं प्रददानः, ३
 पक्षे काञ्चनं सुवर्णं प्रभुपूजायाः फलं, 'देवचरणेण रज्जं' इति
 वचनात् ॥ ४८ ॥

हस्तिनो हसितमेरुमहिम्नो,

६

गाङ्गपूरवदथावतरन्तम् ।

चासवः शमितपातकतापं,

तं दधौ द्युगतमेव बलोग्रः ॥ ४९ ॥

९

हस्ति० अथानन्तरं चासव इन्द्रस्तं भगवन्तं हस्तिना पेरा-
 वणात् अवतरन्तम् द्युगतमेव आकाशस्थमेव दधौ धृतवान्,
 किलक्षणः इन्द्रः ! बलेन उग्रः उत्कटः अथवा उग्र ईश्वरः १२
 यथा उग्र ईश्वरो मेरोः मेरुपर्यन्तादवतरन्तं गाङ्गपूरं गङ्गायाः
 पूरं द्युगतमेव आकाशस्थमेव दधौ धृतवान् । किंविशिष्टाद्
 हस्तिनः ! हसितमेरुमहिम्नः । किलक्षणं तं भगवन्तम् ! १५
 शमितपातकतापम् ॥ ४९ ॥

हेमकान्तिहरिणा हरिणाक्षी-

यामलं पुनरदीयत शच्यै ।

१८

पाणिभूषणतया क्षणमस्या-

स्तत्सुवृचममञ्जलयामाम् ॥ ५० ॥

हेम० हरिणा इन्द्रेण हेमकान्तिसुवर्णवत्कान्तिर्यस्य तद्
 हेमकान्ति, हरिणाक्षीयामलं वधूयुगलं, पुनः शच्यै इन्द्राण्यै २२

अदीयत दत्तम् । तत् हरिणाक्षीयामलं क्षणं अस्याः शच्याः
पाणिभूषणतया हस्तामरणत्वेन बल्यानां शोभा बलयशोभां
३ अभजत । किलक्षणं हरिणाक्षीयामलम् ? सुवृत्तं शोभनं वृत्तं
चरित्रं यस्य, पक्षे सुष्ठु वृत्तं वृत्ताकारम् ॥ ५० ॥

अंसदेशमनयन्नयशाली,

६ तं हरिः स्वमथ शच्यपि बध्वौ ।

शक्तिमत्त्वमखिलापघनेभ्यो,

विश्रुतं किमु परीक्षितुमस्य ॥ ५१ ॥

९ अंश० अथानन्तरं नयशाली न्यायेन शोभत इति,
नयशाली हरिरिन्द्रस्तं भगवन्तं स्वं आत्मीयं अंसदेशं स्कन्ध-
प्रदेशं अनयत् । शच्यपि इन्द्राण्यपि बध्वौ सुमङ्गलासुनन्दे

१२ स्वं अंसं अनयत् अलात्, किं कर्तुं ? अस्य अंसदेशस्य अखिला-
पघनेभ्यः समस्तावयवेभ्यो विश्रुतं विख्यातं शक्तिमत्त्वं
शक्तियुक्तं, परीक्षितुं किमु ॥ ५१ ॥

१५ विश्वविश्वविभुना परिणद्धै-

कांसभूरपि विभुः स ऋभूणाम् ।

सङ्गतां सयुगलामबलाम्बां,

१८ न स्वतः प्रणयिनीं बहु मेने ॥ ५२ ॥

विश्व० ॥ ऋभूणां विभुरिन्द्रः विश्वविश्वविभुना परिण-
द्धैकांसभूरपि समग्रविश्वाधिपेन व्याप्तैकस्कन्धस्थानोऽपि सन्,
उमाभ्यां सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां अबलाम्बां सङ्गतां सयुगलां
२२ मिलितस्कन्धयुग्मागपि प्रणयिनीं इन्द्राणीं स्वत आत्मनो न

बहु मेने । कोऽर्थः ? इन्द्रेण भगवान् एकस्मिन्नेव स्कन्ध आरो-
पित इन्द्राण्या उभयो स्कन्धयोः बधूयुग्ममारोपितं तेन आत्मानं
न्यूनत्वेन न मेने । भगवान् एकोऽपि गुरुः, बन्धो तु अबले इ
इति भावः ॥ ५२ ॥

तत्र तौ प्रमदनिर्मितनृत्यौ,

तं च ते च परितोषयतः स्म ।

६

क्ष्मां तदंघ्रिकमलस्पृहयालुं,

प्रक्षरत्सुमचयैः सुखयन्तौ ॥ ५३ ॥

तत्र० तत्र तस्मिन्भवसरे तौ शचीन्द्रौ प्रमदनिर्मितनृत्यौ ६
हर्षेण कृतनाट्यौ सन्तौ तं च भगवन्तं ते च कन्ये परितोष-
यतः स्म, हर्षयतः स्म । किं कुर्वन्तौ शचीन्द्रौ ? तदंघ्रिकमलस्पृ-
हयालुं तस्य भगवतश्चरणकमलस्पृहणशीलां क्ष्मां पृथ्वीं १६
प्रक्षरद्भिः सुमचयैः पुष्पसमूहैः सुखयन्तौ ॥ ५३ ॥

अप्सरोभिरिति कौतुकगाने-

ऽप्यस्य न सरवशत्वमभाणि ।

१५

मास लज्जिततरस्तरुणीना-

मिष्टमेव कपदेकभटस्तम् ॥ ५४ ॥

अप्स० अप्सराभिर्देवांगनाभिरित्यस्मात् कारणात् कौतुकगाने १८
कौतुकेन गीतगानमध्येऽपि अस्य भगवतः सरवशत्वं न अभाणि
न भणितम् । इतीति किम् ? एकभट एव भगवान् लज्जिततरो
लज्जितः सन् तरुणीनां स्त्रीणां इष्टं तं सरं तं कंदर्पं मास
कषट् मास हिंसीत् ॥ ५४ ॥

२२

नेत्रमण्डलगलज्जलधारा-

धिष्ण्यबन्धुरिमधूर्वहदेहः ।

३ तं शतक्रतुरथो कृतकृत्यः,
स्वर्गियासुरभिवन्द्य जगाद ॥ ५५ ॥

नेत्र० अथो अथानन्तरं शतक्रतुरिन्द्रः कृतकृत्यः
६ निष्पादितसर्वकार्यः सन् स्वर्गियांसुः स्वर्गगमनमिच्छुः, तं
मगवन्तमभिवन्द्य जगाद । स्थाने मुक्त्वा इत्युचिवान् । किं-
लक्षणः इन्द्रः ? नेत्रमण्डलगलज्जलधाराधिष्ण्यबन्धुरिमधूर्वहदेहः,
९ नेत्रमण्डलाद् गलज्जलं तेन धाराधिष्ण्यस्य धारागृहस्य बन्धुरिमो
मनोज्ञत्वस्य धूर्वहो मारवाहो देहो यस्य स नेत्र-
मण्डलगलज्जलधाराधिष्ण्यबन्धुरिमधूर्वहदेहः ॥ ५५ ॥

१२ रूपसिद्धिमपि वर्णयितुं ते,
लक्षणाकर ! न वाक्पतिरीशः ।

यच्चतुष्कलनाऽपि दुरापा,
१५ तद्वि तत्प्रकरणं मनुते कः ॥ ५६ ॥

रूप० हे लक्षणाकर ! भृङ्गारचामरमुगध्वजयुग्मशङ्खमंजीरनी-
रधिसरित्सुरपुष्करिण्य इत्याद्याष्टोत्तरसहस्रलक्षणानामाकरो यः,
१८ पक्षे लक्षणानां व्याकरणानां आकरस्तस्य संबोधनम् । वाङ्-
पतिर्बृहस्पतिः । ते तव रूपसिद्धिमपि रूपं शरीरसत्कं तस्य
सिद्धिः, पक्षे रूपसिद्धिः तामपि वर्णयितुं न ईशो न समर्थः ।
२० यच्चतुष्कलनापि दुरापा, यस्य मगवतः चतुष्कावसरः सभाव-
सरः तस्य कलनापि दुःप्रापा वर्तते । तद्वित्तमकरणं तस्य
२१ भगवतो हितप्रकरणं तदा को मनुते को जानाति, अपि तु न

कोऽपि । यस्य चतुष्के समायामपि गन्तुं न शक्यते तस्य
हितप्रकरणं हितचिन्ता कथं क्रियते ? द्वितीयेऽर्थे तस्य
लक्षणाकरस्य तद्वितप्रकरणं तद्वितवृत्तिं को मनुते यस्य
चतुष्कस्य आचरुतेः कटनापि दुरापा दुःप्रापाऽस्तीति ॥ ५६ ॥

यन्महः समुपजीव्य जडोऽपि,

स्यात्कलामृदिति विश्रुतिपात्रम् ।

६

यन्नये विनयनं तव तस्य,

द्योतनं द्युतिपतेस्तदधीश ! ॥ ५७ ॥

यन्म० हे नाथ ! यस्य तव महः समुपजीव्य जडोऽपि
मूर्खोऽपि कलामृदिति विश्रुतिपात्रं कलावान् इति विश्रुति-
पात्रं स्यातित्यानं स्यात् । पक्षे यन्महः यस्य द्युतिपतेः सूर्यस्य
महस्तेजः समुपजीव्य जडोऽपि चन्द्रः कलामृत् स्यात् । १२
अमावास्यायां सूर्याचन्द्रमसौ सङ्गतः स्यातां, ततश्चन्द्रः सूर्याचेजः
प्राप्य प्रतिपदि गोभिर्विलोक्यः स्यात्, द्वितीयायां मानुषैः । एवं
कलापर इति प्रसिद्धः स्यात् । तस्य तव नये न्यायविषये १५
यद्विनयनं शिक्षणं हे अधीश ! तत् द्युतिपतेः सूर्यस्य द्योतनं
प्रकाशनं वर्तते ॥ ५७ ॥

वच्मि किञ्चन पुनः प्रमुमकत्या,

१८

ये इमे ऋजु(कृत ?)मती कुलकन्ये ।

आदते भगवता सुविनीते,

प्रेम जातु न तयोः श्रयनीयम् ॥ ५८ ॥

वच्मि० हे नाथ ! अहं पुनः किञ्चन प्रमुमकत्या वच्मि, ये २२

इमे कृतमती विचक्षणे सुविनीते कुलकन्ये सुमंगलासुनन्दे
भगवता आदृते, (तयोः) प्रेम स्नेहो जातु कदाचिदपि न
३ श्लथनीयम् ॥ ५८ ॥

यः परोऽपि विश्रुमाश्रयतेऽसौ,
तस्य पुण्यमनसः खलु पाल्यः ।

४ किं पुनः कुलवधूरवधूय,
प्रेम पैतृकमुपान्तमुपेता ॥ ५९ ॥

यः० हे नाथः यः परोऽपि अन्योऽपि विमुं स्वामिनं
५ आश्रयते, खलु निश्चितं असौ पुमान् पुण्यमनसः, तस्य
विभोः पाल्यः पालनीयः । किं पुनः ? कुलवधूः कुलवधूर्ता
किमुच्यते, या पैतृकं प्रेम अवधूय पितृस्नेहं त्यक्त्वा उपान्तं
१२ स्वामिसमीपं उपेता समेता ॥ ५९ ॥

ये द्विपत्सु सहना इह गेहे-
नर्दिनः प्रणयिनीं प्रति चण्डाः ।

१५ ते भवन्तु पुरुषाश्चरितार्थाः,
श्मश्रुणैव न तु पौरुषभंग्या ॥ ६० ॥

ये० हे नाथ ये पुरुषा इह जगति द्विपत्सु वैरिण
१८ सहनाः क्षमापरा वर्तन्ते । किंलक्षणा ये ? गेहेनर्दिनो गेहे-
शूराः । पुनः किंलक्षणाः ? प्रणयिनीं प्रति चण्डाः कलत्रं प्रति
रौद्राः । ते पुरुषाः श्मश्रुणैव कूर्चेनैव चरितार्थाः, सत्यार्थाः
२१ भवन्तु । न तु पौरुषभङ्ग्या न तु पराक्रमस्युत्पत्त्या । उक्तं च
‘पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह । शास्त्रे बोद्धा रणे
२३ योद्धा, पुरुषः पश्यलक्षणः’ ॥ १ ॥ हीनत्वात् तेषाम् ॥ ६० ॥

अन्तरेण पुरुषं न हि नारी,

तां विना न पुरुषोऽपि विभाति ।

पादपेन रुचिमंचति शाखा,

शाखयैव सकलः किल सोऽपि ॥ ६१ ॥

३

अन्त० हे नाथ । नारी स्त्री पुरुषं अन्तरेण विना नहि भाति
न शोभते, पुरुषोऽपि तां नारीं विना न विभाति, शाखा
पादपेन वृक्षेण रुचिं शोभां अंचति प्राप्नोति, सोऽपि पादपोऽपि
शाखयैव सकलः संपूर्णो वर्तते ॥ ६१ ॥

मुक्तिरिच्छति यदुज्झितदारं

स्त्री स्त्रियं न हि सहेतु स हेतुः ।

कामयन्त इतरे तु महेला-

युक्तमेव पुरुषं पुरुषार्थाः ॥ ६२ ॥

५

३२

मुक्ति० मुक्तिमोक्षरूपः पदार्थः यत् उज्झितदारं त्यक्तकलत्रं
पुरुषं इच्छति, स हेतुरयं श्रेयः, यत् स्त्री स्त्रियं न हि सहेतु ।
इतरे धर्मार्थकामाः पुरुषार्था महेलयुक्तं स्त्रीयुक्तमेव पुरुषं
कामयन्ते ॥ ६२ ॥

योपितां रतिरलं न दुकूले,

नापि हेमि न च सन्मणिजाले ।

अन्तरङ्ग इह यः पतिरङ्गः,

सोऽदसीय हृदि निश्चलकोशः ॥ ६३ ॥

१८

योपि० हे नाथ ! योपितां स्त्रीणां अलं अत्ययं दुकूले
पट्टदुकूले न रतिः, नापि हेमि सुवर्णे । च पुनः, सन्मणिजाले २२

प्रशस्यमणिसमूहे न रतिः, इह जगति अन्तरङ्गो यः पति-
रंगः, स अदसीय हृदि अमूपां योषितां हृदये निश्चलकोशो
३ भांडागारः ॥ ६३ ॥

स्पष्टनैकगुणमुज्झति नैका

दीनवाञ्जनमदीनमनस्कः ।

६ चञ्चलापि किमनल्पगुणाढ्या,

धीयते न कुलमूर्ध्नि पताका ॥ ६४ ॥

मौग्ध्यहेतुरनयोरनयोऽपि,

९ स्वामिना समुचितो ननु सोढुम् ।

कारिकासु सिकताधिकतायाः,

किं प्रकुप्यति नदीपु नदीशः ॥ ६५ ॥

१२ मौग्ध्य० हे नाथ ! अनयोर्वध्वोरनयोऽन्यायोऽपि स्वामिनो ननु

निश्चितं सोढुं समुचितो योग्यः । किंविशिष्टोऽनयः ? मौग्ध्य-

हेतुः मौग्ध्यं मुग्धता हेतुः कारणं यस्य सः । नदीशः समुद्रः

१५ किं नदीपु प्रकुप्यति ? कोपं कुरुते अपितु नैव, किलक्षणासु

नदीपुः सिकताधिकताया सिकतानां अधिकताया आधिक्यस्य

कारिकासु कुर्वाणसु ॥ ६५ ॥

१८ मन्तुमन्तमपि भावविशुद्धं,

शुद्धमेव गणयन्ति गुणज्ञाः ।

मान्य एव शुचिरंतरिहेम्य-

२१ स्रैणकण्ठरसिकोऽपि हि हारः ॥ ६६ ॥

स्पष्ट० हे नाथ ! अदीनमनस्कः उदारहृदयः, एकादीन-
वात् एकस्मात् आदीनवात् दूषणात् स्पष्टनैकगुणं प्रकटानेक-
गुणं जनं न उज्जति, अनल्पगुणाद्वा अनल्पैर्बहुभिर्गुणैर्विनया-३
दिभिस्तुभिर्वा, आद्वा समृद्धा चञ्चलऽपि पताका कुलमूर्ध्नि
कुलं आवासं गोत्रं वा तस्य मूर्ध्नि मस्तके (किं!) न धीयते
अपि तु ध्रिय एव ॥ ६४ ॥

मन्तु० हे नाथ ! गुणज्ञाः पुरुषाः मन्तुमन्तमपि अपराधिन-
मपि पुरुषं भावविशुद्धं शुद्धमेव गणयन्ति । इहेष दृष्टान्तः, हि
निश्चितं इभ्यल्लैणकंठरसिकोऽपि इभ्या धनवन्तस्तेषां ल्लैणं ९
स्त्रीसमूहस्तस्य कण्ठे रसिकोऽपि कण्ठासक्तोऽपि हारः अन्त-
र्मध्ये शुचिः पवित्रः सन् मान्य एव ॥ ६६ ॥

त्वं परां नृपु यथाश्वासि कोटिं,
स्त्रीष्विमे अपि तथा प्रयिते तत् । १२

प्रेम्णि वीक्ष्य घनतां जनता वः,
सैर्यमावहतु दंपतिधर्मे ॥ ६७ ॥ १५

त्वं० हे नाथ ! त्वं नृपु पुरुषेषु यथा परां कोटिं अग्रविभागं
अव्यसि प्राप्नोसि, तथा इमे अपि सुमंगलासुनन्दे स्त्रीषु प्रयिते
विख्याते । तत् तस्मात् कारणात् जनता जनसमूहो वः युष्माकं १०
प्रेम्णि स्नेहे घनतां दृढतां वीक्ष्य दंपतिधर्मे दयित्वा च पतिश्च
दंपती तयोर्धर्मे सैर्यं आवहतु ॥ ६७ ॥

प्राप्तकालमिति वाक्यमुदित्वा,
मोदमानि विस्ते मुरराजे । २२

* टीकयं टेराकदोवादत्र पतिनाऽपि यथास्थानं वाच्येति श्रायवति
सम्पादकः ।

आलपत्कुलवधूसमयज्ञा,

शच्यपि प्रथमनाथनवोदे ॥ ६८ ॥

- ३ प्राप्त० कुलवधूसमयज्ञा कुलवधूनामाचारज्ञा शच्यपि इन्द्रा-
प्यपि प्रथमनाथनवोदे श्रीयुगादिदेवकलत्रे, सुमंगलासुनन्दे
आलपत् उवाच । क सति ? प्राप्तकालं प्राप्तावसरम् इति
४ पूर्वोक्तं वाक्यं उदित्वा घटयित्वा मोदभाजि हर्षभाजि
सुरराजे इन्द्रे विरते निवृत्ते सति ॥ ६८ ॥

यस्य दास्यमपि दुर्लभमन्यै-

- ५ स्तत्प्रिये घत युवां यदभूतम् ।

भाग्यमेतदलमत्रभवत्योः,

कः प्रवक्तुमलमत्रभवत्योः ॥ ६९ ॥

- १२ यस्य० हे कुलीने ! यस्य भगवतो दास्यमपि अन्यैः दुर्लभं
वर्तते । घत इति वितर्के । युवां यत् तत्प्रिये तस्य स्वामिनो
दयिते अभूतं जाते । एतत् अलं अत्यर्थं अत्रभवत्योः पूज्ययो-
१५ र्भवत्योः युवयोर्भाग्यं । अत्र जगति । कः पुमान् प्रवक्तुं प्रकर्षेण
जल्पितुं अलं समर्थो भवेत् । अपि तु न कोऽपि ॥ ६९ ॥

- ८ देवदेवहृदि ये निविशेये,

- १० ते युवां न भवथोऽन्यविनेये ।

स्वान्तमेव मम घृष्टधुरीणं,

यच्छिदशिष्यपि वामपि कामम् ॥ ७० ॥

- ११ देव० हे सुमंगलासुनन्दे युवां ये देवदेवहृदि देवदेवस्य
श्रीयुगादीशस्य हृदये निविशेये वसथः, ते युवां अन्यविनेये
१२ अन्यशिष्याणीये न भवथः । मम स्वान्तमेव चित्तमेव घृष्टधुरीणं

वर्तते, यत् स्वान्तं वामपि कामं अत्यर्थं शिक्षिष्यगिषु शिक्ष-
यितुमिच्छु वर्तते ॥ ७० ॥

श्रोत्रयोर्गुरुगिरां श्रुतिरासे,
सूनृतं हृदि पुनः पतिमक्तिः ।

दानमार्थिषु करे रमणीना-

मेप भूषणविधिर्विधिदत्तः ॥ ७१ ॥

श्रोत्र० रमणीना स्त्रीणां एष भूषणविधिर्विधिदत्तो वर्तते,
विधिना विधात्रा दत्तो विधिदत्तः । एष कः? श्रोत्रयोः
कर्णयोः गुरुगिरा श्रुतिर्गुरुवाणीनां श्रवणम् । आसे मुखे
सूनृतं सत्यवचः । पुनः । हृदि पतिमक्तिः । करे अर्थिषु
याचकेषु दानम् ॥ ७१ ॥

सुभ्रुवां सहजसिद्धमपास्यं,

चापलं प्रसवसन्न विपत्तेः ।

येन कूलकठिनाश्मनिपाता-

द्वीचयोऽम्बुधिभ्रुवोऽपि विशीर्णाः ॥ ७२ ॥

सुभ्रु० सुभ्रुवां स्त्रीणां चापलं अपलत्वं सहजसिद्धं अपास्यं
त्याज्यं त्यजनयोग्यं वर्तते । किंलक्षणं चापलम्? विपत्तेः विना-
शस्य प्रसवसन्न जन्मस्थानम् । येन चापलेन कूलकठिनाश्म-
निपाताद्, कूलं तटं तत्र ये कठिना अश्मान- पाषाणाः तत्र
निपाताद् पतनाद् अम्बुधिभ्रुवोऽपि समुद्रजाता अपि वीचयः
कण्डोला विशीर्णा भग्नाः ॥ ७२ ॥

चापलेऽपि कुलमूर्ध्नि पतारु,

तिष्ठतीति हृदि सा स निषत्तम् ।

प्राप साऽपि वसतिं जनवाद्यां,

दण्डसंघटनया दृढबद्धा ॥ ७३ ॥

- ३ चाप० हे कुलीने ! हृदि इति मा स्म निघटं चित्ते इति मा स्म चिन्तयन्तम् । इतीति किम् ? पताका चापलेऽपि चपल-
त्वेऽपि सति, कुलमूर्ध्नि कुलं गृहं गोत्रं वा तस्य मूर्ध्नि मस्तके
४ तिष्ठति । सापि पताका दण्डसंघटनया दृढबद्धा सती
जनवाद्यां वसतिं वासं प्राप ॥ ७३ ॥

अस्ति संवननमात्मवशं चे-

- ५ दौचितीपरिचिता पतिभक्तिः ।

मूलमंत्रमणिभिर्मृगनेत्रा-

स्तद् भ्रमन्ति किमु विभ्रमभाजः ॥ ७४ ॥

- १२ अस्ति० हे कुलीने ! स्त्रीणां चेत् यदि औचितीपरिचिता
औचित्यगुणयुक्ता पतिभक्तिरात्मवशं संवननं वशीकरण-
मस्ति, तत् तस्मात् कारणात् मृगनेत्राः स्त्रियो मूलमंत्रमणिभिः
१५ किमु किमर्थं विभ्रमभाजो भ्रमभाजो भ्रमन्ति ॥ ७४ ॥

भोजिते प्रियतमेऽहनि भुंक्ते,

या च तत्र शयिते निशि शेते ।

- १८ प्रातरुज्झति ततः शयनं प्राक्,

सैव तस्य सुतनुः सतनुः श्रीः ॥ ७५ ॥

भोजि० या स्त्री प्रियतमे भर्तारि अहनि दिवसे भोजिते

- २१ सति भुंक्ते । च पुनः या तत्र प्रियतमे निशि रात्रौ शयिते सति
शेते । प्रातः प्रभाते तन् प्रियतमात् प्राक् पूर्वं शयनं उज्झति

- २२ त्यजति । तस्य प्रियतमस्य सैव सुतनुः स्त्री सतनुः मूर्धिमती

श्रीः लक्ष्मीः स्यात्, उक्तं च—“अनुकूला, सदा तुष्टा दक्षा
साध्वी विचक्षणा । एभिः पंचगुणैर्युक्ता श्रीरिव स्त्री न
संशयः” ॥ ७५ ॥

३

नेत्रपद्ममिह मीलति यस्या,
वीक्षिते परपुमाननचन्द्रे ।

श्रीगृहं सृजति पंकजिनीव,

४

तामिनः स्वकरसङ्गमबुद्धाम् ॥ ७६ ॥

नेत्र० यस्याः स्त्रियाः परपुमाननचन्द्रे परपुरुषमुखचन्द्रे
वीक्षिते सति नेत्रपद्मं मीलति संकुचति । इनो मर्ता सूर्यो वा १
स्वकरसङ्गमबुद्धां आत्मीयकरस्पर्शनविकसितां तां स्त्रियं
पंकजिनीव कमलिनीवत् श्रीगृहं सृजति, आत्मीयगृहसत्कसर्व-
लक्ष्मीस्यानं करोतीति भावः ॥ ७६ ॥

१२

मास तप्यत तपः परितक्षीत्,
मा तनून्मत्तनुभिर्व्रतकष्टैः ।

इष्टसिद्धिमिह विन्दति योषि-

१५

चेन्न लुम्पति पतिव्रतमेकम् ॥ ७७ ॥

मास० तपः मा स तप्यत तनूं शरीरं अतनुभिर्व्रत-
कष्टैर्मा परितक्षीत् मा कृशां कर्षीत् । योषित् स्त्री इह जगति १८
चेत् यदि एकं पतिव्रतं शीलं न लुम्पति तदा इष्टसिद्धिं
विन्दति लभते ॥ ७७ ॥

उग्रदुर्ग्रहमभंगमयत्त-

प्राप्यसाभरणमस्ति न शीलम् ।

२२

चेत्तदा वहति कांचनरत्नै-

र्वीवधं मृदुपलैर्महिला किम् ॥ ७८ ॥

१ उग्र० स्त्रीणां चेत् यदि उग्रदुर्महं उत्कटैर्दुर्माहं अमङ्गलप्रदाप्यं शीलं आमरणं नास्ति, तदा महिला स्त्री मृदुपलैः मृत्तिकापापणरूपैः कांचनरत्नैः वीवधं भारं किं वहति ॥ ७८ ॥

६ मज्जितोऽपि घनकज्जलपङ्के,
शुभ्र एव परिशीलितशीलः ।

स्वर्धुनीसलिलधौतशरीरो-

२ ऽप्युच्यते शुचिरुचिर्न कुशीलः ॥ ७९ ॥

मज्जि० परिशीलितशीलः पालितशीलः पुमान् घनकज्जलपङ्के घने निचिते कर्दमकज्जले मज्जितोऽपि झुडितोऽपि शुभ्र एवोज्ज्वल एव । कुशीलः पुमान् स्वर्धुनीसलिलधौतशरीरोऽपि गङ्गाजलक्षालितदेहोऽपि शुचिरुचिः पवित्रक्रान्तिर्नाच्यते ॥ ७९ ॥

३५ कष्टकर्म न हि निष्फलमेत-
चेतनावदुदितं न वचो यत् ।
शीलशैलशिखरादवपातः,

३८ पातकापयशसोर्वनितानाम् ॥ ८० ॥

कष्ट० कष्टकर्म कृतं सत् निष्फलं न हि स्यात्, न एतत् चेतनावदुदितं चेतनावत् सचेतनेन उदितं कथितम् । यत् यस्मात् कारणात्, वनितानां स्त्रीणां शीलशैलशिखरात् अवपातः, शीलमेव शैलः पर्वतः तच्छिखरात् अवपातं पतनं पातकाऽप- यशसे स्यात् । कोऽर्थः ? एकेचन भृगुपातादि कष्ट कर्म कृत्वा

भवान्तरे राज्यादिसुखं वाञ्छन्ति, एतत् मिथ्या । कथमिति ?
 श्रीलरूपपर्वतात् पतनतः स्त्रीणां पापाऽपयशोदुःखादीन्येव
 स्फुर्न ह्य सुखमिति भावः ॥ ८० ॥

या प्रभूष्णुरपि भर्तरि दासी-
 भावभावहति सा खलु कान्ता ।

कोपपंककलुषा नृपु शेषा,

योपितः क्षतजशोपजल्काः ॥ ८१ ॥

या० या स्त्री प्रभूष्णुरपि समर्थापि सति भर्तरि प्रियतमे
 दासीभावभावहति, खलु निश्चितं सा कान्ता पत्नी ज्ञेया । शेषा
 योपितः कोपपंककलुषाः सत्यो नृपु पुरुषेषु क्षतजलधिरशोषाय
 जल्का ज्ञेयाः ॥ ८१ ॥

रोपिताऽवगणिता निहताऽपि,

प्रेम नेतरि न मुंचति कुल्या ।

मेघ एव परितुप्यति धारा-

दण्डधोरणिहतापि मुजातिः ॥ ८२ ॥

रोपि० कुल्या कुलीना स्त्री रोपिताऽवगणिता निहतापि नेतरि
 स्वामिनि प्रेम केहं न मुंचति । यथा मुजातिः शोभना जातिः
 मालती कुलीना वा धारादण्डधोरणिहतापि मेघसत्कधारारूप-
 दंडध्रेणिहतापि सती मेघे एव परितुप्यति ॥ ८२ ॥

तद्युवामपि तथा प्रयतेधां,

स्त्रैणभूषणगुणार्जनहेतोः ।

येन पां प्रतिदधाति समस्तः,

स्त्रीगणो गुणविधौ गुरुवृद्धिम् ॥ ८३ ॥

तद्यु० हे कुलीने ! तत् तस्मात् कारणात् युवामपि भवत्यावपि
 स्त्रीणभूषणगुणार्जनहेतोः स्त्रीसमूहयोग्यालंकारगुणोपार्जननिमित्तं
 ३ तथा प्रयतेथां उपक्रमं कुर्वाथां येन कारणेन समस्तः स्त्रीगणः
 स्त्रीसमूहो वां युवयोः गुणविधौ गुरुबुद्धिं प्रतिदधाति
 धरति ॥ ८३ ॥

४ बुद्धिं शुद्धामिति मतिमतामुत्तमेभ्यः शचीन्द्रौ,
 भक्त्यावेशाद्विशदहृदयौ प्राभृतीकृत्य तेभ्यः ।

स्वागस्त्यागं चरणलुठनैः हृतवन्तौ दिवं तौ,

५ द्राग्मेजाते चिरविरहतोऽत्याकुलस्थानपालाम् ८४

बुद्धि० तौ शचीन्द्रौ मतिमतां बुद्धिमतामुत्तमेभ्यस्तेभ्यो

वधूवरेभ्य इति पूर्वोक्तां शुद्धां बुद्धिं भक्त्यावेशात् प्राभृती-

१२ कृत्योपदीकृत्य द्राक् शीघ्रं दिवं मेजाते, स्वर्गलोकं गतौ । किं-

लक्षणौ शचीन्द्रौ ? विशदहृदयौ, पुनः किं कुर्वन्तौ (?)

स्वागस्त्यागं आत्मीयापराधपरिहारं चरणलुठनैश्चरणनमस्कारैः

१५ हृतवन्तौ । किंलक्षणां दिवम् ? चिरविरहतोऽत्याकुलस्था-

नपालाम् ॥ ८४ ॥

अन्येऽपीन्द्राः सकलभगवत्कार्यमारे धुरीणं,

१८ सौधर्मस्याधिपतिमधरमप्युत्तरं भावयन्तः ।

धन्यमन्यास्त्रिभुवनगुरोर्दर्शनादेव देवैः,

साकं नाकं निजनिजमयुर्निर्भरानन्दपूर्णाः ॥ ८५ ॥

२१ अन्ये० अन्येऽपीन्द्रा ईशानेन्द्राद्या निर्भरानन्दपूर्णाः सन्तो

देवैः साकं निजनिजं नाकं आत्मीयात्मीयं सलोकं अयुर्गताः ।

१३ किं कुर्वन्तः ? सकलभगवत्कार्यमारे धुरीणं भगवतः फार्याणि

तेषां मारे घुरीणं धुर्यं सौघर्माधिपं, सौघर्मेन्द्रं अघरमपि अघ-
स्तनमपि उत्तरं उत्कृष्टं भावयन्तः चिन्तयन्तः । किंलक्षणा
इन्द्राः ? त्रिमुवनगुरोर्दर्शनादेव धन्यमन्याः आत्मानं धन्वं ३
मन्यमानाः ॥ ८६ ॥

इति श्रीमंचलगच्छे कविचक्रवर्तिश्रीजयदेवसरस्वतिरचितश्रीजैन-
कुमारसंभवस्य सच्छिष्यधोवर्मशेखरसरस्वतिरचितायां टीकायां ६
श्रीनागिकयजुन्द्रसरस्वतिशोधिताया पञ्चम-
सर्गाख्याया समाप्ता ॥ ५ ॥

अथ पष्ठः सर्गः ॥

९

अथाश्रयं स्वं सपरिच्छदेषु,

सर्वेषु यातेषु नरामरेषु ।

नार्थं नवोदं रत्ननिर्विमक्त

१२

इवेक्षितुं राजवधूरुपागात् ॥ १ ॥

अथा० अथानन्तरं रत्ननिः राजवधू राजश्चन्द्रस्य, पक्षे नृपस्य
वधूर्नवोदं नवपरिणीतं नार्थं विमक्ते एकान्ते ईक्षितुमिच्छो- १५
पागात् । समेता केषु सत्सु ? । सपरिच्छदेषु सपरिवारेषु, सर्वेषु
नरामरेषु, स्वाश्रयं आत्मीयगृहं यातेषु गतेषु सत्सु ॥ १ ॥

निशा निशामद्गविशेषकान्ति

१८

कान्तायुतस्यास्य वपुर्विलोक्य ।

स्थाने तमःश्यामिकया निरुद्धं,

दधौ मृत्वं लब्धनवोदयापि ॥ २ ॥

निशा० निशा रात्रिः लब्धनवोदयापि सती कान्तायुतस्य २२

कलत्रयुक्तस्य अस्य भगवतो वपुः शरीरं विलोक्य हृष्टा
 तमःश्यामिकया निरुद्धं, अन्धकारकालिम्बा व्याप्तं मुखं स्यात्ते
 ३ युक्तं दधौ वभार । किंविशिष्टं वपुः ? निशाभङ्गविशेष-
 कान्ति, निशा हरिद्रा तस्या भङ्गः च्छेदस्तद्विशेषिणी सविशेषा
 कान्तिर्यस्य तत् निशाभङ्गरुचि, पक्षे निशाया रात्रेर्भगे सति
 ४ विशेषकान्ति, अत्र शब्दच्छलमेव ज्ञेयम् ॥ २ ॥

अभुक्त भूतेशतनोर्विभूतिं,
 भौती तमोभिः स्फुटतारकौषा ।

५ विभिन्नकालच्छविदन्तिदैत्य-
 चर्मावृतेर्मूरिनरास्त्रिमाजः ॥ ३ ॥

अमु० भौती रात्रिर्मूतेशतनोरीश्वरस्य मूर्तेर्विभूतिं अमुक्त
 १२ सेवते स्म । किंविशिष्टा रात्रिः ? तमोभिरन्धकारैरुपलक्षिता ।
 यथा विशेषणे ( ) इति सूत्रे जटाभिस्त्रापसमपश्य-
 दित्यादि । पुनः किंविशिष्टा ? स्फुटतारकौषा प्रकटतारा-
 १५ समूहा । किंविशिष्टायास्तनोः ? विभिन्नकालच्छविदन्तिदैत्य-
 चर्मावृतेः विशेषेण मिश्रः, कालः छविः कृष्णकान्तिः दन्ति-
 दैत्यवृतिः गजामुरचर्म तदेष आवृति आवरणं यस्याः सा ।
 १८ तस्याः पुनः किंविशिष्टायाः ? मूरिनरास्त्रिमाजः । कोऽर्थः
 रात्रेरन्धकारमेव दैत्यसत्कं कृष्णचर्मवृतिः, तारासमूहा मनुष्या-
 स्त्रीनि, अतः कारणादीश्वरतनोरुपमानं, रात्रिरिति भावः ॥ ३ ॥

न्यास्यन्निशा तस्करपुंश्चलीनां,

२१ नैप्रेषु लोकाक्षिमहांसि हृत्वा ।

सूरे गते दुःसहमण्डलाग्रे,
तमसिनां हि फलिता कदाशा ॥ ७ ॥

न्यास० निशा रात्रिलोकाक्षिमहासि लोकस्य लोचनसत्क-३
तेजांसि हत्वा तत्स्वरपुंश्चलीनां चौरसैरिणीनां नेत्रेषु न्यास्यत्
न्यस्यति स । क सति ? दुःसहमण्डलाग्रे दुःसहं मण्डलस्याग्रं
मण्डाग्रं खड्गो वा यस्य तस्मिन् सूरे सूर्ये सुभटे वा गते ३
सति । तमसिनां अन्यकारचारिणां पापिनां वा । हि इति
खेदे । कदाशा फलिता ॥ ७ ॥

कालीयमालीय गिरेर्गुहासु,
भास्वद्वयेनाहि निशा वदस्ते ।
भूयद्वखेलाखिलवस्तु काली-
चकार कालेन विना क शक्तिः ॥ ५ ॥ १२

काली० इयं निशा रात्रिः काली कृष्णा भास्वद्वयेन सूर्य-
भियाहि दिवसे गिरेर्गुहासु आलीय निलीय भूत्वा । भूयद्वखेला,
भुवि पृथ्व्या रचितक्रीडा सती अखिलवस्तु कालीचकार १५
कालेन विना क शक्तिः ॥ ५ ॥

कुमुद्वतीं चाकृत रोहिणीं च,
प्रिये निशां वीक्ष्य शितिं सितांशुः ।
श्रियं च तेजश्च तयोर्ददाना,
साऽघत्त साधु क्षणदेति नाम ॥ ६ ॥

सितांशुश्चन्द्रः शितिं कृष्णां निशां रात्रिं वीक्ष्य कुमुद्वतीं
कुमुदिनीं, रोहिणीं च द्वे प्रिये अकृत १ सा निशा तयोः २२

कुमुद्वतीरोहिण्योः, श्रियं, न अन्यत्, तेजो, ददाना सती
क्षणदा क्षणं उत्सवं ददातीति क्षणदा, पक्षे रात्रिरिति नाम

३ साधु युक्तमधत्त ॥ ६ ॥

हरिद्रयेयं यदभिन्ननामा,

बभूव गौर्येव निशा ततः प्राक् ।

५ संतापयन्ती तु सतीरनाथा-

स्तच्छापदग्धाऽजनि कालकाया ॥ ७ ॥

हरि० यत् यस्मात् कारणात् इयं निशा रात्रिः हरिद्रया सह

६ अभिन्ननामा सदृशनामा वर्तते, यतो “नाममालायां हरिद्रा
कांचनी पीता निशाख्यां वरवर्णिनी”, इत्यादि । तत् तस्मात्
कारणात् । प्राक् पूर्वं गौर्येव गौरवर्णा एव बभूव इति ज्ञायते ।

१२ तु पुनः । अनाथाः सतीः संतापयन्ती सती तच्छापदग्धा
कालकाया कृष्णदेहाऽजनि ॥ ७ ॥

किं योगिनीयं धृतनीलकन्या,

१५ तमस्विनी तारकशङ्खभूषा ।

वर्णव्यवस्थामवधूय सर्वा-

ममेदवादं जगतस्ततान ॥ ८ ॥

३८ किं० इयं तमस्विनी किं योगिनी वर्तते? किलक्षणा तम-
स्विनी ! धृतनीलकन्या । पुनः किलक्षणा तमस्विनी ! तारक-

शङ्खभूषा तारका एव संस्रसत्कामरणानि यस्याः सा तारक-
२१ शङ्खभूषा । या जगतो विश्वस्य सर्वा वर्णव्यवस्थां वर्णानां
ब्राह्मणादीनां श्वेतकृष्णादीनां वा व्यवस्थामवधूय अमेदवादं

१२ एकाकारत्वं विचारयामास ॥ ८ ॥

तितांसति श्वेत्यमिहेन्दुरस्या,
 जाया निशा दित्सति कालिमानम् ।
 अहो कलत्रं हृदयानुयायि,
 कलानिधीनामपि भाग्यलभ्यम् ॥ ९ ॥

३

तितां० इन्दुश्चन्द्र इह जगति श्वेत्यं घवलतां तितांसति
 विस्तारयितुमिच्छति । अस्य इन्दोर्जाया निशा कालिमानं ६
 कृष्णत्वं दित्सति दातुमिच्छति । अहो इति आश्चर्ये । हृदयानु-
 यायि मनोऽनुकूलं कलत्रं कलानिधीनामपि कलावतामपि भाग्य-
 लभ्यं स्यात्, यतः चन्द्रस्य कलावतोऽपि निशा प्रियास्ति ॥ ९ ॥ ६

दत्त्वा पतङ्गः प्रवसन्वसु स्वं,
 तमो निरोद्धुं भुवि यान्यपुङ्ख ।

तैर्दीपभृत्यैर्निजनाथनाम-

१२

विडम्बिनो हन्त हताः पतङ्गाः ॥ १० ॥

दत्त्वा० पतङ्गः सूर्यः प्रवसन् प्रवासं गच्छन् सन्, स्वं वसु
 द्रव्यं तेजो वा दत्त्वा तमो निरोद्धुं अन्धकारं स्फोटयितुं यान- १५,
 दीपभृत्यान् भुवि पृथिव्यां नियुक्तं व्यापारितथान्, तैर्दीप-
 भृत्यैः, हन्त इति वितर्के । निजनाथनामविडम्बिनः पतंगा
 हताः, पतङ्गशब्देन सूर्यः शूलभाश्चेति शब्दच्छलम् ॥ १० ॥ १६

यत्कोकयुग्मस्य वियोगबहि-

र्जज्वाल मित्रेऽस्तमिते निशादौ ।

सोद्योतखद्योतकुलस्फुलिंगं,

तद्धूमराजिः किमिदं तमिस्रम् ॥ ११ ॥

२२

यत्को० यत्कोकयुग्मस्य चक्रवाकमिथुनस्य निशादौ मित्रे सूर्ये
सुहृदि वा अस्तमिते सति वियोगवद्विर्ज्ज्वाल । इदं तमिस्रं
३ अन्धकारम् । किं न घूमराजि वर्तते ? । किलक्षणं तमिस्रम् ?
सोह्योतखद्योतकुलस्फुलिंगं, सोह्योतं यत् खद्योतकुलं तदेव
स्फुलिंगा यत्र तत् ॥ ११ ॥

६ अवेत्य पाटचरपांसुलानां,
तमोबलादुर्ललितानि तानि ।

प्रभां दिशीन्द्रस्य तमोऽपनोदा-

९ मदीदृशत् खोदयचिह्नमिन्दुः ॥ १२ ॥

अवे० इन्दुश्चन्द्रः इन्द्रस्य दिशि प्रभां अदीदृशत् दर्शितवान् ।

किंविशिष्टां प्रभाम् ? तमोऽपनोदां तमो अन्धकारं अपनोदयति
१२ स्फोटयतीति तमोऽपनोदाम् ? पुनः किंविशिष्टाम् ? खोदयचि-
ह्नम् । आविष्टलिङ्गमेतत् । किं कृत्वा ? पाटचरपांसुलानां पाट-
चराणां तस्कराणां पांसुलानां असतीनां तमोबलात् तानि
१५ यत्कुलमशक्यानि दुर्ललितानि दुश्चेष्टितानि अवेत्य ज्ञात्वा ॥ १२ ॥

धामेदमौत्पातिकमानलं, वे-

त्युहं वितन्वत्यसतीसमूहे ।

१० उदीतमेवैक्षत चन्द्रविम्बं,

५ पूर्वावुधेः कोकनदग्नि लोकः ॥ १३ ॥

धामे० लोकः पूर्वावुधेः पूर्वसमुद्राच्चन्द्रविम्बं उदीतमेव ऐक्षत

२१ आलुलोके । किंविशिष्टं चन्द्रम् ? कोकनदग्नि कोकनदं रक्तोत्पलं
तद्वत् त्रीः शोभा यस्य तत् । क सति ? असतीसमूहे इति
२१ उहं विचारं वितन्वति कुर्वति सति । इतीति किम् ? इदं

औत्पातिकं उत्पातकारि वा अथवा आनलं अनलोऽग्निस्तत्-
संबन्धि धाम तेजो वर्तते ॥ १३ ॥

सुधानिधानं मृगपत्रलेखं,

शुभ्रांशुकुम्भं शिरसा दधाना ।

कौमुभवस्त्रायितचान्द्ररागा,

प्राची जगन्मंगलदा तदाभूत् ॥ १४ ॥

सुधा० प्राची पूर्वदिग् तदा तस्मिन्नवसरे जगन्मङ्गलदा जगतो
मङ्गलदायिनी अभूत् । किं कुर्वाणा ! शुभ्रांशुकुम्भं शुभ्रांशुः
चन्द्रः तमेव कुम्भं कलशं शिरसा दधाना, शुभ्रांशुशब्देन
रौप्यं तस्य कलशं दधाना । पुनः किंविशिष्टा ? कौमुभवस्त्रा-
यितचान्द्ररागा, कौमुभवस्त्रवदाचरितः, चन्द्रसंबन्धी रागो यस्याः
सा कौमुभवस्त्रायितचान्द्ररागा, किलक्षणं शुभ्रांशुकुम्भम् ! सुधा-
निधानं अमृतपूर्णम् । पुनः किंविशिष्टम् ? मृगपत्रलेखं मृग
एव पत्रलेखा यस्मिन् तं मृगपत्रलेखम् ॥ १४ ॥

साराविणं राजकरोपनीत-

पीयूषपानैर्विहितं चकोरैः ।

भास्वद्विरोकापगमाप्तशोकाः,

कोकाः क्षतक्षारमिवान्वभूवन् ॥ १५ ॥

सारा० चकोरैर्विहितं कृतं साराविणं कोलाहलं, कोकाश्च-
क्रदाकाः क्षतक्षारमिवान्वभूवन् क्षते ग्रणे क्षारक्षेपमिवानु-
भवन्ति स्म । किंविशिष्टैः चकोरैः ? राजकरोपनीतरीयूषपानैः
शवा चन्द्रो नृपो वा तस्य करेण हस्तेन किरणैर्वा उपनीतं २२

पीयूषपानं अमृतपानं येषाम् । राजकरोपनीतपीयूषपानैः । किं-
लक्षणाः कोकाः ? भास्वद्विरोकापगमाप्तशोकाः भास्वतः सूर्यस्य
३ विरोकानां किरणानां अपगमे विनाशे आप्तः प्राप्तः शोको यैः
ते भास्वद्विरोकापगमाप्तशोकाः ॥ १५ ॥

तमस्तु राज्ञा स्वमयूखदण्डै-

६ विखंड्यमानेष्वदयं तमोऽयात् ।

तमेव मेजे शरणं शरण्यं

लक्ष्माभिधां किं तदलंभि लोकैः ॥ १६ ॥

९ राज्ञा चन्द्रेण नृपेण वा स्वमयूखदण्डैरात्मीयकिरणरूप-
दण्डैस्तमःस्तु अन्धकारेषु अदयं निर्दयं यथा भवति तथा
विखंड्यमानेषु सस्तु यत्तमस्तमेव चन्द्रं शरणं मेजे, किं-

१२ विशिष्टं चन्द्रम् ? शरण्यं शरणहेतुम् । लोकैस्तमो अन्धकारं
लक्ष्माभिधाम् लांछनाभिधानं किं न अलंभि न प्रापितं अपि
तु प्रापितमेव ॥ १६ ॥

१५ अत्रेद्विजादुद्भवति स न श्री-
तातात्पयोधेर्विधुरित्यवैमि ।

यज्ञातमात्रप्रतिधिष्यमेपो-

१८ ऽक्षिपत्करं श्रीलवलाभलोमात् ॥ १७ ॥

अत्रे० एके चन्द्रं अत्रिनेत्रजं वदन्ति । केचिच्चतुर्दशरत्नमध्ये
समुद्राज्जातं वदन्ति, परं अहं इति अवैमि इति जानामि ।
इतीति किम् ? विधुश्चन्द्रः अत्रेद्विजात् अत्रिनाम्नो ब्राह्मणात्
२२ उद्भवति स उत्पन्नः । श्रीतातात् पयोधेर्लक्ष्मीपितुः समुद्रात्

नोत्पन्नः । हेतुमाह । यत् यस्मात् कारणात् एष विषुश्चन्द्रो जात-
मात्रः सन् श्रीलवणमत्रोमात् श्रीर्लक्ष्मीः शोभा वा तस्या लवो
लेद्यस्तल्लामलोमात् प्रतिविष्यं प्रतिनक्षत्रं प्रतिगृहं वा करं हस्तं च
अक्षिपत् । चन्द्रोदये नक्षत्राणि निस्तेजांसि जातानीति भावः ।
ब्राह्मणा अपि प्रतिगृहं याच्यां कुर्वन्ति, तेन कारणेन मिश्रा-
चरकुलोत्पन्नश्चन्द्र इति ज्ञायते ॥ १७ ॥

अलोपि सूर्योऽपि मयाऽऽपतन्त्या-

प्यहं महोऽवग्रहमिद्रहाणाम् ।

मय्येव जन्मोत्तमपूरुषाणां,

का योगिमोगिष्वपरा मदिष्टा ॥ १८ ॥

न स्त्री ततः कापि मया समाना,

मानास्पदं या वत सा पुरोऽस्तु ।

इतीव सल्लक्ष्मलिपीर्दुपत्र-

सुचैः समुत्तमयति स रात्रिः ॥ १९ ॥

अलो० रात्रिः सल्लक्ष्मलिपि सत् विद्यमानं लक्ष्म लालित-
मेव लिपिर्यत्र तत् सल्लक्ष्मलिपि, इन्दुपत्रं इन्दुश्चन्द्रश्चमेव पत्रं
उच्चैरुच्चैस्तरं समुत्तमयति स, वादिनो हि उच्चैः पत्रावलम्बं
उत्तमयन्ति, उक्तं च “उद्धृत्य बाहू परिरारटीमि यस्यास्ति शक्तिः
स च वावदीतु ॥ मयि स्थिते वादिनि वादिसिंहे नैवाक्षरं वेचि
महेश्वरोऽपि” इति पत्रावलम्बो वादिनां ज्ञेयः, उत्प्रेक्ष्यते—
इतीव, इतीति किं मया आपतन्त्या आगच्छन्त्या सूर्योऽपि
सूर्यः सुमतो वा अलोपि लुप्तः, अहं ग्रहाणां महोऽवग्रह-
मिद्र, महस्तेजस्रस्यावग्रहो विषं तद्विनशीति महोऽवग्रहमिद्र

वर्त्ते, उत्तमपुरुषाणां तीर्थकृच्चक्रवर्तिबलदेववासुदेवाद्युत्तम-
 पुरुषाणां जन्म मय्येव मयि सत्यामेव वर्त्तते, योगिभोगिषु का
 ३ अपरा अन्या मदिष्टा मत्सकाशात् इष्टा अमीष्टा । कोऽर्थः ?
 योगिनो हि रात्रावेव प्रायो ध्यानस्तिमितलोचना योगनिद्रा-
 मायन्ताः स्युः । भोगिनोऽपि शब्दरूपरसगन्धस्पर्श एतत्
 ६ पञ्चप्रकारविषयसुखमनुभवन्ति । रात्राविति भावः, तत् तस्मात्
 कारणात् कापि स्त्री मया समाना न वर्त्तते, या स्त्री मानास्पदं
 अहंकारस्थानं अस्ति, सा वत इति वितर्के पुरोऽस्तु अग्रे
 ९ भवतु ॥ १८-१९ ॥ युग्मम् ॥

अदान्मदान्ध्यं तमसामसाध्यं,
 क्षिपाक्षिपादं प्रतिवैरिणां या ।

१२ तां विंदुरिन्दुर्दयितां चकार,
 सारं कलत्रं क्व कलंकिनो वा ॥ २० ॥

अदा०' या क्षिपा रात्रिः तमसां अन्धकाराणां असाध्यं
 १५ मदान्ध्यं अदात् ददौ । किंविशिष्टानां तमसाम् ? क्षिपा रात्रिर्दं
 कलत्रं यस्य तं क्षिपादं प्रति चन्द्रं प्रति; पक्षे अक्षिणी लोचने
 पादौ च द्वन्द्वे अक्षिपादं, तत्प्रति वैरिणाम् । इन्दुश्चन्द्रो विंदुर्वि-
 १८ द्धानपि तां दयिता पत्नीं चकार । वा अथवा कलंकिनः सारं
 कलत्रं क्व वर्त्तते ॥ २० ॥

विधोरुदीतस्य कौरनायि,
 २१ दिनायितं यत्प्रसृतैस्त्रियामा ।

युवाक्षिमृङ्गैस्तदरामि रामा-
 २१ तरंगिणीसेरमृषाम्बुजेषु ॥ २१ ॥

विधो० त्रियामा रात्रिरुदीतस्योदितस्य विधोश्चन्द्रस्य कैरः
किरणैः प्रसृतैः सद्भिर्दिनायितं दिवसवदाचरितं अनायि
अप्रापि । तत् युवाक्षिमृद्नैः यूनां तरुणानां अक्षिमृद्नैर्लोचनरूप-३
अमरैः रामातरंगिणीसेरमुष्मान्बुजेषु स्त्रीरूपनदीसत्त्वविकस्वर-
मुखकमलेषु अरामि रम्यते स ॥ २१ ॥

लोके सितांशोर्गमिते मयूखै-

दुग्धान्धिकेलीकुतुकानि देवः ।

इयेष स स्वापसुखं मरोज-

साम्यं सिसत्यापयिषुः किमक्ष्णोः ॥ २२ ॥ ९

लोके० स देवः श्रीयुगादीशः स्वापसुखं निन्द्रासौख्यं
इयेष इच्छति सा । किंलक्षणो भगवान् ! अक्ष्णोर्लोचनयोः
सरोजसाम्यं कमलसादृश्यम् । किं किमु सिसत्यापयिषुः सत्या- १२
पयिवुमिच्छुः । स सति ! लोके सितांशोश्चन्द्रस्य मयूखैः
किरणैर्दुग्धान्धिकेलीकुतुकानि क्षीरसमुद्रपक्वकोडाकौतुकानि
गमिते प्रापिते सति । यथा देवो नारायणः क्षीरसमुद्रे १५
क्षेते ॥ २२ ॥

तदैव देवैः कृतमग्र्यवर्णं,

समं वधूभ्यां मणिहर्म्यमीशः ।

ततोऽगुरुद्वन्द्वि विवेश शास्त्रं,

मतिस्मृतिभ्यामिव तत्त्वकामः ॥ २३ ॥

तदै० ततस्ततोऽनन्तरं ईशः श्रीकृष्णमो वधूभ्यां सुमंगला-२१
सुनन्दाभ्यां समं मणिहर्म्यं मणिसत्कावासं विवेश प्रविष्टः ।
किंलक्षणं मणिहर्म्यम् ? तदैव देवैः कृतम् ? पुनः किंलक्षणं हर्म्यम् ?
अग्र्यवर्णं प्रधानवर्णम् । पुनः किंलक्षणम् ? अगुरुद्वयि अगुरुणा २४

उद्गन्धितं परिमलबहुलम् । क इव ? तत्त्वकाम इव । यथा
 तत्त्वकामस्तत्त्वमिच्छुर्मतिस्मृतिभ्यां सह शास्त्रं प्रविशति,
 ३ किंलक्षणं शास्त्रम् ? प्रधानवर्णं प्रशस्याक्षरं गुरुद्वन्वि गुरुणा
 उद्गन्धि उत्प्रावत्येन गन्धि गन्धेन परिमलेन युक्तम् । गुरुं
 विना शास्त्रस्य परिमलो न स्यात् ॥ २३ ॥

६ विवाहदीक्षाविधिविद्वधूभ्यां,
 कृत्वा सखीभ्यामिव नर्मकेलीः ।
 निद्रां प्रियीकृत्य स तत्र तल्पे,
 ९ शिष्ये सुखं शेष इवासुरारिः ॥ २४ ॥

विवा० स भगवान् तत्र तस्मिन् भणिहर्म्ये भणिमयावासे
 तल्पे पश्यंके निद्रां प्रियीकृत्य निद्रामेव प्रियां अमीष्टां
 ३३ कलत्रं वा कृत्वा सुखं शिष्ये सुप्तः । क इव ? असुरारिरिव
 यथा असुरारिः श्रीनारायणः शेषे सुखं स्वपिति । किंविशिष्टो
 भगवान् ? विवाहदीक्षाविधिवित् विवाहसत्कदीक्षाया आचारं
 १५ वेत्तीति विवाहदीक्षाविधिवत् । किं कृत्वा शिष्ये ? सखीभ्या-
 मिव वधूभ्यां सुमंगलासुनंदाभ्यां नर्मकेलीः, क्रीडाकौतुकानि
 कृत्वा ॥ २४ ॥

१८ त्रिरात्रमेवं भगवानतीत्या-
 निरुद्धपित्रानुपरुद्धचिचः ।
 ततस्तृतीयेऽपि पुमर्थसारे,
 प्रावर्ततावक्रमतिः क्रमज्ञः ॥ २५ ॥

२२ त्रिरा० स भगवान् एवं अमुना प्रकारेण त्रिरात्रं रात्रित्रयं

अतीत्य तत्तत्ततो अनंतरं तृतीयेऽपि पुमर्थसारे पुरुषार्थरहस्ये
कामास्ये प्रावर्तत, किंश्चणो भगवान्? अनिरुद्धपित्रा कामेन
अनुपरुद्धं अनासक्तं चित्तं यस्य स अनि० । पुनः किंविशिष्टोऽ
भगवान्? अवक्रमतिरकृटिल्लुब्धिः । पुनः किंवि० म० ?
क्रमज्ञः धर्मार्थकामादीनां क्रमं जानातीति क्रमज्ञः ॥ २५ ॥

मोर्गार्हकर्म भुववेद्यमन्य-

६

जन्मार्जितं स्वं स विमुर्विबुध्य ।

मुक्त्येककामोऽप्युचितोपचारै-

रभुक्तं तान्म्यां विषयानसक्तः ॥ २६ ॥

२

मोर्गा० स विमुः अन्यजन्मार्जितं प्राग्जन्मन्युपार्जितं स्वं
मोर्गार्हं कर्म आत्मीयमोगफलकर्म भुववेद्यं अवश्यमोक्तव्यं
विबुध्य ज्ञात्वा, मुक्त्येककामोऽपि मुक्तौ एकामिलंपोऽपि सन्, १२
उचितोपचारैः शीतग्रीष्मवर्षर्तुयोग्योपहारैरसक्तो नासक्तः सन्
तान्म्यां सुमंगलानुनन्दाभ्यां समं विषयानभुक्तः ॥ २६ ॥

न तस्य दासीकृतवासवोऽपि,

१५

मनो मनोयोनिरियेष जेतुम् ।

विगृह्यते स्वस्य परस्य मत्वा,

ये स्याम तानाश्रयते वयश्रीः ॥ २७ ॥

१८

न० मनोयोनिः कन्दर्पः, दासीकृतवासवोऽपि सन् दासीकृताः
वासवा इन्द्रा येन स दासीकृतवासवोऽपि, तस्य भगवतः मनो
जेतुं न इयेष न बांछितवान् । ये पुरुषाः स्वस्य आत्मीयस्य २१
परस्य अन्यस्य स्याम वलं मत्वा ज्ञात्वा विगृह्यते विग्रहं कुर्वति,
जयश्रीर्जैत्रलक्ष्मीस्त्वानाश्रयते ॥ २७ ॥

२३

श्रोतांसि पञ्चापि न पुष्पचाप-
चापल्यमातन्वत तस्य नेतुः ।

३ स्वदेहगेहांशनिवासिनां यो,
न शासकः सोऽस्तु कथं त्रिलोक्याः ॥ २८ ॥

श्रोता० तस्य नेतुः स्वामिनः पञ्चापि श्रोतांसि इन्द्रियाणि
४ पुष्पचापचापल्यं कन्दर्पसत्कचपलत्वं न अतन्वन् नाकुर्वन् ।
यः स्वदेहगेहांशनिवासिनां स्वीयदेहरूपगृहकोणवासिनां न
शासको न शिक्षकः, स त्रिलोक्याः शासकः कथमस्तु ॥ २८ ॥

५ या योपिदेनं प्रति दृष्टिभल्ली
शिक्षेप बाधाकरकामबुद्ध्या ।

तामप्यवैक्षिष्ट दृशा स साम्य-

१२ स्पृशैव शक्तौ सहना हि सन्तः ॥ २९ ॥

या० या योपित् स्त्री एनं भगवन्तं प्रति बाधाकरकाम-
बुद्ध्या दृष्टिभल्लीशिक्षेप । बाधाकरकामबुद्धयेति, कामस्तस्या
१५ बाधाकरोऽस्ति, भगवन्तं दृष्ट्वा तथा चिंतितं, एष एव कामस्त-
तोऽहमपि एनं हन्मीति बुद्ध्या दृष्टिभल्लीशिक्षेप इति भावः ।
स भगवान् तामपि स्त्रियं साम्यस्पृशैव दृशा रागरहितदृशा
१८ अवैक्षिष्ट व्यलोकयत् । हि निश्चितं सन्तो विद्वांसः शक्तौ सत्यां
सहना वर्तन्ते, 'ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्यय',
इति न्यायात् ॥ २९ ॥

नासौ विलासोर्मिभिरप्सरोभि-
२३ रक्षोभि नाद्याऽसरागताभिः ।

श्रोतःपतेर्यो मनसोऽपि शोषे,

प्रभूयते तस्य किमत्र चित्रम् ॥ ३० ॥

नासौ० असौ भगवान् नाश्चावसरागताभिरप्सरोभिर्देवाङ्ग-३
नामिः पक्षे अप्रधानैः सरोमिर्विलासोर्मिभिः विलासरूपैः
उर्मिभिः कलोलैर्न अशोमि न क्षोमितः, 'विलासो नेत्रजो ज्ञेयः' ।
यो भगवान् श्रोतःपतेः, श्रोतसां इन्द्रियाणां पतिः श्रोतःपतिः, ६
तस्य श्रोतःपतेः मनसोऽपि समुद्रस्य वा शोषे प्रभूयते समयो
भवति, तस्य भगवतोऽत्र अप्सरोभिरक्षोभणे किं चित्रं
किमाश्चर्यम् ॥ ३० ॥ ६

जगे न गेयेष्वपि नाकसद्भिः,

सरस्य माराधिकृता पुरोऽस्य ।

शान्तं सतां वर्धयितुं विरोधं,

लोला कथं सौमनसी विलोला ॥ ३१ ॥

जगे० नाकसद्भिर्देवैरस्य भगवतः पुरोऽग्रे गेयेष्वपि गीतेष्वपि
सरस्य कंदर्पस्य साराधिकृता बलाधिकृत्वं न जगे न गीयते १५
स । सौमनसी सुमनसा देवानां सतां वा इयं सौमनसी । लोला
जिह्वा । सतां साधूनां धातं उपशान्तं विरोधं वर्धयितुं कथं
निलोला चञ्चला स्यात्, अपि तु नैव ॥ ३१ ॥ १८

अवारि वैरामिविवर्धनोऽपि

तं नारदो झीप्सुरनन्यजौजः ।

जीवन्नसौ जीवगणान्नियोध्य,

मां भूरिशस्तोपयितेति बुद्ध्या ॥ ३२ ॥ २२

अवा० नारदो वैरामिविवर्धनोऽपि वैररूपाग्नेर्विवर्धनशी-
 लोऽपि तं भगवन्तं अनन्यजौजः अनन्यस्य कामस्य ओजो
 ३ बलं शीप्सुर्ज्ञापयितुमिच्छुः सन् इति बुद्ध्या अवारि वारितवान् ।
 इतीति किम् ? असौ कन्दर्पो जीवन् सन् जीवगणान् जीवसमूहान्
 नियोध्य संग्रामे पातयित्वा मां भूरिशो धनिकवारान् तोषयिता
 ४ हर्षं प्रापयिष्यति । अत्र नारदवर्णनकं विधर्मत्वात् भाविनिभूत-
 वदुपचार इति न्यायाद्वा ॥ ३२ ॥

आद्यापि या तस्य सुमंगलेति,

९ हेतिः स्मरस्यास्खलिता रराज ।

रंभाप्यरं भारहिता यदग्रे,

रूपं स्तेरप्यरतिं तनोति ॥ ३३ ॥

११ आद्या० तस्य भगवतः आद्या प्रथमा प्रिया सुमङ्गला इति
 रराज शोमिता । किलक्षणा सुमङ्गला ? स्मरस्य कन्दर्पस्यास्खलिता
 हेतिः प्रहरणम् । रंभापि अरं अत्यर्थं यदग्रे यस्याः सुमङ्गलाया
 १५ अग्रे भारहिता प्रभारहिता जाता, यदग्रे स्तेरपि कामभार्याया
 अपि रूपं अरतिं असमार्धिं तनोति करोति ॥ ३३ ॥

यज्ज्वालमालायुजि काञ्चनेना-

१८ हुतिः स्वतन्वा विहिता हुताशे ।

तत्तेन तुष्टेन यदङ्गवर्ण-

सवर्णतादायि मनाकिमस्यै ॥ ३४ ॥

२१ यज्ज्वा० काञ्चनेन सुवर्णेन हुताशे वैश्वानरे यत् स्वतन्वा
 निजशरीरेण आहुतिर्विहिता । किलक्षणे हुताशे ? ज्वालामाला-
 २३ युजि ज्वालाश्रेणियुक्ते, तत् तस्मात् कारणात् तेन हुताशेन नु

तुष्टेन मनाक् स्तोकतरा असौ काञ्चनाय यदङ्गवर्णता यस्याः
सुमङ्गलाया अङ्गवर्णेन सह सवर्णता सदृशताऽदायि दत्ता ॥ ३४ ॥

पद्मं न चन्द्रं प्रति सप्रसादं, ३

तस्योदितः सोऽपि ददाति सादम् ।

यस्या मुखं द्वात्रिंशत्तावत्सु,

श्रीमान् परस्फातिमहः क हन्त ॥ ३५ ॥ ६

पद्मं० पद्मं कमलं चन्द्रं प्रति सप्रसादं सुप्रसन्नं न वर्तते ।

सोऽपि चन्द्र उदितः सन् तस्य पद्मस्य सादं खेदं ददाति ।

यस्याः सुमङ्गलाया मुखं कर्तृपदं, तावपि द्वौ पद्मचन्द्रौ अलुप्त ९

क्षुम्पति स्म । हन्त इति वितर्के । श्रीमान् परस्फातिसहः क

वर्तते । श्रीलक्ष्मीः गोमा वा मुखे वसतीति श्रीमन्त्वम् ॥ ३५ ॥

पूर्वं रसं नीरमतां च पश्चा- १२

द्विवृण्वतो वृद्धिमतो जलैर्धैः ।

जगज्जने तृप्यति तद्विरेव-

स्थानेऽभवन्निष्फलजन्मतेक्षोः ॥ ३६ ॥ १५

पूर्वं० इक्षोरिक्षुयष्टेर्निःफलजन्मता स्थाने युक्तं अभवत्,

किं कुर्वत इक्षोः ? पूर्वं प्रथमं रसं पश्चात्नीरसतां विवृण्वतः

प्रकटयतः । पुनः किं कुर्वतः ? जलैर्धैः पानीयसमूहेर्जड- १८

समूहेर्वा वृद्धिमतो वृद्धियुक्तस्य । क सति ? तद्विरेव तस्याः

सुमङ्गलाया वाण्या एव जगज्जनैर्विषलोके तृप्यति सति तृप्तिं

प्राप्नुवति सतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ २१

यया स्वशीलेन ससौरमाङ्ग्या,

श्रीखण्डमन्तर्गडुतामनायि । २३

देवार्चने स्वं विनियोज्य जात-

पुण्यं पुनर्भोगिभिराप योगम् ॥ ३७ ॥

३ यया० यया सुमङ्गलया श्रीस्त्रण्डं अन्तर्गडुतां निरर्थकतां
अनायि गृहीतम् ? किंलक्षणया सुमङ्गलया ? स्वशीलेन ससौर-
भाङ्गया परिमलसहितशरीरया शीलपरिमलवासितदेहेन; चन्दन-
६ मधरीकृतमित्यर्थः । पुनः किम् ? देवार्चने स्वं आत्मानं
विनियोज्य व्यापार्थं जातपुण्यं सत् श्रीस्त्रण्डं भोगिभिः सर्वैः
भोगिभिः पुरुषैर्वा योगं आप ॥ ३७ ॥

९ गरेण गौरीशगलो मृगेण,
गौरद्युतिर्नीलिकयाम्बु गाङ्गम् ।
मलेन वासः कलुषत्वमेति,

शीलं तु तस्या न कथंचनापि ॥ ३८ ॥

गरे० गौरीशगल ईश्वरकंठो गरेण विषेण कलुषत्वं एति
गच्छति, गौरद्युतिश्चन्द्रो मृगेण, गाङ्गं अंबु गङ्गापानीयं
१५ नीलिकया सेवालेन, वासो वस्त्रं मलेन, तु पुनः, तस्याः
सुमङ्गलायाः शीलं कथंचनापि कथमपि कलुषत्वं नैति, ईश्वर-
चन्द्रादिभ्यो निर्मलं शीलमित्यर्थः ॥ ३८ ॥

१८ उदारवेदिन्युरुमानमिचौ,
सद्धारशोमाकरणोत्तरङ्गे ।
उवास वासौकसि वर्ष्मणा या,
शुणैस्तु तैस्तैर्हृदि विश्वमर्तुः ॥ ३९ ॥

२२ उदा० सुमङ्गला वर्ष्मणा शरीरेण वासौकसि शरीरेण

भवने उवास वसति स । तु पुनः, तैस्तैः सुरूपा सुभगा सुवेपा
 सुरतप्रवीणा सुनेत्रा सुरम्या विमागिनी विचक्षणा प्रियभाषिणी
 प्रसन्नमुखी प्रभृति नायिकानां गुणैर्विश्वभर्तुः श्रीऋषभदेवस्य हृदि १
 उवास । किंलक्षणे वासौकसि निश्चभर्तुर्वा हृदि ? उदारवेदिनि
 उदारा वेदयो वरंडिका यत्र तत् उदारवेदि तस्मिन् उदार-
 वेदिनि, पक्षे उत्कृष्टज्ञानिनि । पुनः किंलक्षणे वासौकसि ? उरु- ६
 मानभित्तौ उरुमाना गुरुप्रमाणा भित्तयो यत्र तत्र उरुमानभित्तौ,
 पक्षे उर्वा मानस्य गर्वस्य भित्तिः क्षयो यस्मात् तस्मिन् उरुमान-
 भित्तौ । अत्र भाषितपुंस्कं पुंस्त्वेति पुंलिङ्गत्वेऽनुरागमानाऽभूत् । ९
 पुनः किं ? सद्धारशोभाकरणोत्तरंगे सत् द्वारस्य शोभाकरण
 उत्तरंगो यत्र तस्मिन् सद्धार० । पक्षे सत्ता वारस्य समूहस्य
 तत्प्रशस्य वा शोभायाः करणे करणेन वा उत्तरंगे उत्क- १२
 लोले ॥ ३९ ॥

घनागमप्रीणितसत्कदम्बा,

सारस्वतं सा रसमुद्गिरंती ।

१५

रजोव्रजं मञ्जुलतोपनीत,-

च्छाया मती प्रावृषमन्वकार्पीत् ॥ ४० ॥

घना० सा देवी सुमंगला प्रावृषं श्रावणमाद्रपदजातं १८
 वर्षाक्रतुमन्वकार्पीत् अनुचकार । किंविशिष्टा सुमङ्गला ? किं-
 विशिष्टं प्रावृषं वा ? घनागमप्रीणितसत्कदम्बा अर्थवशाद्वि-
 भक्तिपरिणामः, घनागमप्रीणितसत्कदम्बा धनैरागमैः शास्त्रैः २१
 प्रीणिता सत्ता कदम्बाः समूहा यया सा घनागम० । पक्षे
 घनानां मेधानां आगमेन प्रीणिताः सन्तः प्रधानाः कदम्बाः २३

कदंबवृक्षा यया, तां घनागम० । पुनः किं कुर्वती ? सारस्वतं
 रसं उद्गिरन्ती प्रकटयन्ती सरस्वत्या वाण्या संबन्धितं पक्षे
 ३ नद्या वा रसं उद्गिरन्ती प्रकटयन्ती । पुनः किम् ? रजोव्रजं
 पापव्रजं रेणुव्रजं वा प्रती क्षयं नयन्ती । किलक्षणा सुमंगला ?
 मंजुलतोपनीतच्छाया मंजुलता मनोज्ञत्वं तया उपनीता
 ६ दौकिता च्छाया कान्तिर्यस्याः सा, पक्षे मंजवो मनोज्ञा
 लतावल्लयस्ताभिरुपनीता च्छाया यस्याः सा मंजुलतोपनी-
 तच्छाया ॥ ४० ॥

९ सेरास्यपद्मा स्फुटवृत्तशालि-
 क्षेत्रा नदद्वंसकचारुचर्या ।
 याऽपास्तपंका विललास पुष्प-

१२ प्रकाशकाशा शरदंगिनीव ॥ ४१ ॥

सेरा० सा सुमंगला अङ्गिनी मूर्तिमती शरदिव अश्वयुक्
 कार्तिकसत्कऋतुवद्विललास । किलक्षणा सुमंगला शरद् वा ?
 १५ सेरास्यपद्मा सेरं विकस्तरं आस्यपद्मं सुखकमलं यस्याः, पक्षे
 सेरकमला । पुनः किंविशिष्टा ? स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा स्फुटं
 प्रकटं औदार्यधैर्यगंभीर्यमाधुर्यादिवृत्तेन चरित्रेण शालि-
 १८ शोभमानं क्षेत्रं शरीरं यस्याः सा स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा; पक्षे
 स्फुटानि प्रकटानि वृत्तानि निष्पन्नानि शालिक्षेत्राणि यत्र सा
 स्फुटवृत्तशालिक्षेत्रा । पुनः किं० ? नदद्वंसकचारुचर्या नदद्वां
 २१ शब्दायमानाभ्यां हंसकाभ्यां चारुर्मनोज्ञा चर्या गमनं यस्याः,
 पक्षे नदतां हंसकानां चारुचर्या यत्र । पुनः किं० ? अपास्तपंका
 २३ निराकृतपाप पक्षे शोषितकर्दमा । पुनः किं० ? पुष्पप्रकाशकाशा

पुण्यप्रकाशिका आशा यस्याः सा; पक्षे पुण्याः पवित्राः प्रकाशा
प्रकटाः काशा यस्यां सा ॥ ४१ ॥

सत्पावकार्चिःप्रणिधानदत्ता-

३

दरा कलाकेलिवलं दधाना ।

धियं विशालक्षणदा हिमर्तोः,

शिष्याय सत्यागतशीतलास्या ॥ ४२ ॥

६

सत्पा० सा सुमंगला हिमर्तोः मार्गशीर्षपौषसंबन्धिनीं
धियं शिष्याय । किलक्षणा सुमंगलाः हिमर्तुश्चात्राप्यर्थवशाद्वि-
भक्तिपरिणामः, सत्पावकार्चिःप्रणिधानदत्तादरा सत् प्रधानं
पावकं पावित्र्यकारकं अर्चिस्तेजः परब्रह्मरूपं तत्र प्रणिधानं
ध्यानं येषान्ते सत्पावकार्चिप्रणिधानास्तेभ्यो दत्त आदरो यया
सा० । पक्षे सत् प्रधानं पावकस्य अग्नेः अर्चिस्तेजस्तत् प्रणिधाने
दत्तादरा । पुनः किं० ? कलाकेलिवलं दधाना कलासु
केलिवलं क्रीडावलं दधाना, पक्षे कलाकेलेः कन्दर्पस्य चलं दधा-
तीति कला० । 'कामं निकामं सेवेत शीतकाले' इति वचनात्, १५
पुनः किं० ? विशालक्षणदा विशालं विस्तीर्णं क्षणं उत्सवं
ददातीति, पक्षे विशाला क्षणदा रात्रिर्यस्यां सा । पुनः किं० ?
सत्यागतशीतलास्या त्यजनं त्यागः, सः त्यागेन वर्धते इति १८
सत्याग एवंविधस्तकारो यत्र । एतावता रहितः शीतलः शब्दः
शील इति स्यात्, तस्मिन् शीले आत्मा निवेशो यस्याः सा
सत्यागतशीतलास्या शीले निश्चला इत्यर्थः, पक्षे सत्येन
आगतस्य शीतलस्य आस्य(स्याः) यस्यां सा ॥ ४२ ॥

सत्रं विपत्रं रचयन्त्यदत्रा-
गमं क्रमोपस्थितमारुतौघा ।

३ सा श्रीदकाष्टामिनमानयन्ती,
गोष्ठ्यां विजिग्ये शिशिरर्तुकीर्तिम् ॥ ४३ ॥

सत्रं० सा सुमङ्गला शिशिरर्तुकीर्ति माघफाल्गुनयोः
६ कीर्तिं विजिग्ये जितवती । किं कुर्वती सुमंगला ? हिमर्तुः सत्रं
विपत्रं रचयन्ती, सत्रं सत्रागारं विपत्रं विपत्रायकं विपदो रक्षकं,
पक्षे सत्रं वनं पत्ररहितम् । किंलक्षणं सत्रवनं च ? अदभ्रागमं
७ अदभ्रो बहुः आगमो जनानामागमनं यत्र तं ? पक्षे अगमा
वृक्षा बहुवृक्षमित्यर्थः । पुनः किंल० सुमंगला ? क्रमोपस्थित-
मारुतौघा क्रमयोद्धरणयोरुपस्थितो मारुतौघो मरुतां देवानां
१२ सत्क ओघः समूहो यस्याः, पक्षे क्रमेण उपस्थितो मारुतौघः
पवनसमूहो यत्र सा० । पुनः किं कुर्वती सुमंगला ? इतं
स्वामिनं गोष्ठ्यां श्रीदानां लक्ष्मीदायकानां काष्ठां कोटिं
१५ आनयन्ती, गोष्ठ्यां सस्त्रीमध्ये वार्तायां स्वामिनं लक्ष्मीदाय-
कत्वेन श्लाघयन्तीति भावः । पक्षे, इतं सूर्यं श्रीदत्तं धनदत्त
काष्ठां उत्तरदिशं आनयन्ती ॥ ४३ ॥

१८ उल्लासयन्ती सुमनःसमूहं,
तेने सदालिप्रियतामुपेता ।
वसन्तलक्ष्मीरिव दक्षिणाहि-

२१ कान्ते रुचिं सत्परपुष्टयोषा ॥ ४४ ॥

उल्ला०, दक्षिणा अनुकूल सुमंगला हि निश्चितं कान्ते
२३ श्रीऋषभदेवे, भर्त्तरि वसन्तलक्ष्मीरिव चैत्रवैशाखसत्कक्रतुरिव

रुचिं अभिलाषं तेने विस्तारयामास । वसन्तलक्ष्मी दक्षिणस्या
दिशः अहिकान्ते पवने रुचिं विस्तारयति । किं कुर्वती सुमंगला
वसन्तलक्ष्मीश्च ? सुमनसः समूहं सुमनसामुत्तमानां पुष्पाणां च ३
समूहं उल्लासयन्ती । पुनः किं० सुमंगला ? सद्गलिप्रियता-
मुपेता सदा सर्वदा आलयः सस्यः, पक्षे अल्लयो अमरास्तत्र
प्रियत्वं गता । पुनः किं० ? सत्परपुष्टघोषा सत्सु साधुषु परः ६
प्रकृष्टः पुष्टो घोषः प्रसिद्धिरूपो यस्याः, पक्षे सत् विद्यमानः
परपुष्टानां कौकिल्यानां घोषो यस्यां सा० ॥ ४४ ॥

संयोज्य दोषोच्छ्रयमल्पतायां,

शुचिप्रमां प्रत्यहमेधयन्ती ।

तारं तपः श्रीरिव सातिपट्टी,

लाढ्याधिकत्वं जगतो न सेहे ॥ ४५ ॥

सयो० सा सुमंगला तारं अत्यर्थं तपःश्रीं श्रीम्बलक्ष्मी
ज्येष्ठापादसत्कक्रतुरिव जगतो विश्वस्य लाढ्याधिकत्वं मूर्खत्वं
जलाधिकत्वं वा न सेहे । किं कुर्वती ? दोषोच्छ्रयं दोषाणां १५
दूषणानां पक्षे दोषा रात्रिस्तस्या उच्छ्रयं विस्तारं अल्पतायां
संयोज्य, प्रत्यहं निरंतरं शुचिप्रमां शुचिं निर्मलां प्रमां, पक्षे
शुचेः सूर्यस्य प्रमां राधयन्ती वर्धयन्ती । पुनः किंलक्षणा १८
सुमंगला ? अतिपट्टी विदुषी, पक्षे अतिशयेन पट्टी तीव्रा ॥ ४५ ॥

परांतरिघोदकनिष्कलंका,

नाम्ना सुनंदा नयनिष्कलंका ।

तसै गुणश्रेणिभिरद्वितीया,

प्रमोदपूरं व्यतरद् द्वितीया ॥ ४६ ॥

१ परां० तस्मै भगवते श्री ऋषभदेवाय परा अन्या सुनन्दा-
नाम्ना द्वितीया कलत्रं प्रमोदपूरं व्यतरत् ददौ, किलक्षणा
३ सुनन्दा ? अन्तरिक्षोदकनिःकलंकाकाशोदकवन्निर्मला । पुनः किं-
ल० ? नयनिष्कलंका न्याय एव निष्कं सुवर्णं तस्य लंकापुरी
सुवर्णं हि लंकायां प्रचुरम्, पुनः किं० ? गुणश्रेणिभिर्विनय-
९ विवेकविचारशीलप्रभृतिगुणसमूहैरद्वितीया मनोज्ञा ॥ ४६ ॥

तयोः सपत्न्योरपि यत्प्रसन्न-

हृदोर्मदोद्रेकविविक्तमत्योः ।

९ अभूद्भगिन्योरिव सौहृदं स,

सुखामिलाभप्रभवः प्रभावः ॥ ४७ ॥

तयोः० तयोः सुमंगलासुनन्दयोः सपत्न्योरपि सत्योर्मगि-
१२ न्योरिव यत् सौहृदं प्रेम अभूत् । किंविशिष्टयोस्तयोः ? प्रसन्न-
हृदोः । पुनः किंवि० ? मदोद्रेकविविक्तमत्योः, जातिलभ-
कुलैश्वर्यवलरूपतपःश्रुतिः, एषोऽष्टप्रकारो भवः तस्योद्रेकेण
१५ आधिक्येन विविक्तमत्योः रहितबुद्धयोः सुखामिलाभप्रभवो
भव्यमर्तुप्राप्तेरुत्तमप्रभावो ज्ञेयाः ॥ ४७ ॥

आत्मोचिता मालिमनाप्तवत्यौ,

त्रिलोकमर्तुर्हृदयंगमे ते ।

१८

सुरालयस्वामिनि वदरुच्या,

शच्यापि सरुया समलज्जिपाताम् ॥ ४८ ॥

आत्मो० ते त्रिलोकमर्तुर्हृदयंगमे श्रीयुगादिजिनकलत्रे
२२ सुमंगलासुनन्दे शच्यापि इन्द्राण्यापि सरुया समलज्जिपातां

लज्जिते, किं कुर्वेत्यौ ? आत्मोचितां आलं सखीं अनाप्तवत्यौ ।
अप्राप्तेः । किंलक्षणया शच्याः ? सुरालयस्वामिनिबद्धरुच्या,
सुरालयो देवलोको मदिरागृहं वा तस्य स्वामिनिबद्धरुच्या ३
बद्धाऽमिलापया ॥ ४८ ॥

तयोरहंपूर्विकया निदेशं,

विधित्समानासु गताभिमानम् ।

स्वर्गगतास्वप्यमरांगनासु,

ययौ न जातु प्रशमं विवादः ॥ ४९ ॥

सयो० तयोः सुमंगलासुनन्दयोर्निदेशमादेशमहंपूर्विकया ९
अहमहमिकया अमरांगनासु देवांगनासु गताभिमानं निरहंकारं
यथा भवति तथा विधित्समानासु कर्तुमिच्छन्तीषु स्वर्गगता-
स्तपि जातु कदाचिदपि विवादः प्रशमं उपशान्तिं न १२
ययौ ॥ ४९ ॥

उपाचरद् द्वे अपि तुल्यबुद्ध्या,

प्रभुः प्रमाणास्ततमःसमूहः ।

उद्यावचां न स्वरुचिं तनोति,

मास्त्रान्नीलीनालिषु पद्मिनीषु ॥ ५० ॥

उपा० प्रभुः श्रीकृष्णमस्त्रे द्वे अपि कलत्रे तुल्यबुद्ध्या १०
सदृशभावेन उपाचरत्, आसेविष्ट । किंलक्षणः प्रभुः ?
प्रमाणास्ततमःसमूहः प्रमया निराकृताधिकारपटलः । मास्त्रान्
सूर्यः नीलीनालिषु पद्मिनीषु नीलीना अल्यो अमरा अल्यः
सूर्यो वा यत्र तामु एवंविधामु पद्मिनीषु कमलिनीषु स्त्रीषु २१

वा, उच्चावचां विपमां स्वरुचिं आत्मीयप्रमां स्वाभिलाषां वा, किं
तनोति अपि, नैव ॥ ५० ॥

६ ऋतूचितं पंचसु गोचरेषु,
यदा यदाशंसि जिनेन वस्तु ।
तदिंगिताकृतविदोपनिन्ये,
७ तदैव दूरादपि वासवेन ॥ ५१ ॥

ऋतू० जिनेन श्रीऋषभेण पञ्चसु गोचरेषु विषयेषु यदा
यस्मिन्नवसरे यत् ऋतूचितं षड्ऋतुयोग्यं वस्तु आशंसि
९ वाञ्छितं वासवेन इन्द्रेण तद्वस्तु दूरादपि उपनिन्ये दौकितम् ।
किंलक्षणेन वासवेन ? तदिंगिताकृतविदा । तस्य भगवतः इङ्गितं
चेष्टितं आकृतं अभिप्रायं च वेत्तीति इंगिताकृतवित् तेन,
११ तदिंगिताकृतविदा ॥ ५१ ॥

कदापि नायं विजिहीर्षुमन्त-
वर्णं विबुध्येव समं वधूभ्याम् ।
१५ पत्रैश्च पुष्पैश्च तरुनशेषा-
न्विभूषयामास ऋतुर्वसन्तः ॥ ५२ ॥

कदा० ऋतुर्वसन्तः पत्रैश्च पुनः पुष्पैरशेषान् तरुन
१८ समस्तवृक्षान् विभूषयामास अलंकृतवान् । किं कृत्वा ?
उत्प्रेक्षते—नायं श्रीऋषभदेवं कदापि अन्तर्वर्णं वनस्यान्तर्मध्ये
वधूभ्यां सुमंगलासुनन्दाभ्यां समं विजिहीर्षुं क्रीडाकर्तुमि-
च्छुर्विबुध्येव ज्ञात्वेव अन्तर्वर्णमित्यत्र 'निष्प्राप्येऽन्त' रित्यादि-
२१ सूत्रेण (सि० २।३।६६) नस्य णत्वं ज्ञेयम् ॥ ५२ ॥

शैत्यं सरस्यां मृदुतां लतायां,
सौरभ्यमब्जे ललनैः प्रकाश्य ।

आनन्दयन्निघदिगुद्भवोऽपि,
देवं समेतत्रिगुणः समीरः ॥ ५३ ॥

शैत्य० निघदिगुद्भवोऽपि निघा दिग् दक्षिणा तस्या उद्भव-
तीति निघदिगुद्भवः, समीरो वायुदेवं श्रीऋषभदेवं आनन्दयत् । १
किंलक्षणः समीरः ? समेतत्रिगुणः मिलितास्त्रयो गुणा यस्य सः ।
हीनकुलोत्पन्नोऽपि गुणैर्मान्यः स्यात् । वायोत्पन्नो गुणाः शीतो
मन्दः सुरभिश्च । ललनैः प्रकाश्य च इति त्रिष्वपि स्थानेषु १
संबध्यते । किं कृत्वा ? सरस्यां सरोवरे ललनैः खेलनैः शैत्यं
शीतलत्वं प्रकाश्य प्रादुःकृत्य, लतायां वल्ल्यां ललनैर्मृदुतां
सकोमलत्वम्, अब्जे कमले ललनैः खेलनैः सौरभ्यं १२
परिमलबहुलत्वम् ॥ ५३ ॥

वल्ली विलोला मधुपानुपङ्गे,
वितन्वती सत्तरुणाश्रितास्य ।

पुरा परागस्थितितः प्ररुद्धा,
पुपोष योपित्सुचलत्वबुद्धिम् ॥ ५४ ॥

वल्ली० वल्ली, अस्य मगवतः श्रीऋषभदेवस्य योपित्सु स्त्रीपु १०
चलत्वबुद्धिं पुपोष । किंलक्षणा वल्ली ? विलोला चंचला । पुनः किं
कुर्वती ? मधुपानुपङ्गं वितन्वती, मधुषा अमरा मधुषा वा तेषां
संसर्गं कुर्वती । पुनः किं० ? सत्तरुणाश्रिता प्रशस्यवृद्धेणाश्रिता,
अथवा सत्तरुणं प्रशस्ययुवानं आश्रिता । पुनः किंल० पुरा २२

पूर्वं परागस्थितितः प्ररूढाम्, परागः किञ्चलकं परं प्रकृष्टं
 आगः अपराधो वा तस्य स्थितेः प्ररूढां उद्धताम् । अर्थव-
 ३ शाद्विमक्तिपरिणामः ॥ ५४ ॥

निविश्य गुल्मानि महालतानां,
 विश्रम्य पत्रार्धिमिलारुहाणाम् ।

६ मंक्त्वा सदारः सरसां जलानि,
 कृतार्थयामास कृती वने सः ॥ ५५ ॥

निवि० स कृती विद्वान् भगवान् सदारः सकलत्रः सन्
 ९ वनमध्ये महालतानां महावल्लीनां गुल्मानि निविश्य उपविश्य
 कृतार्थयामास । एतत् क्रियापदं सर्वत्र संबध्यते । इलारुहाणां
 वृक्षाणां पत्रार्धं पत्रसंपदं विश्रम्य । सरसां सरोवराणां जलानि
 १२ मंक्त्वा स्नात्वा ॥ ५५ ॥

विमोर्न्यतायंत विवाहकाले,
 यत्पल्लवैस्तोरणमंगलानि ।

१५ चूतस्य तस्याविकलां फलार्धि-
 मपप्रयत्साधु ततस्तपर्तुः ॥ ५६ ॥

विमो० यत् पल्लवैर्यस्य चूतस्य पल्लवैर्विभोर्विवाहकाले
 १८ तोरणमङ्गलानि व्यतायन्त व्यस्तार्यन्त, ततस्ततोऽनन्तरं तपर्तु-
 स्तस्य चूतस्य अविकलां संपूर्णां फलार्धिं साधु युक्तं अपप्रयत्
 विस्तारयति सः ॥ ५६ ॥

दोषोन्नतिर्नाऽस्य तमोमयीष्टा,
 दृष्टेति तामेष शनैः पिपेप ।

पुपोष चाहस्तदमुख्यपूजा-

पर्यायदानादुदितद्युतीति ॥ ५७ ॥

दोषो० एष ग्रीष्मर्तुरस्य भगवत्समोमयी अन्धकारमयी ३
पापमयी वा दोषोन्नतिर्दूषणानामुन्नतिः, रात्रेरुन्नतिर्वा दृष्टा सती
न दृष्टा इति कारणात् तां दोषोन्नतिं शनैर्मदं मन्दमपि पिपेष
पिष्टवान् । च पुनः । अहर्दिनम्, इति कारणात् पुपोष । ६
इतीति किम् ! तत् अहः अमुष्य भगवतः पूजापर्यायदानात्
पूजावसरदानतः उदितद्युतिः उदितप्रकाशं वर्तते ॥ ५७ ॥

उदग्रसौधाम्निलीनमल्ली-

९

वल्लीसुमश्रेणिसुगन्धिशय्यः ।

श्रीखण्डलेपावृतचन्द्रपाद-

स्पर्शः कृशा ग्रीष्मनिशाः स मेने ॥ ५८ ॥ १२

उद० स भगवान् ग्रीष्मनिशा उष्णकालसत्का रात्रीः
कृशा मेने । किंलक्षणो भगवान् ? उदग्रसौधाम्निलीनमल्ली-
वल्लीसुमश्रेणिसुगन्धिशय्यः उदग्र उच्चैस्तरे सौधाम्ने निलीना १५
स्यापिता मल्लीवल्लीनां विचकिललतानां सुमश्रेणिभिः सुगन्धि-
शय्या यस्य स उदग्रसौधाम् ० ॥ पुनः किं० ? श्रीखण्डलेपावृत-
चन्द्रपादस्पर्शः, श्रीखण्डस्य लेपेन आवृतः अन्तरितः चन्द्रस्य १६
पादानां किरणानां पक्षे चरणानां स्पर्शो यस्य सः श्रीखण्ड-
लेपावृतचन्द्रपादः ॥ ५८ ॥

पुष्पर्यमीशध्वजतैकसध

ककुभतः किं जलभृजलौघैः ।

उदीततृण्यामवर्णी समन्ता-

द्वितन्वती प्रावृडथ प्रवृत्ता ॥ ५९ ॥

- ३ पुष्ट्य० अथातन्तरं प्रावृट् वर्षाऋतुः प्रवृत्ता । किं कुर्वती ?
जलमृज्जलौघैर्मेषसत्कजलसमूहैः समन्तात् सर्वतः उदीततृण्यां
उद्गततृणसमूहां अवर्णी पृथ्वीं वितन्वती विस्तारयन्ती । किमर्थं ?
६ किमिति संशये, ईशध्वजतैकसन्नककुब्जतः पुष्ट्यर्थम् । ईशस्य
स्वामिनो ध्वजताया एकं सन्न स्थानं यः ककुब्जान् वृषमस्तस्य
पुष्ट्यर्थम् ॥ ५९ ॥

- ९ या वारिधारा जलदेन मुक्ताः,
सान्द्राः शिरस्यस्य बहिर्विहारे ।
असंस्तरंस्तार हरिहस्तकुम्भ-

- १२ नीराभिपेकं शिशुतानुभूतम् ॥ ६० ॥

- या० जलदेन मेघेन अस्य भगवतः शिरसि शीर्षे या
वारिधाराः, सान्द्रा निविडा बहिर्विहारे मुक्ताः, ता वारिधाराः
१५ शिशुतानुभूतं बाल्येन जन्माभिपेकावसरे अनुभूतं हरिहस्त-
कुम्भनीराभिपेकं असंस्तरन् स्मारयन्ति सा ॥ ६० ॥

असौ बहिर्वर्हिक्कुलेन हृष्टं,
मृदंगवद्गर्जति वारिवाहे ।

- १८

निमालयन्नाद्यमदान्मुदा तां,
दृशं घनाद्वैरपि दुर्लभा या ॥ ६१ ॥

- असौ० असौ भगवान् बहिर्मृदंगवत् वारिवाहे मेघे गर्जति
१९ सति यत् बहिर्कुलेन मयूरसमूहेन हृष्टं रनितं नाद्यं मुदा हर्षेण

निमालयन् सन् तां दृशं अदात् या दृग् घनाद्वैरपि
श्रीमद्विरपि दुर्लभा स्यात् ॥ ६१ ॥

लोकोपकाराय स लोकनाथः, १

कृत्वा क्षमामृद्भवसिन्धुरोधम् ।

तदा, तदभ्यासवशाद्विधत्ते-

द्यापि क्षमामृद्भवसिन्धुरोधम् ॥ ६२ ॥ ६

लोको० स लोकनाथः तदा तस्मिन्नवसरे लोकोपकाराय
क्षमामृद्भवसिन्धुरोधं क्षमामृद्भवानां पर्वतोत्पन्नानां सिन्धूनां
नदीनां रोधं बन्धं कृत्वा तदभ्यासवशात् अद्यापि क्षमामृद्भव-
सिन्धुरोधं क्षमामृतां साधूनां भवसिन्धोः संसारसमुद्रस्य रोधं
विधत्ते ॥ ६२ ॥ ७

प्रसादयन्त्यांघ्रि पयोजपुञ्जं, १२

प्रबोधयन्त्या विधुमिद्वयन्त्या ।

अस्याभिपेक्षार्चनवक्त्रदास्या,-

धिकारतोऽसौ शरदोपतस्ये ॥ ६३ ॥ १५

प्रसा० असौ भगवान् शरदोपतस्ये आश्रितः । किं कुरुत्या
शरदाः ? अंघ्रि प्रसादयन्त्या अंघ्रि पानीयं प्रसन्नं कुर्वत्या । पुनः
किं कुरुत्या ? पयोजपुञ्जं प्रबोधयन्त्या कमलसमूहं विकासयन्त्या ।
पुनः किं कुरुत्या ? विधुं चन्द्रं इद्वयन्त्या समृद्धं कुर्वत्या ।
कलात् ? अस्य भगवतोऽभिपेक्षार्चनवक्त्रदास्याधिकारतः,
अभिपेक्षः स्नात्र अर्चनं पूजनं वक्त्रस्य मुखस्य दास्ये तेषु अंघ्रि-
प्रमुत्तानां अधिकारात् ॥ ६३ ॥ १६

पङ्कैर्धनोपाधिमिराकुले प्राक्,
लोके तिरोभावमुपागतो यः ।

३ अहो स हंसः सहसा प्रकाशी-
वभूव माखन्महसा विपङ्के ॥ ६४ ॥

पङ्कैः० यो हंसः प्राक् पूर्वं लोके तिरोभावं अदृश्यत्वं
६ उपागतः । किलक्षणे लोके : धनोपाधिभिर्मेघहेतुकैर्बहुकारणैर्वा
पङ्कैः कर्दमैर्वापैर्वा आकुले । अहो इति आश्चर्यं, स हंसः पक्षी
आत्मा वा, माखन्महसा सूर्यतेजसा दीप्तज्ञानेन वा, विपङ्के
९ सति सहसा प्रकाशीवभूव ॥ ६४ ॥

कैरैः श्रमच्छेदकैरैः शरीर-
सेवां मणीकुट्टिमशायिनोऽस्य ।

११ विधुर्विविक्ते विदधन् प्रसाद-
पूर्वामपूर्वां श्रियमाप युक्तम् ॥ ६५ ॥

कैरैः० विधुश्चन्द्रः अस्य भगवतो मणिकुट्टिमशायिनः
१५ सतः विवक्ते विजने श्रमच्छेदकैरैः किरणैः हस्तैर्वा शरीरसेवां
विदधन् (कुर्वन्) प्रसादपूर्वा अपूर्वा श्रियं युक्तं आप प्राप,
श्रीः चन्द्रे वसतीति प्रसिद्धिः ॥ ६५ ॥

१८ मनाग् मुखश्रीः परमेश्वरस्य,
जिह्वीर्षिता यैः शरदा मदाढ्यैः ।

विधाय मन्तोः फलमन्तमेषु,
पद्मेषु मेजे प्रशस्ततुरेनम् ॥ ६६ ॥ :

२२ मना० यैः पद्मैः शरदा मदाढ्यैर्मन्दपरवशैः सद्भिः परमेश्वरस्य

मनाक् स्तोकतरं मुग्धश्री जिहीर्षिता हर्तुं वाञ्छिता । एषु पद्मेषु
अन्तं विनाशं मन्तोरपराधस्य फलं विधाय कृत्वा प्रशस्तुः
हेमन्तर्तुः, एनं भगवंतं भेजे- । शरदि पद्मानि सश्रीकानि हेमन्ते १
च ददन्त इति भावः ॥ ६६ ॥ .

भृशं महेलायुगलेन खेला-

रसं रहस्तस्य विलोकमाना ।

पौपी पुषोपालसतां गतौ यां,

निशा न साद्यापि निवर्ततेऽस्याः ॥ ६७ ॥

भृशं० पौपी निशा पौषमाससंबन्धिनी रात्रिर्गतौ गमने यां ९
अलसतां आलस्यं पुषोप, सा अलसता अस्या निशाया अद्यापि
न निवर्तते । किं कुर्वाणा ! भृशं अत्यर्थं तस्य भगवतो महेला-
युगलेन रह एकान्ते खेलारसं क्रीडारसं विलोकमाना ॥ ६७ ॥ १२

नक्तं जगत्कंपयतो हसन्ती,

या शीतदैत्यस्य बलं विमेद ।

नेतुः पुरःस्थोचितमाप्तचक्रा,

सा कृष्णवर्त्माश्रयतां विमर्तु ॥ ६८ ॥

नक्तं० या, हसन्ती शकटिका, पक्षे हास्यं कुर्वती, नक्तं
रात्रौ, जगत्कंपयतः शैत्यदैत्यस्य बलं विमेद, सा हसन्ती आप्त- १०
चक्रा सती नेतुः स्वामिनः पुरःस्था, उचितं युक्तं, कृष्णवर्त्मा-
श्रयतां कृष्णवर्त्मनोऽग्रेः पक्षे कृष्णस्य कर्म मार्गः तस्याश्रयतां ११
विमर्तु । कृष्णश्चक्रधरः दैत्यमेवा च भवतीति भावः ॥ ६८ ॥ १३

अथ प्रमाहासकरीं विमोच्य,
दुर्दक्षिणाशां शिशिरर्तुरंशुम् ।

३ अचीकरद्दीप्तिकरं प्रणन्तु-
मिवोत्तरासंगमसंगमेनं ॥ ६९ ॥

अथ० अथानन्तरं शिशिरर्तुः अंशुं सूर्यं असंगं सङ्गरहितं
६ एनं भगवन्तं प्रणन्तुमिव नमस्कर्तुमिव उत्तरासंगं अचीकरत्
अकारयत् । किंवि० : अंशुदीप्तिकरं दीप्तौ दीप्ता वा करौ
हस्तौ किरणाः वा यस्य स तम् किं कृत्वा : प्रभाया हानि-
९ कारिणी दुर्दक्षिणाशां दुष्टदक्षिणदिशं दुर्दक्षिणाया आशं
अमिलापं वा विमोच्य ॥ ६९ ॥

प्रमौ प्रसुप्ते निशि शीतवश्यं,

यदभ्यु कभ्युच्छवि बन्धमाप ।

तज्जाग्रतादिष्ट इवाहि तेन,

मानुः स्वभावं स्वकरैर्निनाय ॥ ७० ॥

१५ प्रमौ० कभ्युच्छवि शंस्रसदृशं निर्मलं यदंबु जलं, निशि रात्रौ
प्रमौ प्रसुप्ते सति शीतवश्यं सन् बन्धं आप, मानुः सूर्यस्तज्जलं
अहि देवमिव स्वकरैरात्मीयहस्तैः किरणैर्वा स्वभावं निनाय,
१८ उत्प्रेक्षते—तेन भगवता जाग्रता सता आदिष्ट इव ॥ ७० ॥

शीतेन सीदत्तुमुमासु युष्मा-

स्वर्चास्य देवस्य भदेकनिष्ठा ।

इति स्फुटत्पुष्परदा तदानीं,

श्रेष्ठा लताः कुन्दलता जहास ॥ ७१ ॥

२१ शीते० कुन्दलता कुन्दनाम्नी लता यत्नी तदानीं तस्मिन्

शिशिरर्तौ शेषा लता इति अमुना प्रकारेण जहास । किंलक्षणा
कुंदलता ! स्फुटत्पुष्परदा स्फुटन्ति विकसन्ति पुष्पाण्येव रदा
दन्ता यस्याः सा स्फुट० । इतीति किम् ? युष्मासु शीतेन ३
सीदत्कुसुमासु सतीषु अस्य देवस्य अर्चा पूजा मदेकनिष्ठा
वर्तते मय्येव एका निष्ठा यस्याः सा मदेकनिष्ठा ॥ ७१ ॥

तत्तादृगाहारविहारवासो-

निवासनिर्नाशितशीतमीतिः ।

शरीरसौख्येन स शैशिरीणां,

निशां न सेहे विपुलत्ववादम् ॥ ७२ ॥

तत्ता० स भगवान् शैशिरीणां शिशिरसंबन्धिनीनां निशां
रात्रीणां शरीरसौख्येन विपुलत्ववादं विस्तीर्णवादं न सेहे,
किंलक्षणो भगवान् ? तत्तादृगाहारविहारवासोनिवासनिर्वा- १३
सितशीतमीतिः, ते तादृशाः शीतव्यथोपशमनहेतुमृता-
आहारा विहाराविचरणानि वासासि वस्त्राणि निवासा गृहाणि
तैर्निनाशिता शीतमीतिर्येन स । उक्तं च, १५
“तप्तं जलं तापनतैलतूष्णीतांबूलतूलीवसनं तरुण्यः ।

तः (!) प्रतापः, कथितं पयोऽपि शरीरिणां शीतमये सुखाय” ७२

इति ऋतुचितखेलनकैर्न कैः

हृतहृदयरतोऽस्य यथारुचि ।

सुकृतधूरसमुत्थघृतिप्रभा

परिचिता अरुचन्नखिला दिनाः ॥ ७३ ॥ २१

इति० अस्य भगवतो यथारुचि स्वेच्छया चरतः सतः

अखिलाः समस्ता दिनाः अरुचन् अदीप्यन्त । किंविशिष्टा २३

दिनाः । सुकृतसूरसमुत्थघृतिप्रभापरिचिताः, सुकृतं पुण्यमेव सूरः
 सूर्यः ततः समुत्था समुत्पन्ना घृतिः समाधिरेव प्रभा कान्तिः
 ३ तथा परिचिताः सेविताः । किंविशिष्टस्य भगवतः । इति
 ऋतूचितखेलनकैः न कैः हृतहृदः, इति पूर्वोक्तप्रकारैः पद्-
 ऋतुयोग्यक्रीडनैः,

६ “वर्षासु लवणममृतं शरदि जलं गोपयश्च हेमन्ते ।

शिशिरे चामलकरसो घृतं वसन्ते गुडश्चान्ते” ॥ १ ॥

इत्यादिभिश्च कैः कैर्न हृतहृदः, अपि तु सर्वैरपि हृतहृदः ॥ ७३ ॥

७ कौमारकेलिकलनाभिरमुष्य पूर्व-

लक्षाः पङ्केलवतां नयतः सुखामिः ।

आद्या प्रिया गरममेणदृशाममीष्टं,

१२ मर्तुः प्रसादमविनश्वरमाससाद ॥ ७४ ॥

कौमा० अमुष्य भगवतः आद्या प्रिया सुमंगला गरमं
 गर्म आससाद प्राप्ता, ‘गर्मस्तु गरमो अणो’ इति पाठः । किं-

१५ लक्षणं गरमं । एणदृशा स्त्रीणा अमीष्टम् । पुनः किलक्षणम् ।

मर्तुः श्रीऋषभदेवस्य अविनश्वरं प्रसादम् । किंकुर्वतो भगवतः ।

कौमारकेलिकलनाभिः पद्पूर्वलक्षा एकलवता ‘पद्त्रि-

१८ शत्रिमेपरेको लव’ उच्यते, तद्भावं नयतः । किंविशिष्टाभिः

कौमारकेलिकलनाभिः । सुखाभिः सुखरेतुभिः ॥ ७४ ॥

इति धीमंजल्यच्छे कविचक्रवर्तिधीजवन्नेखरसूरिविरचितधीमेन-

२० कुमारसेमवस्य तच्छिष्यधीचर्मन्नेखरसूरिविरचितायां टीकया

धीमानिजयगुन्दरसूरिसेमितायां पद्य-

२१ चर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः सर्गः ॥

अथ प्रथमनाथस्य, प्रिया तस्य सुमंगला ।

अध्युवास निजं वासमवनं यामिनीमुखे ॥ १ ॥ ६

अथ० अथानन्तरं तस्य प्रथमनाथस्य श्रीयुगादिदेवस्य प्रिया सुमंगला यामिनीमुखे रात्रिमुखे निजं आत्मीयं वासमवनं आवासं अध्युवास उषिता ॥ १ ॥ ६

यत्र ज्वलत्प्रदीपाणां, प्रभाप्राग्मारमापितम् ।

धृत्वा धूमशिखेत्यारुण्यांतरं दूरेऽगमत्तमः ॥ २ ॥

यत्र० यत्र यस्मिन् वासे तमोऽन्धकारं दूरेऽगमत् । किं० कृत्वा ! धूमशिखा इति आह्वयान्तरं नामान्तरं धृत्वा । किलक्षणं तमः ! ज्वलत्प्रदीपाणां प्रभाप्राग्मारेण भापितं प्रभासमूहेन प्रासितम् ॥ २ ॥ १६

यत्र नीलामलोच्छोचामुक्तामुक्ताफलस्रजः ।

चञ्चुर्नमस्तलाधारतारकालक्षकक्षया ॥ ३ ॥

यत्र० यत्रवासे मुक्ताफलस्रजो नमस्तलाधारतारकाल-१५
लक्षणां कक्षया सादृश्येन चञ्चुः शोभिताः । किलक्षणा मुक्ता-
फलस्रजः ! नीलामलोच्छोचामुक्ता नीलेषु कृष्णवर्णेषु अमलेषु
उल्लोचेषु आमुक्ता वद्धाः ॥ ३ ॥ १६

सौवर्ण्यः पुत्रिका यत्र, रत्नस्तम्भेषु रेजिरे ।

अध्येतुमागता लीलां, देव्या देवांगना इव ॥ ४ ॥

सौव० यत्र वासे रत्नस्तम्भेषु सौवर्ण्यः पुत्रिकाः सौवर्णमय्यः २१

पुत्रिका रेजिरे शोभिताः । उत्प्रेक्ष्यते—देव्याः सुमंगलाया
लीलां अध्येतुं पठितुं आगता देवांगना इव ॥ ४ ॥

३ दह्यमानाः काकतुण्डा, यत्र धूमैर्विसृत्वैः ।
स्वपंक्तिं वर्णगन्धाम्यां, निन्युर्दावन्तराण्यपि ॥ ५ ॥

दह्य० यत्रावासे काकतुण्डाः कृष्णागरवो दह्यमानाः
१ उद्ग्राह्यमानाः संतः विसृत्वैः प्रसरणशीलैर्धूमैर्दावन्तराण्यपि
वर्णगन्धाम्यां वर्णेन गन्धेन च स्वपंक्तिं निन्युर्गृहीतवन्तः ॥ ५ ॥

उत्पित्सव इवोत्पक्षा, यत्र कृत्रिमपत्रिणः ।

५ आरेभिरे लोभयितुं, बालाभिश्चारुचूणिभिः ॥ ६ ॥

उत्पि० यत्रावासे कृत्रिमपक्षिणः बालाभिर्बालिकाभिश्चारु-
चूणिभिर्मनोज्ञमक्षयैः लोभयितुमारेभिरे । उत्प्रेक्ष्यते—उत्पक्षा
१३ ऊर्ध्वाकृतपक्षाः सन्तः उत्पित्सव इव उत्पतितुंकामा
इव ॥ ६ ॥

यन्मणिक्षोणिसंक्रान्तमिन्दुं कन्दुकशङ्कया ।

१५ आदित्सवो भग्ननखा, न बालाः कमजीहसन् ॥ ७ ॥

यन्म० बालाः कं पुरुषं न अजीहसन् न हासयन्ति स्म ! अपि
■ हासयन्ति सैव, किलक्षणा बालाः ! यन्मणिक्षोणिसंक्रान्तं
१८ इन्दुं यस्यावासस्य रत्नपृथ्वीप्रतिबिम्बितं इन्दुं चन्द्रं कन्दु-
कशङ्कया आदित्सवो ग्रहीतुमिच्छवः, पुनः किलक्षणाः !
भग्ननखाः ॥ ७ ॥

व्यालंविमालमास्तीर्णवृमुमालि ममन्ततः ।

११ यददृश्यत पुष्पास्रशखागारधिया जनैः ॥ ८ ॥

व्यालं० जनैलोकैर्यत् गृहं पुष्पास्तस्य कामस्य शस्त्रागारधिया
आयुषशालयुद्धया अदृश्यत । किंलक्षणं गृहम् ? व्यालंविमालं
लंबमानस्तक् । पुनः किंलक्षणम् ? समंततः सर्वतः आस्तीर्ण- ३
कुसुमालि प्रसरितपुष्पश्रेणि ॥ ८ ॥

कौतुकी स्त्रीजनो यत्र, पुरःस्फाटिकमितिषु ।

स्पष्टमाचष्ट पृष्ठस्यचेष्टितान्यनुविम्बनैः ॥ ९ ॥ ६

कौतु० यत्रावासे कौतुकी जनः पुरःस्फाटिकमितिषु अग्रे
स्फाटिकमणिसत्कमितिमध्ये अनुविम्बनैः प्रतिविम्बनैः पृष्ठस्य-
चेष्टितानि स्फुटं प्रकटं आचष्ट कथितवान् ॥ ९ ॥ ९

लतागुल्मोत्थितो यत्राहरज्जालाध्वनागतः ।

मुक्ताधिया मरुचौरः, स्वेदविन्दून् मृगीदृशाम् ॥ १० ॥

लता० यत्र वासे लतागुल्मोत्थितो बलिसत्कगुल्मसमुत्पन्नो १२
मरुचौरः, मृगीदृशां स्त्रीणां स्वेदविन्दून् मुक्ताधियाऽहरत्
हृतवान् । किंलक्षणो मरुचौरः ? जालाध्वनागतः जालमार्गेण
प्रविष्टः ॥ १० ॥ १५

वीक्ष्य यत्परितोऽध्यक्षं, वनं सर्वर्तुकं जनः ।

श्रद्धेयमागमोक्त्यैवाभिननन्द न नन्दनम् ॥ ११ ॥

वीक्ष्य० जनो लोको यत्परितो यस्यावासस्य समंततः १८
सर्वर्तुकं सर्वैरुत्तुषु साधारणं अध्यक्षं प्रत्यक्षं वनं वीक्ष्य नन्दनं
नन्दनारूपं वनं न अभिननन्द न प्रत्यक्षं । किंविशिष्टं
नन्दनम् ? आगमोक्त्यैव श्रद्धेयं नतु प्रत्यक्षम् ॥ ११ ॥ २१

श्वेतोत्तरच्छदं तत्र, दोलातल्पमुपेयुषी ।

हंसीं गङ्गातरंगाचरंगामभिवभूव सा ॥ १२ ॥

- ३ श्वेतो० सा सुमंगला तत्र तस्मिन् वासे श्वेतोत्तरच्छदं
श्वेतोत्तरपटयुक्तं, दोलातल्पं उपेयुषी दोलायमानशय्यां
प्राप्तवती सती हंसीं अभिवभूव परामवति स । किलक्षणां
४ हंसीम् ! गङ्गातरंगेषु गङ्गाकल्लोलेषु आचगृहीतरंगाम् ॥ १२ ॥

दक्षिणं तमुरीचक्रे, विवाहे भगवानिति ।

वामा वाममुपष्टभ्य, पाणिं तस्मिन्नशेत सा ॥ १३ ॥

- ५ दक्षि० सा वामा सुमंगला तस्मिन् शयनीये इति कारणात्
वामं पाणिं उपष्टभ्य अशेत स्वपिति स । इतीति किं ! विवाहे
भगवान् तं दक्षिणपाणिं हस्तं उरीचक्रे अङ्गीकृतवान् ॥ १३ ॥

- १२ . पूर्वमप्सरसामङ्के, स्थित्वा तत्पादपङ्कजे ।

पश्चादवाप्तां दिव्यतूलीमौलिवतंसताम् ॥ १४ ॥

पूर्व० पूर्वं प्रथमं अप्सरसां अङ्के देवाङ्गनानामुत्सङ्गे स्थित्वा

- १५ पश्चात् तत्पादपङ्कजे तस्याः सुमंगलायाश्चरणकमलौ दिव्यतूली-
मौलिवतंसतां हंसतूर्यामस्तके मुकुटत्वं अवाप्तां प्राप्ती ॥ १४ ॥

दीपाः सखेहपटवो, अभितस्तां परिचचिरे ।

- १६ ध्वान्तारातिमयं मेतुं, जाग्रतो यामिका इव ॥ १५ ॥

दीपाः० दीपा अभितः समन्ततः तां सुमंगल्यं परिचचिरे,

परिवृण्वन्ति स । किलक्षणा दीपाः ! सखेहपटवः खेहसहिताः

पटवश्च पटिष्ठाः । उत्प्रेक्ष्यते—ध्वान्तारातिमयं मेतुं अन्यकार-

- १७ शयुमयं छेतुं जाग्रतो यामिकाः, प्रादुरिका इव ॥ १५ ॥

विदुष्य सा परप्रेमालापपात्रीकृताः सखीः ।

निद्रां सुस्वार्थमेकान्तसखीं संगंतुमैहत ॥ १६ ॥

विदु० सा सुमंगला परप्रेमालापपात्रीकृताः, परा प्रेमा-
लापस्य प्रकृष्टा(या) रेहवार्ताया(तस्याः ?) पात्रीकृता एवंनिधाः
सखीः विदुष्य निद्रां संगंतुं निद्रासङ्गमं रेहत इच्छति स ।
किंलक्षणां निद्राम् ? सुस्वार्थं सुखकारिणीं, पुनः किंविशिष्टाम् ? ६,
एकान्तसखीम् ॥ १६ ॥

तस्याः सुपुप्सया जोषजुषोऽजायत शर्मणे ।

मोहो निद्रानिमित्तः स्यादोषोऽप्यवसरे गुणः ॥ १७ ॥ ९

तस्याः० सुमंगलायाः निद्रानिमित्तो मोहः शर्मणे सौख्याय
अजायत जातः, किंलक्षणायाः सुमंगलायाः सुपुप्सया सुख-
शयनवांछया, जोषजुषो गौनं सेविन्मा दोषोऽप्यवसरे गुणः १२
स्यात् ॥ १७ ॥

सोतांसि निवृत्तीभूय, नृपस्त्रेव नियोगिनः ।

निशि निर्वचिरे तस्याः, सख्यव्यापारसंवृतेः ॥ १८ ॥ १५

सोतां० तस्याः सुमंगलायाः सोतांसि इन्द्रियाणि सख्य-
व्यापारसंवृतेः निवृत्तीभूय निश्चलीभूय निर्वचिरे निवृत्तिं प्राप्नुः,
के इव ? नियोगिनो व्यापारेण इव, यथा नृपस्य राज्ञो नियो- १८
गिनः सख्यव्यापारसंवृतेर्निवृत्तिं समाधिं प्राप्नुयन्ति ॥ १८ ॥

तदा निद्रामुद्रितदग् भवने सा वनेऽब्जिनी ।

निद्राणकमला सख्योचितमाचरतुर्मिधः ॥ १९ ॥

तदा० तल्लिन्नवसरे सा सुमंगला भवने गृहे निद्रामुद्रित- २२

दृग् निद्रया संकुचितदृष्टिः, सती वने अञ्जिनी कमलिनी
निद्राणकमला संकुचितकमला द्वे अपि मिथः परस्परं
३ सख्योचितं मैत्रीसदृशं आचरतुः चरतुः ॥ १९ ॥

आसतामपरे मौनं, मेजुराभरणान्यपि ।

असंचरतया तस्या, निद्रामङ्गभयादिव ॥ २० ॥

४ आस० अपरे आसतां दूरे मन्तु तस्याः सुमंगलाया
आभरणान्यपि असंचरतया निःसञ्चलत्वेन मौनं मेजुः,
उत्प्रेक्ष्यते—सुमंगलाया निद्रामङ्गभयादिव ॥ २० ॥

५ निद्रानिभृतकाया साऽनायासान्नाकियोपिताम् ।

लोचनैर्लक्ष्यसर्वांगलावण्या समजायत ॥ २१ ॥

निद्रा० सुमंगला निद्रानिभृतकाया निद्रया निश्चलदेहा
६ सती नाकियोपितां देवांगनानां लोचनैर्लक्ष्य आस्ताद्य सर्वा-
ंगलावण्या समजायत ॥ २१ ॥

निर्वातस्तिमितं पद्ममिवाम्बुप्या मुखं सुखम् ।

७ न्यपीयताप्सरोनेत्रभृङ्गैर्लावण्यसन्मधु ॥ २२ ॥

निर्वा० अमुप्याः सुमंगलायाः लावण्यसन्मधु लावण्यमेव
सत् विद्यमानं मधु मकरन्दो यत्र एवंविधं मुखं यथा भवति
८ तथा अप्सरोनेत्रभृङ्गैर्देवांगनासत्कलोचनप्रमैरन्यपीयत पीतम्,
उत्प्रेक्ष्यते—निर्वातस्तिमितं वातरहितं निश्चलं पद्ममिव ॥ २२ ॥

आसनिद्रासुखा सौख्यदायीति स्वप्नदर्शनम् ।

अन्धभूतपृण्यभूमी सोत्सवान्तरमिवोत्सवे ॥ २३ ॥

९ आस० सा सुमंगला आस प्राप्तिनिद्रासुखा सती सौख्यदायि

सुसिदायिकं इति अमुना प्रकारेण वक्ष्यमाणं स्वप्नदर्शनमन्व-
मृत् अनुभवति स्म । किलक्षणा सुमंगलाः पुण्यभूमी । किमिव ?
उत्सवान्तरमिव यथा उत्सवेन उत्सवान्तरं अनुभूयते ॥ २३ ॥ ३

प्रथमं सा लसदन्तदण्डमुच्छुण्डमुन्नतम् ।

भूरिभाराद्भुवो-भङ्गमीत्येव मृदुचारिणम् ॥ २४ ॥

गण्डशैलपरिस्पर्दिकुम्भं कर्पूरपाण्डुरम् ।

द्विरदं मदसौरभ्यलुभ्यद्भ्रमरमैक्षत ॥ २५ ॥ युग्मम् ॥

प्रथ० सा सुमंगला प्रथमं द्विरदं गजेन्द्रं ऐक्षत दृष्टवती,
किलक्षणं गजेन्द्रम् : एतानि सर्वाणि गजेन्द्रविशेषणानि ९
ज्ञेयानि । लसदन्तदण्डं उल्लसदन्तमुशलम्, उच्छुण्डं उद्ध्वीकृत-
शुण्डादण्डम्, उन्नतं उच्चैस्तरम् । उल्लेक्ष्यते—भूरि बहुभारात्
भुवो भङ्गमीत्या पृथिव्या भङ्गभयेन मृदुचारिणमिव गन्दगमन- १३
मिव ॥ २४ ॥ गण्डशैलपरिस्पर्दिकुम्भं पर्वतसत्कस्थूलोपलेन
सह स्पर्द्धां कुर्वन् कुम्भस्थलं यस्य तम् । कर्पूरपाण्डुरं कर्पूरवद्भ-
वलम् । मदसौरभलुभ्यद्भ्रमरं मदसौरभ्येण मदपरिमलेन लुभ्यन्तो १५
भ्रमरा यस्य तम् ॥ २५ ॥ युग्मम् ॥

भाग्यैः शकुनकामानामिव गर्जन्तमूर्जितम् ।

शुभ्रं पुष्पमिव प्राप्तं, चतुश्चरणचारुताम् ॥ २६ ॥ १८

सिन्धुरोघक्षमं रोघः स्यतं मृल्लवलीलया ।

सशङ्कमिव कैलासं, ककुब्धतं ददर्श सा ॥ २७ ॥

युग्मम् ॥

भाग्यैः० सा सुमंगला कुकुब्धते वृषमे ददर्श, किलक्षणं २२

ककुब्जतम् ! एतानि सर्वाणि ककुब्जत एव विशेषणानि, किं कुर्वतं
 वृषभं ऊर्जितम् ! बलवन्तम्, गर्जतम् । उत्प्रेक्ष्यते-शकुनका-
 ३ मानां शकुनाभिलाषिणां भाग्यैरेव । उत्प्रेक्ष्यते-चतुश्चरणचारुतां
 चतुर्भिः चरणैर्मनोज्ञत्वं प्राप्तं शुभं उज्ज्वलं पुण्यमिव ॥ २६ ॥
 सिन्धुरोधक्षमं नद्या रोधसमर्थं एवंविधं रोधस्तटं सृष्टवलील्या
 ६ मृत्तिकालववत् खण्डवत् सन्तं पातयन्तम् । उत्प्रेक्ष्यते—
 सशृङ्गं कैलासमिव ॥ २७ ॥ युग्मम् ॥

अप्यतुच्छतया पुच्छाघातकंपितभूतलम् ।

९ अत्पुदारदरीक्रोडक्रीडरक्ष्वेडाभयंकरम् ॥ २८ ॥

सद्यो भिन्नेमकुम्भोत्थव्यक्तमुक्तोपहारिणम् ।

हरिणाक्षी हरिं स्वम-दृष्टं सा बहुमन्यत ॥ २९ ॥

१२ युग्मम् ॥

अप्य० सा हरिणाक्षी सुमंगला स्वमदृष्टं हरिं सिंहं बहु

अमन्यत बहु मन्यते सः । किंलक्षणं हरिम् ? एतानि सर्वाणि

१५ हरिविशेषणानि । अतुच्छतया घनतया, पुच्छाघातकंपितभूत-

लमपि पुच्छप्रहारेण कंपितपृथ्वीतलमपि । उदारदरीक्रोडक्रीड-

रक्ष्वेडाभयंकरमपि उदारदरीगुहा तस्याः क्रोडे उत्संगे क्रीडन्ती

१८ रक्ष्वेडा सिंहनादस्तेन भयंकरमपि ॥ २८ ॥ सद्यो भिन्नेमकुम्भो-

त्थव्यक्तमुक्तोपहारिणं, सद्यस्तत्कालं भिन्ना विदारिता इमा

गजास्तेषां कुम्भोत्था व्यक्ता प्रकटा मुक्ता मौक्तिकानि उपहारिणम्

द्वौकयन्तम्, सद्योभि०, पदारिणम् । रौद्रोऽपि हरिः मौक्तिक-

१९ दायकत्वात् बहुमान्यो जात इति भावः ॥ २९ ॥ युग्मम् ॥

निधीनक्षय्यसारौषतुंदिलान् सन्निधौ दधिः ।

भूषाहेम्नः स्ववपुषो, मयूखैरन्तरं भ्रती ॥ ३० ॥

पद्माकरमयीं मत्वा, नेत्रवक्रकरांघ्रिणा ।

३

पद्मवासा निवासार्यमिवोपनमति स ताम् ॥ ३१ ॥

युग्मम् ॥

निधी० पद्मवासा लक्ष्मीलां सुमंगलां निवासार्यमिव निवा-६
सहेतोरिव उपनमति स । किंलक्षणा पद्मा ? अक्षय्यसारौषतुं-
दिलान् अक्षय्य सारस्य अनुदितसारस्य द्रव्यस्य औषः समूहत्वेन
तुंदिलान् लक्षणया स्थूलान् एवंविधान् निधीन् सन्निधौ समीपे
दधिर्दधाना । दधिरिति निपातो ज्ञेयः । पुनः किं कुर्वती ?
स्ववपुषो मयूखैः आत्मीयशरीरस्य मयूखैः किरणैः भूषाहेम्नः
आभरणसत्कसुवर्णस्य अन्तरं भ्रती विनाशयती ॥ ३० ॥ १२
किं कृत्वा ? नेत्रवक्रकरांघ्रिणा ‘—प्राणितूर्याणां’ (सि०
३।१।१३७) इत्येकवचनम्, लोचनमुत्तहत्पदादौः तां सुमंगलां
पद्माकरमयीं मत्वा ज्ञात्वा लक्ष्मीः पद्मेषु बसतीति सुमंगलामा- १५
श्रयते स ॥ ३१ ॥ युग्मम् ॥

मृद्भैः सौरमलोमेनानुगतं सेवकैरिव ।

तन्न्या दोःपाशवत्पुण्यभावां कण्ठग्रहोचितम् ॥ ३२ ॥ १६

प्रहितं प्रामृतं पारिजातेनैव जगत्प्रियम् ।

असमं कौसुमं दाम, जज्ञे तन्नेत्रगोचरः ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥

मृद्भैः० कौसुमं दाम कुसुमसंबन्धि दाम माला तन्नेत्रगोचरो २३
जज्ञे, तया सुमंगलया पुष्पमाला दृष्टेति भावः । किंलक्षणं
दाम ? सेवकैरिव मृद्भैर्भूमैः सौरमलोमेन अनुगतं परिमलस्य २३

लोभेन वेष्टितम् । दास एव सर्वाणि विशेषणानि । तन्न्याः
 स्त्रियाः दोःपाशवत् भुजापाशवत् पुण्यमावां भाग्यवतां कंठ-
 ३ ग्रहोचितं कंठक्षेपणयोग्यम् ॥ ३२ ॥ उत्प्रेक्ष्यते-पारिजातेन
 ग्रहितं प्रामृतमिव दौकनमिव जगत्प्रियं विश्वामीष्टम् । असमं
 निरुपमम् ॥ ३३ ॥ युग्मम् ॥

६ चकोराणां सुमनसामिन् प्रीतिप्रदामृतम् ।
 रोहिण्या इव यामिन्या, हृदयंगमतां गतम् ॥ ३४ ॥
 संग्रासकौमुदीसारं, कामुकैरिव कैरवैः ।
 ९ आस्ये विशंतं पीयूषमयूखं सा निरैक्षत ॥ ३५ ॥ युग्मम् ॥
 चको० सा सुमंगला आस्ये मुखे विशंतं प्रविशंतं पीयूष-
 मयूखं चन्द्रमसं निरैक्षत दृष्टवती । किंलक्षणं चन्द्रमसम् ?
 ३६ एतानि सर्वाणि चन्द्रस्येव विशेषणानि । सुमनसां देवानामिव
 चकोराणां प्रीतिप्रदामृतम् । यामिन्या इव रात्रेरिव रोहिण्या
 हृदयंगमतां गतं भर्तृत्वं प्राप्तवन्तम् ॥ ३४ ॥ कामुकैरिव
 ३५ कैरवैः कुमुदैर्निविष्टकौमुदीसारम् उपभुक्ज्योत्स्नासारम् ॥ ३५ ॥
 युग्मम् ॥

क्षिपन् गुहासु शैलानां, लोकादुत्सारितं तमः ।
 १० सङ्कोचं मोचितं यद्वचनाद् घूकदृशां दिशन् ॥ ३६ ॥
 न्यस्यन् प्राकाश्यमाशासु, तारकेभ्योऽपकर्षितम् ।
 स्वप्नेऽपि खेरयामास, तस्या हृत्कमलं रविः ॥ ३७ ॥
 ११ युग्मम् ॥

क्षिप० रविः सूर्यस्तस्याः सुमंगलायाः हृत्कमलं स्वप्नेऽपि
 ११ खेरयामास विकासयति स्म । किं कुर्वन् रविः ? सर्वाणि

विशेषणानि स्वेरेव ज्ञेयानि । लोकात् उत्सारितं तमः अन्यकारं
शैलानां पर्वतानां गुहासु शिपन्, पद्मवनात् मोचितं संकोचं
धूकदृशां दिशन् ॥ ३६ ॥ तारकेभ्योऽपकर्षितं गृहीतं प्राकार्यं
प्रकटत्वं आशासु दिक्षु न्यस्यन् ॥ ३७ ॥ युग्मम् ॥

अखण्डदण्डनद्वोऽपि, न त्यजन्निजचापलम् ।

सहजं दुस्त्यजं धोपन्निव किंकिणिकाकणैः ॥ ३८ ॥ १

ध्वजो रजोमयेनेव, व्योमन्येव कृतास्पदः ।

तत्प्रीतिनर्तकीनाट्याचार्यकम्बां व्यडम्बयत् ॥ ३९ ॥

अख० ध्वजस्तत्प्रीतिनर्तकीनाट्याचार्यकम्बां तस्याः सुमं-
गलामाः प्रीतिरूपमा(गा?)त्रस्यः नर्तने नाट्याचार्य० रंगाचार्य-
करकृतकम्बां व्यडम्बयत्, लक्षणया नाट्याचार्यकम्बायाः सादृश्यं
प्रापेति भावः । किं कुर्वन् ध्वजः ? एतानि ध्वजविशेषणानि १२
ज्ञेयानि । अखण्डदण्डेन नदपि बद्धोऽपि निजचापल्यं न त्यजन्,
उत्प्रेक्ष्यते-किंकिणिकाकणैः क्षुद्रघटिकाशब्दैः सहजं दुस्त्यजं
धोपन्निव ॥ ३८ ॥ उत्प्रेक्ष्यते-रजोमयेन व्योमन्येव आकाश
एव कृतास्पदः कृतस्थान इव ॥ ३९ ॥ युग्मम् ॥

स्त्रैणेन मौलिनापीये, सोऽहं साक्षी जगज्जनः ।

त्वं घत्सेऽनुच्छमत्तंपद्मुम्पाकौ हृदये पुनः ॥ ४० ॥ १०

मुखन्यस्तांबुजचंचचंचरीकरवच्छलात् ।

इति प्रीतिकलिं कुर्वन्निव कुम्भस्तयैस्तत ॥ ४१ ॥

युग्मम् ॥

स्त्रैणे० तथा सुमंगलया कुम्भ ऐक्यत दृष्टः । किं कुर्वन् २२

कुम्भः ! उत्प्रेक्ष्यते—मुखन्यस्तांबुजचंचचंचरीकरवच्छलात् मुखे-
न्यस्तांबुजे चंचत् सवन् चंचरीकग्रमररवच्छलात् मिषात् इति
३ प्रीतिकलिं कुर्वन्निव ॥ ४० ॥ इतीति किम् ! सर्वप्रसिद्धोऽहं
स्त्रैणेन स्त्रीसमूहेन मौलिना मस्तकेन आर्षीये ध्रिये, अत्र विषये
जगज्जनः साक्षी वर्तते, त्वं पुनरतुच्छमत्सपल्लुपाकौ मदीय-
४ संपदो लुपाकौ अपहारकौ हृदये धत्से धरसि ॥ ४१ ॥ युग्मम् ॥

अम्लानकमलामोदमनेककविशब्दितम् ।

सद्बुत्तपालिनिर्वेशक्षमविष्टरडम्बरम् ॥ ४२ ॥

९ स्वर्णस्फातिस्फुरद्भंगिरण्यं विश्वोपकारकृत् ।

इम्यागारमिवातेने, कासारं तद्दृग्गुत्सवम् ॥ ४३ ॥

युग्मम् ॥

१२ अम्ल० कासारं सरोवरं इम्यागारमिव व्यावहारिक-
गृहमिव तद्दृग्गुत्सवं तस्याः सुमंगलायाः दृष्टिगोचरे उत्सवं
आतेने विस्तारयति स्म । कासारः पुनपुसको ज्ञेयः । किं-

१५ लक्षणं कासारं इम्यागारं च ! द्वयोरपि विशेषणानि सर्वाणि ।

अम्लानकमलामोदं अम्लानकमलानां आमोदः परिमलो यत्र
तत्, पक्षे अम्लानकमलया दृश्य्या आमोदो ह्येषो यत्र तत् ।

१८ अनेककविशब्दितं, अनेककानां कवीनां पक्षिणां शब्दितं यत्र
तत्, पक्षे अनेकानां कवीनां शब्दितं गीतकवित्यादिना कवीरि-
विस्तारणं यत्र तत् । सती मग्नस्या वृत्ताकारा पालिर्यत्र तत्

२१ सद्बुत्तपालि निर्वेशस्य उपभोगस्य क्षमो विष्टराणां वृक्षाणां
दंशरो यत्र तत् निर्वेशक्षमविष्टरडम्बरम्, पक्षे सद्बुत्तपालि

२२ सद्यारित्राणां पालिः भेजिः तस्या निर्वेशक्षमो विष्टराणां

आसनानां ढंबरो यत्र तत् ॥ ४२ ॥ स्वर्णस्फातिस्फुरद्गं-
गिवर्णं सुष्ठु शोभनस्य अर्णस्य पानीयस्य स्फात्या स्फुरन्त्यो
मंगयस्तरंगास्तैर्वर्ण्यम्, पक्षे स्वर्णस्य स्फात्या स्फुरन्त्यो मंगयो ३
विच्छिद्यस्तामिर्वर्ण्यं विद्योपकारकृत् ॥ ४३ ॥ युग्मम् ॥

कचिद्वायुवशोद्धूतवीचीनीचीकृताचलम् ।

उद्धूतपृष्ठैः पाठीनैः, कृतद्वीपभ्रमं कचिद् ॥ ४४ ॥ ६

पीयमानोदकं कापि, सतृपैरिव वारिदैः ।

रत्नाकरं कुरङ्गाक्षी, वीक्ष्यमाणा विसिष्मिये ॥ ४५ ॥

युग्मम् ॥ ६

कचि० कुरङ्गाक्षी सुमंगला रत्नाकरं समुद्रं वीक्ष्यमाणा सती
विसिष्मिये विस्मयं प्राप्ता । किंलक्षणं रत्नाकरम् ? सर्वाणि
रत्नाकरस्यैव विशेषणानि । कचिद्वायुवशोद्धूतवीचीनीचीकृ- १२
ताचलम्, वायुवशेन उत्पादिता ये वीचयः कल्लोलस्तैर्नीचीकृताः
पर्वता येन तं वायु० । कचिद् उद्धूतपृष्ठैः उत्पादितपृष्ठनिर्माणैः
पाठीनैर्मत्स्यविशेषैः कृतद्वीपभ्रमम् ॥ ४४ ॥ उल्लेक्ष्यते—सतृपि- १५
तैरिव वारिदैर्मैः कचिद् पीयमानोदकम् ॥ ४५ ॥ युग्मम् ॥

सूर्यत्रिम्बादिवोद्धूतं, जन्मस्थानमिवाचंपाम् ।

चरिण्युमिन् रत्नाद्रिं, मारादिव दिवश्च्युतम् ॥ ४६ ॥ १०

दीव्यद्देवांगनं रत्नभित्तिरुग्मिः क्षिपचमः ।

अभूदभ्रंरूपं तस्या, विमानं नयनातिथिः ॥ ४७ ॥

युग्मम् ॥ २१

सूर्य० विमानं तस्याः सुमंगलाया नयनातिथिरमृत्, तया
विमानं दृष्टमित्यर्थः । किंलक्षणं विमानम् ? एतानि सर्वाणि २३

विमानस्यैव विशेषणानि । उत्प्रेक्ष्यते-सूर्यविवादुद्भूतं प्रकटी-
भूतमिव । उत्प्रेक्ष्यते-अचिंषां तेजसां स्थानमिव । उत्प्रेक्ष्यते-
३ चरिष्णुः चलनशीलो रत्नाद्रिः रत्नाचल इव । उत्प्रेक्ष्यते-
भारादिवः स्वर्गात् च्युतमिव अष्टमिव ॥ ४६ ॥ दीव्यद्देवांगनं
श्रीडद्देवस्त्री । रत्नमिच्छिरुग्मिः किरणैस्तमोऽन्धकारं क्षिपत् ।
४ अम्रंकपं आकाशलम्बम् ॥ ४७ ॥ युग्मम् ॥

रक्ताश्मरिष्टवैडूर्यस्फटिकानां गमस्तिभिः ।

लम्भयन्तं नमश्चित्रं, फलकस्य सनामिताम् ॥ ४८ ॥

५ वार्धिना दुहितुर्दत्तामिव कन्दुककेलये ।

रत्नराशिं दवीयांसमपुण्यानां ददर्श सा ॥ ४९ ॥

युग्मम् ॥

१२ रक्ता० सा सुमंगला रत्नराशिं ददर्श । किं कुर्वन्तं रत्नरा-
शिम् ? रक्ताश्मरिष्टवैडूर्यस्फटिकानां रक्ताश्मा पद्मरागमणिः,
अरिष्टं कृष्णरत्नं, वैडूर्यं नीलमणिः, स्फटिकः श्वेतमणिः, एतेषां
१५ गमस्तिभिः किरणैः नम आकाशं चित्रफलकस्य सनामितां
चित्रफलकस्य सादृश्यं लम्भयन्तं प्रापयन्तम् ॥ ४८ ॥ पुनः
किंलक्षणं रत्नराशिम् ? उत्प्रेक्ष्यते-वार्धिना समुद्रेण दुहितुः
१८ पुत्र्या लक्ष्म्याः कन्दुककेलये दत्तमिव । अपुण्यानां निर्माभ्यानां
दवीयांसं अतिदूरम् ॥ ४९ ॥ युग्मम् ॥

आघोराघोररोचिष्णुं, जिष्णुं चामीकरत्विषाम् ।

११ अजिह्वविलसद्वालाजिह्वमाहूतिलोलुपम् ॥ ५० ॥

श्मश्रुणेव तु धूमेन, श्यामं मखभुजां मुखम् ।

ददर्श श्वसनोद्भूतरोचिषं सा विरोचनम् ॥ ५१ ॥

युग्मम् ॥

आधा० सा सुमगल्य विरोचनं अग्निं ददर्श । किञ्चक्षणं
अग्निम् १ सर्वाण्यग्नेर्विशेषणानि, आधोराधोररोचिष्णु आधोरं
घृत तस्य धोरेण सेवेन रोचिष्णु देदीप्यमानम् । चामी-३
करत्विष मुनर्णकान्तिम्, जिष्णु जयनर्णीत्म् । अजिसविल-
सज्ज्वालाजिह्व अनिष्ठापदिष्टा. निलमन्त्यः ज्वाला एव
जिह्वा यस्य स अजि० । आहुतिलोलुप आहुतौ द्योतव्यद्रव्य-६
ग्रहणे लोलुप लम्पटम् ॥ ५० ॥ दग्धेदयते—श्मश्रुणा इव
कूर्चसदृशेन घूमेन श्याम कृष्णम्, मन्वमुवा देवाना मुन्वम्
श्वसनोद्भूतरोचिष श्वसन पन्न तस्मादुत्पन्नरुचिम् ॥ ५१ ॥ ९
सुगम् ॥

→४६ इत्यष्टानिष्ठितेधेनै चतुर्दशप्रदानम् ॥ ३३५

प्रविश्य वदनद्वारा, तस्याः स्वप्ना अमी ममे । १२

कूटस्वर्गादुन्मिषतां, मेजिरे कुक्षिमन्दिरे ॥ ५२ ॥

प्रवि० अमी गजादयोऽभिपर्यन्ता समे सर्वे स्वप्नास्तस्या.
सुमगलाया कुक्षिमन्दिरे ददररूपगृहे वदनद्वारा मुन्वद्वारेण १५
प्रविश्य कूटस्वर्गादुन्मिषता सिरगृहपतित्व मेजिरे सेवन्ते
स ॥ ५२ ॥

ततो गुणप्रजागार, जजागार सुमंगला । १८

साक्षात्तदीक्षणात्कर्तुमामेव नयनोत्सृज्य ॥ ५३ ॥

ततो० तत्तन्ततोऽनन्तर सुमंगल्य जजागार । किंविशिष्टा
सुमंगल्य १ गुणप्रजागारं, गुणा औदार्यगामीर्यचातुर्यमाधुर्यधैर्या-
दयस्त्रेण मन समूहस्तन्य आगार गृहम् । पुन. किंविशिष्टा १२१

उत्प्रेक्ष्यते-साक्षात् प्रत्यक्षं तद्वीक्षणात् तेषां स्वप्नानां दर्शनात्
नयनोत्सवं कर्तुंकामेव ॥ ५३ ॥

३ स्वमार्थास्तानपश्यन्ती, पुरः सा चिखिदे क्षणम् ।
प्राप्ता मत्कुक्षिमेवामी, इति द्राग् मुमुदे पुनः ॥५४॥

स्वप्ना० सा सुमङ्गला पुरोऽग्रे तान् स्वमार्थान् स्वप्नपदार्थान्
६ अपश्यन्ती, क्षणं चिखिदे खेदं प्राप्तवती । पुनर्द्राग् शीघ्रं इति
कारणात् मुमुदे प्रमोदं घृतवती, इतीति किम् ? अमी
स्वमार्था मत्कुक्षिमेव प्राप्ताः ॥ ५४ ॥

९ निर्नष्टनिद्रनेत्रा सा, स्वप्नान्तरचिन्तयत् ।
मुनिरप्राप्तपूर्वाणि, पूर्वाणीव चतुर्दश ॥ ५५ ॥

निर्न० सा सुमङ्गला निर्नष्टनिद्रनेत्रा निद्रारहितलोचना
१२ सती चतुर्दशस्वप्नान् अन्तर्मध्ये अचिन्तयत् । क इव ?
मुनिरिव, यथा मुनिरप्राप्तपूर्वाणि चतुर्दशपूर्वाणि चिन्तयति
सरति ॥ ५५ ॥

१५ स्मृतिप्रत्ययमानीते, मत्या स्वप्नकदम्बके ।
कदम्बकोरकाकारपुलका साऽभवन्मुदा ॥ ५६ ॥

स्मृति० सा सुमङ्गला मुदा हर्षेण कन्दवकोरकाकारपुलका
१८ कदंवास्यपुष्पस्य कोरको मुकुलस्तदाकारका पुलका तत्सदृश-
रोमांचाऽभवत् । क सति ? मत्या बुद्ध्या स्वप्नकदम्बके स्वप्नसमूहे
स्मृतेः प्रत्ययं गोचरं आनीते सति ॥ ५६ ॥

नैयग्रोघोऽद्भुत इव, प्रवर्धिष्णुः पुटं भुवः ।
२२ आनन्दो हृदयं तस्याः, सोऽष्टासं निरवीश्वत् ॥५७॥

नैय० प्रवर्षिष्णुर्नैर्धनशीलः आनन्दः तस्याः सुमंगलयाः
 हृदयं सोल्लासं सविकाशं निरवीकृत्य निवर्तयामास निष्पाद-
 यामासेत्यर्थः । क इव ! नैयप्रोधांकुर इव, न्यप्रोषत्वायं नैय-३
 प्रोधः, यथा वटसंबंधी अंकुरो वर्षिष्णुर्भवः, पुटं सोल्लासं
 निवर्तयति ॥ ५७ ॥

यन्निमालनभूः प्रीतिर्मेने मम तनूं तनुम् । ६

तत्फलावाप्तिजन्मा तु, मातु केत्याममर्थं सा ॥ ५८ ॥

यन्नि० सा सुमंगला इति आममर्थं इत्थं विमर्शति स ।
 इतीति किम् ? यन्निमालनभूः येषां स्वप्नानामालोकनप्रभृत्या ९
 प्रीतिर्मम तनूं शरीरं तनुं कृशां मेने । तु पुनस्तत्फलावाप्तिजन्मा
 तेषां स्वप्नानां फलप्राप्तिमनुत्पन्ना प्रीतिः क मातु ॥ ५८ ॥

तया स्वप्नक्षणोन्नीतप्रीतिमन्तर्पितात्मया । १२

उन्निद्रा नित्यमस्वप्नबध्वोऽप्यबहु मेनिरे ॥ ५९ ॥

तया० तया सुमंगलया अन्वप्नबध्वोऽपि देवागना अपि नित्यं
 निरंतरं उन्निद्रा निद्रागहिताः सत्यः अबहु मेनिरे न बहु १५
 मन्यन्ते स । किंविशिष्टया तया ? स्वप्नक्षणोन्नीतप्रीतिसत्-
 र्पितात्मया, स्वप्नक्षणात् स्वप्नोत्सवात् उन्नीता प्राप्ता प्रीतिस्त्रया
 संतर्पितात्मया प्रीणित्रात्मया ॥ ५९ ॥ १८

चेतस्तुरंगं तच्चारुविचाराध्वनि धावितम् ।

सा निःप्रत्यूहमित्यूहप्रलया विदधे स्थिरम् ॥ ६० ॥

चेत० सा सुमंगला चेतस्तुरंगं इति ऊहविचारवह्नया
 निःप्रत्यूहं निर्विघ्नं यथा भवति तथा स्थिरं विदधे । किंलक्षणं २२

चेतस्तुरंगम् ? तच्चारुविचाराध्वनि तेषां स्वप्नानां मनोज्ञविचार-
मार्गधावितं सत्वरं चलितम् ॥ ६० ॥

३ नाम्ना न केवलं वामा, वामा बुद्धिगुणेष्वपि ।

ऊहे स्फुरन्ति सदृष्टिलालसे नालसेक्षणाः ॥ ६१ ॥

नाम्ना० वामा स्त्रियः केवलं नाम्ना न वामा न प्रतिकूला

६ किं तु बुद्धिगुणेष्वपि तु वामाः । अलसेक्षणाः स्त्रियः सदृष्टि-
लालसे प्रशस्यलोचनगोचरे ऊहे विचारे न स्फुरन्ति न समर्था
भवन्ति ॥ ६१ ॥

५ कटीरस्तनभारेण, यासां मन्दः पदक्रमः ।

तासां विचारसामर्थ्यं, स्त्रीणां संगच्छते कथम् ? ॥ ६२ ॥

कटी० यासां स्त्रीणां कटीरं कटितटं तस्य स्तनयोश्च भारेण

१२ पदक्रमो मन्दो वर्तते, पदक्षरणः पक्षे विभक्त्यन्तरं पदं, तासां
स्त्रीणां विचारसामर्थ्यं विशेषेण चारो गमनं तस्या समर्थं, पक्षे
ऊहशक्तिः कथं सङ्गच्छते, कथं घटते ? ॥ ६२ ॥

१५ स्थूलस्तनस्थलं दृष्ट्वा, हृदयं हरिणीदृशाम् ।

व्रस्यता यानहंसेन, भारती नीयतेऽन्यतः ॥ ६३ ॥

स्थूल० हरिणीदृशां स्त्रीणां स्थूलस्तनस्थलं हृदयं दृष्ट्वा

१८ व्रस्यता त्रासं प्राप्नुवता यानहंसेन बाहनराजहंसेन भारती
सरस्वती अन्यतः अन्यत्र नीयते । कोऽर्थः ? स्थले राजहंसानां
प्रायः स्थितिर्न भवति इति भावः ॥ ६३ ॥

हारेऽनुस्तनवल्मीकं, महाभोगिनि वीक्षिते ।

२२ आसीदति कुलायेच्छुः, स्त्रीणां धीविष्करी कथम् ? ॥ ६४ ॥

(हारे० धीविष्करी बुद्धिपक्षिणी स्त्रीणां खनवल्मीकं अनु-
 स्तरूपो कोटनन्तरं, अनु पश्चात् महामोगिनि, महाना-
 मोगो विस्वारो यस्य स महामोगी, तस्मिन् महासर्पे ? या वा ३
 एवंविधे हारे वीक्षणे सति कथं आसीदति आसन्ना भवति
 अपितु नैव,, किलक्षणा धीविष्करी ? कुलायेच्छुः कुलायं
 नीडं, पक्षे कुलाय वंशाय निरुपद्रवतां इच्छुः ॥ ६४ ॥ ६

मन्ये मोहमयः सर्गः, स्त्रीषु धात्रा समर्थितः ।

यान्ति यत्तदभिष्वंगा-न्मूढतां तात्त्विका अपि ॥ ६५ ॥

मन्ये० अहं एवंविधं मन्ये धात्रा ब्रह्मणा स्त्रीषु मोह- ६
 मयः सर्गः सृष्टिः समर्थितः कृतः, यत्तदभिष्वंगात् यत् यस्मात्
 कारणात् तासां स्त्रीणामासक्तिः तात्त्विका अपि विद्वां-
 सोऽपि मूढतां यान्ति ॥ ६५ ॥ १२

जातौ नः किल मुख्या श्रीः, सापि गोपालबल्लभा ।

जातं जलात्कलाधार-द्विष्टं शिष्याय पुष्करम् ॥ ६६ ॥

जातौ० नो अस्माकं जातौ या श्रीर्लक्ष्मी मुख्या वर्तते, १५
 सापि श्रीगोपालबल्लभा गोपालः पशुपालः कृष्णो वा तस्य
 बल्लभा पत्नी जलात्पानीयात् जडात् मूर्खाद्वा जातं कलाधार-
 विद्विष्टं कलाधारश्चन्द्रो विचक्षणो वा तं प्रति द्विष्टं पुष्करं १८
 कमलं शिष्याय आश्रितवती ॥ ६६ ॥

वभार भारती स्यार्ति, स्त्रीजातौ विदुषीति या ।

स्वभानमङ्गे न श्रेय, इति साऽभूदमर्तका ॥ ६७ ॥

वभार० या भारती स्त्रीजातौ विदुषी इति स्यार्ति वभार २२

धृतवती, स्वभावमङ्गे स्वीयसहजत्यागे न श्रेयः कल्याणं,
इति कारणात् सा अमर्तका मर्तरहिता बालकुमार्येव
३ अभूत् ॥ ६७ ॥

तज्जगद्गुरुरेवैत-द्विचारं कर्तुमर्हति ।

जात्यरत्नपरीक्षायां, बालाः किमधिकारिणः ॥ ६८ ॥

१ तज्ज० तत् तस्मात् कारणात् जगद्गुरुः श्रीधुगादीश्वर एवै-
तद्विचारं एतेषां चतुर्दशानां स्वप्नानां विचारं कर्तुं अर्हति
योग्यः स्यात्, जात्यरत्नपरीक्षायां बालाः शिशवः किं अधि-
५ कारिणः स्युः, अपि तु नैव ॥ ६८ ॥

अथालसलसद्बाहुलता तल्पं मुमोच सा ।

सौपुतिकैरिव प्रीयमाणा कणितभूषणैः ॥ ६९ ॥

१२ अथा० अथानन्तरं अलसलसद्बाहुलता आलस्येन प्रसर-
द्भुजवल्ली सती सा सुमंगला तल्पं शयनीयं मुमोच । किंवि-
शिष्टा सुमंगला ? कणितभूषणैः कणितैः शब्दितैः भूषणैरा-
१५ मरणैः सौपुतिकैरिव सुपुस्तं सुप्तं सुप्तं पृच्छन्तीति सौपुतिकानि
तैः सौपु०, प्रीयमाणाः प्रीतिं प्राप्यमानाः ॥ ६९ ॥

अकुर्वती स्वहर्षस्य, सखीरपि विमागिनीः ।

१८ साऽचलचलनन्यासैर्हसन्ती हंसवल्लभाः ॥ ७० ॥

अकु० सा सुमंगला अचलत् । किं कुर्वती ? सखीरपि
स्वहर्षस्य विमागिनीकुर्वती । पुनः किंवि० चलनन्यासै-
२१ ध्वरणमोचनैर्हंसवल्लभा राजहंसीर्हसन्ती ॥ ७० ॥

इच्छन्त्या विजनं याने, तस्या नाऽभवतां प्रिये ।

नूपुरे रूपरेखाया, आरावैः स्तावकैः पदोः ॥ ७१ ॥

इच्छ० तस्याः सुमङ्गलाया नूपुरे प्रिये अमीष्टे नामवताम् । ३
किं कुर्वत्याः ? याने गमने विजनं एकान्तं इच्छन्त्याः ।
किंलक्षणे नूपुरे ? आरावैः शब्दैः सुमङ्गलासंघन्धिनोः पदोः ।
चरणयो रूपरेखायाः स्तावकैः स्तुतिकारकैः ॥ ७१ ॥ ६

अकाले मञ्जु सिञ्जाना, मेखला मे खलायितम् ।

अधुनैव विधात्री किमिति सा दध्युपी क्षणम् ॥ ७२ ॥

अका० सा सुमङ्गला क्षणं इति दध्युपी ध्यातवती । इतीति ९
किम् ? मे मम मेखला खलायितं दुर्जनाचरितं अधुनैव किं
विधात्री करिष्यति ? किं कुर्वाणा मेखला ? अकाले मञ्जु
सिञ्जाना मञ्जु मनोज्ञं सिञ्जाना अव्यक्तं शब्दं कुर्वाणा ॥ ७२ ॥ १२

मौनं मेजे करस्पर्शसंकेताद्वलयावलिः ।

विदुषीव तदाकृतं, तरसा तत्प्रकोष्ठयोः ॥ ७३ ॥

मौनं० तत्प्रकोष्ठयोस्तस्याः सुमङ्गलायाः प्रकोष्ठयोः कला-१५
विकषोर्ललावलिः करस्पर्शसंकेतात् मौनं मेजे । किं कुर्वती
वलयावलिः ? तरसा वेगेन तदाकृतं तस्याः सुमङ्गलायाः आकृतं
स्वान्ताभिप्रायं विदुषी विज्ञातवती ॥ ७३ ॥ १६

दुर्निमिचात्क गन्तासीत्यालापादालिजन्मनः ।

भीता मन्दपदन्यासं, साऽभ्यासं मर्तुरासदत् ॥ ७४ ॥

दुर्नि० सा सुमङ्गला मन्दपदन्यासं यथा भवति तथा मर्तुः
श्रीरूपभदेयस्य अभ्यासं समीपं आसदन् प्राप्ता । किंलक्षणा २२
ले० ३० १७

सुमङ्गला ? आलिङ्गन्मनः सखीभ्यः समुत्पन्नात् दुर्निमितात्
 अमङ्गलरूपात् क्व गन्तासि त्वं कुत्र गमिष्यसि इत्यालापात्
 ३ ईदृग्जल्पात् भीता भयं प्राप्ता । इतीति किम् ? “छीए
 विभग्गे कह्मणिए कंठए य भग्गेय । दिट्ठे सम्पविराले
 नहि गमणे सुंदरं होइ” ॥ १ ॥ इति वचनात् अपशकुनभयेन
 ६ सखीनामकथयित्वैव एकाकिनी ययाविति भावः ॥ ७४ ॥

रत्नप्रदीपरुचिसंयमितान्धकारे,

मुक्तावचूलकमनीयवितानभाजि ।

९ सा तत्र दिव्यभवने भुवनाधिनाथं,

निद्रानिरुद्धनयनद्वयमालुलोके ॥ ७५ ॥

रत्न० सा सुमङ्गला तत्र तस्मिन् दिव्यभवने भुवनाधिनाथं
 ११ निद्रानिरुद्धनयनद्वयं निद्रया मुद्रितलोचनयुग्मं आलुलोके
 ददर्श । किंविशिष्टे दिव्यभवने ? रत्नप्रदीपरुचिसंयमितान्धकारे
 रत्नसत्कप्रदीपानां रुचिभिः कान्तिभिः संयमितं लक्षणया
 १५ निराकृतं अन्धकारं यत्र तस्मिन् सुप्रकाशे इत्यर्थः । पुनः किं-
 विशिष्टे ? मुक्तावचूलकमनीयवितानभाजि मुक्तावचूलैः मौक्ति-
 कज्जुम्बनकैः कमनीयान् मनोज्ञान् वितानान् चन्द्रोद्भूतान्
 १८ भजतीति भाक् तस्मिन् ॥ ७५ ॥

पल्यङ्गे विशदविकीर्णपुष्पतारे,

व्योम्नीव प्रथिमगुणैकघास्त्रि लीनः ।

उत्फुल्लेक्षणकुमुदां मुदा जिनेन्दु-

२१ श्रक्राणः सपदि कुमुदवतीमिवैनाम् ॥ ७६ ॥

पल्यं० जिनेन्द्रः श्रीकृष्णचन्द्रः एना सुमङ्गलां मुदा हर्षेण
 कुमुद्वतीं कुमुदिनीमिव चक्राणः कृतवान् । किंविशिष्टो
 जिनेन्दुः ? पल्यद्वे व्योम्नीव आकाशवत् लीनः सुतः । ३
 किलक्षणे पल्यंके ? व्योम्नीव विशदविकीर्णपुष्पतारे, विशदानि
 निमलानि विकीर्णानि विक्षिप्तानि चम्पकशतपत्रविचकिलादि-
 पुष्पाणि तैस्तारे मनोजे, पक्षे विशदविकीर्णपुष्पवत्तारा यत्र ६
 तत्र ॥ पुनः किलक्षणे ? प्रथिमगुणैकधाम्नि प्रथिमगुणस्य विस्तार-
 गुणस्यैकधाम्नि एकगृहे । किञ्क्षणा सुमङ्गलाम् ? उत्फुल्लेक्षण-
 कुमुदाम्, उत्फुल्ले विकस्तरे ईक्षणे लोचने एव कुमुदे यस्याः ९
 सा ताम् । कोऽर्थः ? यथा चन्द्रः कुमुदिनीं स्वदर्शनेन विका-
 सयति तथा जिनेन्दुरपि सुमङ्गलां मोदयामासेति भावः ॥ ७६ ॥

तोयाद्राया इव परिचयान्मुक्तशोषं स्वतन्वाः, १२
 पौष्पं तल्पं प्रति परिमलेनोत्तमर्णोभयन्तम् ।
 दृग्म्यां व्रीडान्यपगमरुजुस्फारिताभ्यां प्रसुप्तं,
 दृष्ट्वा नार्थं लग्निमसुधाम्भोनिधिं पिप्रिये सा ॥ ७७ ॥ १५

तोया० सा देवी सुमङ्गला दृग्म्या लीचनान्या नार्थं स्वामिनं
 प्रसुप्तं दृष्ट्वा पिप्रिये प्रीतिं प्राप । किं कुनेन्तं नार्थम् ? पौष्पं
 तल्पं प्रति पुष्पशय्यां प्रति परिमलेन उत्तमर्णोभयन्तं परिम- १८
 लदानं कुनेन्तम् । किंविशिष्टं पौष्पं तल्पम् ? जलक्लिन्नं वल्लं
 तोयाद्रं उच्यते । तोयाद्राया इव तोयाद्रासदृशायाः स्वतन्वा
 निजशरीरस्य परिचयात् मुक्तशोषं शोपरहितम् । किञ्क्षणाभ्यां
 दृग्म्याम् ? व्रीडान्यपगमरुजुस्फारिताभ्यां व्रीडाया लज्जाया- २२

व्यपगमेन अभावेन ऋजु सरलं यथा भवति तथा स्फारिताभ्यां
विस्तारिताभ्याम् । पुनः किंवि० नार्थ ! लवणिमसुधाग्मो-
३ निधिं लावण्यसुधाया अम्भोनिधिं समुद्रम् ॥ ७७ ॥

इति श्रीअञ्जलपच्छे कविचक्रवर्तिथीजयशेखरसूरिविरचिते श्रीजैन-

कुमारसंभवस्य तच्छिष्यधीधर्मशेखरसूरिविरचितायां टीकाया

६ श्रीमाणिक्यमुन्दरसूरिशोधितायां सप्तम-

सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ७ ॥

अथ अष्टमः सर्गः ।

९ अथ प्रसन्नप्रभुवक्रवीक्षा-

पीयूषपानोत्सवलीनचेताः ।

विश्रम्य मृद्वी क्षणमंहिचार-

१२ जन्मक्लमच्छेदमसौ विवेद ॥ १ ॥

अथ० अथानन्तरं मृद्वी सुकोमला असौ सुमङ्गला क्षणं

विश्रम्य अंहिचारजन्मक्लमच्छेदं अंहिचारजन्मनः चरण-

१५ संचरणसमुत्पन्नस्य क्लमस्य श्रमस्य च्छेदं विवेद प्राप । किंलक्षणा

सुमङ्गला ? प्रसन्नप्रभुवक्रवीक्षापीयूषपानोत्सवलीनचेताः प्रसन्नस्य

प्रभोः वक्रस्य वीक्षा अवलोकनमेव पीयूषं अमृतं तस्य पानो-

१८ त्सवलीनचेतश्चित्तं यस्याः सा प्रस० ॥ १ ॥

ये श्वासवाता वदनादमान्त

इवोद्भवन्ति स रवेण तस्याः ।

ते स्वास्थ्यमापत्सत वद्विदिश्य-

२२ वायोर्विरामे जलधेरिवापः ॥ २ ॥

ये० तस्याः सुमङ्गलायाः वदनात् मुखात् ये श्वासवाताः
 श्वासवायवो रवेण वेगेन अमान्त इवोद्भवन्ति सा, उद्भवन्तः
 ते श्वासवाताः स्वास्थ्यं आपत्सत आगताः, का इव ? जलधैः ३
 समुद्रस्य आप इव, यथा आपो जलानि वह्निदिश्यवायो-
 रामेयकोणपवनस्य विरामे अमावे स्वास्थ्यं आपद्यन्ते ॥ २ ॥

या कृत्रिमा मौक्तिकमण्डनश्री-

६

रदीयत खेदलवैस्तदङ्गे ।

तत्र स्थितौ सा सहसा विलीना,

किं कृत्रिमं खेलति नेतुरग्रे ॥ ३ ॥

९

या० तदङ्गे तस्याः सुमङ्गलायाः शरीरे खेदलवैः प्रसेद-
 विन्दुभिः या कृत्रिमा मौक्तिकश्रीः मुक्तामयी अलङ्कार-
 लक्ष्मीरदीयत दत्ता । तत्र स्थितौ श्रीयुगादीशदृष्टौ सा मौक्तिक- १२
 मण्डनश्रीः सहसा विलीना विलयं गता । नेतुः स्वामिनोऽग्रे
 किं कृत्रिमं खेलति ? अपि तु नैव ॥ ३ ॥

शुभं विहारेण यदन्तरीय-

१५

दुकूलमासीत्पथि विप्रकीर्णम् ।

सांयात्रिकेणैव धनं नियम्य,

नीर्वीं तथा तद् दृढयाम्बभूवे ॥ ४ ॥

१८

शुभं० यदन्तरीयदुकूलं यस्याः सुमङ्गलायाः परिधान-
 पटुकूलं पथि मार्गे शुभं शिथिलं विप्रकीर्णं विसंस्थुलं आसीत्,
 तत् दुकूलं तथा सुमङ्गलाया नीर्वीं मेसलां नियम्य बद्धा दृढया- २१
 म्बभूवे दृढीचक्रे । “ये श्वासवाता इत्यादिकं सुमङ्गलायाः स्तोक-
 चलनेऽप्युक्तम्” । तत् अतिशयालङ्कारे कवीनां धर्मादुक्तम्, २३

यथा वाग्मद्वालंकारे 'त्वद्धारितारितरुणीश्वसितानिलेने'त्यादिके-
नेव । सांयान्तिकेणेव प्रावहणिकेनेव । यथा सांयान्तिकेण नीवीं
३ मूलद्रव्यं नियम्य पथि विकीर्णं घनं दृढीक्रियते ॥ ४ ॥

भर्तुः प्रमीलासुखमङ्गभीति-

स्तामेकतो लम्भयति स धैर्यम् ।

६ स्वमार्थशुश्रूषणकौतुकं चा-

न्यतस्तरां स्त्रीषु कुतः स्थिरत्वम् ॥ ५ ॥

भर्तुः० भर्तुः श्रीऋषभदेवस्य प्रमीलासुखं निद्रासुखं
७ तस्य मङ्गभीतिरेकतस्तां सुमङ्गलां धैर्यं लम्भयति स । च पुनः,
स्वमार्थशुश्रूषणकौतुकं अन्यतस्तरामौत्सुक्यं प्रापयति स । स्त्रीषु
स्थिरत्वं स्थैर्यं कुतः स्यात् ॥ ५ ॥

१२ क्षोभो भवन्मा स सुपुष्टितप्ते,

नाथेऽत्र तारस्वरया ममोक्त्या ।

मेधाविनी तज्जयजीवनन्दे-

१५ त्पुदीरयामास मृदुं गिरं सा ॥ ६ ॥

क्षोभो० तारस्वरया महाशब्दया ममोक्त्या अत्र असिन्नाथे
सुपुष्टिः सुखस्थापस्तद्विषये तृप्ते क्षोभो मास भवत् । तत्
१८ तस्मात् कारणात् सा सुमङ्गला जयजीवनन्देति मृदुं सुकोमलां
गिरं उदीरयामास प्रोक्तवती ॥ ६ ॥

चित्रं वधूवक्रविधूत्यवल्गु-

२१ चाकौमुदीभिः सरसी रराज ।

श्रीसङ्गमैकप्रतिभूप्रबोध-

२३ लीलोच्छसछोचननीरजन्मा ॥ ७ ॥

चित्रं० स भगवान् सरसी रसाढ्यः पक्षे सरसी महासरः
चित्रं आश्चर्यं सराज । कामिः ? वधूवक्त्रविधूत्यवल्गुवाकौमुदीभिः,
वधूः सुमङ्गला तस्या वक्त्रविधूत्याः मुखचन्द्रसमुत्पन्ना वल्गवः ३
मनोज्ञाः वाचो वाण्यस्तामिरेव कौमुदीभिः चन्द्रज्योत्स्नाभिः ।
किंचिशिष्टो भगवान् ? श्रीसंगमैकप्रतिमूपप्रबोधलीलोलसलोचन-
नीरजन्मा श्रीलक्ष्मीः तस्याः संगमे एकप्रतिमू-समाने प्रबोध- ६
लीलया उल्लसन्ती लोचने एव नीरजन्मनी कमले यस्याः
सा ॥ ७ ॥

निविष्टवानिष्टकृपः स पूर्व-

कायेन शय्यां सहसा विहाय ।

क्षणं धृतोष्मामिदमङ्गसङ्ग-

भङ्गानुतापादिव देवदेवः ॥ ८ ॥

निवि० इष्टकृपः अभीष्टकृपणः स देवदेवो भगवान्
पूर्वकायेन अन्यशरीरेण शय्यां सहसा औत्सुक्येन विहाय
मुक्त्वा निविष्टवान् उपविष्टः । किंलक्षणां शय्याम् ? इदमङ्गसङ्ग- १५
भङ्गानुतापात् अस्य भगवतः अङ्गसङ्गस्य भङ्गसत्कृपश्चात्तापात्
क्षणं धृतोष्मामिव धृतसन्तापामित्यर्थः ॥ ८ ॥

पुरःस्थितामभ्युपितां हृदन्त-

निशि प्रबुद्धामपि पद्मिनीं ताम् ।

अप्यात्तमौनां स्फुरदोष्ठदृष्ट-

जिह्वलिपामैक्षत लोकनाथः ॥ ९ ॥

पुरः० लोकनाथः श्रीयुगादीशः तां सुमङ्गलां ऐक्षत दृष्टवान् ।

किंचिशिष्टां ताम् ? पुरोऽग्रे स्थितामपि हृदयान्तरुपितां हृदय- २३

मध्ये कृतावासाम् । निशि रात्रौ प्रबुद्धां जागरितामपि पद्मिनीं
कमलिनीं पक्षे पद्मिनीं स्त्रीम् । किंवि० ? आत्तमौनामपि
३ गृहीतमौनामपि स्फुरदोष्ठदृष्टजिजल्लिपया स्फुरद्भ्यां ओष्ठाम्भ्यां
दृष्टा जिजल्लिपया जल्पनेच्छा यस्याः सा तां स्फुरदोष्ठ० ॥ ९ ॥

सुमङ्गलां मङ्गलकोटिहेतु-

नेतुर्निदेशस्त्रिदशेशमान्यः ।

निवेशयामास निवेशयोग्ये,

भद्रासने भद्रमुखीमदूरे ॥ १० ॥

९ सुम० नेतुर्निदेशः श्रीरूपमदेवस्यादेशो भद्रमुखीं कल्या-
णकृन्मुखीं सुमङ्गलां अदूरे प्रत्यासन्ने निवेशयोग्ये उपवेशनार्हे
भद्रासने निवेशयामास, उपवेशयति स्म । किंविशिष्टो
१२ निदेशः ? मङ्गलकोटिहेतुर्दधिदूर्वाक्षतचन्दनादिमङ्गलिककोटेः
कारणम्, पुनः किं० ? त्रिदशेशमान्यः सौधर्मेन्द्रादिचतुःषष्टि-
देवेन्द्राणां मान्यः ॥ १० ॥

१५ दिगङ्गनाङ्गेषु सिताङ्गराग-

भङ्गीं भजद्भिर्दशनांशुजालैः ।

ज्यौत्स्लीयशो जापयता जिनेन,

१८ तया रजन्या जगदेऽथ' जाया ॥ ११ ॥

दिग० अथानन्तरं जिनेन श्रीरूपमेण जाया सुमङ्गला
जगदे । दशनांशुजालैः दन्तकिरणसमूहेः तया रजन्या ज्यौत्स्ली
२१ पूर्णिमा तस्या यशः कीर्तिः यशो जापयता जयाय प्रयुज्यता ।
'जिज्जि अभिभवे' जिघातोः कारितान्तस्य प्रयोगः । किं कुर्वद्भिः
२३ दशनांशुजालैः ? दिगङ्गनानां दिक्क्षीणां अङ्गेषु शरीरेषु

सिताङ्गरागमङ्गीं श्वेतविलेपनविच्छिन्ति मजद्भिः सेवमानैः ।
 कोऽर्थः ? भगवतो दन्तकिरणैः सा रात्रिरुज्ज्वला कृता, तया
 च पूर्णिमाया यशो निर्जितमिति भावः ॥ ११ ॥ ३

अयानचर्यानुचितक्रमायाः,

कच्चित्तव स्वागतमस्ति देवि !

तनूरपाधा तव तन्नि ! तापो-

त्तीर्णस्य हेन्नो हसितप्रकाशा ॥ १२ ॥ ६

अथा० हे देवि ! कच्चित् अभीष्टप्रश्ने तव स्वागतं सुष्ठु
 शोभनं आगमनं अस्ति विद्यते ? किंविशिष्टाया भव० ? २
 अयानचर्यानुचितक्रमायाः यानरहितगमनायोग्यचरणायाः । हे
 तन्नि कृशाङ्गि ! तव तनूः क्षरीरं अवाधा निरावाधा वर्तते ?
 किंविशिष्टा तनुः ? तापोत्तीर्णस्य अमेरार्त्तमूर्षागतमलितोत्तीर्णस्य ११
 हेन्नः सुवर्णस्य हसितप्रकाशा-जितस्वर्णकान्तेरित्यर्थः ॥ १२ ॥

छायेव पार्श्वादपृथग् बभूवान्,

सुखी सदास्ते स सखीजनस्ते ।

प्राप्ताः सुवर्णे परभागमङ्गे,

माणिक्यभूषाः किमुतापदोषाः ॥ १३ ॥ १५

छाये० हे देवि ! स ते तव सखीजनः सदा सुखी आस्ते ? १८
 किलक्षणः सखीजनः ॥ छाया इव पार्श्वात् समीपात् अपृथग्
 बभूवान् न पृथग् भूतः । उत अथवाङ्गे शरीरे माणिक्यभूषा
 रत्नाभरणानि किं अपदोषा निर्दोषा वर्तन्ते ? किरूपा माणि-
 क्यभूषाः ? सुवर्णे परमाणं गुणोत्कर्षं प्राप्ताः ॥ १३ ॥ २२

महानिशायामपि मुक्तनिद्रे,
दिदृक्षया मां किमुपस्थितासि ।

३ क्षणार्धमुक्तेऽपि चिराय दृष्ट
इव प्रिये धावति येन चेतः ॥ १४ ॥

महा० महानिशायामपि अर्धरात्रेऽपि मुक्तनिद्रे त्वं मां
१ दिदृक्षया विलोकनेच्छया किं उपस्थितासि आगतासि ? येन
कारणेन क्षणार्धमुक्तेऽपि प्रिये अर्माष्टे चिराय चिरकालदृष्ट
इव चेतो धावति ॥ १४ ॥

५ स्वप्नोपलब्धे मयि मारदूना,
रिरंसया वा किमुपागतासि ।
प्रायोऽबलासु प्रबलत्वमेति,
१२ कन्दर्पवीरो विपरीतवृत्तिः ॥ १५ ॥

स्वप्नो० वा अथवा हे देवि ! मयि स्वप्नोपलब्धे सति
स्वप्नमध्ये दृष्टे सति त्वं मारदूना कामपीडिता सती रिरंसया
१५ रन्तुमिच्छया किं उपागतासि आयातासि ? विपरीतवृत्तिः
कन्दर्पवीरः प्रायो बाहुल्येन अबलासु स्त्रीषु प्रबलत्वं एति
गच्छति ॥ १५ ॥

१८ प्रिये प्रयासं विचिकित्सितं वा,
मीमांसितुं किञ्चिदमुं व्यधास्त्वम् ।
सन्देहशल्यं हि हृदोऽनपोढ-
मामृत्यु मर्त्यस्य महार्तिदायि ॥ १६ ॥

२२ प्रिये० वा अथवा हे प्रिये ! त्वं किञ्चित् विचिकित्सितं

सन्दिग्धं विचारं भीमांसितुं विचारयितुं अमुं प्रयासं व्यवाः
अकरोः ? हि निश्चितं हृदो हृदयात् सन्देहसत्यं अनपोढं
अनाकूष्टं, मर्त्यस्य मनुष्यस्य आमृत्यु मृत्युं यावत् महावैमहा-३
दुःखस्य दायि भवति ॥ १६ ॥

चेद्वस्तु संत्रस्तमृगादि मृग्यं,
तदास्ति किञ्चिद्वद तद्विशङ्कम् । ६
आनाकमानागमृहं दुरापं,
प्रायो न मे नम्रसुरासुरस्य ॥ १७ ॥

चेद्व० संत्रस्तमृगस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्यास्तस्याः ९
संशोधनं क्रियते हे संत्रस्तमृगादि ! चेत् यदि मृग्यं मार्गणीयं
वस्तु किञ्चित्वास्ति तद्विशङ्कं निःशङ्कं ब्रूहि, । प्रायो बाहुस्येन
नम्रसुरासुरस्य मे मम आनाकं स्वर्गं यावत्, आनागमृहं १२
पातालं यावत्, न दुरापं न दुःप्रापम् ॥ १७ ॥

विश्वप्रमोदवाचममुं सखण्ड-
पीयूषपाङ्क्त्येयसं निपीय । १५
प्राप्ता प्रमोदं वचनाध्वपारं,
प्रास्व वक्तुं वनितेश्वरी सा ॥ १८ ॥

विश्व० सा वनितेश्वरी वनितानां स्त्रीणां ईश्वरी सुमङ्गला १८
वक्तुं जल्पितुं प्रास्व प्रास्मतेल । किंविशिष्टा वनितेश्वरी ?
वचनाध्वपारं वामोचरातीतं प्रमोदं प्राप्ता ? किं कृत्वा ?
विश्वप्रमोः श्रीऋषभदेवस्य अमुं वाचं निपीय पीत्वा ।
किंविशिष्टां वाचम् ? सखण्डपीयूषपाङ्क्त्येयसं सखण्डसहितं २२

पीयूषं अभिनवं पयस्तस्य पाकेयः पङ्क्तिगतो रसो यस्याः सा
ताम् ॥ १८ ॥

३ पातुस्त्रिलोकं विदुषस्त्रिकालं,
त्रिज्ञानतेजो दधतः सहोत्थम् ।

स्वामिन्न तेऽवैमि किमप्यलक्ष्यं,

६ प्रश्नस्त्वयं स्नेहलतैकहेतुः ॥ १९ ॥

पातु० हे स्वामिन् ! अहं ते तव किमपि अलक्ष्यं अज्ञेयं न

अवैमि न जाने । त्रीण्यपि विशेषणानि भगवतो ज्ञेयानि । किं-

९ विशिष्टस्य तव ? त्रिलोकं पातुस्त्रिमुवनं रक्षतः, त्रिकालं-विदुषः

अतीतानागतवर्तमानकालान् ज्ञातवतः, सहोत्थं त्रिज्ञानतेजो

मतिश्रुतावधिज्ञानसत्कं तेजो दधतः विप्रतः । तु पुनरयं प्रश्नः

१२ स्नेहलतैकहेतुः स्नेहलतायाः स्नेहवार्ताया एकहेतुर्वर्तते ॥ १९ ॥

निद्ध्यायतस्ते जगदेकबुद्ध्या,

मय्यस्ति कोऽपि प्रणयप्रकर्षः ।

१५ भृशायते चूतलताविलासे,

साधारणः सर्ववने वसन्तः ॥ २० ॥

निद्ध्या० हे स्वामिन् ! ते तव जगत् विश्वं एकबुद्ध्या

१८ निध्यायतः पश्यतः सतो मयि विषये कोऽप्यपूर्वः प्रणय-

प्रकर्षः स्नेहसमूहोऽस्ति । वसन्तः सर्ववने साधारणः सदृशो

वर्तते, परं चूतलता सहकारवल्ली तस्या विलासे भृशायते

२१ अधिकः स्यात् ॥ २० ॥

न नाकनाथा अपि यं जुवन्तो,

२३ वहन्ति गर्वं विबुधेश्वरायाः ।

वक्तुं पुरस्तस्य तव क्षमेऽह-

महो महामुर्महिलासु मोहः ॥ २१ ॥

न० हे नाथ ! नाकनाथा अपि इन्द्रा अपि यं त्वां ३
नुवानाः स्तुवन्तः सन्तो विबुधेयता देवेशत्वं पक्षे विद्वदीशत्वं ।
तस्या गर्वं अभिमानं न वहन्ति, तस्य तव पुरोऽग्रे अहं वक्तुं
जल्पितुं क्षमा शक्नोमि, अहो इत्याश्चर्ये महिलासु स्त्रीषु मोहो ६
महामुर्महाप्राणो वर्तते ॥ २१ ॥

स्त्रीमात्रमेषासि तव प्रसादा-

देवादिदेवाधिगता गुरुत्वम् ।

राज्ञो हृदि क्रीडति किं न मुक्ता-

कलापसंसर्गमुपेत्य तन्तुः ॥ २२ ॥

स्त्री० हे आदिदेव ! एषा अहं स्त्रीमात्रं तव प्रसादादेव १२
गुरुत्वं अधिगता प्राप्तासि, तन्मुक्ताकलापसंसर्गं उपेत्य प्राप्य
राज्ञो हृदि किं न क्रीडति, अपि तु क्रीडत्येव ॥ २२ ॥

मां मानवीं दानवैरिवध्वो,

याचन्ति यत्प्राञ्जलयोऽङ्गदास्यम् ।

सौऽयं प्रभावो भवतो न धेयं,

मस्मापि माले किमु मन्त्रपूतम् ॥ २३ ॥

मां० दानवैरिवध्वो देवाङ्गनाः प्राञ्जलयो योजिताञ्जलयः
सत्यो मां मानवीमपि यत् अङ्गदास्यं अङ्गस्य शरीरस्य दास्यं
याचन्ति, सौऽयं भवतन्त्रव प्रभावो वर्तते । मस्मापि रक्षापि
मन्त्रपूतं सत् माले ललाटे किं न धेयं ? अपि तु धार्यमेव ॥ २३ ॥ २२

त्वत्संगमात्संगमितेन दिव्य-
पुष्पैर्मदङ्गेन विदूरितानि ।

३ वैराग्यरङ्गादिव पार्थिवानि,
वनेषु पुष्पाण्युपयान्ति वासम् ॥ २४ ॥

त्वत्सं० हे नाथ । पार्थिवानि पृथिव्यां जातानि पुष्पाणि
वैराग्यरङ्गादिव वनेषु वासं उपयान्ति । किंविशिष्टानि
पुष्पाणि ? त्वत्संगमात् दिव्यपुष्पैः संगमितेन मिलितेन मदङ्गेन
विदूरितानि दूरीकृतानि ॥ २४ ॥

९ अङ्गेषु मे देववधूपनीत-
दिव्याङ्गरागेषु निराश्रयेण ।

नाथानुतापादिव चन्दनेन,
१२ भुजङ्गभोग्या स्वतनुर्वितेने ॥ २५ ॥

अङ्गे० हे नाथ । चन्दनेन स्वतनुरात्मीयशरीरं भुजङ्ग-
भोग्या सर्पवेष्टिता वितेने कृता । उत्प्रेक्ष्यते—अनुतापादिव पद्मा-
१५ तापादिव । किंविशिष्टेन चन्दनेन ? मे मम अङ्गेषु निराश्रयेण
आश्रयरहितेन । किंविशिष्टेषु अङ्गेषु ? देववधूपनीतदिव्याङ्ग-
रागेषु देवाङ्गनाढैकितदिव्यविलेपनेषु ॥ २५ ॥

१० स्वर्भूषणैरेव मदङ्गशोभां,
संभावयन्तीष्वमराङ्गनासु ।

रोपादिवान्तर्दहनं प्रविश्य,
द्रवीभवत्येव भुवः सुवर्णम् ॥ २६ ॥

२२ स्वर्भू० हे नाथ । भुवः पृथिव्याः सुवर्णं अन्तर्दहनं दहनस्य

मध्ये प्रविश्य रोषादिव द्रवीभवति, गल्लेव । कासु सतीषु ?
 अमराङ्गनासु देवाङ्गनासु स्वर्भूषणैरेव स्वर्गसत्कामरूपैरेव मदङ्ग-
 शोभां संभावयन्तीषु कुर्वन्तीषु सतीषु ॥ २६ ॥ ३

पयः प्रमो ! नित्यममर्त्यधेनोः,
 श्रीकोशतो दिव्यदुकूलमाला ।

पुष्पं फलं चामरभूरुहेभ्यः,
 सदैव देवैरुपनीयते मे ॥ २७ ॥ ६

पयः० हे प्रमो हे स्वामिन् ! देवैर्नित्यं निरन्तरं अमर्त्यधेनोः
 पयो दुग्धम्, श्रीकोशतः त्रियो लक्ष्म्याः कोशः श्रीकोशः ९
 तस्माद्विव्यदुकूलमाला, च अन्यत्, अमरभूरुहेभ्यः करुणवृक्षेभ्यः
 पुष्पं फलं सदैव मे मम उपनीयते दौक्यते ॥ २७ ॥

भोगेषु मानव्यपि मानवीनां,
 स्वामिन्न बध्नामि कदाचिदास्याम् । १२

अहं त्वदीयेत्यनिशं सुरीभिः,
 स्वर्भोगमङ्गीष्वभिकीकृताङ्गी ॥ २८ ॥ १५

भोगे० हे स्वामिन् ! अहं मानवी मनुष्यमात्रापि मानवीनां
 भोगेषु कदाचिदास्यां न बध्नामि । अहं त्वदीया त्वत्सत्का
 इति कारणात्, सुरीभिर्देवाङ्गनाभिरनिशं निरन्तरं स्वर्भोग- १८
 मङ्गीषु देवलोकसत्कभोगविच्छित्तिषु अभिकीकृताङ्गी कासुकी-
 कृतशरीरा वर्ते ॥ २८ ॥

अन्यैरनीपह्यममेति वस्तु,
 यदा यदासेवनकं मनो मे । २२

तदा तदाकृष्टमिवैत्यदूरा-

दपि प्रमोदं दिशति त्वयीशे ॥ २९ ॥

३ अन्यै० हे नाथ ! यदा यस्मिन्नवसरे मे मम मनः यत्
आसेवनकं नयनानन्दकारि वस्तु एति गच्छति । किंलक्षणं
वस्तु ! अन्यैरनीपल्लभं दुःप्रापम् । तद्वस्तु त्वयि ईशे समर्थे
५ सति तदा तस्मिन्नवसरे दूरादपि आकृष्टमिव एव आगत्य मे
मम मनः प्रमोदं दिशति ददाति ॥ २९ ॥

प्रमार्ष्टि गेहाग्रमृशुर्नभस्वान्,

९ पिपर्ति कुम्भान् सुरसिन्धुरद्भिः ।

भक्ष्यस्य चोपस्कुरुतेऽशुमाली-

दास्योपि नेशे त्वयि दुर्विधा मे ॥ ३० ॥

१२ प्रमा० हे नाथ ! त्वयि ईशे सति मे मम दास्योऽपि न
दुर्विधा न दुःस्था न दुःकर्मकार्यो वर्तन्ते । नभस्वान् ऋतुर्वा-
युदेवता मे मम गेहाग्रं गृहाङ्गणं प्रमार्ष्टि तृणकाष्ठकचवरादि
१५ परत्र करोति । सुरसिन्धुः गङ्गा अद्भिः पानीयैः कुम्भान् पिपर्ति
पूरयति । च पुनरंशुमाली सूर्यः भक्ष्यस्योपस्कुरुते शालिसूप-
पकान्नवृतादिभोज्यं संस्करोति । भक्ष्यस्योत्पन्ना पट्टी-करोतेः
१८ प्रतियत्ने इति सूत्रेण ज्ञेया ॥ ३० ॥

त्रातस्त्वयि त्राणपरे त्रिधापि,

दुःखं न मश्नाति मुदं मदीयाम् ।

यं हेतुमायासिपमत्र माया-

मुक्तं ध्रुवे तच्छृणु सावधानः ॥ ३१ ॥

त्रात० हे त्रातः ! हे रक्षक ! त्वयि त्राणपरे रक्षणतत्परे
सति त्रिधाऽपि आध्यात्मिकाधिभौताधिदैविकमेदं त्रिविधं वाग्-
मनोऽङ्गैश्च कृतं देवमानुषतिर्यकृतं वा दुःखं मदीयं मुदं हर्षं
न मज्जाति नास्फेदयति । यं हेतुं येन हेतुना अहमत्रायासिपं
आयाम् तत् अहं मायामुक्तं कपटरहितं ब्रुवे, त्वं सावधानः
शृणु ॥ ३१ ॥

क्रियां समग्रामवसाय सायं-

तनीमनीपद्मतिरत्र रात्रौ ।

अशिष्ट्रियं श्रीजितदिव्यशिल्पं,

तत्त्वं स्ववासौकसि विश्वनाथ ? ॥ ३२ ॥

क्रियां० हे विश्वनाथ ! अहं सायंतनीं संध्यासंबन्धिनीं
समग्रां क्रियां अवसाय समाप्य अत्र रात्रौ स्ववासौकसि १२
आत्मीयवासभवने, तत्त्वं शयनीयं अशिष्ट्रियं आश्रितवती,
किंविशिष्टं तत्त्वं ? श्रीजितदिव्यशिल्पं श्रिया शोभया जितं
दिव्यं शिल्पं विज्ञानं येन तत् श्रीजित० । किंलक्षणाऽहम् ? १५
अनीपद्मतिर्बहुसमाधियुक्ता ॥ ३२ ॥

त्वन्नाममग्राहितदेहरक्षा

निद्रां स्वकालप्रमवामवाप्य ।

स्वप्नानिमोक्षप्रमुखानदर्शं,

चतुर्दशादर्शमुख ! क्रमेण ॥ ३३ ॥

त्वन्ना० हे आदर्शमुख ! आदर्शो दर्पणः मातृरूपकरत्वात्
तत्सदृशं मुखं यस्य स तस्य संबोधने । अहं त्वन्नाममग्राहित- २२
ले० कु० १८

देहरक्षा त्वदीयनाममन्त्रेण कृतशरीररक्षा सती स्वकालप्रमवां
आत्मीयकालोत्पन्नां निद्रां क्रमेण अवाप्य प्राप्य, इमो गज-
३ उक्षा वृषमस्तत्प्रमुखान् चतुर्दश स्वप्नानदर्शं दृष्टवती ॥ ३३ ॥

ततोऽत्यमीष्टामपि सर्वसार-

स्वमौघसंदर्शनया कृतार्थाम् ।

६ विसृज्य निद्रां चतुराश्रित ! त्वां

तत्त्वार्थमीमांसिपया गतासि ॥ ३४ ॥

ततो० हे चतुराश्रित हे विद्वत्पूजित ! ततोऽनन्तरं अहं

९ अमीष्टामपि निद्रां विसृज्य त्यक्त्वा तत्त्वार्थमीमांसिपया
विचारणेच्छया त्वां त्वत्समीपमागताऽसि, किंलक्षणां निद्राम् ?
सर्वसारस्वमौघसंदर्शनया सर्वप्रशस्यस्वप्नसमूहदर्शनेन कृतार्थाम्

१२ ॥ ३४ ॥

वस्त्याकृपन्तीं भवतः प्रसाद-

संदंशकेनापि दविष्टमिष्टम् ।

१५ न कोऽपि दुःप्रापपदार्थलोभ-

जन्माऽभजन्मा भगवंस्तदाधिः ॥ ३५ ॥

वस्त्या० हे भगवन् ! कोऽपि दुःप्रापपदार्थलोभजन्मा

१८ दुःप्रापस्य प्राप्तुमशक्यपदार्थस्य वस्तुनो लोभजन्मा वस्तुलोभो-

त्पन्नः आधिरसमाधिस्तदा तस्मिन्नवसरे मा मां न अभजत् ।

किं कुर्वन्तीं माम् ! भवतः प्रसादसंदंशकेन तव प्रसादरूपसंदं-

शकेन दविष्टमपि, इष्टं अभीष्टं वस्तु आकृपन्तीं आकृप्या-

२१ नयन्तीम् ॥ ३५ ॥

आकृतमक्षिभ्रुवचेष्टयैव,

हार्द विबुद्धाखिलकर्मकारी ।

न स्रैरचारीति परिच्छदोऽपि,

३

मनो दुनोति स तदा मदीयम् ॥ ३६ ॥

आकू० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे परिच्छदोऽपि परिवारोऽपि स्रैरचारी स्वच्छन्दचारी, इति कारणात् मदीयं मनो न दुनोति स, किंलक्षणः परिच्छदः ? अक्षिभ्रुवचेष्टयैव हृष्टिभ्रुववालनयैव हार्दं हृदयसंयन्त्रि आकृतं अभिप्रार्थं विबुध्य ज्ञात्वा अखिलकर्मकारी समस्तकार्यकृत् ॥ ३६ ॥

५

अपि द्वितीयाद्वितये विभज्य,

चित्तं च विचं च समं समीचा ।

त्वया न सापत्न्यमवोऽभिभृति-

१९

लपोऽपि मेऽदत्त तदानुतापम् ॥ ३७ ॥

अपि० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे सापत्न्यभवः सपत्न्या उत्पन्नो अभिभृतिलपोऽपि पराभवलेखोऽपि मे मम अनुतापं विषादं न अदत्त । केन हेतुना ? त्वया द्वितीयाद्वितयेऽपि कलत्र-द्विकेऽपि चित्तं च पुनर्विचं समं समकालं विभज्य विभागीकृत्य समीचा सम्यग् अश्रुता “अश्रौ गतौ च” समश्चतीति क्विपि लोपे “सहसमः सधिसमी” सम्यक् वर्तमानेन ॥ ३७ ॥

१०

आसीन्न मे वर्ष्मणि मारुतादि-

प्रकोपतः कोऽपि तदा विकारः ।

२१

त्वयि प्रसन्ने न हि लब्धवाधा,

मिथः पुमर्था इव धातवोऽपि ॥ ३८ ॥

२३

आसी० हे नाथ ! तदा तस्मिन्नवसरे मे मम वर्ष्मणि शरीरे
भारुतादिप्रकोपतः कोऽपि विकारो न आसीत् न अमूत् ।
१ त्वयि प्रसन्ने धातवोऽपि पुमर्था इव-मिथः परस्परं न हि
लब्धबाधा लब्धपीडा वर्तन्ते ॥ ३८ ॥

गदा वपुःकुम्भगदाभिघाता,
२ नासंस्तदा त्वन्निगदागदाह्या ।

अजातशत्रुं पतिमाश्रिताया-

स्त्वां मे कुतः संभव एव भीतिः ॥ ३९ ॥

३ गदा० हे नाथ ! गदा वातपित्तश्लेष्मरूपा रोगा मम तदा
तस्मिन्नवसरे त्वन्निगदागदाह्या तव निगदो नाम स एव अगद
औषधं तस्याह्या लामेन न आसन् । किंविशिष्टा गदाः ?

४ वपुःकुम्भगदाभिघाता शरीररूपकुम्भस्य गदासत्कप्रहारसदृशाः,
अजातशत्रुं गतवैरिणं त्वां पतिं भर्तारं आश्रिताया मे मम
भीतेर्भयस्य संभव उत्पत्तिरेव कुतः स्याद् ? अपि तु न
५ कुतोऽपि ॥ ३९ ॥

एवं मुखास्वादरसैर्जितायां,
मनस्तनुक्लेशविवर्जितायाम् ।

६ स्वप्नैर्वभूवे मयि यैस्तदर्थ-

मीमांसया मांसलय प्रमोदम् ॥ ४० ॥

७ एवं० हे नाथ ! यैः स्वप्नैर्मयि वभूवे तदर्थमीमांसया
८ तेषामर्थस्य विचारणया हर्षं मयि विषये मांसलय पोषय ।
किंविशिष्टायां मयि ? एवं मुखास्वादरसैर्जितायां एवं पूर्वोक्त-
९ प्रकारेण मुमुक्षस्यास्वादरसेन बलिष्ठार्यां, पुनः किंविशिष्टायां ?

मनस्तनुक्लेशविवाजितायां मानसिकशारीरिकक्लेशरहितायाम्
॥ ४० ॥

सूक्ष्मेषु भावेषु विचारणायां, ३

मेघा न मे धावति बालिशयाः ।

त्वमेव सर्वज्ञ ! ततः प्रमाणं,

रात्रौ गृहालोक इव प्रदीपः ॥ ४१ ॥ ६

सूक्ष्म० हे नाथ ! बालिशया मूर्खाया मे मम मेघा बुद्धिः
सूक्ष्मेषु भावेषु विचारणायां न धावति, हे सर्वज्ञ ! तत् तस्मात्
कारणात् त्वमेव प्रमाणम् । क इव ! प्रदीप इव । यथा प्रदीपो ५
रात्रौ गृहालोके प्रमाणं स्यात् ॥ ४१ ॥

प्रदीपगौरधुतिभास्कराणां,

प्रकाशभासामपि दुर्न्यपोहम् । १२

हृदं तमस्तत्क्षणतः क्षिणोति,

वाग्ब्रह्मतेजस्तव तन्वपीश्व ! ॥ ४२ ॥

प्रदी० यत् दीपगौरधुतिभास्कराणां प्रदीपचन्द्रसूर्याणां १५
प्रकाशभासामपि प्रकटतेजसामपि हृदं हृदयसंबन्धि तमोऽ-
न्यकारं दुर्न्यपोहं दुःखस्फेदनीयं वर्तते, हे ईश स्वामिन् !
तत् हृदं तमः सव वाग्ब्रह्मतेजः वचनज्ञानसत्कं तेजस्तन्वपि १८
सूक्ष्ममपि क्षणतः क्षणादेव क्षिणोति क्षयं नयति ॥ ४२ ॥

यत्र कचिद्वस्तुनि संशयानां,

स्मरन्ति यस्य त्रिदशेशितारः । २१

तत्रान्तिकस्थे त्वयि श्लाघ्यदृष्ट्या

मानार्ह ! नार्हत्यपरोऽनुयोक्तुम् ॥ ४३ ॥ २३

यत्र० हे मानार्हं माननीय ! यत्र कचिद् वस्तुनि यस्मिन्
 कस्मिंश्चिद् अर्थे संशयानाः सन्देहं कुर्वाणाः त्रिदशेशितारः
 ३ सुरेन्द्रा अपि यस्य संरन्ति यं स्मरन्ति, 'स्मृत्यर्थदयेशः'
 (२-२-११ सि० हे०) इत्यनेन स्मृत्यर्थानां व्याप्यस्य वा कर्म-
 त्वमिति पक्षे 'शेषे' (२-२-८१) इत्यनेन पट्टी, तत्र त्वयि
 ६ अन्तिकस्ये तस्मिन् त्वयि समीपस्ये सति अपरः शास्त्रद्वश्चा
 अन्यः समयहाः अनुयोक्तुं प्रश्रयितुं न अर्हति । मम भवन्तं
 विनाऽन्यः प्रष्टुं न योग्य इत्यर्थः ॥ ४३ ॥

९ दृक्कर्मधात्रीनि तमांसि हत्वा,
 गोमिर्बभूवान् भुवि कर्मसाक्षी ।

इदं हृदंतर्मम दीप्रदेह !,

१२ संदेहरक्षः स्फुरदेव रक्ष ॥ ४४ ॥

दृक्० हे दीप्रदेह देदीप्यमानशरीर ! त्वं इदं संदेहरक्षो
 राक्षसं मम हृदन्तः हृदयमध्ये स्फुरत् प्रसरदेव रक्ष । किंविशि-
 १५ ष्टत्वं । गोमिर्वाचोमिः किरणैर्वा दृक्कर्मधात्रीनि तमांसि दृष्टिः
 ज्ञानक्रिया दर्शनक्रिया वा तस्याः धात्रीनि विनाशकानि तमांसि
 पापानि अन्धकाराणि वा, हत्वा भुवि पृथिव्यां कर्मसाक्षी
 १८ कर्मणां साक्षी, पक्षे कर्मसाक्षी सूर्यो बभूवान् जातः ॥ ४४ ॥

अतीन्द्रियज्ञाननिधेस्तवेश,
 क्लेशाय नायं घटते विचारः ।

२१ मङ्गु महाशैलतटीं घटीय-

द्वर्जं किमायस्य तृणं तृणेदि ॥ ४५ ॥

अती० हे ईश ! अयं विचारस्तव क्लेशाय न घटते,
 २४ किंविशिष्टस्य तवः अतीन्द्रियज्ञाननिधेः, इन्द्रियातीतज्ञाननि-

घानस्य । महाशैलतटीं महापर्वततटं भङ्गं मेतुं घटीयत् घट-
सिव आचरत् वज्रं किं आयसोपक्रम्य तूर्णं तूर्णेदि च्छिनत्ति ?
अपि तु आयसं त्रिनेत्र ॥ ४५ ॥

उद्भूतकौतूहलया रयेणा-

जागर्यथास्तन्मयि मास कुप्यः ।

कालातिपातं हि सहेत नेत-

न कौतुकावेशवशस्त्वरीव ॥ ४६ ॥

उद्भू० हे नाथ ! रयेण वेगेन मया उद्भूतकौतूहलया
उत्पन्नकौतुकया त्वं अजागर्यथाः जागरितः, तन्मयि विषये
मास कुप्यः कोपं मा कार्षीः, हे नेतः स्वामिन् ! कौतुकावे-
शवशः कौतुकाक्षिप्तः पुमान् त्वरीव उत्सुक इव कालातिपातं
विलम्बं हि निश्चितं न सहेत ॥ ४६ ॥

श्रुत्वा प्रियालापमिति प्रियायाः,

प्रीतिं जगन्वान् जगदेकदेवः ।

वाचं मृदुस्वादुतया सुधाब्धि-

गर्मादिवाप्तप्रभवाप्तुवाच ॥ ४७ ॥

श्रुत्वा० जगदेकदेवः श्रीयुगादीशो वाचं उवाच । किं-
विशिष्टं वाचं ? मृदुस्वादुतया सुधाब्धिगर्मात् अमृतसमुद्रमध्यात्
आप्तप्रभवां प्राप्तोत्पत्तिमिव; किलक्षणो जगदेकदेवः ! प्रियायाः
सुमङ्गलायाः इति प्रियालपं अभीष्टवचनं श्रुत्वा प्रीतिं जगन्वान्
प्राप्तवान् । गम्घातोः कसुप्रत्यये द्विर्वचने मस्य नत्वे 'मीनोम्बोश्च'
इति सूत्रेण मस्य नत्वे सिविमकतौ जगन्वानिति सिद्धम् ॥ ४७ ॥

प्रिये ! किमेतज्जगदे मदेका-

त्मया त्वया हन्त तटस्थयेव ।

त्वदुक्तिपानोत्सव एव निद्रा-

भङ्गस्य मे दास्यति वैमनस्यम् ॥ ४८ ॥

३ प्रिये० हे प्रिये ! हन्त इति वितर्के, त्वया तटस्थया समीप-
स्थया इव किमेतत् जगदे प्रोक्तम् ? किंविशिष्टया त्वया ?
मदेकात्मया मया सह एक आत्मा यस्याः सा मदे०, हे प्रिये !

४ त्वदुक्तिपानोत्सवः त्वदीयवचनस्य पानस्योत्सव एव मे मम
निद्राभङ्गस्य वैमनस्यं मनोव्यथां दास्यति स्फोटयिष्यति ॥ ४८ ॥

निद्रा तमोमय्यपि किं विगेया,

९ सुखप्रदानात् परमोपकर्त्री ।

जाये ! जगज्जीवनदातुरब्दा-

गमस्य को निन्दति पङ्किलत्वम् ॥ ४९ ॥

११ निद्रा० हे जाये हे प्रिये ! तमोमय्यपि निद्रा किं विगेया
निन्धा स्यात् ? अपि तु न, किंलक्षणा निद्रा ? सुखप्रदानात्
परमोपकर्त्री शोभनस्यप्रदानतः परोपकारकारिणी । जगज्जीवन-
१५ दायकस्य अब्दागमस्य वर्षाकालस्य पङ्किलत्वं कर्दमयुक्तत्वं को
निन्दति ? अपि तु न कोऽपि ॥ ४९ ॥

भद्रङ्करी निर्मरसेवनेन,

१८ निद्राह्वया काचन देवतेयम् ।

दूरस्थितं वस्तु निरस्तनेत्रा-

नप्यङ्गिनो ग्राहयते यदीहा ॥ ५० ॥

२१ भद्रं० हे प्रिये ! इयं निद्राह्वया निद्रानाम्नी काचन देवता
निर्मरसेवनेन भद्रङ्करी सुखकरी वर्तते । यदीहा यस्या
निद्राया ईहा इच्छा यदीहा निरस्तनेत्रानपि निरस्तलोचन-
२४ व्यापारानपि अङ्गिनः प्राणिनः दूरस्थितं वस्तु ग्राहयते ।

अन्यापि देवता मनसोऽप्यगोचरं वस्तु यतस्ततोऽप्यानीय
मक्तस्य दत्त इति ॥ ५० ॥

श्रोतांसि संगोप्य जडानि चेतः, ३

सचेतनं साक्षि रहो विधाय ।

संदर्शयन्ती नवसारमावा-

न्निद्रा धुरं छेकषियां दधाति ॥ ५१ ॥ ६

श्रोतां० हे प्रिये ! निद्रा छेकषियां धुरं चतुर्बुद्धीनां भारं
दधाति धरति । किं कुर्वती निद्रा ? जडानि अज्ञानानि
श्रोतांसि इन्द्रियाणि संगोप्य आज्ञापयित्वा रह एकान्ते ९
चेतश्चित्तं सचेतनं साक्षि विधाय कृत्वा नवसारमावा-
संदर्शयन्ती ॥ ५१ ॥

एकात्मनोर्नां परिमुञ्चती मां, १२

सुखमसर्वस्वमदत्त तुभ्यम् ।

निद्रा ननु स्त्रीप्रकृतिः करोति,

को वा स्वजातौ न हि पक्षपातम् ॥ ५२ ॥ १५

एका० निद्रा ननु निश्चितं स्त्रीप्रकृतिः तुभ्यं स्वमसर्वस्वं
अदत्त । किं कुर्वती ? एकात्मनोर्नां आवामपि मां परिमुञ्चती ।
वा प्रवाहि । निश्चितं-स्वजातौ पक्षपातं को न करोति ? अपि १८
तु सर्वः करोति ॥ ५२ ॥

दुर्घोपलालाश्रुतिदन्तवर्षा-

दिकं विक्रमाप्यत निद्रया यैः । २१

स्वप्नव्रजे श्रोत्रपथातिथौ ते,

ते खेदतः स्वं खलु निन्दितारः ॥ ५३ ॥ २३

दुर्घो० यैः पुरुषैः निद्रया दुर्घोपलालाश्रुतिदन्तघर्षादिकं
विकर्म दुर्घोपो रौद्रस्वरेण पूत्करणं-ललयाः श्रावः दन्तानां
३ घर्षणं इत्यादि कुचिन्हानि आप्यत प्राप्यते सा, ते पुरुषास्ते तव
स्वप्नव्रजे स्वप्नसमूहे श्रोत्रपथातिथौ कर्णमार्गनिधौ एतावता
श्रुते सति खलु निश्चितं खं आत्मानं निन्दितारो निन्दि-
६ प्यन्ति ॥ ५३ ॥

आदौ विरामे च फलानि कल्प-
वह्नेरिव स्वादुविपाकभाजः ।

९ नेमाननेमानपि नीरजाक्षि !

स्वमान् दृशः कर्म करोत्यपुण्या ॥ ५४ ॥

आदौ० हे नीरजाक्षि कमललोचने ! अपुण्या पुण्यरहिता
१२ स्त्री इमान् चतुर्दशस्वमान् अनेमानपि अर्घरहितानपि दृशः
कर्म न करोति न पश्यतीत्यर्थः, किंविशिष्टान् इमान् ? आदौ
प्रथमं चान्यत् विरामे प्रान्ते कल्पवह्नेः फलानीव स्वादुविपाक-
१५ भाजः ॥ ५४ ॥

निशम्य सम्यक् फलदानशौण्डान्,
स्वमानिमांस्ते वदनादिदानीम् ।

१८ दक्षे ! भमोल्लासमियति वक्षः,

किं स्थानदानाय मुदां भराणाम्-॥ ५५ ॥

निश० हे दक्षे विचक्षणे ! मम वक्षो हृदयं इदानीमधुना
ते तव वदनात् मुखात् सम्यक् फलदाने शौण्डान् समर्थान्
२२ इमान् चतुर्दशापि स्वमान् निशम्य श्रुत्वा मुदां, भराणां हर्ष-

समूहानां स्थानदानाय स्थितिकारणाय किं उल्लासं विस्तारं
इयति याति ? ॥ ५५ ॥

आनन्दमाकन्दतरौ हृदाल-

३

वाले त्वदुक्कामृतसेकपुष्टे ।

रक्षावृत्तिं सूत्रयितुं किमङ्ग !,

ममाङ्गमुत्कण्टकतां दधाति ॥ ५६ ॥

४

आनं० अङ्ग इति कोमलमवघ्ने, हे सुमङ्गले ! ममाङ्गं मदीयं
शरीरं किं उत्कण्टकतां उद्धतरोमाञ्चत्वं ऊर्ध्वकण्टकत्वं वा
दधाति ? किं कर्तुं ? मम हृदालवाले हृदयरूपस्थानके आनन्द-
माकन्दतरौ हर्षसहकारवृक्षे त्वदुक्कामृतसेकपुष्टे त्वदीयवचना-
मृतसिञ्चनेन ग्रीढे सति रक्षावृत्तिं सूत्रयितुं रक्षायै कण्टकसत्क-
वृत्तिं कर्तुम् ॥ ५६ ॥

१२

श्रुत्योः सुधापाणकं त्वदुक्त्या,

मत्वा मनोहत्य समीपवासात् ।

पिण्डोललोले इव चक्षुषी मे,

१५

प्रसृत्य तत्संनिधिमाश्रयेते ॥ ५७ ॥

श्रुत्यो० हे प्रिये ! त्वदुक्त्या त्वदीयवचनेन श्रुत्योः कर्णयोः
मनोहत्य मनस्तृप्तिं यावत्, सुधापाणकं अमृताग्रजं मत्वा
ज्ञात्वा मे मम चक्षुषी लोचने न तत्संनिधिं तयोः कर्णयोः
समीपं न आश्रयेते, किंविशिष्टे चक्षुषी ? समीपवासात् प्रत्या-
सन्नवासतः पिण्डोललोले इव पिण्डोलं भुक्तशेषं तत्र लोले
लोद्वेषे ॥ ५७ ॥

२२

एकस्वरूपैरपि मत्प्रमोद-

तरोः प्ररोहाय नवाम्बुदत्वम् ।

३ स्वप्नैरमीभिः कुतुकं खलाशा-

वल्लीविनाशाय दवत्वमीये ॥ ५८ ॥

एक० एकस्वरूपैरपि अमीभिः स्वप्नैः कुतुकं आश्चर्यं

६ मत्प्रमोदतरोः हर्षवृक्षस्य प्ररोहाय अङ्कुराय नवाम्बुदत्वं नवीन-

मेघसादृश्यं, खलाशा दुर्जनमनोरथरूपवल्ली तस्या विनाशाय

दवत्वं दवानलत्वं ईये प्राप्तम् ॥ ५८ ॥

९ नैषां फलोक्तावविचार्य युक्त-

माचार्यकं कर्तुमहो ममापि ।

महामतीनामपि मोहनाय,

१२ छद्मस्यतेयं प्रबलप्रसीला ॥ ५९ ॥

नैषां० अहो इति आश्चर्यं, एषां स्वप्नानां फलोक्तौ अविचार्य

अविमृश्य ममापि आचार्यकं आचार्यकर्म कर्तुं न युक्तम् । इयं

१५ छद्मस्यता प्रबलप्रसीला सबलनिद्रा महामतीनामपि विचक्षणा-

नामपि मोहनाय वर्तते ॥ ५९ ॥

यावद् धनामं धनघातिकर्म-

१८ चतुष्कमात्मार्यमणं स्तृणाति ।

तावत्तमदृष्टवत्या विचारे,

स्फुरन्न चेतोऽञ्चति जाद्विकल्पम् ॥ ६० ॥

२१ यावद्० हे प्रिये ! धनमं मेघसादृश्यं धनघातिकर्मचतुष्कं

ज्ञानावरणीय १, दर्शनावरणीय २, मोहनीय ३, अन्तराय

२३ ४, एतत् धनघातिकर्मचतुष्कं आत्मार्यमणं जीवसूर्यं यावत्

स्तृणाति आच्छादयति ('स्तृग्श्च आच्छादने' अस्य धातोः प्रयोगः), तावच्चेतश्चितं तमश्छन्नतया विचारे स्फुरत् सत् जाद्विकत्वं जह्वालत्वं त्वरमाणत्वं न अञ्चति न प्राप्नोति ॥६०॥ ३

आकेवलार्चिःकलनं विशङ्कं,

वयं न सन्देहभिदां विदध्मः ।

को वा विना काञ्चनसिद्धिमुर्वी-

माधातुमुर्वीमनृणां यतेत ॥ ६१ ॥

आके० हे प्रिये ! वयं आकेवलार्चिःकलनं केवलज्ञान-
लाभं यावत् विशङ्कं निःशङ्कं सन्देहभिदां न विदध्मः, सन्देह-९
मेदं न कुर्मः । वा अथवा कः पुगान् काञ्चनसिद्धिं सुवर्ण-
सिद्धिं विना उर्वीं गुर्वीं उर्वीं पृथ्वीं अनृणां आधातुं कर्तुं यतेत
उपक्रमेत ? ॥ ६१ ॥ १२

तस्मान्मनागागमयस्व काल-

मतित्वरा विघ्नकरीष्टसिद्धेः ।

इत्युक्तवांस्त्यक्तमनस्तरङ्गः,

क्षणं समाधत्त स मेघिरेशः ॥ ६२ ॥

तस्मा० तस्मात् कारणात् हे प्रिये ! मनाक् स्तोकं कालं
आगमयस्व प्रतीक्षस्व । अतित्वरा इष्टसिद्धेर्विघ्नकरी अत्यौत्सुक्यं १३
अभीष्टसिद्धेर्विघ्नकृत् वर्तते, इत्युक्तवान् सन् एतावता
इत्युक्त्वा स मेघिरेशः मेघिराः प्रज्ञालालेषां ईशो भगवान्
त्यक्तमनस्तरङ्गः त्यक्तमनोज्यापारः सन् क्षणं समाधत्त समार्धिं
दधौ ॥ ६२ ॥ २२

निमील्य नेत्रे विनियम्य वाचं,
निरुध्य नेताखिलकायचेष्टाः ।

३ निशि प्रसुप्ताब्जमनादिहंसं,
सरोऽन्वहार्पीदलसत्तरङ्गम् ॥ ६३ ॥

निमी० स नेता भगवान् निशि रात्रौ प्रसुप्ताब्जं संकुचित-
६ कमलं अनादिहंसं अशब्दायमानहंसं अलसत्तरङ्गं अनुलसत्क-
ल्लोलं, एवंविधं सरः सरोवरं अन्वहार्पीत् अनुचकार, किं
कृत्वा ? नेत्रे निमील्य, वाचं नियम्य संवृत्य, अखिलकायचेष्टाः
९ समस्तशरीरचेष्टाः निरुध्य ॥ ६३ ॥

स्वप्नानशेषानवधृत्य बुद्धि-
बाह्या मनोवेत्रधरः पुरोगः ।

१२ महाधियामूढसभाममीष्टां,
निनाय लोकत्रयनायकस्य ॥ ६४ ॥

स्वप्ना० मनोवेत्रधरो मनःप्रतीहारः अशेषान् समस्तान्
१५ स्वप्नान् बुद्धिबाह्या अवधृत्य लोकत्रयनायकस्य श्रीयुगादिदेव-
स्यामीष्टां ऊहसमां विचारसभां निनाय । किंविशिष्टो मनो-
वेत्रधरः ? महाधियां पुरोगः महाबुद्धीनामग्रेसरः ॥ ६४ ॥

१८ अस्ताघटाधारविचारवार्द्धिं,
ज्ञानाञ्जनोद्भिन्नदृशावगाह ।

चित्तेन नेतुः स्फुटधीवरेण,
समर्पितास्तत्फलयुक्तिमुक्ताः ॥ ६५ ॥

२२ अस्ता० चित्तेन तत्फलयुक्तिमुक्तास्तेषां स्वप्नानां फलयुक्तय-

एव मुक्ताः मुक्ताफलानि नेतुः श्रीऋषभस्वामिनः सम-
 पिताः, किंविशिष्टेन चित्तेन ? स्फुटधीवरेण प्रकटबुद्धिप्रधानेन,
 पक्षे धीवरेण मात्स्यिकेन, पुनः किंवि० ज्ञानाञ्जनोद्भिन्नदृशा ३
 ज्ञानरूपाक्षनेन उद्भिन्नदृशा विकृतरलोचनेन, किं कृत्वा
 अस्तावताधारविचारवार्धि अस्तं अर्धं पापं येन स अस्तावत्तस्य
 भावः अस्तावत्ता, पक्षे अस्तावत्ता गन्मीरत्वं तस्या आधारं ६
 विचारसमुद्रं अवगाह्य । यथा अञ्जनोद्भिन्नदृशा धीवरेण समुद्रं
 अवगाह्य मौक्तिकानि नेतुः स्वामिनः समर्प्यन्ते । ६५ ॥

तद्गूर्हर्पाभृतरसमरः किं शिरासारणीभिः ९

स्वान्तानूपाद्युगपदसृपत्क्षेत्रदेशेऽखिलेऽस्य ।

लोकत्रातुः कथमितरथा लोमवर्हिःप्ररोहैः

सद्यस्तत्रोल्लसितमसितच्छायदक्षमाग्रभागैः ॥६६॥ १२

तद्गू० तद्गूस्त्रेभ्यः स्वप्नेभ्यः समुत्पन्नो हर्पाभृतरसमरः अस्य
 लोकत्रातुलिभुवनपालकस्य भगवतः स्वान्तानूपात् स्वान्तं चित्त-
 मेवानुपं सजलप्रदेशस्तस्मादनूपात् किं शिरासारणीभिः अखिले १५
 समक्षे क्षेत्रदेशे शरीरप्रदेशे युगपत् समकालं असृपत् प्रासरत् ।
 इतरथा तत्र क्षेत्रे देशे सद्यस्तत्कालं कथं लोमवर्हिःप्ररोहेल्लोम-
 वर्हिषां रोमरूपदर्माणां प्ररोहेः अङ्कुरैः उल्लसितं ? किंलक्षणैः १८
 लोमवर्हिःप्ररोहैः ? असितच्छायः कृष्णच्छायः सूक्ष्माग्रभागो
 येषान्तैः ॥ ६६ ॥

दृग्युग्ममृल्लसितमुच्छ्रसितां तनुं च,

चञ्चन्मतिद्रदिमधाम सुमङ्गला सा ।

दृष्ट्वाद्भुतं वरयितुर्वचनं विनापि,

स्वमान् महाफलतयान्वमिमीत सर्वान् ॥ ६७ ॥

३ दृग्० सा सुमङ्गला वरयितुः श्रीऋषभदेवस्य वचनं विनापि
दृष्ट्युगमं उल्लसितं दृष्ट्वा, तनुं शरीरं च उच्छ्वसितां दृष्ट्वा, सर्वान्
स्वमान् महाफलतया अन्वमिमीत अनुमानेन ज्ञातवती ।

६ किंविशिष्टा सुमङ्गला ? चञ्चन्मतिद्रढिमधाम चञ्चन्मतेः प्रसरन्-
मतेर्द्रढिमा दृढता तस्या धाम स्थानम् ॥ ६७ ॥

ईहाञ्चक्रे सा स्वामिनो मौनमुद्रा-

९ मेदं तृष्णालुर्वाक्सुधायास्तथापि ।

धत्ते नोत्कण्ठां गर्जिते केकिनी किं,

मेघस्योन्नत्या ज्ञातवर्षागमापि ॥ ६८ ॥

१२ ईहा० सा सुमङ्गला तथापि स्वामिनः श्रीऋषभदेवस्य
मौनमुद्रामेदं ईहाञ्चक्रे वाञ्छितवती । किंलक्षणा सुमङ्गला ?
वाक्सुधायाः तृष्णालुः वचनामृतस्य तृषार्ता । मेघस्योन्नत्या

१५ ज्ञातवर्षागमापि केकिनी मयूरी गर्जिते उत्कण्ठां किं न धत्ते ?
अपि तु धत्ते ॥ ६८ ॥

इति श्रीमदश्वलगच्छे कविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचिते

श्रीजैनकुमारसंभवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसूरिविरचित-

टीकायां श्रीमाणिक्यमुन्दरसूरिशोषितायां

अष्टमसर्गाख्याया समाप्ता ॥ ८ ॥

अथ नवमः सर्गः ।

तदा तदास्येन्दुसमुल्लसद्वचः,
सुधारसास्वादनसादरश्रुतिः ।

गिरा गभीरस्फुटवर्णया जग-
त्रयस्य भर्त्रा जगदे सुमङ्गला ॥ १ ॥

तदा० तदा तस्मिन्नवसरे जगत्रयस्य भर्त्रा श्रीयुगादीधरेण १
सुमङ्गला गिरा वाण्या जगदे जल्पिता, किं लक्षणया गिरा
गभीरस्फुटवर्णया गभीराश्च स्फुटाश्च प्रकटाश्च वर्णा अक्षराणि
यस्याः सा तथा प्रकटाक्षरया, किं विशिष्टा सुमङ्गला तदा- २
स्येन्दुसमुल्लसद्वचः सुधारसास्वादनसादरश्रुतिः, तस्य भगवतः
आस्येन्दोर्मुखचन्द्रात् समुल्लसत् निर्गच्छत् वचो वचनमेवा-
सूतरसास्वादलोसिन् सादरे आदरपरे श्रुती कर्णौ यस्याः सा ३२
तदास्येन्दु० ॥ १ ॥

जडाजडिम्ना जडभक्ष्यभोजना-

दनावृतस्थानशयेन जन्तुना ।

विलोक्यते यो विकल्पप्रचारवद्-

विचारणं स्वप्नमरो न सोऽर्हति ॥ २ ॥

जडा० हे सुमङ्गले ! जडाजडिम्ना मिलज्जाज्येन जडभक्ष्य- १८
भोजनात् शीतलप्रहारभोजनात् अनावृतस्थानशयेन अनाच्छादि-
तस्थानशापिना, एवंविधवर्जतुना मानधेन यः स्वप्नमरो विलोक्यते,
दृश्यते स स्वप्नमरः स्वप्नसमूहो विकल्पप्रचारवत् अशिलगमवत्
विचारणं नार्हति विचारं कर्तुं न योग्यः स्यात् ॥ २ ॥ २२

निमालयत्यालयगोऽपि यं प्रिये-

ऽनुभूतदृष्टश्रुतचित्तिवार्थतः ।

३ नरो निशि स्वप्नमवद्वमानसो,

न सोऽपि पंक्तिं फलिनस्य पश्यति ॥ ३ ॥

निमा० हे प्रिये ! अवद्वमानसः असंवृत्तचित्तो नरो मनुष्य

४ आलयगोपि गृहस्थितोऽपि अनुभूतदृष्टश्रुतचित्तिवार्थतः नरो

निशि रात्रौ स्वप्नं निमालयति पश्यति, सोऽपि स्वप्नः फलिनः

फलवतः पंक्तिं न पश्यति ॥ ३ ॥

५ नरस्य निद्रावधिवीक्षणोत्सवं,

तनोति यस्तस्य फलं किमुच्यते ।

विमुच्यते सोऽपि विचारतः पृथ-

१२ गतः प्रथां यो मलमूत्रबाधया ॥ ४ ॥

नर० यः स्वप्नः नरस्य मनुष्यस्य निद्रावधिवीक्षणोत्सवं निद्रां

यावत् वीक्षणोत्सवं दर्शनोत्सवं तनोति करोति, तस्य स्वप्नस्य

१५ फलं किमुच्यते किं कथ्यते, न किमपि इति, यः स्वप्नो मल-

मूत्रस्य बाधया पीडया प्रथां विस्तरं गतः सोऽपि स्वप्नविचा-

रतः पृथग् विमुच्यते विचारात्, अन्यत्र क्रियते ॥ ४ ॥

१६ मनाक् समुत्पाद्य दृशोर्निमीलनं,

सुखं निषण्णे शयितेऽथवा नरे ।

प्रयत्ति यत्स्वप्नमिषेण देवता,

वितायते तस्य विचारणा युधैः ॥ ५ ॥

१९ मना० हे प्रिये ! नरे मनुष्ये सुखं निषण्णे सुखेनोपविष्टे

सति अथवा शयिते सति दृष्टोः लोचनयोर्मनाक् स्तोकतरं
निमीलनं समुत्पाद्य स्वप्नमिषेण देवता यत् प्रवक्ति बुधैः विद्वि-
स्तस्य विचारणा वितायते क्रियते ॥ ५ ॥

३

अधर्मधर्माधिकतानिवन्धनं,

यमीक्षते स्वप्नप्रपुष्कलं जनः । —

वदन्ति वैमातिकमेधगर्जित-

अ मोघतादोषपदं तमुच्यमाः ॥ ६ ॥

३

अध० हे प्रिये । जनो लोक अपुष्कलं स्तोकं अधर्मधर्मा-
धिकतानिवन्धनं अधर्मस्य वा धर्मस्य वा अधिकता आधिक्यं ९
सैव निवन्धनं कारणं यस्य तं, एवंविधं यं स्वप्नं ईक्षते
पश्यति, उच्यमास्तं स्वप्नं वैमातिकमेधगर्जितवत् प्रमातस्तत्क-
मेधस्य गर्जरववत्, मोघतादोषपदं निष्फलत्वदोषस्य स्थानं १२
न वदन्ति, कोऽर्थः यथा प्रमातस्तत्कमेधगर्जितं निःफलं नैव
'स्यात्, तथा सोपि स्वप्नः सफल एव स्यात् ॥ ६ ॥

त्यमादृतद्विद् निबिरीसमाजनं,

समाजनं सिञ्चसि मे वचोऽमृतैः ।

समाजनं यत्तव तन्वते सुरा

विमासि तत्पुण्यविलासमाजनम् ॥ ७ ॥

१५

१०

स्वमा० हे प्रिये ! त्वं वचोऽमृतैः मे मदीयं समाजनं समा-
स्तत्कलोकं सिञ्चसि, किं लक्षणं समाजनं आदृतद्विद् निबिरी-
समाजनं आदृतद्विषां निबिरीसाया मायाः प्रमायाः अजनं
क्षेपणं येन तं आदृतद्विद्, सुरा देवास्त्रय यत् समाजनं २२

आपृच्छनं तन्वते कुर्वते, तत् तस्मात् कारणात् पुण्यविलास-
भाजनं विभासि पुण्यविलासस्य भाजनं पात्रं शोभसे ॥ ७ ॥

३ कुलं कलङ्केन न जातु पङ्किलं,
न दुःकृतस्याभिमुखी च शेमुषी ।

गिरः शरच्चन्द्रकरानुकारिका,

४ गतं सतन्त्रीकृतहंसवल्लभम् ॥ ८ ॥

निरर्गलं मङ्गलमङ्गलसौष्ठवं,

वदावदीभूतविचक्षणा गुणाः ।

५ इदं समग्रं सुकृतैः पुराकृतै-

र्ध्वं कृतज्ञे तव दौकनीकृतम् ॥ ९ ॥ युग्मम्

कुलं० हे कृतज्ञे ध्रुवं निश्चितं तव पुराकृतैः पूर्वभवकृतैः

१२ पुण्यैरिदं समग्रं दौकनीकृतं उपदीक्रियते स्म, इवमिति किं ?

(तत्र) तव कुलं कलङ्केन जातु कदाचिदपि पङ्किलं कलुषं न
वर्तते च अन्यत् तव शेमुषी बुद्धिः दुष्कृतस्य पापस्य अभिमुखी

१५ न स्यात्, (वर्तते) वर्तते तव गिरो वाण्यः शरच्चन्द्रकरानुकारिकाः

शारदचन्द्रकिरणानुकारिण्यो वर्तन्ते, तव गतं गमनं सतन्त्री-
कृतहंसवल्लभं सतन्त्रीकृता अलसीकृता हंसवल्लभा हंस्यो येन

१८ तत् सतन्त्री० वर्तते ॥ ८ ॥

तव अङ्गे सौष्ठवं शरीरपाटवं निरर्गलं अर्गलारहितं मङ्गलं
वर्तते, तव गुणा माधुर्यौदार्यादयो वदावदीभूतविचक्षणा

२१ वांचालीभूतकपीश्वरा वर्तन्ते ॥ ९ ॥ युग्मम् ।

न कोऽधिकोत्साहमना धनार्जने,
जनेषु को वा नहि भोगलोलुपः ।

कुतः पुनः प्राकृतपुण्यसम्पदं, ३
विना लता वृष्टिमिवेष्टसिद्धयः ॥ १० ॥

न० हे प्रिये कः पुमान् जनेषु लोकेषु धनार्जने धनो-
पार्जने अधिकोत्साहमना अधिकतरोधमचित्तो न स्यादपि तु ६
स्यादेव, हि निश्चितं वा अथवा कः पुमान् भोगलोलुपः
सुखलम्पटो न स्यादपि तु स्यादेव, प्राकृतपुण्यसम्पदं विना
पुनः कुतः इष्टसिद्धयः स्युः, का इव लता इव यथा लता ९
बह्व्यो वृष्टिं विना कुतः स्युः ॥ १० ॥

न जापलक्षैरपि यन्निरीक्षणं,
क्षणं समस्येत विचक्षणैरपि । १२
सुराङ्गनाः सुन्दरि तास्तव क्रम-
द्वयस्य दास्यं स्पृहयन्ति पुण्यतः ॥ ११ ॥

न० विचक्षणैरपि यन्निरीक्षणं यासां सुराङ्गनानां दर्शनं १५
जापलक्षैरपि क्षणं न समस्येत न प्राप्येत । अशौहं व्याप्तौ इति
धातोः प्रयोगः, हे सुन्दरि ताः सुराङ्गनाः देवाङ्गनास्तव क्रमद्वयस्य
तव पदद्वयस्य पुण्यतः पुण्यप्रभावादास्यं स्पृहयन्ति ॥ ११ ॥ १८

न कापथे कण्टककोटिसङ्कटे,
पदेषु कासाञ्जन पादुका अपि ।
मणिलनाचारभवः क्रमकुलमः,
शुभं सुरीभिः सुकृतैस्तवाप्यते ॥ १२ ॥ २२

न० हे प्रिये काश्याञ्चन स्त्रीणां कण्ठककोटिसङ्कटैः कापथे
कुमारेण पदेषु पादुका अपि न स्युः, सुरीभिर्देवीभिस्तव
मणिकुण्डलमचलनः समुत्पन्नः पद-
ध्रमः सुकृतैः पुण्यैः क्षमं उपशान्तिं आप्यते प्राप्यते ॥ १२ ॥

बहुत्वतः काश्याञ्चन शायिनां वने,

कृशे कुशशस्त्ररकेऽपि शेरते ।

धुतल्पतूलीष्वपि न प्रिये रतिः,

सुमच्छदप्रच्छदमन्तरेण ते ॥ १३ ॥

९ बहु० हे प्रिये काश्याञ्चन स्त्रियो वने वनमध्ये शायिनां

बहुत्वतः कृशे दुर्बले कुशशस्त्ररकेऽपि दर्भसंस्कारकेऽपि शेरते

स्वपन्ति, हे प्रिये धुतल्पतूलीष्वपि स्वर्गशय्यातूलिकास्वपि

सुमच्छदप्रच्छदं अन्तरेण पुष्पवस्त्रस्योत्तरपटं विना ते न

रतिर्न सुखम् ॥ १३ ॥

कदन्नमप्यात्ममनोविकल्पनै-

र्महारसीकृत्य लिहन्ति काश्याञ्चन ।

१५

चटुक्रियां कारयसि धुसत्प्रिया,

फलाशने त्वं सुरभूरुहामपि ॥ १४ ॥

१८ कद० काश्याञ्चन स्त्रियः कदन्नमपि कुत्सितान्नमपि आत्ममनो-

विकल्पनैर्महारसीकृत्य लिहन्ति आस्वादयन्ति, त्वं धुसत्प्रिया

देवाग्रनाः सुरभूरुहामपि, कल्पवृक्षाणामपि फलाशने फलाहारे

चटुक्रियां पादुवचनानि कारयसि ॥ १४ ॥

विनाश्रयं सन्ततदुःखिता ध्रुवं,

स्तुयन्ति काशित् गुग्गुहाः पतत्रिणीः ।

१९

विमानमानच्छिदि घाग्नि लीलया,

त्वमिद्वपुष्ये पुनरप्सरायसे ॥ १५ ॥

विना० हे प्रिये काश्चित् स्त्रियः आश्रयं गृहं विना संतत-
दुःखिताः सत्यः भुवं निश्चितं सुगृहाः पतत्रिणीः सुगृहाख्याः
पक्षिणीः स्तुवन्ति, हे इद्वपुष्ये समृद्धपुष्ये त्वं विमानमान-
च्छिदि विमानमानच्छेदिनि घाग्नि गृहे लीलया अप्सरायसे
देवाङ्गनावदाचरसि ॥ १५ ॥

अखण्डयन्त्या स्वसदःस्थितिं सदा,

गतागतं ते सदने वितन्वती ।

ऋतीयते किं सुकृताश्रिते शची,

तुलां त्वया स्थानमधर्मकं धिता ॥ १६ ॥

अख० हे सुकृताश्रिते पुण्ययुक्ते शची इन्द्राणी त्वया १२
तुलां त्वत्सादृश्यं ऋतीयते गच्छति, अपि तु न गच्छत्येव,
किं लक्षणा शची अधर्मकं स्थानं देवलोके धिता आश्रिता,
पुनः किं कुर्वती शची ते तव सदने गृहे सदा सर्वदा १५
गतागतं गमनागमनं वितन्वती कुर्वती, किं विशिष्टया त्वया
स्वसदःस्थितिं स्वस्थानकस्थानं अखण्डयन्त्या ॥ १६ ॥

प्ररूढदोषाकरनाग्नि निर्मरं,

कलङ्किनीन्दौ महिषीत्वमीयुषीम् ।

वमःसमुत्पन्नरुचिं कृती नरो,

न रोहिणीमप्युपमित्सति त्वया ॥ १७ ॥

प्ररू० हे प्रिये कृती नरो विचक्षणः पुमान् त्वया रोहिणी- २२

मपि न उपमिस्सति, न उपमातुमिच्छति, किं विशिष्टां
 रोहिणीं तमःसमुत्पन्नरुचिं अन्धकारेषु पापेषु वा उत्पन्ना रुचिः
 ३ कान्तिरमिलापो वा यस्याः सा तां०, पुनः किं इन्दौ चन्द्रे
 महिषीत्वं ईशुषीं पट्टराज्ञीत्वं प्राप्तवतीं, किं लक्षणे इन्दौ प्रह-
 लदोषाकरनाम्नि दोषानामाकरः पक्षे दोषां रात्रिं करोतीति
 ४ दोषाकरः, प्रहलदं प्रहृदि प्राप्तं दोषाकर इति नाम - यस्य तस्य
 तस्मिन्, पुनः किं० निर्भरं अत्यर्थं कलङ्किनि कलङ्कयुक्ते ॥१७॥

कुतः प्रकर्षं समतामपि त्वया,

१ न सङ्गता श्रीरपि रूपवैभवैः ।

स्वकं शकुन्त्याः सदृशं नमोगता-

गुणं तृणं जल्पति खेचराङ्गना ॥ १८ ॥

१२ कुतः० हे प्रिये प्रकर्षं कुतः श्रीलक्ष्मीरपि रूपवैभवैः

समाधिरूपद्रव्यैः त्वया सह समतामपि सादृश्यमपि न संगता

न प्राप्ता, खेचराङ्गना विद्याधरस्त्री स्वकं आत्मीयं शकुन्त्याः

१५ पक्षिण्याः सदृशं नमोगतागुणं आकाशचारित्वं गुणं तृणं

जल्पति ॥ १८ ॥

निजैर्द्विजिह्वप्रियतादिदूषणै-

१८ ह्रियेव मुञ्चन्ति न जातु या विलम् ।

अनाविलं ते चरितं विषानना,

न नागकन्या अनिशं स्पृशन्ति ताः ॥ १९ ॥

निजै० हे प्रिये नागकन्या निजैरात्मीयेर्द्विजिह्वप्रियतादि-

२१ दूषणैर्द्विजिह्वाः सर्पाः सद्यः वा तत्प्रियतादितदमीष्टत्वादि-

दूषणैर्दोषैः जातु कदाचिदपि विलं पातालं न मुञ्चति, लब्धेक्ष्यते
 द्विया रज्जयेव हे प्रिये त्वा विषानना विषमुख्यो नागकन्या
 अनिशं निरंतरं अनाविलं निर्मलं ते तव चरितं न३
 स्पृशन्ति ॥ १९ ॥

नवोदयं सङ्गतया रया स्वया,

ततोऽतिशिष्ये त्रिजगद्व्यूजनः ।

४

तमोदलाल्लब्धमवः परः प्रमा-

भरः स्वधर्मैस्तरणेरिव त्विषा ॥ २० ॥

नवो० हे प्रिये तत् तस्मात् कारणात् त्रिजगद्व्यूजनः स्वर्ग-९
 मर्त्यपातालसत्कस्त्रीजनस्त्वया अतिशिष्ये अतिक्रान्तः, किं
 विशिष्टया स्वया स्वधर्मैरात्मपुण्यैर्नवोदयं संगतया नवीनोदयं
 प्राप्तवत्या कस्येव तरणेरिव यथा सर्वस्य त्विषा कान्त्या तमो-१२
 बलादन्यकारबलाल्लब्धमवः परः प्रमामरः, स्वधर्मैः स्वकिरणै-
 रतिशिष्ये अतिक्रम्यते ॥ २० ॥

त्वयेक्षितः स्वप्नगणो गुणोज्ज्वलो,

१५

न जायते जात्यमणिर्यथा वृथा ।

पुनः प्रकल्प्या कथमल्पबुद्धिभि-

र्विचारणा तस्य विचक्षणोचिता ॥ २१ ॥

१६

त्वये० हे प्रिये त्वया ईक्षितो दृष्टो गुणोज्ज्वलः स्वप्नगणः
 स्वप्नसमूहः वृथा निःफलो न जायते यथा जात्यमणिवृथा न
 जायते, यथा इवार्धः, पुनः परं अल्पबुद्धिभिः मन्दबुद्धिभि-२१
 र्मन्दप्रज्ञैः विचक्षणोचिता विद्वज्जनयोग्या तस्य स्वप्नगणस्य
 विचारणा कथं प्रकल्प्या ॥ २१ ॥

२३

मृगाक्षि वल्लीव घनाघनोदका-

द्भवत्यतः स्वप्नमराज्जवा रमा ।

३ प्रयाति गर्मानुगुणात्प्रथां पुनः,
पुरोदिता सा सरसीकृताश्रयात् ॥ २२ ॥

मृगा० हे मृगाक्षि मृगलोचने अतो अस्मात् स्वप्नमरात्
१ स्वप्नसमूहात् नवा रमा लक्ष्मीर्भवति, पुनः पुरोदिता पूर्वं उदिता
उत्पन्ना सा रमा प्रथां विस्तरं प्रयाति, किं विशिष्टात् स्वप्नमरात्
घनाघनोदकात् घनं अघं पापं नुदतीति स्फेदयतीति घना-
२ घनोदकस्तस्मात् घना० । पुनः किं विशिष्टात् स्वप्नात् गर्मानु-
गुणात् गर्भसदृशात् यदि उत्तमो गर्भः तदा स्वमापि उत्तमाः
स्युरिति, पुनः किं० स्वप्न०, सरसीकृताश्रयात् सरसीकृत
१२ आश्रयो येन स सरसीकृताश्रयस्तस्मात् सरसीकृ० । केव
वल्लीव यथा वल्ली घनाघनोदकात् मेघजलात् नवा भवति
पुरोदिता सा प्रथां प्रयाति, किं विशिष्टात् घनाघनोदकात्
१५ गर्मानुगुणात् अम्रविद्युत्हिमगर्भादयस्तत्सदृशात् यादृशो
गर्भोऽस्ति तादृशी वृष्टिः स्यात् पुनः किं वि० घनाघनोदकात्
सरस्यां सरोवरे कृतः आश्रयः स्नानं येन तत् सरसीकृताश्रयं
१८ तस्मात् ॥ २२ ॥

अनेन सर्वं स्वजनाकुले कुले

नवा न दासं विदधत्यहो गदाः ।

पुरातना अप्युपयान्ति ते शमं,

रसायनेनेव विदोषपीयुषा ॥ २३ ॥

अने० हे प्रिये अहो इत्याश्चर्ये अनेन स्वप्नभरेण सर्व-
स्वजनाकुले सर्वस्वजनव्याप्ते कुले नवा गदा रोगा वासं न
विदधंति न कुर्वन्ति, पुरातना अपि गदाः क्षमं यांति, किं ३
विशिष्टेन रसायनेन विदोषधीमुवा वित् ज्ञानं ओषध्यश्च
ताभ्यो भवतीति विदोषधीभूस्तेन विदो० ॥ २३ ॥

विनोदयेनेच हते सुसंहते-

६

अमुना घनारिष्टतमिस्रमण्डले ।

कुले विलासं कमलाचदुत्पले

करोति पुण्यप्रभवा शिवावली ॥ २४ ॥

७

विनो० अमुना स्वप्नभरेण सुसंहते सुष्ठु अत्यर्थं संहते
मिलिते सति घनारिष्टतमिस्रमण्डले घने निविडे अरिष्टरूपे
तमिस्रमण्डले घना मेघवत् अरिष्टरत्नवत् कृष्णे अन्धकार- १२
पटले हते सति कमला लक्ष्मी उत्पले कमले वासं करोति
॥ २४ ॥

अवालमाविश्रुतसौख्यदायिनी,

१३

वृथा विभूतिर्विश्रुता च यां विना ।

अयं हि तां वर्धयितुं निशान्तरुह,

धृतिं मतिं ब्राल्लमुहूर्तवत्प्रभुः ॥ २५ ॥

१४

अवा० विभूतिर्लक्ष्मी विश्रुता च प्रसुखं यां धृतिं मतिं
विना निःफला स्यात् किं लक्षणां धृतिं अवालमाविश्रुतसौख्य-
दायिनी, अवाला भौदा मा प्रभा तथा विश्रुतं विख्यातं सौख्यं
ददातीति, किं रूपां मतिं अवालमा अवालेषु विद्वत्सु भवन- ॥

शीलस्य श्रुतस्य शास्त्रस्य सौख्यदात्रीं अयं स्वप्नभरः, हि निश्चितं
 तां धृतिं मतिं वर्धयितुं प्रभुः समर्थः स्यात्, किंवत् ब्राह्म-
 २ मुहूर्तवत् यथा ब्राह्ममुहूर्तः धृतिं समार्थिं मतिं बुद्धिं वर्धयितुं
 प्रभुः स्यात्, किं विशिष्टः स्वप्नभरः ब्राह्ममुहूर्तश्च निशान्तरुक्
 नितरां शान्ता रोगा यस्य तस्मात् स निशान्तरुक्, पक्षे
 ३ निशाया रात्रेरन्ते अवसाने रोचने निशा ॥ २५ ॥

जनानुरागं जनयन्नयं नवं,

ध्रुवोदयप्राभवदानलम्बकः ।

४ यदन्यदप्यत्र मनोहरं तद-

प्यनेन जानीहि पुरः स्फुरत्प्रिये ॥ २६ ॥

जना० हे प्रिये ! अयं स्वप्नभरः ध्रुवोदयप्राभवदानलम्बको
 १२ ध्रुवो निश्चित उदयो यस्य एवंविधस्य प्राभवस्य स्वामित्वस्य
 दानलम्बकः प्रतिमूर्त्तते, किं कुत्रेज्यं नवं नवीनं जनानुरागं
 जनयन् उत्पादयन् यत् अन्यदपि त्रिगति विश्वमनोहरं वस्तु
 १५ तदपि अनेन स्वप्नभरेण पुरोऽग्रे स्फुरत् देदीप्यमानं जानीहि
 ॥ २६ ॥

यदिप्यत्र हन्त शुभाग्निमिचतः,

पुरापि तद्वस्तु समस्तमस्ति मे ।

भवन्नशीतांशुमहो महोऽगले,

दिने न दीपः परभागमृच्छति ॥ २७ ॥

असावसामान्यगुणैरुभूरिति,

१२ त्वया विशालाग्निं श्रुत्वा न चिन्त्यताम् ।

फलं यदग्र्यं तदथ ब्रवीमि ते,
मितेः परां कोटिमियर्तुं समदः ॥ २८ ॥

युग्मम् । ३

यदि० हे प्रिये ! हन्त इति वितर्के शुमान्निमित्ततः शुम-
निमित्तहेतोः यद्विष्यते चाञ्छ्यते तत् समस्तं वस्तु पुरोऽन्य-
ज्येपि नै मनास्ति, अशीतांशुमहो महोज्ज्वले सूर्यस्य महसा ६
तेजसा देदीप्यमानदिवसे दीपोत्सवः सन् परमार्गं गुणोत्कर्षं
न ऋच्छति न याति ॥ २७ ॥

असा० हे विशालाक्षि विस्तीर्णलोचने असौ स्वप्नभरः १.
असामान्यगुणैकभूतिरूपमगुणानामेकस्थानं वर्तते, इति अस्मात्
कारणात् वृथा निःफलो न चिन्त्यतां, यत् अग्र्यं प्रशस्यं फलं
तत्, अथ ब्रवीमि ते तव समदो हर्षः मितेर्गणनायाः परां १२
कोटिं ह्यर्तुं प्राप्नोतु ॥ २८ ॥ युग्मम् ।

चतुर्दशस्वप्ननिभालनद्रुम-

स्तनोत्पत्तौ मातुरुमे शुमे फले ।

१५

इहैकमर्हज्जननं महत्फलं,

तनु द्वितीयं ननु चक्रिणो जनुः ॥ २९ ॥

चतु० असौ चतुर्दशस्वप्ननिभालनद्रुमः स्वप्नावलोकनरूप- १०
वृक्षः, मातुरुमे द्वे शुमे फले तनोति करोति, इह एकं अर्ह-
ज्जननं अर्हज्जन्ममहत्फलं वर्तते, द्वितीयस्तु स्त्रोकं ननु निश्चितं
चक्रिणो जनुः जन्म स्यात् ॥ २९ ॥

२१

प्रदुष्टमावारिमयच्छिदं स्फुटी-

कृता निशीथे सुकृतैः पुराकृतैः ।

२३

तदर्धवीक्षा विशिनष्टि केशवो-

द्भवं भवोच्चारमरागवागिव ॥ ३० ॥

- ३ प्रदु० हे प्रिये तदर्धवीक्षा तेषां स्वप्नानां अर्धदर्शनं केशवोद्भवं वासुदेवोत्पत्तिं विशिनष्टि कथयति, किं विशिष्टं केशवोद्भवं प्रदुष्टभावारिमयच्छिदं प्रकर्षेण दुष्टभावानां अरीणां वैरिणां मयं छिनतीति, किं विशिष्टा तदर्धवीक्षा पुराकृतैः सुकृतैः स्फुटीकृता निशीथे अर्धरात्रे स्फुटीकृता प्रकटीकृता केव अरागवागिव यथा अरागवाग् वीतरागवाणी भवोच्चारं संसारपारं विशिनष्टि, किं विशिष्टा अरागवाक् प्रस्तावात् मन्थानां पुराकृतैः सुकृतैः स्फुटीकृता, निशीथस्योपलक्षणत्वात् अन्येपि सिद्धान्तग्रन्था ज्ञेयाः, किं विशिष्टं भवोच्चारं प्रदुष्ट-
१२ भावारिमयच्छिदं प्रदुष्टानां क्रोधमानमायालेभमोहादिभावादीनां मयं छिनतीति प्रदुष्टा० ॥ ३० ॥

बलं सुतं यच्छति तच्चतुष्टयी,

- १५ लतेव जातिः कुसुमं समुज्ज्वलम् ।

तदेकतां वीक्ष्य तदेकतानया,

स्त्रियाङ्गभूर्माण्डलिकः प्रकल्प्यताम् ॥ ३१ ॥

- १७ बलं० तच्चतुष्टयी तेषां स्वप्नानां चतुष्कं बलं सुतं बलदेवं पुत्रं यच्छति दत्ते, केव जातिर्लतेव यथा जातिर्लता मालती समुज्ज्वलं कुसुमं यच्छति, यतो बलदेवोऽपि समुज्ज्वलः
१८ स्यादिति, तदेकतानया तेषु स्वप्नेषु एकतानया सावधानया स्त्रिया तदेकतां एकं स्वप्नं वीक्ष्य माण्डलिकोऽङ्गूः पुत्रः
१९ प्रकल्प्यतां चिन्त्यताम् ॥ ३१ ॥

तदीदृशस्रमविलोकनात्त्वया-

अधिगंस्यते चक्रधरस्तनूरुहः ।

विशन्ति विधाः किल यं चतुर्दश,

३

श्रयन्ति रत्नान्यपि संख्यया तया ॥ ३२ ॥

तदी० हे प्रिये तत् तस्मात् कारणात् ईदृशस्रमविलोकनात्
त्वया चक्रधरस्तनूरुहः अधिगंस्यते प्राप्स्यते, किल० इति सत्ये ६
चतुर्दशविधा यं पुत्रं विशन्ति प्रविशन्ति, तया चतुर्दशल्लपया
संख्यया रत्नान्यपि संश्रयन्ते सेवन्ते ॥ ३२ ॥

त्वया यदादौ हरिहस्तिसोदरः,

९

पुरः स्थितस्तन्वि करी निरीक्षितः ।

मनुष्यलोकेऽपि ततः श्रियं पुरा,

दधाति शतक्रतवीं तवाङ्गजः ॥ ३३ ॥

११

त्वया० हे तन्वि त्वया यत् आदौ हरिहस्तिसोदरः
पेरावतस्य बांधवः करी हस्ती पुरः स्थितो निरीक्षितो दृष्टः,
तत् तस्मात् कारणात् तवाङ्गजः पुत्रः मनुष्यलोकेऽपि शतक्र- १५
तवीं शतक्रतोरियं शतक्रतवी इन्द्रसम्बधिनी श्रियं लक्ष्मीं पुरा-
दधाति, पुरा यावतो वर्तमाना इति सूत्रेण भविष्यति काले
वर्तमानो ज्ञेया ॥ ३३ ॥

१६

दिगन्तदेशांस्तरसा जिगीषया-

मिषेणयिष्यन्तमवेत्य तेऽङ्गजम् ।

प्रहीयते स प्रथमं दिशां गजैः,

प्रिये किमैरावत एष सन्धये ॥ ३४ ॥

१२

दिग० हे प्रिये तव अङ्गजं तरसा वेगेन दिगन्तदेशान्
जिगीषया जेतुमिच्छया अभिषेणयिष्यन्ते सेनया सन्मुखं
३. गमिष्यन्तं अवेत्य ज्ञात्वा ऐरावतः १ पुण्डरीको २ वामनः
३ कुमुदो ४ अञ्जनः ५ पुष्पदन्तः ६ सार्वभौमः ७ सुप्रती-
कश्च ८ दिग्माजाः पुण्डरीकाद्यैर्दिशांगजैः हे प्रिये एष ऐरावतः
९ प्रथमं संघीय संघीकरणाय किं प्रहीयते सा ३४ ॥ -

यदक्षतश्रीर्धूपमो निरीक्षितः,

क्षितौ चतुर्भिश्चरणैः प्रतिष्ठितः ।

९ महारथाग्रेसरतां गतस्तत-

स्तत्रांगभूर्वीरधुरां धरिष्यति ॥ ३५ ॥

यद० यत् यस्मात् कारणात् अक्षतश्रीरक्षयलक्ष्मीर्धूपमो
१२ निरीक्षितो दृष्टः, किं लक्षणो धूपमः क्षितौ पृथिव्यां चतुर्भिश्चरणैः
प्रतिष्ठितः, हे प्रिये तत् तस्मात् कारणात् तत्राङ्गभूस्तत्र पुनः
महारथाग्रेसरतां महारथाः सहस्रयोधिनस्तेषु अग्रेसरतां
१५ मुख्यतां, मध्ये महान् रथः तस्य अग्रेसरतां अग्रगमित्वं, प्राक्तः
सन् वीरधुरां धरिष्यति, 'धनुर्वेदस्य तत्त्वज्ञः सर्वयोधगुणा-
न्वितः ॥ सहस्रं योधयेत्येकः स महारथ उच्यते ॥ १ ॥ ३५ ॥

१८ मुपर्वलोकाद्यदिना तत्राङ्गजे,

प्रवेशमातन्वति भूतले नवम् ।

अहो महोद्यः किमसौ पुरोऽस्फुर-

न्नदध्मदध्रं शकुनप्रदित्सया ॥ ३६ ॥

२२ सुप० यदि वा अथवा इति शब्दात् द्वितीयं कारणमाह

हे प्रिये अहो इति आश्चर्ये असौ महोक्षो महावृषभः, सपर्य-
लोकाद्देवलोकात् तवाङ्गजे पुत्रे भूतले पृथ्वीतले नवं प्रवेशं
आतन्वती कुर्वती सति, अदग्रं अतुच्छं नदन् शब्दं ३
कुर्वन् सन् शकुनप्रदिस्सया शकुनप्रदानेच्छया किं पुरो अग्रे
स्फुरत् ॥ ३६ ॥

जिनेषु सर्वेषु मयैव लक्ष्मणा,

जनेन तातस्तव लक्षयिष्यते ।

अयं चट्टकत्येत्यथवा तवात्मजा-

त्प्रसादमासादयितुं किमापतत् ॥ ३७ ॥

जिने० अथवा अयं वृषभ इति चट्टकत्या चादुवचनेन हे
प्रिये तव आत्मजात् पुत्रात् प्रसादं आसादयितुं प्रापयितुं किं
आपतत् आगतः, इतीति किं जनेन लोकेन सर्वेषु, जिनेषु १९
मयैव लक्ष्मणा लाञ्छनेन तव तातः पिता लक्षयिष्यते
उपलक्षयिष्यते ॥ ३७ ॥

द्विपद्विषो वीक्षणतोऽवनीगता-

गिनो मृगीकृत्य महाबलानपि ।

न नेतृतामाप्स्यति न त्वदङ्गजः,

प्रवोपतोऽन्तर्घ्ननयन्महीभृतः ॥ ३८ ॥

द्विप० हे प्रिये! द्विपद्विषो वीक्षणतः सिंहस्य विलोकनात्
त्वदङ्गजः त्वत्पुत्रः नेतृता प्रमुतां न न आप्स्यति अपि तु
प्राप्स्यत्येव, किं कृत्वा? अवनीगताङ्गिनः अवनी पृथ्वी, पक्षे
महद्वनं वनी तत्र स्थितप्राणिनो महाबलानपि सबलानपि मृगी- २२

कृत्य, किं कुर्वन् ? महीमृतो राज्ञः प्रघोषतः प्रसिद्धेरन्तर्ध्वनयन्
चमत्कुर्वन् पक्षे प्रकृष्टात् घोषतः सिंहनादात् महीमृतः पर्वतान्
३ अन्तर्ध्वनयन् प्रतिशब्दयन् ॥ ३८ ॥

नयांससप्ताङ्गकराज्यरङ्गभूः,

क नायकस्त्वं प्रखरायुधो नृणाम् ।

१ प्रभुः पशूनां नयनैपुणं विना,
वसन्वनेऽहं नखरायुधः क च ॥ ३९ ॥

तथापि मा कोऽयमुपागमः कृतो

२ पमः कृतीशैर्युधि विक्रमान्मया ।

सुतं तवेत्यर्थयितुं समागतः,

किमर्थिकल्पद्रुममेव केसरी ॥ ४० ॥ युग्मम् ।

३ नया० हे प्रिये ! एष केसरी सिंहः अर्थिकल्पद्रुमं याचक-
कल्पवृक्षं तव सुतं इति प्रार्थयितुं किं समागतः, इतीति किं !
त्वं नृणां नायकः क, किंविशिष्टस्त्वं ! नयांससप्ताङ्गकराज्य-

४ रङ्गभूः, नयेन न्यायेन अवाप्तं यत् सप्ताङ्गराज्यं तस्य रङ्गभूमिः,

पुनः किं० प्रखरायुधः प्रखराणि कठोराणि आयुधानि यस्य, स

च अन्यत् क अहं पशूनां प्रभुः, किंवि० अहं नखरायुधः

५ नखरा एव आयुधानि यस्य सः, पक्षे न निषेधार्थं खरायुधस्त्री-

प्रश्लेषेण, किंविशिष्टो अहं नयनैपुणं न्यायदर्शस्त्वं विना वने

यसन् ॥ ३९ ॥ त्वं कृतीशैः कृतशैर्युधि समामे विक्रमात्

पराक्रमात् मया सह कृतोपमो भविष्यसि, तथापि कोऽपि मा

६ उपागमः ॥ ४० ॥ युग्मम् ।

यदिन्दिरा सुन्दरि वीक्षिता ततः,
स्त्रियो नदीनप्रमवा अवाप्स्यति ।

कलामृदिष्टाः कमलज्जताः परः- ३
शतास्तयैवोपमिताः सुतस्तव ॥ ४१ ॥

यदि० हे सुन्दरि ! यत् त्वया इन्दिरा लक्ष्मीर्वीक्षिता दृष्टा,
संतस्तस्मात् कारणात् तव सुतः परःशताः शतसहस्राधिकाः ५
तयैव इन्दिरया उपमिता उपमानं प्रापिताः स्त्रियः आप्स्यति
प्राप्स्यति, किंविशिष्टाः स्त्रियः नदीनप्रमवाः नदीनो हीनः
प्रमव उत्पत्तिर्यासां सा लक्ष्मीः, पक्षे नदीनां इनः स्वामी ५
समुद्रस्तस्मात् प्रमवो यस्याः सा, अत्र अर्थवशात् विमक्ति-
परिणानो लक्ष्म्या विशेषणो ज्ञेयः, पुनः किंविशिष्टाः स्त्रियः ?
कलामृदिष्टाः कमलभृतः कलावन्तस्तेषां इष्टा अमीष्टाः लक्ष्मीः १५
पक्षे कलामृच्चन्द्रस्तस्येष्टा रात्रौ लक्ष्म्याश्चन्द्रमण्डलवासित्वात्
कमलज्जताः कं सुखं अलं अत्यर्थं गताः पक्षे कमलं पद्मं
गता स्थिता ॥ ४१ ॥ १५

बलाधिकत्वाच्चलिते हरेर्हृदि,
प्रसङ्ग भग्ने धुधि राजमण्डले ।
अनेन पद्भ्यां कश्चिते कुशेशये, १८
चमूरजोभिः स्थगिते पयोनिधौ ॥ ४२ ॥
सुतस्तयैवास्ति गतिर्ममाधुना,
तवेति चा जल्पितुमाशयावसौ । २१

स्वजातिघोरैर्यमनुप्रविश्य य-
त्प्रसुप्रसादाय यतेतु धीरधीः ॥ ४३ ॥ शुभम् । २२

- बला० असौ इन्दिरा हे प्रिये । वा अथवा तव इति
 जल्पितुं किं आययौ आयाता तव इति अत्र विवक्षातः,
 ३ कारकाणीति यस्मै ज्ञेया, अन्यथा नमिति स्यात्, इतीति किं?
 मम तावच्चत्वारि स्थानानि एकं हरिहृदयं, द्वितीयं चन्द्रमण्डलं,
 तृतीयं कमलं, चतुर्थं समुद्रः । अनेन तव पुत्रेण इति सर्वत्र
 ४ योज्यते, बलाधिकत्वात् बलस्याधिक्यात् हरेर्वासुदेवस्य हृदि
 चलिते सति बलो बलमद्रः बलं सैन्यं वा हरेरेक एव बलः,
 अस्य तु बलाधिकत्वमिति भावः, प्रसङ्ग बलोत्कारेण राज-
 ५ मण्डले राजसमूहे चन्द्रमण्डले वा युधि संग्रामे भग्ने सति पद्भ्यां
 चरणाभ्यां कुशेशये कमले कृशिते म्लानि प्रापिते सति चमू-
 रजोभिः पयोनिधौ समुद्रे स्थगिते सति ॥ ४२ ॥ एवं
 ६ चतुर्णां स्थानानां अभावे मम अधुना तवैव सुतो गतिराधा-
 रोऽस्ति, यत् यस्मात् कारणात् धीरधीः धीरबुद्धिः पुमान् श्री
 वा स्वजातिधौरेयं अनुप्रविश्य प्रभुपसादाय स्वामिनं प्रसन्नी-
 ७ कर्तुं यतते उपकाम्यति ॥ ४३ ॥ युगम् ।

स्वसौरभाकर्षितपद्मपदाध्वगा,

स्रगालुलोके यदि कौसुमी त्वया ।

१० ततः सुतस्ते निजकीर्तिसौरभा-

वलीढविश्वव्रितयो भविष्यति ॥ ४४ ॥

स्वसौ० हे प्रिये । यदि त्वया कौसुमी कुसुमसंमन्धिनी सग-

माला आलुलोके दृष्टा, किंलक्षणा सक्तः । स्वसौरभाकर्षितपद्-

११ पदाध्वगा, आत्मीयपरिमतेनाकृष्टा अमरा एव अध्वगाः पान्य

यया सा०, तथा तत्तत्समात् कारणात् ते तत्र सुतो निज-
कीर्तिसौरमावलीद्विविधत्रितय आत्मीयकीर्तिपरिमलेन व्याप्तत्रि-
सुवनो मन्निष्यति ॥ ४४ ॥

अयं विवादे ननु दानविद्यया,
विजेष्यते नश्चिरशिक्षितानपि ।

इयं मियेतीर सुरद्रुमिर्मव-

द्रुवो ददे दण्डपदेऽथवा किमु ॥ ४५ ॥

अय० अथवा सुरद्रुमिः कल्पवृक्ष इयं सगु भवद्रुवस्तव
पुत्रस्य किमु दण्डपदे ददे दत्ता । उल्लेख्यते—इति गिया ईदृग्
मयेनेव, इतीति किं अयं तव पुत्रो ननु निश्चित चिरशिक्षि-
तानपि नो ज्ञानान् दानविद्यया विजेष्यते 'पुरावैर्जे' इति
सुत्रेणात्मनेपदम् ॥ ४५ ॥

भवान् ममादेशवशो भवेद्गृही,

गृहीतदीक्षस्य च नास्ति ते प्रभुः ।

वदन्निदं वानुगभृङ्गनिःस्वनैः,

सरोऽस्य रोपं व्यसृजत् सज्जच्छलात् ॥ ४६ ॥

मवा० हे प्रिये ! वा अथवा स्मर. कन्दर्पः अत्ये तत्र पुत्रस्य
वानुगभृङ्गनि स्वनैः पृष्ठस्यग्रमरशब्दैरिदं वदन् सजो मालया
च्छलात् रोपं वापं व्यसृजत् प्रहितवान्, इदमिति किं
भवान् गृही गृहस्यः सन् ममादेशवशो भवेत् वशेन भवित-
व्यमिति भावः, च अन्यत् गृहीतदीक्षस्य ते तत्र अहं प्रभुः
समर्थो नास्ति ॥ ४६ ॥

यदिन्दुरापीयत पार्वणस्त्वया,

ततः सुवृत्तो रजनीघनच्छविः ।

३ सदा ददानः कुमुदे श्रियं कलाः

कलापवांस्ते तनयो भविष्यति ॥ ४७ ॥

यदि० हे प्रिये ! त्वया यत् पार्वणः पूर्णिमासंबन्धी इन्दु-

४ चन्द्रः आपीयत पीयते सः, किलक्षण इन्दुः, सुवृत्तो वृत्ता-

कारः, रजनीघनच्छविः रजन्यां बहुकान्तिः, कुमुदे कैरवे सदा

श्रियं ददानः कलाकलापवान् कलासमूहयुक्तः, तत् तस्मात्

५ कारणात् सुवृत्तः सुचरित्रः रजनीघनच्छविः, कुमुदे काः

पृथिव्याः मुदे हर्षाय सदा श्रियं शोभां ददानः कलाकलापवान्

गीतवाद्यनृत्यगणितपठितलिखितादिभिः - द्वासप्ततिकलाभिर्पुष्क-

१२ एवंविधस्ते तव तनयो भविष्यति ॥ ४७ ॥

त्वदाननस्पर्धि सरोजमोजसा,

निमीलयिष्यामि तथाधिकश्रिये ।

१५ तव श्रियिष्यामि सितातपत्रवा-

ममुक्तमुक्ताभिपतारवारकः ॥ ४८ ॥

परं रुजन् राजकमाजिमाजिनं,

न राजशब्दं मम मार्धुमर्हसि ।

१८

इतीव विज्ञापयितुं रहो रया-

दुपस्थितोऽयं तनयं तवाथवा ॥ ४९ ॥

त्व० अथवा अयं चन्द्रस्तव तनयं रह एकान्ते इति विशा-

१९ पयितुमिव रयात् वेगात् उपस्थित आगतः, इतीति किं ! हे-

त्वामिन् ! अहं त्वदाननस्पर्धि त्वदीयमुखस्पर्धाकारि सरोजं कमलं
 ओजसा बलेन तेजसा वा निमीलयिष्यामि, तथा तव अधिक-
 श्रिये अधिकशोभायै सितातपत्रतां श्वेतच्छत्रतां श्रयिष्यामि, ३
 किंविशिष्टो- विष्णुः ? अमुक्तमुक्तामिषतारतारकः न मुक्ता
 अमुक्ताः, अमुक्ता मुक्तामिषा मुक्ताफलरूपास्तारा मनोज्ञास्तारा
 तारका येन तत् ॥ ४८ ॥ त्वं परं आजिमाजिनं संप्रामसेविनं १
 राजकं राजसमूहं रुजन्-भजन् सन् समराजशब्दं अतः
 कारणात् मापुं स्फोटयितुं न अर्हसि. राजशब्देन चन्द्र उच्यते
 ॥ ४९ ॥ शुभम् । २

दिशन्विकाशं गुणसम्पत्तिनी-

भुवसारविन्देषु सदा सुगन्धिषु ।

निरुद्धदोषोदयमात्मजस्तव,

प्रपत्स्यते धाम रवेरवेसणात् ॥ ५० ॥

१३

दिश० हे प्रिये ! रवेः सूर्यस्य अवेसणात् दर्शनात् तव
 आत्मजस्त्वस्तुतः धाम तेवः प्रपत्स्यते आश्रयिष्यति, किंवि- ३५
 शिष्टं धाम ? निरुद्धदोषोदयं निरुद्धदोषाया रात्रेः दोषाणां
 दूषणानां वा उदयो येन तत्, तव आत्मजः । किं कुर्वन् सदा
 सुगन्धिषु सुपरिमलेषु गुणानां विवेकादीनां सम्पत्तुः स्थानेषु १८
 पद्मिनीनां स्त्रीणां भुवसारविन्देषु मुखकमलेषु विक्रान्तं दिशन्,
 रविपक्षे गुणांस्तन्तवः पद्मिन्यः कमलिन्यः ॥ ५० ॥

उदिष्यतस्त्वचनपत्य तेजसा,

दिवाकरो दीप्तिदग्दितां गतः ।

१३

मृगाक्षि मन्येऽबलयापि तत् त्वया,

सुदर्शनः स्वप्नपरंपरास्वयम् ॥ ५१ ॥

- ३ उदि० हे मृगाक्षि ! अहं एवं मन्ये उदिष्यतः उदयं प्राप्तु-
कामस्य त्वत्तनयस्य तव पुत्रस्य दिवाकरः सूर्यस्तेजोसा दीप्ति-
दरिद्रतां कान्तिरहितत्वं गतः प्राप्तः, तत् तस्मात् कारणात्
४ त्वया अबलयापि अयं सूर्यः स्वप्नपरंपरासु सुदर्शनः सुखेन
दृश्यते, इति सुदर्शनो जातः ॥ ५१ ॥

मया नमःस्थालदशेन्धनेन ते,

- ५ विधातुरारात्रिककर्म भावि तत् ।

ममोर्ध्वगतत्वं च महश्च मृश्यतां,

मवद्भुवं चक्षुमिदं स वाययौ ॥ ५२ ॥

- १२ मया० वा अथवा स रविः मवद्भुवं तव पुत्रं इदं वक्तुं
आययौ आयातः । इदमिति किं ? विधातुः ब्रह्मणो मया नमः-
स्थालदशेन्धनेन आकाशरूपस्थाले दीपसदृशेन ते तव आरा-
१५ त्रिककर्म भावि भविष्यति, तत् तस्मात्कारणात् मम ऊर्ध्वगतत्वं
उच्चैर्गमनतां च अन्यत् महस्तेजो मृश्यतां सन्नता मृषूक्षान्ती
एतस्य धातोः प्रयोगः ॥ ५२ ॥

- १६ ध्वजायलोकादयिने तवाङ्गजो,

रलोभिरस्पृष्टवपुः कुसङ्गजः ।

गमी गुणाढ्यः शिस्मोऽरतंभतां,

कुले विशाले विपुलवर्णस्पृशि ॥ ५३ ॥

- १७ ध्वजा० हे दयिते ! ध्वजायलोकात् ध्वजदर्शनेन तवाङ्गजः

विशालो विस्तीर्णकुले वंशे गृहे वा शिरोऽवतंसतां मस्तकमुकु-
 रत्त्वं गांमी गमिष्यति, किंविशिष्टस्तत्र पुत्रो ध्वजश्च ! कुसङ्गजैः
 कुसंसर्गजातैः रत्नोमिः पापैः, पक्षे कुः पृथ्वी तस्याः सङ्गजैः
 रेणुभिरस्पृष्टवपुरस्पृष्टशरीरः, पुनः किं०, गुणैर्विनयादिमि-
 स्तन्तुभिर्वा आद्यः समृद्धः, किंविशिष्टे कुले ! विपुलक्षणस्पृष्टि
 विपुलो विस्तीर्णक्षण उत्सवो गृहविभागो वा तं स्पृशतीति
 विपुलक्षणस्पृष्ट तस्मिन् ॥ ५३ ॥

परिस्फुरन्तं दिवि केतुसंज्ञया,
 निरीक्ष्य मां ते पृथनाग्रवर्तिनम् ।
 विपक्षवर्गः स्वयमेव भङ्क्ष्यते,
 युधेऽमुना तद्भव जातु नातुरः ॥ ५४ ॥
 विमर्तु गांमीर्यगुणं युवा भवा-
 निधाय सर्वं मयि बालचापलम् ।
 इति प्रजल्पन् कलकिकिणीकणै-
 रमुं किमागात्प्रियमित्रवत्स वा ॥ ५५ ॥ युगम् । १५

परि० हे प्रिये ! वा अथवा स ध्वजः अमुं त्वं सुतं प्रिय-
 मित्रवत् किं आगात्, किं कुर्वन् ? ध्वजः कलकिकिणीकणैः
 मनोज्ञमुद्रघटिकाद्यन्दैरिति जल्पन्, इतीति किं ? ते त्वं
 पृथनाग्रवर्तिनं दिवि आकाशकेतुसंज्ञया केतुरिति नाम्ना मां
 परिस्फुरन्तं निरीक्ष्य दृष्ट्वा विपक्षवर्गः शत्रुसङ्घः स्वयमेव
 भङ्क्ष्यते भग्नो भविष्यति, केतुघ्नेन्द्रेण ध्वज उच्यते, धूमकेतु-
 रपीति भावः, सत् सत्कार्त्वात् कारणात् युधे-संग्रामे अमुना विप- २२.

क्षवर्गेण सह जातु कर्दाचिदपि आतुर उर्ध्वको ने भवेत्मा मूः
॥ ५४ ॥ भवान् युवा यौवन प्राप्त. सन् सर्वं बालचापलं मयि
१ निधाय मुक्त्वा गामीयं गुणं विमर्शुं धरतु ॥ ५५ ॥ शुग्मम् ।

न्यमालि कुम्भः करमोरु यच्चया,

ततः सुवृत्तः सुमनश्चयाञ्चितः ।

६ गतः सुतस्ते कमलैकपात्रता-

ममङ्गमाङ्गल्यदशां श्रयिष्यति ॥ ५६ ॥

न्यमा० हे करमोरु ! मणिवन्धात् कनिष्ठा यावत् करम
९ उच्यते, करमवत् ऊरु यस्याः सा करमोरु तस्याः सवो०,
यच्चया कुंभो न्यमालि पूर्णकलशो दृष्टः तत् तस्मात् कारणात्
ते तव सुत कुम्भवत् अमङ्गमाङ्गल्यदशा श्रयिष्यति, किंवि-
१२ शिष्टः तव सुतः कुम्भश्च १ सुवृत्तः सच्चरित्रः सदाकारो वा
सुमनश्चयाञ्चितः सुमनसां साधूना पुण्याणा वा चयेन समूहेन
अञ्चितः पूजितः कमलैरुपात्रता कमलाया लक्ष्म्याः कमलस्य
१५ जलस्य वा एकपात्रतां स्नानकृत्वं गत प्राप्त ॥ ५६ ॥

सुमङ्गलाङ्गी भवितुं तवर्द्धये,

विसोढवान् कारुपदाहतीरहम् ।

१८ विवेश बह्मणनुभूयभूयसी-

धिराय दण्डान्नितचक्रचालनाः ॥ ५७ ॥

कृतश्च मदचजलैः प्रतीप्यतां,

२१ ततस्तच्चया चक्रिपदामिषेचनम् ।

इतीहितं ज्ञापयितुं किमाययौ,

घटः स्फुटत्वं तनयस्य तेऽथवा ॥ ५८ ॥

— युगम् । ७३

सुम० हे प्रिये । अथवा घटः कुम्भः ते तव तनयस्य इति ईहितं ईप्सितं ज्ञापयितुं स्फुटत्वं प्रकटत्वं आययौ प्राप, इतीति किं ! अहं तव हृदये पुष्टये सुमङ्गलाप्ती भवितुं कारु-
मदाहतीः कारुणां कुम्भकाराणां चरणाघातान् विसोढवान् सेहे, मूयसीः बह्वीश्विराय चिरकालं दण्डान्वितचक्रचालनाः दण्डयुक्तचक्रोपरिचालनं अनुमूय बह्वी अमौ विवेश प्रविष्टः ॥ ५७ ॥ तत् तस्मात् कारणात् हे कृतञ्च चतुर ! महत्तज्जलै-
श्चक्रिपदाभिपेचनं चक्रवर्तिपदव्याः अभिपेकत्वं त्वया प्रती-
प्यता अङ्गीक्रियतां ॥ ५८ ॥ युगम् ।

१३,

सरः सरोजाक्षि यदैक्षि तेन ते,

सुतः सतोपैः सुवयोभिराश्रितः ।

प्रफुल्लपद्मोपगतो घनागमौ-

रसं रसं धास्यति साधुपालियुक् ॥ ५९ ॥

सरः० हे सरोजाक्षि कमललोचने त्वया यत् सरः सरोवरं ऐक्षि दृष्टं तेन कारणेन ते तव सुतः सरोवरवत् रसं पानीयं शृङ्गारादिरसं वा धास्यति धरिष्यति, कथंभूतस्तव सुतः सरो-
वरं च ! सतोपैः सहर्षैः सुवयोभिः प्रधानवयोभिर्मित्रैः प्रधानै-
वेयोभिः पक्षिभिर्वा आश्रितः, प्रफुल्लपद्मोपगतः प्रफुल्लया विक-
स्वरया पश्यया लक्ष्म्या, पद्मे पद्मैः कमलैरुपातः साधुपालि- २२-

युक् साधूनां पालिः श्रेणिर्मनोज्ञा पालिर्वा तथा युक्तः, किंविशिष्टं
रसः? घनागमोरस घनो बहुरागमः सिद्धान्तः, पक्षे घनागमा
३ वर्षर्तुस्तस्मादौरस उत्पन्नं ॥ ५९ ॥

मयैव जातानि मयैव वर्धिता-

न्यवाद्मुखीभूय ममावतस्थिरे ।

६ इमानि पद्मानि रमानिवाप्तता-

मवाप्य माद्यन्मधुपैश्च सद्गतिम् ॥ ६० ॥

प्रशाधि विश्वाधिप किं करोम्यहं,

६ त्वमीशिपे मूढजनानुशासने ।

इदं वदंस्तत्त्वधियः कृते स्वयं,

जडस्तडागः किमुपास्त ते सुतम् ॥ ६१ ॥

१२

युगम् ।

मये० हे प्रिये ! स्वयं जटो मूर्खः क्षीतलो वा तडाग इदं

वदन् सन् तत्त्वधियः कृते परमार्थबुद्ध्यर्थं किं ते तव सुतं

१५ उपास्त सिपेवे, इदमिति किं? इमानि पद्मानि मयैव जातानि

मयैव वर्धितानि रमानिवाप्तता लक्ष्म्याऽऽयासत्वं च अन्यत्

माद्यन् मधुपैर्मदोन्मत्तमैर्मधुपैर्वा सद्गतिं अवाप्य प्राप्य मम

१८ अवाद्मुखीभूय अवतस्थिरे स्थितानि ॥ ६० ॥ हे विश्वाधिप !

चक्रवर्तिन् ! प्रशाधि शिक्षा देहि अहं किं करोमि त्वं मूढजनानु-

शासने मूर्खजनशिक्षणे ईशिपे समर्थो भवसि ॥ ६१ ॥ युगम् ।

निमालनाग्नीरनिधेरधीधरः,

२१ सरस्यतीनां रमयूर्तिसंस्पृशाम् ।

अलब्धमध्योऽर्थिभिराश्रितो धनैः,

सुतस्तवाऽत्येप्यति न स्वधारणाम् ॥ ६२ ॥

निमा० हे प्रिये ! त्वं नीरनिघेः समुद्रस्य निमालनात् दर्शनात् ३
रसपूर्विसस्पृशां शृंगारादिरसस्पृशां, पक्षे रसस्य पानीयस्य
पूरणस्पृशां सरस्वतीनां वाणीना अवीश्वरः स्वामी अलब्ध-
मध्यो गंभीरः धनैः बहुभिर्मेधैर्वा अर्थिभिराश्रितः एवंविधस्तव ६
सुतः स्वधारणा निजमर्यादां न अत्येप्यति न अतिक्रमिष्यति
॥ ६२ ॥

प्रचेतसापि स्फुटपाशपाणिना,

कृपाणिना मध्यशयेन जिप्सुना ।

न राजनीतेः किल कूलमुद्बुजो,

न्यवारि मात्स्यः समग्रो भवन्मयि ॥ ६३ ॥ १२

धरातलं धन्यमिदं त्वयि प्रभौ,

न यन्नवव्यत्ययदोषमाप्स्यति ।

इति स्ववीचिघ्नितैरिव स्तुवन्,

किमानिरासीत्पुरतोऽस्य वारिधिः ॥ ६४ ॥ १५

युग्मम् । -

प्रचे० हे प्रिये ! वारिधिः समुद्रः अत्य तव पुत्रस्य पुरतोऽग्रे १६
इति अमुना प्रकारेण स्ववीचिघ्नितैः स्वकस्रोल्मव्दितैः
स्तुवन्निव किं आविरासीत् प्रकटीभूतः, इतीति किं स्फुटपाश-
पाणिना प्रकटपाशहस्तेन प्रचेतसापि वरुणेनापि कृपाणिना
सन्नयुक्तेन मध्यशयेन मध्यवर्तिना जिप्सुना नारायणेन किल १२

इति सत्ये राजनीतेः कूलमुद्रुजः कूलंकपः मात्स्यः समयः
 मत्स्यगिलागिलिन्यायो मयि भवन् सन् न न्यवारि न वारितः
 ३॥ ६३ ॥ इदं धरातलं पृथ्वीतलं धन्यं त्वयि प्रभौ स्वामिनि
 यत्-नन्यतया दोषं न्यायविपरीतत्वदोषं न आप्नस्यति न
 प्राप्स्यति ॥ ६४ ॥ शुभम् ।

प्रिये विमानेन गतेन गोचरं,

समीयुषाऽऽभोगसमं समुच्छ्रयम् ।

उदारवृन्दारकवल्लभाश्रिया,

भवद्भुवा भाव्यमदभवेदिना ॥ ६५ ॥

प्रिये० हे प्रिये ! विमानेन गोचरं गतेन पृष्टेन सता भव-
 द्भुवा तव पुत्रेण विमानसदृशेन भाव्यं, किंविशिष्टेन तवं पुत्रेण !
 १३ विमानेन भोगसमं भोगसदृशं, पक्षे आभोगसमं विस्तारसदृशं
 समुच्छ्रयं वृद्धिं समीयुषा प्राप्तेन, पुनः किं० उदारवृन्दारकव-
 ल्लभाश्रिया उदारा दातारस्तन्मध्ये वृन्दारका देवसदृशास्तेषां
 १५ वल्लभाः श्रीर्लक्ष्मीर्यस्य, पक्षे उदाराः प्रौढा वृन्दारका देवास्तेषां
 वल्लभाः, श्रीः शोभा यस्य स तेन, पुनः किं० अदभवेदिना
 अदभं बहु वेत्ति जानातीति अदभवेदी तेन, पक्षे अदभा
 १८ वेदिर्वलमी यस्य स तेन ॥ ६५ ॥

पुराश्रितं मां परिहृत्य यन्महीं,

पुनासि पंकेरुहतापदैः पदैः ।

परत्र हेतुर्मयि दोषसंभवो,

२२ विरागता या चिरसंस्तवोद्भवा ॥ ६६ ॥

नवीनपुण्यानुपलम्भतोऽर्थं चे- - -

द्विरक्तिरंविष्यसि तत्कथं शिवम् ।

प्रसीद मामेवमथवोपयुज्यते, - - - ३

--चट्टकिरलेहरसे न सेतुवत् ॥ ६७ ॥

यदि त्वयाऽत्यज्यत हन्त ताविपो, - - -

विपोपमः सोऽस्तु न तन्ममापि किम् । ६

--किमित्यमुष्यानुपदीनमागतं, - - -

--सुधासिधामानुनयाय तन्वि वा ॥ ६८ ॥ -

, - - - त्रिमिर्विशेषकम् । - ९

पुरा० हे तन्वि वायवा सुधासिधाम अमरविमर्नि किं
इति अमुना मकारेण अमुष्य तव पुत्रस्य अनुनयाम हेहकरणाय
अनुपदीनं पृष्टत्वं आगतं, इतीति किं ! हे स्वामिन् त्वं १२
पुराश्रितं मा परिहृत्य त्यक्त्वा रुहतापदैः कमलानां तप
संतापं ददतीति पंकेरुहतापदास्ते पंकेरुहतापदैः, पदैश्चरणैः
मही पृथ्वीं पुनासि पवित्रीकरोषि, अत्र मयि विषये दोषसंभव १५
को हेतुः, वा अथवा चिरसस्तमोद्भवा चिरकालीनपरिचयो-
त्सन्नाः विद्रागता वैराग्यं वर्तते ॥ ६६ ॥ अथ चेत् यदि
नवीनपुण्यस्यानुपलम्भतः अवाप्तेर्विरक्तिर्वर्तते, तत् शिवं मोक्षं १८
कथं अविष्यसि यास्यसि, प्रसीद प्रसार्द कुरु मा एहि अथवा
अलेहरसे निकेहे पुरुषे चट्टकिश्चादुवचन सेतुवत्, पालिवत्
नोपयुज्यते, नोपयोगे सेति ॥ ६७ ॥ यदि त्वया हन्त इति
चित्तर्के, विषः स्वर्गोऽत्यज्यत त्यक्तः सता विपत्तत् तस्मात् २२

कारणात् स स्वर्गो ममापि विषोपमो न अस्तु अपि तु अस्त्वेव
वा ॥ ६८ ॥ त्रिमिर्विशेषकम् ।

३ विलोकिते रत्नगणे स ते सुतः,
स्थितौ दधानः किल काञ्चनौचितीम् ।

उदंशुमग्रासमुपास्य विग्रहं,

४ महीमहेन्द्रैर्महितो भविष्यति ॥ ६९ ॥

विलो० हे प्रिये ! किल इति सत्ये स ते तव सुतः रत्नगणे
रत्नसमूहे विलोकिते दृष्टे सति रत्नगणवत् उर्वशुं उद्धतकिरण

९ अत्रास भयरहितं दण्डकरहितं वा विग्रहं युद्धं शरीरं वा
समुपास्य संसेव्य महामहेन्द्रैः पृथ्वीसत्कराजभिः महितः
पूजितो भविष्यति, किं कुर्वाण त्वत्सुतो रत्नगणश्च स्थितौ

१२ मर्यादायां काञ्चन अपूर्वा औचितीं दधानः, पक्षे स्थितौ
अवस्थाने काञ्चने सुवर्णे औचितीं दधानः ॥ ६९ ॥

न रोहणे कर्कशतागुरौ गिरौ,

१५ न सागरे वाऽनुपकारिचारिणि ।

अहं गतो निर्मलघामयोग्यतां,

शुचौ समीहे तव धाम्नि न स्थितिम् ॥ ७० ॥

१८ परार्थवैयर्थ्यमलीमसं जनुः,

पुनीदि मे संततदानवारिणा ।

तवेति वा प्रार्थयितुं स गर्भगः,

मुखं सिपेवे किमु रत्नराशिना ॥ ७१ ॥

मनुष्य मूर्ति मम तैजसीमिमां,
महानसि स्थापय तन्महानसे ॥ ७३ ॥

१ जने जिघत्सौ यदतीव जीवनं,
मयैव तद्भक्ष्यमुपस्करिष्यते ।

इति स्वरूपं किममुष्य भाषितं,

१ मृवि प्रविश्यन्नलोऽस्फुरत्पूरः ॥ ७४ ॥
युगम् ।

प्रमो० अनलो वैश्वानरः अमुष्य तव पुत्रस्य इति भाषितुं
१ मृवि पृथिव्यां प्रविश्यन् प्रवेष्टुकामः सन् पुरोऽग्रे अस्फुरत्,
इतीति किं? हे प्रमो! क्षितौ पृथिव्यां मां कोऽपि न उपलक्ष-
यिष्यति यत् अहं चिरात् गोचरं दृष्टिर्मागं आगतोऽसि, मम
१२ इमां तैजसीं मूर्तिं मनुष्य जानीहि, त्वं महान् असि, तत्
तस्मात् कारणात् मां महानसे पाकस्थाने स्थापय । जिघत्सौ
बुभुक्षिते जने लोके यद्भक्ष्यं अतीव जीवनं वर्तते तद्भक्ष्यं
१५ मयैवोपस्करिष्यते ॥ ७३-७४ ॥ युगम् ॥

सुदुर्वचं शास्त्रविदामिदं मया,
फलं त्वसंवित्तिबलादलापि ते ।

१६ दुरासदं यत् व्यवसायसोप्मणां,
मुखं तदाकर्षणमात्रिकोऽश्रुते ॥ ७५ ॥

सुदु० हे प्रिये! इदं सप्रफलं मया ते तव त्वसंवित्ति-
बलात् स्वीयज्ञानबलात्, अलापि शोकं, किञ्चक्षणं सप्रफलं!
१७ शास्त्रविदां सुदुर्वचं वक्तुमशक्यं व्यवसायसोप्मणां व्यवसाय-

न० हे प्रिये ! वा अथवा तव स गर्भगः पुत्रः रत्नराशिना इति
 प्रार्थयितुं किमु इति किं भुक्तं सिपेत्रे सेवितः, इतीति किं
 अहं कर्कशतागुणैः काठिन्यगरीयसि रोहणगिरी रोहणाचले ३
 वा अथवा अनुपकारिणि उपकाररहिते जले सागरे समुद्रमध्ये
 निर्मलधामयोग्यतां निर्मलस्य धातुः स्नानकस्य योग्यतां न गतः न
 प्राप्तः, तु पुनः शुचौ पवित्रे तव धात्रि स्थितिं समीहे ॥ ७० ॥ १
 हे त्वामिन् ! परार्थवैयर्थ्यमलीमत्त परोपकारस्य निरर्थकत्वेन न
 मलिनं मे अनुमंशीयं जन्म सन्ततवदनवारिणा निरन्तरदानरूप-
 जलेन पुनीहि पवित्रं कुरु ॥ ७१ ॥ शुभम् ।

स्फुरन्महाः प्राज्यरसोपभोगतो,

गतो न जाट्यं द्युतिहेतुहेतिभृत् ।

तव ज्वलद्वह्निविलोकनात्सुतो,

द्विपः पतद्भानिव धक्ष्यति क्षणात् ॥ ७२ ॥

स्फुर० हे प्रिये ! तव सुतः ज्वलद्वह्निविलोकनात् निर्धूल-
 वैश्वानरदर्शनात् द्विपः शून्यं पतद्भानिव क्षणात् धक्ष्यति भस्मी- १५
 करिष्यति । किं विशिष्टस्य सुतः । बद्धिश्च ! प्राज्यरसोपभोगतः
 प्राज्या ममूता रसा पृथ्वी, पक्षे मरुटः आश्वरसः तस्याश्च तस्य
 उपभोगतः स्फुरन्महाः प्रसरत्प्रेजाः, पुनः किलक्षणं जाट्यं ? १८
 जडत्वं मूर्खत्वं शीतत्वं वा न गतः, द्युतिहेतुहेतिभृत् द्युतिहेतवो
 हेतयः प्रहरणानि जाट्यं वा ता भस्मीतीति द्युति० ॥ ७२ ॥

प्रमो न मां कोऽप्युपलक्षयिष्यति,

क्षितौ चिराद्भोचरमागतोऽसि यत् ।

न० तरुणिमशिली यौवनरूपविज्ञानी अस्वाः सुमङ्गलायाः
स्तनाख्यं मण्डपद्वन्द्वं उच्चैरत्यर्थं यदि वक्षसो हृदयात्
वहिर्न हि अकरिष्यत्, तत्तदा इह वक्षसि आनन्दयुग्मं कथं
अमास्यत्, किं कुर्वाणमानन्दयुग्मं? एतस्य साण्डवस्य लीलां
दधानं, पुनः किवि० प्रमुवचनसुतासिस्फीतं श्रीनयनदेव-
वचनं सुतासिश्च ताभ्या प्रौढं ॥ ८० ॥

इति श्रीमद्वल्लभगच्छे कविचक्रवर्तिप्रोजयशेखरसूरिविरचिते

धार्जेनकुमारचम्बल तच्छिष्यधीधर्मशेखरसूरिविरचिते

टीकया धोनामिस्वमुन्दरसूरिशोधिताया

नवमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ९ ॥

अथ दशमः सर्गः ।

साध नाथवदनारविन्दतो,

वाङ्मरन्दमुपजीव्य निर्भरम् ।

उज्जगार मृदुमंजुलां गिरं,

गौरवादिति सदालिवल्लभा ॥ १ ॥

साध० अधानन्तरं सा सुमङ्गला गौरवात् मृदुमंजुलां
सुकुमारां मनोज्ञा गिरं वाणीं उज्जगार उद्गिरति स्त, क्लृप्तक्षणा
सुमङ्गलाः सदालिवल्लभा सदा सर्वदा आलयः सरूढः तासां
वल्लभा अभीष्टा जलिवल्लभा अमरीसमाना, किं कृत्वा? नाथ-
वदनारविन्दतो स्वामिनो मुक्तकमलात् वाङ्मरन्दं वचन-
नकरन्दं निर्भरं उपजीव्य ॥ १ ॥

लब्धवर्णजनकूर्णकूर्णिका,

वाञ्छितार्थफलसिद्धिवर्णिका ।

पद्मिन्या निजमुसमित्रपद्ममातु-

न्यक्तुं किमिह स कण्टकत्वदोषम् ॥ ७८ ॥

३ श्रुत्वे० सा सुमङ्गला इदं दधितवच. स्वभर्तु, श्रीरूपभ-
देववचनं श्रुत्वा प्रमोदपूर्त्या हर्षपूरेण स्व वपुरात्मीय शरीर
समुदितकटकं उद्धतरोमाश्च दग्धे धरति स्म, किं कर्तुं ? निज-

४ सुसमित्रपद्ममातु आत्मीयमुखसत्कमित्रकमलस्य जनन्या,
पद्मिन्या इह जगति किं सकण्टकत्वदोषं न्यक्तुं निरा-
कर्तुं ॥ ७८ ॥

५ तामेकतोऽमृतमयीमभितश्चकार,
स्वप्नार्थसम्यगुपलब्धिभवः प्रमोदः ।

चक्रेऽन्यतश्च दधदाहमर्या विपादः,

१२ प्राणेशितुर्वचनपानविरामजन्मा ॥ ७९ ॥

तामे० स्वप्नार्थसम्यगुपलब्धिभव स्वप्नाना अर्थस्य सम्यक्
प्राप्तेरुत्पन्नप्रमोदता सुमङ्गला अभित समततः एकतोऽमृत-
१५ मयीं चकार, अन्यतश्च प्राणेशितुः श्रीरूपभदेवस्य वचनपान-
विरामजन्मा वचनरूपामृतस्य पान, तस्य विरामे निवर्तन,
तज्ज्ञाद् उत्पन्नो विपादो दधदाहमर्या चक्रे ॥ ७९ ॥

१८ न हि बहिरकरिष्यद्वक्षसोऽस्याः स्तनाख्यं
यदि तरुणिमशिल्पी मण्डपद्वन्द्वयुचैः ।

तदिह कथममासृष्टास्यलीला दधानं

प्रभुवचनमुत्ताप्तिस्फीतमानन्दयुग्मम् ॥ ८० ॥

इति ।

न० तरुणिमशिल्यां श्रौवनरूपविज्ञानी अस्याः सुमङ्गलायाः
स्तनारव्यं मण्डपद्वन्द्वं उच्चैरत्यर्थं यदि वक्षसो हृदयात्
बहिर्न हि अकारिष्यत्, तत्तदा इह वक्षसि आनन्दयुग्मं कथं
अमासत्, किं कुर्वाणमानन्दयुग्मं? तस्यस्य ताण्डवस्य लीलां
दधानं, पुनः किवि० प्रभुवचनमुत्तासिस्फीतं श्रीऋषभदेव-
वचनं सुतासिश्च ताम्यां प्रौढं ॥ ८० ॥

इति श्रीमदम्बलगण्ठे कविचक्रवर्तिप्रीतवसेखरसुरविरचिते

श्रीवैतकुमारसम्भवस्य तच्छिष्यश्रीधर्मशेखरसुरविरचित-

टीकाया धोमाणिक्यसुन्दरसूरिशोधिताया

नवमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ९ ॥

अथ दशमः सर्गः ।

साध नाथवदनारविन्दतो,

वाङ्मरन्दमुपजीव्य निर्भरम् ।

उज्जगार मृदुमंजुलां गिरं,

गौरवादिति सद्दालिवल्लभा ॥ १ ॥

साध० अथानन्तरं सा सुमङ्गल्य गौरवात् मृदुमंजुलां
सुकुमारा मनोज्ञा गिरं वाणीं उज्जगार उद्गिरति स, किलक्षणा
सुमङ्गला! सद्दालिवल्लभा सदा सर्वदा आलयः सख्यः तासां
वल्लभा अभीष्टा अलिवल्लभा अमरीसमाना, किं कृत्वा! नाथ-
वदनारविन्दतो स्वामिनो मुखकमलत् वाङ्मरन्दं वचन-
मकरन्दं निर्भरं उपजीव्य ॥ १ ॥

लब्धार्णजतरुर्णार्णिका,

वाञ्छितार्थफलसिद्धिवर्णिता ।

दीधितिर्घृतजडिम्नि पावकी,

वाग्विमो जयति कापि तावकी ॥ २ ॥

- ३ लब्ध० हे विमो ! स्वामिन् कापि तावकी त्वदीया वाक्
जयति, किलक्षणा वाक् ? लब्धवर्णजनकर्णकर्णिका लब्धवर्ण-
जना विद्वज्जनास्तेषां कर्णयोः कर्णिका कर्णाभरणं, पुनः किं०
६ वाञ्छितार्थफलसिद्धिवर्णिका स्पष्टं, पुनः किं० ? घृतजडिम्नि
घृतजाड्ये पुरुषे पावकी पावकस्येयं पावकी वह्निसंबन्धिनी
दीधितिः कान्तिः ॥ २ ॥

- ९ रूपमीश समकं दिदृक्षते,
तावकं यदि सहस्रलोचनः ।

ईदृते युगपदश्चनं च ते,

- १२ चैत्सहस्रकर एव नापरः ॥ ३ ॥

- रूप० हे ईश ! तवकं रूपं यदि दिदृक्षते विलोकयितुमीहते
तर्हि सहस्रलोचन इन्द्र एव नापरः दिदृक्षते इत्यत्र "स्मृदृशः"
१५ इति व्याकरणसूत्रेण आत्मनेपदं, च अन्यत् चेत् यदि
ते तव युगपदं वनं युगपत् समकालं अश्नन् पूजनं ईदृते
वाञ्छति, तदा सहस्रकरसूर्य एव न अपरः ॥ ३ ॥

- १० यो विमर्ति रसनासहस्रकं,
व्याहृतत्वमधिरोप्य सोऽप्यलम् ।

देव वक्तुमखिलाद्य ते गुणा-

न्मादृशः किमपलाजनः पुनः ॥ ४ ॥

- ११ यो० हे देव ! यो व्याहृतत्वं त्रिगुणत्वं अधिरोप्य रसना-

सहस्रकं जिह्वासहस्रं अधिरोप्य विमर्चि, सोऽपि शेषनामः तव
अखिलान् समस्तान् गुणान् वक्तुं न अलं न समर्थः, मादृशो
मत्सदृशः अवलम्बनः किं पुनः ॥ ४ ॥

३

धीधनोचितमवद्रुणस्तवा-

द्वारकेऽपि निजजाड्यचिन्तने ।

उच्यते किमपि नाथ यन्मया,

६

भक्तितन्मयतयाऽवधार्यताम् ॥ ५ ॥

धी० हे नाथ ! यन्मया निजजाड्यचिन्तने आत्मीयमूर्खत्व-
चिन्तने धीधनोचितमवद्रुणस्तवात् विद्वज्जनयोग्यत्वदीयगुण-९
स्तवात् द्वारकेऽपि सति किमपि उच्यते कटपते, तत्
भक्तितन्मयतया अवधार्यतां ज्ञायतां ॥ ५ ॥

स्वादुतां मृदुलतामुदारतां,

१२

सर्वभावपदुतामकूटताम् ।

शंसितुं तव गिरः समं विधिः,

किं व्यधान्न रसनागणं मम ॥ ६ ॥

१५

स्वादु० हे नाथ ! विधिर्विधाता त्वं गिरो वाण्यः स्वादुतां
सुस्वादुत्वं मृदुलतां सौकुमार्यत्वं, उदारतां औदार्यं सर्वभाव-
पदुतां सर्वभावेषु पटिष्ठतां, अकूटतां सत्यतां, समं समकालं, १८
शंसितुं स्त्रोतुं मम रसनागणं, जिह्वासमूहं किं न व्यधात्
न अकरोत् ॥ ६ ॥

किन्तु ते हृदि गभीरवागुणं,

शिशितुं वसति दुग्धसागरः ।

२२

ईदृगुक्तिपयसां यदूर्मयो,

विस्फुरन्ति वहिराननाध्वना ॥ ७ ॥

३ कि० यत् ईदृग् उक्तिपयसां ईदृशवचनदुग्धानां उर्मयः
कल्लोला आननाध्वना मुखमार्गेण बहिर्विस्फुरन्ति प्रसरन्ति ॥ ७ ॥

स्वस्यमेव सुखयन्त्यहो जनं,

६ दुःखितेष्वपि सुखं ददानया ।

विभ्यतीव भवतो जिता गिरा,

„किं सुधा न वसुधामियर्ति सा ॥ ८ ॥

९ स्वस्य० हे नाथ ! भवतो गिरा त्वदीयवाण्या जिता सती
सा सुधा वसुधां पृथ्वीं किं न इयर्ति नागच्छति, उत्प्रेक्ष्यते—
विभ्यतीव भयप्रान्तेव, किं कुर्वाण्या तव गिरा ? अहो इत्याश्चर्ये-

११ दुःखितेष्वपि सुखं ददानया, किं कुर्वती सुधा ! स्वस्यमेव
स्वर्गस्य सुखिनमेव जनं सुखयन्ती ॥ ८ ॥

वैधवं ननु विधिर्न्यधात्सुधा-

१५ सारमत्र सकलं भवद्विरि ।

पूर्णिमोपचितदेहमन्यथा,

तं कथं व्यथयति क्षयामयः ॥ ९ ॥

१८ वैय० हे नाथ ! विधिर्विधातो वैभवं विधोरिन्दोः वैभवं
चन्द्रसत्त्वं सुधासारं, सकलं संपूर्णं, अत्र अस्यां भवद्विरि
त्वद्वाण्यां न्यधात् क्षिप्तवान्, अन्यथा क्षयामयः क्षयरोगः तं
चन्द्रं पूर्णिमोपचितदेहं पूर्णिमायां पुष्टदेहं कथं व्यथयति

११ पीडयति ॥ ९ ॥

वद्वधारममृतं भवद्वचो

निर्व्यपायमभिषीय साम्प्रतम् ।

प्रीतिभाजिनि जनेऽत्र नीरसा,

शर्करापि खलु कर्करायते ॥ १० ॥

वद्व० हे नाथः शर्करा अपि अत्र मल्लक्षणे जने नीरसा सती,
साम्प्रतं अबुना खलु निश्चितं कर्करायते कर्करवद्वचराति, कि-
विशिष्टे जनेः वद्वधारममृतं भवद्वचः निर्व्यपायं निर्विघ्नं यथा
भवति तथा अभिषीय पीत्वा प्रीतिभाजिनि ॥ १० ॥

प्राक्कषायकलुषं ततो घनं,

घोलनार्पितरसं विनाशि यत् ।

तद्रिपूकृतघनागमं समं,

नाम्रभीश्वचसामनीदृशाम् ॥ ११ ॥

प्राक्० तत् आम्रं आम्रफलं ईश्वचसां स्वामिनो वचनानां
समं, सदृशं न भवति, किंविशिष्टानां ईश्वचसां अनीदृशां
न अनेन आम्रफलेन सदृशानां, किंविशिष्टं आम्रं? रिपूकृत-
घनागमं रिपुः कृतो घनागमो वर्षर्तुः सिद्धान्तो वा येन तत्,
भगवद्वचनमागमं मन्वते, अत एव अनीदृशत्वं, यत् आम्रफलं
प्राक् पूर्वं कषायकलुषं भगवद्वचो नैवविधं स्यात्, ततस्त-
तोऽनन्तरं यत् आम्रं घनं अत्यर्थं घोलनार्पितरसं विनाशि
निनधरं वर्धते ॥ ११ ॥

द्राक्ष्या किल यदानुशिख्यते,

स्वं फलं मधुरतां भवद्विरः ।

तत्तदा द्रुतमितो वियोज्यते,

वेधसा ध्रुवममन्दमेधसा ॥ १२ ॥

३ द्राक्ष० हे नाथ ! किल इति सत्ये, स्वं फलं आत्मीयफलं भवद्भिरः त्वदीयवाण्या मधुरतां अनुशिक्ष्यते तदा तस्मिन्नवसरे तत्फलं इतो द्राक्षावलीतः द्रुतं शीघ्रं अमन्दमेधसा बहु-
१ मञ्जावता मेधसा ब्रह्मणा ध्रुवं निश्चितं वियोज्यते पृथक्-
क्रियते ॥ १२ ॥

वारिवाहवदलं तव श्रवः-

९ पल्वलप्रमभिवर्षतः सतः ।

निशयधीश शममाम मामकं,

संशयान्वतमसं तदद्भुतम् ॥ १३ ॥

१२ वारि० हे अधीश ! तव वारिवाहवत् मेघवत् अलं अत्यर्थं
श्रवःपल्वलं अत्र णमप्रत्यये 'वृष्टिमाने ऊलुक् च वा' इति सूत्रेण
पूर इत्यस्य ऊलोपे एष प्रयोगः स्यात्, रसं कर्णसारः पूरं
१५ यथा भवति तथा अभिवर्षतः सतः, निशि रात्रौ मामकं मदीयं
संशयान्वतमसं संदेहान्वकारं शमं आम जगाम, तत् अद्भुतं
आश्चर्यं ॥ १३ ॥

१८ निर्गतं यदि तवाननाद्वचः,

क्षीणमेव तदशेषसंशयैः ।

कोशतोऽसिरुदितो भटस्य चे-

न्नष्टमेव तदसत्त्वदस्युभिः ॥ १४ ॥

१९ निर्ग० हे नाथ ! यदि तवाननात् स्वद्वचो निर्गतं तत् अशेष-

संशयैः समस्तसन्देहैः क्षीणमेव, चेत् यदि कोद्यतः परीवारात्
मटस्य असिः स्वन्नः उदितो निर्गतः स्यात्, तत् असत्त्व-
दस्युभिर्निःसत्त्वशत्रुभिः नष्टमेव ॥ १४ ॥ ३

तावकेऽपि वचने श्रुतिं गते,
यस्य मानसमुदीर्णं संशयम् ।

... मुष्टिधामनि मणौ सुषामुजां,
तस्य हन्त न दरिद्रता गता ॥ १५ ॥ ४

ताव० हे नाथ ! तवकेऽपि वचने श्रुतिं कर्णं गते सति
यस्य मानसं चित्तं उदीर्णसंशयं गतसंदेहं न वर्त्तते, तस्य
पुंसो मुष्टिधामनि मुष्टिस्थिते सुषामुजां मणौ वित्तानणौ हन्त
इति वितर्के दरिद्रता न गता ॥ १५ ॥ ५

यत्त्वयौच्यत तथैव तन्महे,
तन्महेश निजहृद्यसंशयम् ।

कम्पते किल कदापि मन्दरो,
मन्दरोप न पुनर्वचस्तव ॥ १६ ॥ १५

यत्त्व० हे महेश ! यत् स्वया औच्यत प्रोक्तं तत् तथैव
असंशयं निःसन्देहं वयं तन्महे विस्तारयामः, 'अविशेषणे
द्वौ चासद' इति पदेन एकवचने बहुवचनं, किल इति सत्ये
हे मन्दरोप ! मन्दरो मेरुः कदापि कम्पते, पुनस्तव वचो न
कम्पते ॥ १६ ॥ १६

शैलसागरवनीमिरस्वल-

त्पद्ममात्रमिलनान्नियंत्रितम् ।

ज्ञानमेकमनलीकसङ्गतं,

नेत्रयुग्ममतिशय्य वर्तते ॥ १७ ॥

- ३ शैल० हे नाथ ! एकं ज्ञानं नेत्रयुग्मं अतिशय्य जित्वा
वर्तते, किलक्षणं ज्ञानम् ? अनलीकसङ्गतं नेत्रयुग्मं तु अलीकेन
ललाटेन संगतं मिलितं भवति, पुनः किं० शैलसागरवनी-
४ भिरस्त्रलत् पर्यंतसमुद्रमहद्वनादिभिः स्खलनां न प्राप्नुवन्,
किलक्षणं नेत्रयुग्मं ? पक्षमात्रमिलनान्नियंत्रितं स्पष्टं ॥ १७ ॥

पात्रतैलदशिकादिभिर्ज्वल-

- ९ निःसहायमधिकायितस्य ते ।

अश्रुते न खलु कज्जलध्वज-

चिन्मयस्य महसः शतांशताम् ॥ १८ ॥

- १३ पात्र० हे नाथ ! कज्जलध्वजो दीपः खलु निश्चितं ते तव
चिन्मयस्य ज्ञानरूपस्य महसस्तेजसः शतांशतां न अश्रुते न
प्राप्नोति, किंविशिष्टो दीपः ? पात्रतैलदशिकादिभिः पात्रतैल-
१५ यर्त्तिप्रमुखैरुपकरणैर्ज्वलत् दीप्यमानः, किंविशिष्टस्य महसः ?
निःसहायं साहाय्यरहितं यथा भवति तथा अधिकायितस्य
आधिक्यं प्राप्तस्य ॥ १८ ॥

- १० सर्वतो विकिस्त्रितोऽपि कौमुदी,

यस्य श्याम्यति न कालिमा हृदः ।

स स्पृशत्यपि न ते तमसिनी-

चक्षुमः स्वपरमासि चिन्महः ॥ १९ ॥

- ११ सर्व० सर्वतः सर्वपार्श्वतः कौमुदी ज्योत्स्नां विकिस्त्रितोऽपि

विस्तारयतोऽपि यस्य चन्द्रमसः हृदो हृदयसंघन्विक्रालिमा न
शाम्यति, स तमस्विनीवल्लभश्चन्द्रस्ते तव चिन्महो ज्ञानतेजः
स्पृशत्यपि न, किं किञ्चिन्महः त्वपरं भासि त्वस्य आत्मनः
परस्य अन्यस्य भासि प्रकाशकं ॥ १९ ॥

जाड्यहेतुनि हिमर्तुसंकटे,

याति याऽतिकृशतां रवेः प्रभा ।

तां गिरस्तव सदैव दिद्युतो,

लज्जते वत सपत्नयन् कः ॥ २० ॥

जाड्य० हे नाथ ! या रवेः सूर्यस्य प्रभा जाड्यहेतुर्नि जडत्व-
कारणे हिमर्तुसंकटे सति अतिकृशतां याति, तां प्रभां सदैव
दिद्युतो देदीप्यमानायास्तव गिरो वाण्याः, वत इति वितर्के,
सपत्नयन् सदृशीकुर्मन् कः पुमान् न लज्जते अपि तु सर्वैः
कोऽपि लज्जते । दिद्युत् इति निपातो ज्ञेयः ॥ २० ॥

विभ्रता मतिमतीन्द्रियां त्वया,

वस्तुतत्त्वमिह यन्निरौच्यते ।

नेतरेतदपरेण जन्तुना,

दुर्वचं प्रतनुबुद्धितन्तुना ॥ २१ ॥

विभ्र० हे नेतः त्वामिन् यत् त्वया इह जगति अतीन्द्रियां
इन्द्रियातीतां मतिं बुद्धिं विभ्रता त्रियमाणेन वस्तुतत्त्वं इह
निरौच्यते प्रोचे, एतत् वस्तुतत्त्वं अपरेण जन्तुना प्रतनु-
बुद्धितन्तुना कृशबुद्धितन्तुकेन दुर्वचं वक्तुमशक्यं ॥ २१ ॥ २१

अस्तु वास्तवफलस्य वाऽस्तु ते,
वाग्लता त्वरितमेवमूचुपी ।

३ वासवेश्म निजमाश्रयेति सा,
शासनं सपदि पत्युरासदत् ॥ २२ ॥

अ० सा सुमङ्गला निजं वासभवनं आश्रयं इति अमुना
१ प्रकारेण पत्युः श्रीऋषभदेवस्य शासनं आदेशं आसदत् प्राप्त,
किंविशिष्टासुमङ्गला हे स्वामिन् ते तव वाग्लता वाग्वल्ली
वास्तवफलस्य सम्भक् फलस्य वास्तु स्थानं अस्तु भवतु,
२ एवं ऊचुपी जल्पितवती ॥ २२ ॥

दक्षदक्षिणभुजा निजासने,
गर्भगे धरणिपाकशासने ।

१२ सौदतिष्ठदतनुस्त्वनावनी-
भृत्तटीलुलितहारनिर्क्षरा ॥ २३ ॥

दक्ष० सा सुमङ्गला धरणिपाकशासने चक्रवर्तिनि गर्भगे
१५ उदरस्ये सति निजासने दक्षदक्षिणभुजा सती उदतिष्ठत
उत्थिता, किंविशिष्टा सुमङ्गला ! अतनुस्त्वनावनीभृत्तटीलुलि-
तहारनिर्क्षरा स्थूलस्त्वनावेव अवनीभृतौ पर्वतौ तयोस्तटे लुलिताः
१६ सविलासा हारा एव निर्क्षरा यस्याः सा अतनुस्त्व० ॥ २३ ॥

कुल्लमल्लिकामिदं वनं किञ्च,
शेरकैरवगणं सरोऽधवा ।

२१ एवमूहविवशा निशामयं-
त्यभ्रमक्रमविकीर्णतारकम् ॥ २४ ॥

विम्यति स्तलनतः शूनैः शूनैः,
प्राञ्जलेऽपि पथि मुंचती पदौ ।

अल्पकेऽपि भवनान्तरे गते,
स्तानवेन भवनान्तरीयिता ॥ २५ ॥

कौतुकाय दिविषत्पुरन्निभिः,
स्वं तिरोहितवतोमिरग्रतः ।

शोध्यमानसरणिः शिरस्थया-
धीयमानधवलातपात्रिका ॥ २६ ॥

रत्नमिचिरुचिराशिमासिते-
नाध्वना ध्वनितनूपुरक्रमा ।

वायुनावसरवेदिनेव सा,
दम्यमानगमनश्रमाऽचलत् ॥ २७ ॥

चतुर्भिः कल्पकम् ॥

फुल्लः अथानन्तरं सा सुमन्त्रज रत्नमिचिरुचिराशिमासितेन
रत्नसत्कमिचिकान्तिसमूहेन दीपितेन अध्वना मार्गेण अचलत्, १५
किं कुर्वती अनुना प्रकारेण ऊहविवशा विचारेण परवशा
सती अक्रनविक्रीणेतारकं अग्रं आकाशं निभाष्यन्ती
निशामयन्ती, एवमिति किं? इदं फुल्लमष्टिकं विकसितविच- १६
किलपुष्पं किमु वनं वर्धते, अथवा सरकैरवगणं विकस्तर-
कुमुदसमूहं सरो वर्धते ॥ २४ ॥ पुनः किं कुर्वती? स्तलनतो
विम्यती सती प्राञ्जलेऽपि सरलेऽपि पथि शूनैः शूनैः पादौ ॥ २५ ॥
मुंचती अल्पकेऽपि लोकेऽपि भवनान्तरे गते सति गतेस्तानवेन
लघवे न भवनान्तरीयिता भवनान्तरत्वमाचरितवती ॥ २५ ॥ २३

पुनः किंवि० स्वं तिरोहितवतीभिः दिविषत्पुरन्ध्रीभिर्देवाङ्ग-
नाभिः कौतुकाय अग्रतः शोध्यमानसरणिर्विलोक्यमान-
३ मार्गाः, पुनः किल० शिरसि मस्तके आधीयमानधवलात-
पत्रिका धार्यमाणा श्वेतछत्रा ॥ २६ ॥ पुनः कि० ध्वनितनृ-
पुरक्रमा स्पष्ट, पुनः कि० अवसरवेदिना इव अवसरज्ञ-
६ सदृशेन वायुना दम्यमानगमनश्रमा निर्गम्यमानश्रमा ॥ २७ ॥
चतुर्भिः कलापकं ॥

कान्तमन्दिरमुपेत्य साचिरा-

९ शंसितार्थपरिपूरिताशया ।

सारसंमदमहाचलेरिता,

स्वं निकेतनमियाय नौरिव ॥ २८ ॥

१२ कान्त० सा सुमङ्गला नौरिव कान्तमन्दिरं कान्तस्य भर्तुः
मन्दिरं गृहं कान्तं प्रधानं मन्दिरं तटं वा तत उपेत्य प्राप्य स्वं
आत्मीयं निकेतनं आवाप्तं इयाय, आगता, कथंभूता
१५ सा अचिराशंसितार्थपरिपूरिताशया अचिरेण श्लोककालेन
आशंसितः कवितोऽर्थः स्वमार्थलक्षणस्तेन परिपूरित आशयो
अभिप्रायो यस्याः सा, नौ पक्षे अर्थो द्रव्यं तेन परिपूरित
१८ आशयो मध्यं यस्याः सा, सारसंमदमहाचलेरिता सारः
प्रधानः संमदो हर्षस्तस्य महाचलेन महास्वाज्ञा ईरिता मेरिता
पक्षे मदानलो वायुर्ज्ञेयः ॥ २८ ॥

तत्र चित्रमणिदीपदीप्ति-

२१ प्लस्यमानतिमिरे ददर्श सा ।

पानशौण्डमिव सुप्तचेतनं,

सुप्तमन्तरखिलं सखीजनम् ॥ २९ ॥

तत्र० सा सुमङ्गला तत्र निकेतने पानशौण्डमिव सुरा-३
पानमत्तमिव सुप्तचेतनं अंतर्मध्ये सुप्तं अखिलं समस्तं
सखीजन ददर्श, किंविशिष्टे निकेतने ! चित्रमणिदीपदीपिति-
ध्वस्तमानतिमिरे, आश्चर्यमयमणिसत्कप्रदीपकिरणैर्निराक्रियमा-६
णान्वकारे ॥ २९ ॥

सोऽध्वगत्वचपलाङ्गसङ्गतो-

न्मेपिघोषमणिमेखलादिभिः ।

९

निद्रया जागरितोऽपि जागरं,

द्रागनीयत तया विना गिरम् ॥ ३० ॥

सः० तया सुमंगलया स सखीजनः अध्वगत्वचपलाङ्ग-१२
सगतोन्मेपिघोषमणिमेखलादिभिः मार्गगत्वेन चपले अङ्गे
गता मिलिता, उन्मेपि घोषा विकस्वरनादा ये मणिमेख-
लादयस्तैर्गिरं वार्णां विना द्राक् शीघ्रं जागरं अनीयत गृहीतः, १५
किंविशिष्टः सखीजनः ! निद्रया जागरितोऽपि अजागरवदा-
चरितः ॥ ३० ॥

तां ससंभ्रमसमुत्थितास्ततः,

१६

सन्निपत्य परिवन्नुवालयः ।

उच्छ्वसजलरुहाननां प्रगे,

पद्मिनीमिव मधुववालयः ॥ ३१ ॥

तां० ततस्ततोऽनन्तरं आलयः सस्यः ससंभ्रमसमुत्थिताः २२
जे० कु० २२

सत्यः संनिपत्य समुदायं कृत्वा तां सुमङ्गलां परिब्रुः
 परिवृण्वन्ति स्म, किंलक्षणां सुमङ्गलां? उच्छ्वसज्वलरुहाननां
 ३ विकसत्कमलसदृशमुखीं, कामिव? पद्मिनीमिव, यथा मधुव-
 तालयः अमरश्रेणयः प्रगे प्रभाते विकसत्कमलमुखीं पद्मिनीं
 परिवृण्वन्ति ॥ ३१ ॥

६ ऊचिरे त्रिचतुराः पुरस्सरी-
 भूय भक्तिचतुरा रयेण ताः ।

तां प्रणम्य वदनेन्दुमण्डला-

९ म्यासकुब्जलितपाणिपङ्कजाः ॥ ३२ ॥

ऊचि० त्रिचतुरास्तिस्रश्चतस्रो भक्तिचतुरास्ता आलयः
 सत्यः पुरस्सरीभूय अग्रेभूत्वा तां सुमङ्गलां प्रणम्य रयेण वेगेन
 १२ ऊचिरे ऊचुः, किंलक्षणाः सत्यः वदनेन्दुमण्डलाम्यास-
 कुब्जलितपाणिपङ्कजाः वदनेन्दुमण्डलस्य? मुखचन्द्रमण्डलस्य
 अभ्यासे समीपे कुब्जलिते कौशीकृते पाणिपङ्कजे याभिस्ता
 १५ वदनेन्दु० ॥ ३२ ॥

एवमाजनुरसंस्तुतो भवे-

द्यः स एव शयितो विमुच्यते ।

१८ उच्यते किमथवा तव प्रभु-

र्नापरस्य परिभाषणोचितः ॥ ३३ ॥

एव० हे स्वामिनि! य आजनुरसंस्तुत आजन्म अपरिचितो
 २१ जनो भवति स एव शयितः सुप्तो विमुच्यते, अथवा तव
 किमुच्यते? प्रभुः स्वामी अपरस्य परिभाषणोचितः जल्पनयोग्यो
 ३३ न वर्धते ॥ ३३ ॥

युक्तमेव यदि वा विनिर्मितं
सर्वविद्वयितया त्वया सखि ।

यत्तमोगुणजिता विमुच्य नो
रुच्यसद्य विक्रमज्ञाना गता ॥ ३४ ॥

युक्त० हे सखि ! यदि वा अथवा सर्वविद्वयितया सर्वज्ञ-
पत्न्या त्वया युक्तमेव विनिर्मितं कृतं, यत्तमोगुणजिता तमो-
गुणेन निद्रया जिता नो अज्ञानं विमुच्य स विक्रमज्ञानाः
सती रुच्यसद्य भर्तुर्गृहं गता ॥ ३४ ॥

त्वामविद्य न वयं विनिर्यतीं,
जातसिद्धिमिव ही प्रमद्वराः ।

मन्तुमेतमनपेतचेतना,
दध्महे स्वहृदि शल्यवत्पुरा ॥ ३५ ॥

त्वाम० हे स्वामिनि ! ही इति स्वेदे वयं प्रमद्वराः प्रमा-
दिन्यः त्वा जातसिद्धिमिव, दृष्ट्यावरणादिसिद्धिमिव विनिर्यतीं
निर्गच्छन्तीं न विद्य न ज्ञातवत्यः, एवं मन्तुं अपराध अनपेत-
चेतना गलितचेतनाः सत्यो वयं स्वहृदि शल्यवत् पुरा दध्महे
धारयामः, 'पुरा यावतो वर्तमाना' ॥ ३५ ॥

विश्वबन्धवधु पारिपार्थिको-
ऽस्त्येव ते सततमप्सरोजनः ।

वेधसा हि वयमेव वञ्चिता,
यत्कृता भगदुपामनाद्वहिः ॥ ३६ ॥

विश्व० हे विश्वबन्धवधु त्रिमुवनाधीश्वरदयिते ! अप्सरोजनः २२

देवाङ्गनासमूहस्ते तव सततं निरंतरं पारिपार्थिकः समीप-
 सोऽस्त्येव हि निश्चितं वेधसा ब्रह्मणा वयमेव वद्धिताः, यत्
 ३ वयं भवदुपासनात् बहिष्कृताः ॥ ३६ ॥

कार्यमेतदजनिष्ट किं तवा-

कसिकं विमलशीलशालिनि ।

६ यत्पुरा ब्रजसि चाडुकोटिभि-

र्भर्तृवेश्म तदगाः स्वयं यतः ॥ ३७ ॥

कार्य० हे विमलशीलशालिनि निर्मलशीलशोभिते ! यत्
 ९ कार्यं तव किं आकसिकं अजनिष्ट जातं, यत् पुरा पूर्वं चाडु-
 कोटिभिर्भर्तृवेश्म ब्रजसि तदगाः यतो यस्मात् कार्यात् तत्
 स्वयमागतवती ॥ ३७ ॥

१२ तद्भविष्यति फलोदये स्फुटं

गूढचारिणि चिरादपि स्वयम् ।

किन्तु नः प्रकृतिचञ्चलं मनः

१५ काललालनमियन्न सासहि ॥ ३८ ॥

तद्भ० हे गूढचारिणि प्रच्छन्नगमने ! तत् कार्यं चिरादपि
 बहुकालतोऽपि स्वयं आत्मना फलोदये सति स्फुटं प्रकटं
 १८ भविष्यति, किन्तु नोऽस्माकं प्रकृतिचञ्चलं स्वभावेन चपलं मनः
 इयत् काललालनं कालविलम्बनं सासहि न सहते ॥ ३८ ॥

सिञ्च नस्त्वमखिलाः स्वकार्यवाक्-

२१ शीकरैः समपभङ्गतापिताः ।

सर्वदैकहृदयं सखीगणं,

२३ मा गृह्यगणनयाऽवजीगणः ॥ ३९ ॥

सिद्ध० त्वं समयमङ्गतामिताः मर्यादामङ्गेन तापयुक्ता
नोऽस्मान् अखिलाः समस्ताः सखीः स्वकार्यवाक्शीकैरात्मीय-
कार्यवचनरूपजलकृपैः सिद्ध, सर्गदेकद्वयं सखीगणं मा ३
पृथग्गणनया अवजीगणः मा अवगणय ॥ ३९ ॥

सा सखीभिरिति भाषिता रमे-

वोरुपद्ममणुपद्मवेष्टितम् ।

अध्यशेत शयनं समन्ततः

सन्निविष्टवरविष्टरावलि ॥ ४० ॥

सा० सा सखीभिरिति अमुना प्रकारेण पूर्वोक्तप्रकारेण १
चक्षिता भाषिता सती शयनं पश्यद्वा अध्यशेत आभिता, कि-
लक्षणं शयनं? समन्ततः सर्वतः सन्निविष्टवरविष्टरावलि
सन्निविष्टा स्थिता मशस्यमधिकागब्दिकामूटकसिंहपीठादि १२
आसनानां श्रेष्ठिर्न तत्, सुमङ्गल्य केव? रमा लक्ष्मीरिव, यथा
रमा अणुपद्मवेष्टितं लघुकमलपरिवृतं ऊरुपद्मं दृष्टुकमलं
आधायति ॥ ४० ॥

एकमूलकमलद्रुपाभयो-

स्तत्पदोरुपरि पेतुरुत्सुकाः ।

हेमहंसललनागरुच्छिद्यो-

लालनाय शतशः सखीकराः ॥ ४१ ॥

एक० शतशः सखीकराः शतसख्याकाः सखीसत्कहस्ताः,
उत्सुकाः सन्तः लालनाय प्रतिपालनाय तस्याः सुमङ्गलायाः
पादयोरुपरि पेतुः पतिताः, क्विशिशिष्टयोस्तयोः? एकमूलकमल- २२

द्वयाभयोः एकमेव मूलं च यत्कमलद्वयं च तत्सदृशयोः, कि-
लक्षणाः सखीकराः ? हेमहंसललनागरुच्छ्रियः हेमहंसललनाः
३ सुवर्णहंस्यस्तासांगरुतः पक्षीः तद्वत् श्रीः शोभा येषान्ते
हेम० ॥ ४१ ॥

पाणिपूरपरिमर्दमर्दना-

६ हेतुमप्यपगतभ्रमत्वतः ।

सालिपालिमरुणन्न तन्मनो-

रङ्गभङ्गभयवोऽतिवत्सला ॥ ४२ ॥

९ पाणि० सा सुमङ्गला तन्मनोरंगभङ्गभयवः सालिपालि
सखीगणं पाणिपूरपरिमर्दमर्दनं अरुणत् न रुणद्धि स, रुधिधा-
तोर्द्विकर्मकत्वात्, इदं रूपं, किञ्चिद्विशिष्टं पाणिपूरपरिमर्द-

१२ अर्दनाद्देतुं पीडाकरमपि ॥ ४२ ॥

स्वमवीक्षणमुखाशुपाभरे,

भर्तृवेदमगतिहेतुदां कथाम् ।

१५ तासु सासनगतासु विस्तृत-

श्रोत्रपात्रपरमामृतं व्यधात् ॥ ४३ ॥

स्वम० सा सुमङ्गला आसनगतासु तासु सखीषु उपाभरे

१८ रात्रिमध्यभागे स्वमवीक्षणमुखां स्वमायलोकनममुखां भर्तृवेदम-
गतिहेतुदां प्रियगृहे गमनकारणदायिनीं कथां विस्तृतश्रोत्रपात्रे
विस्तीर्णकर्णरूपपात्रेषु परमामृतसमानां व्यधात् रूतयती ॥ ४३ ॥

तोषविस्मयमयः गङ्गीमुखा-

२२ दुधयो कलकलः स कथन ।

अन्तरालयकुलायशायिभि-

येन जागरितमण्डलैरपि ॥ ४४ ॥

तोष० तोषविसयभवः हर्षविसयादुत्पन्नः सखीमुत्तात् ३
स कश्चन कलकलः कोलाहल उद्यमौ उदयं प्राप, येन उदयेन
अन्तरालयकुलायशायिभिः गृहमध्ये नीढशयनशीलैरंडजैरपि
'यक्षिभिर्जागरितं जागर्यते स ॥ ४४ ॥ ६

स्वप्नमेकमपि सालसेक्षणां,

किं विचारयितुमीश्वरीदृशम् ।

उल्लसत्तमसि यन्मनोगृहे,

सञ्चरन्त्यपि विमेति भारती ॥ ४५ ॥

स्वप्न० सा अलसेक्षणां स्त्री ईदृशं स्वप्नं एकमपि विचारयितुं ,
किं ईश्वरी समर्था वर्तते ! अपि तु नैव, यन्मनोगृहे भारती १२
सरस्वती संचरन्त्यपि विमेति, किंविशिष्टे यन्मनोगृहे !
उल्लसत्तमसि अज्ञानरुपान्बकारे सान्बकारे वा ॥ ४५ ॥

वर्णयेम तव देवि कौशलं,

यत्प्रकृत्यकृतिनीरुपेक्ष्य नः ।

देवदेववदनादनाकुलं,

स्वप्नसूतफलं व्यबुध्यथाः ॥ ४६ ॥

वर्ण० हे देवि ! वयं तव कौशलं वर्णयेम वर्णयामः यत्
त्वं प्रकृत्यकृतिनीः स्वभावेन मूर्खान् नः अज्ञान् उपेक्ष्य देव-
देववदनात् श्रीकृष्णमुत्तात् अनांकुलं यथा भवति तथा स्वप्न-
सूतफलं व्यबुध्यथाः ज्ञात्वती ॥ ४६ ॥ २२

नाथवक्त्रविधुवाकरोभित-

स्त्वत्प्रमोदजलधिः सदैषताम् ।

३ एवमालपितमालिभिर्वचः,

शुश्रुवे श्रुतिमहोत्सवस्तया ॥ ४७ ॥

नाथ० हे स्वामिन् ! तत् त्वत्प्रमोदजलधिः स्वदीयहर्ष-

४ समुद्रः सदा एषतां वृद्धिं यातु, किंलक्षणः प्रमोदजलधिः ?

नाथवक्त्रविधुवाकरोभितः स्वामिसत्कमुखचन्द्रस्य वचनकैः

उन्मितः पूरितः आलिभिः सखीभिरेव आलपितं वचः, तया

५ सुमङ्गलया शुश्रुवे श्रुतं, किरूपं वचः ? श्रुतिमहोत्सवः

कर्णयोः महोत्सवरूपं ॥ ४७ ॥

वाग्मिषादथ सुमङ्गला गला-

१२ यातद्वज्रदजसंमदामृता ।

आदिशद्दशनदीधितिस्फुटी-

भूतमुज्ज्वलमुखी सखीगणम् ॥ ४८ ॥

१५ वाग्० अथानन्तरं सुमङ्गला सखीगणं आदिशत्, किं-

लक्षणा सुमङ्गला ? वाग्मिषात् गलायातद्वज्रदजसंमदामृता गला-

गतद्वयरूपनदजातहर्षामृता, पुनः किं० उज्ज्वलमुखी,

१८ किंलक्षणं सखीगणं ? दशनदीधितिस्फुटीमूतं दन्तसत्ककिरणैः

भक्तीमूतं ॥ ४८ ॥

रामणीयकगुणैकवस्तुनो,

२१ वस्तुनः सुकरमर्जनं जने ।

माविविधुवनिवारणं पुन-

२२ त्तस्य दुष्कारमुग्रान्ति यत्पयः ॥ ४९ ॥

राम० हे हलाः ! रामणीयकल्पैकवस्तुनः रामणीयकल्पगुणा-
नामेकस्यानस्य वस्तुनः, जने लोके अर्जनं उपार्जनं सुकरं
मुलभं स्यात्, पुनस्तस्य वस्तुनो भाविविष्टवनिवारणं, सूरयोऽ-
विद्वांसो दुष्करं उच्यन्ति, कथयन्ति ॥ ४९ ॥

अर्जिते न खलु नाशशङ्कया,

क्लिश्यमानमनसस्तथा सुखम् ।

९

जायते हृदि यथा व्यथामरो,

नाशितेऽलसतया सुवस्तुनि ॥ ५० ॥

अर्जि० हे हलाः ! सुवस्तुनि अर्जिते उपार्जिते सति, सल्ल-
निश्चितं पुरुषस्य तथा सुखं न जायते यथा अलसतया वस्तुनि
नाशिते सति व्यथामरो जायते, किंविशिष्टस्य पुरुषस्यः नाश-
शङ्कया क्लिश्यमानपीड्यमानमनसः ॥ ५० ॥

१२

दृष्टनष्टविमवेन वर्ण्यते,

भाग्यवानिति सदैव दुर्बिधः ।

जन्मतो विगतलोचनं जनं,

१५

प्राप्तलुप्तनयनः पनायति ॥ ५१ ॥

दृष्ट० सदैव दुर्बिधो दरिद्री भाग्यवान् इति वर्ण्यते,
प्राप्तलुप्तनयनः प्राप्तः दुष्टलोचनः पुरुषजन्मतो जन्म यावत्
विगतलोचनं अन्यजनं पनायति क्षयीति, इत्यत्र आत्मने-
पदस्याभावात् पनायति भवति ॥ ५१ ॥

हारि भा तदिदमप्य निद्रया,

स्वप्नस्तु मम संमदास्पदम् ।

२३

तत्प्रमादमवधूय रक्षितुं,

यामिकीभवत् यूयमालयः ॥ ५२ ॥

- ३ हा० हे हलास्तत् तस्मात् कारणात् संमदास्पदं हर्षस्थानं
मम इदं स्वप्नवस्तु निद्रया अब मा हारि मा हार्यतां, हे आलयः
हलास्तत् वस्तु प्रमादं अवधूय त्यक्त्वा रक्षितुं यूयं यामिकी-
४ भवत् आरक्षीभवन्तु ॥ ५२ ॥

स्वप्नवस्तु दयतेऽप्यगोचरं,

दत्तमप्यहह हन्ति तामसी ।

- ५ संनिरुध्य नयनान्यचेतसां,

चेष्टते जगति सा यदृच्छया ॥ ५३ ॥

- स्वप्न० सा तामसी तमोमयी रात्रिः अचेतसां पुरुषाणां नयनानि
१२ लोचनानि सन्निरुध्य जगति विश्वे चेष्टते, या रात्रिः अगोचरमपि
स्वप्नवस्तु दयते दत्ते, अहह इति खेदे दत्तमपि हन्ति ॥ ५३ ॥

वासरे सरसिजस्य जाग्रतो,

- १५ गर्भमन्दिरमुपेयुषीं श्रियम् ।

शर्वरीसमयलब्धविक्रमा,

लुम्पतीयमनिमित्तवैरिणी ॥ ५४ ॥

- १० वास० इयं निद्रा अनिमित्तवैरिणी निर्निमित्तवैरकारिणी
वर्धते, या निद्रा शर्वरीसमयलब्धविक्रमा रात्रिसमये लब्ध-
पराक्रमा सती वासरे दिवसे जाग्रतः सरसिजस्य विकसितस्य
कमलस्य गर्भमन्दिरं उपेयुषीं गतवतीं श्रियं लक्ष्मीं
२२ लुम्पति ॥ ५४ ॥

यद्यसौ भुवनवञ्चनोत्सुका,

स्वमराशिमपहृत्य सादृशम् ।

दास्यते किमपि गर्हितं तदा,

पत्तने वसति लुण्ठितासि ॥ ५५ ॥

३

यद्य० यदि असौ निद्रा भुवनवंचनोत्सुका सती स्वमराशे
स्वमसमूहं अपहृत्य सादृशं किमपि गर्हितं निदितं स्वप्नं दास्यते, ३
तदा हा इति खेदे वसति पत्तने लुण्ठितासि ॥ ५५ ॥

सर्वसारबहुलोहनिर्मितै-

र्युष्मदानननिपङ्कनिर्गतैः ।

वाक्शरैः प्रसरमेत्य धर्मतो,

धर्पितेयमिहमासदत्पदम् ॥ ५६ ॥

४

सर्व० इयं निद्रा इह मयि विषये पदं स्वानं आसदत्, मा १२
प्राप्नोतु, किंविच्छिष्टा निद्रा ? धर्मतः पुण्यात् धनुषो वा वाक्-
शरैः वचनबाणैः प्रसरं एव धर्पिता, किंलक्षणेर्वाक्शरैः ?
सर्वसारबहुलोहनिर्मितैः सर्वसारः सर्वोत्कृष्टो बहुल ऊहो १५
विचारस्तेन निर्मितैः, पक्षे सर्वसारमयं बहुलोहं तेन निर्मितैः
निष्पादितैः, पुनः किं० युष्मदानननिपङ्कनिर्गतैः भवतां
मुखरूपतूष्णकेभ्यो निःसृतैः ॥ ५६ ॥

१६

तत्तदुचमकधातरङ्गिणी-

भङ्गिमजनकसञ्जचेतसा ।

नैशिकोऽपि समयो मयोच्यतां,

वासरः खरसनष्टनिद्रया ॥ ५७ ॥

२२

तत्प्रमादमवधूय रक्षितुं,

यामिकीभवत यूयमालयः ॥ ५२ ॥

- ३ - हा० हे हलास्तव तस्मात् कारणात् संमदास्पदं हर्षस्थानं
मम इदं स्वप्नवस्तु निद्रया अथ मा हारि मा हार्यतां, हे आलयः
हलास्तव वस्तु प्रमादं अवधूय त्यक्त्वा रक्षितुं यूयं यामिकी-
४ भवत आरक्षीभवन्तु ॥ ५२ ॥

स्वप्नवस्तु दयतेऽप्यगोचरं,

दत्तमप्यहह हन्ति तामसी ।

- ५ संनिरुध्य नयनान्यचेतसां,

चेष्टते जगति सा यदृच्छया ॥ ५३ ॥

- स्वप्न० सा तामसी तमोमयी रात्रिः अचेतसां पुरुषाणां नयनानि
१२ लोचनानि सन्निरुध्य जगति विश्वे चेष्टते, या रात्रिः अगोचरमपि
स्वप्नवस्तु दयते दत्ते, अहह इति खेदे दत्तमपि हन्ति ॥ ५३ ॥

वासरे सरसिजस्य जाग्रतो,

- १५ गर्भमन्दिरमुपेयुषीं श्रियम् ।

शुर्वरीसमयलब्धविक्रमा,

लुम्पतीयमनिमित्तवैरिणी ॥ ५४ ॥

- १० वास० इयं निद्रा अनिमित्तवैरिणी निर्निमित्तवैरकारिणी
वर्धते, या निद्रा शुर्वरीसमयलब्धविक्रमा रात्रिसमये लब्ध-
पराक्रमा सती वासरे दिवसे जाग्रतः सरसिजस्य विकसितस्य
कमलस्य गर्भमन्दिरं उपेयुषीं गतवतीं श्रियं लक्ष्मीं
२२ लुम्पति ॥ ५४ ॥

यद्यसौ भुवनवञ्चनोत्सुका,

स्वप्नराशिमपहृत्य तादृशम् ।

दास्यते किमपि गहितं तदा,

पचने वसति लुण्ठितासि हा ॥ ५५ ॥

यद्य० यदि असौ निद्रा भुवनवंचनोत्सुका सती स्वप्नराशिं स्वप्नसमूहं अपहृत्य तादृशं किमपि गहितं निदितं स्वप्नं दास्यते, तदा हा इति खेदे वसति पचने लुण्ठितासि ॥ ५५ ॥

सर्वसारबहुलोहनिर्मितै-

र्षुष्मदानननिषङ्गनिर्गतैः ।

वाक्शरीः प्रसरमेत्य धर्मतो,

धर्षितेषमिहमासदत्पदम् ॥ ५६ ॥

सर्व० इयं निद्रा इह मयि विषये पदं स्वानं आसदत्, मा १२ प्राप्नोतु, किंविशिष्टा निद्रा ? धर्मतः पुण्यात् धनुषो वा वाक्शरीः वचनवाणैः प्रसरं एव धर्षिता, किंलक्षणीर्षाक्षरीः सर्वसारबहुलोहनिर्मितैः सर्वसारः सर्वोत्कृष्टो बहुल ऊहो विचारस्त्रेण निर्मितैः, पक्षे सर्वसारमयं बहुलोहं तेन निर्मितैः निष्पादितैः, पुनः किं० युष्मदानननिषङ्गनिर्गतैः मवतां मुष्करूपतूणकेम्यो निःसृतैः ॥ ५६ ॥

तत्तदुचमकथातराङ्गिणी-

भङ्गिमजनकमञ्जयेतसा ।

नैतिकोऽपि समयो मयोच्यतां,

वासरः स्वरसनएनिद्रया ॥ ५७ ॥

तत्त० तत् तस्मात् कारणात् स्वरसनष्टनिद्रया स्वभावगत-
निद्रया मया नैशिकोऽपि रात्रिसंबंधी अपि समयः वासरो दिवसः
३ कथ्यतां, किंविशिष्टया मयाऽ तत्तदुत्तमकथातरंगिणीभंगि-
मज्जनकसज्जचेतसा ताश्च ताश्च उत्तमकथा एव तरंगिण्यो
नद्यस्तासां भग्नयः कल्लोलास्तत्र मज्जनके स्थाने सज्जचेतसा ॥५७॥

१ स्वप्नभङ्गभयकम्प्रमानसां,
मां विबोध्य सरसोक्तियुक्तिभिः ।
जाग्रतोऽस्ति न हि भीरिति श्रुति-
२ नापिपीष्ट चरितार्थतां हलाः ॥ ५८ ॥

स्वप्न० हे हला इति श्रुतिधरितार्थतां सत्यार्थतां नापिपीष्ट
प्रापयिष्ट, इतीति किं ? जाग्रतो भीर्नहि स्यात्, किं कृत्वा !
३ स्वप्नभङ्गभयकम्प्रमानसां स्वप्नभङ्गभयेन कंपनशीलचित्तां मां
सरसोक्तियुक्तिमिर्विबोध्य जागरयित्वा ॥ ५८ ॥

एवमूचुपि विभोः परिग्रहे,
१५ विग्रहे धनरुचिः सखीगणः ।
धर्मधामगुणगीर्णवाक्शरा-
सारमारमत मारमङ्गिवित् ॥ ५९ ॥

१८ एव० सखीगणः धर्मधामगुणगीर्णवाक्शरासारं धर्मः
पुण्यं धनुर्वा धाम स्थानं येषान्त्रे धर्मधामानः एवंविधा ये
गुणा विनयादयः प्रत्यक्षा वा तेभ्यो गीर्णाः निःसृताः वाक्शरा
वचनरक्षाक्षेपा आसारं वेगवद्वृष्टिं आरमत प्रारेभे, क सति !
१९ विभोः स्वामिनः परिग्रहे कलत्रे एवं पूर्वोक्तप्रकारेण ऊचुपि

उक्तवति सखी किविशिष्टः सखीगणः ? विग्रहे शरीरे
 घनरुचिः बहुकान्तिः, पश्ये विग्रहे युद्धे घनाभिलापः, पुनः
 किवि० मारमङ्गिवित् मारः कन्दर्पो विष्णो वा तस्य भग्नौ ३
 विच्छिन्नो निपुणः ॥ ५९ ॥

प्रागपि प्रचुरकेलिकौतुकी,

सोऽदसीयवचसाऽभृशायत ।

नीरनाडियुजि किं न वाक्पता-

वेति वृष्टिघनतां घनाघनः ॥ ६० ॥

प्राग० ॥ सखीगणः अदसीयवचसाऽभृशायत अनुप्याः ९
 मुमङ्गलायाः वचनेन अभृशायत प्रगल्भो बभूव, किंलक्षणः
 सखीगणः ? प्रागपि प्रचुरकेलिकौतुकी अग्रेऽपि बहुक्रीडानिपये
 कौतुकवान्, नीरनाडियुक्ते वाक्पतौ वृहस्पतौ घनाघनो नेपः १२
 वृष्टिघनता किं न पति न माति ? अपि तु यात्येव ॥ ६० ॥

मुमुताक्षरपथानुसारिणी,

ज्ञातसंमतकृताग्निक्रिया ।

आत्मकर्मकलनापदुर्बगौ,

कापि नृत्यनिरता स्वमार्हतम् ॥ ६१ ॥

मुमु० कापि सखी नृत्यनिरता सती स्वं आत्मानं अर्हतं १०
 जिनं जगौ, किविशिष्टा सखी ? मुमुताक्षरपथानुसारिणी, मुहु
 अत्यर्थं क्षुतः कर्मगोचरीकृतः अक्षरपथो वर्णमार्गः तं अनुस-
 रतीत्येवंशील यादृग् गीतं वाचं तादृग् नृत्यमपि स्यात्, पुनः
 किवि० ज्ञातसंमतकृताग्निक्रिया ज्ञाता संमता आग्निकी १२

अंगसंबन्धिनी क्रिया यया सा पूर्वं गीतवाद्यस्वरूपं ज्ञातं पश्चात्
 सम्यगवबुद्धं तदनुमानेन अङ्गसम्बन्धिन्यपि क्रिया कृतेति
 ३ भावः, पुनः किंवि० आत्मकर्मकलनापटुः आत्मीय-
 नृत्यरूपकर्मणः कलनायां कर्तव्ये पटुः पटिष्ठा या आर्हती
 भवति सा तु एवंविधा सुष्ठु शोभनं श्रुतं सिद्धान्तस्तेन अक्षरपथं
 ४ मोक्षमार्गं अनुसरतीत्येवंशीला ज्ञाता सम्यग्ज्ञानेन संमता
 सम्यग्दर्शनेन, कृता सम्यग् चारित्र्येण आङ्गिकी द्वादशाङ्ग-
 सम्बन्धिनी क्रिया यया सा, आत्मजीवः कर्माणि च तत्कलनायां
 ५ पटुः ॥ ६१ ॥ इति जैनं ॥

सद्गुणप्रकृतिरापचापलं,
 कापि कापिलमताश्रयादिव ।

१२ रङ्गयोग्यकरणौघलीलया,
 साक्षितामुपगते तदात्मनि ॥ ६२ ॥

सद्गुण० कापि सखी तदात्मनि तस्यात्मनि साक्षितां सम्यक्
 १५ परिज्ञानतया साक्षित्वं उपगते सति प्राप्ते सति रङ्गयोग्य-
 करणौघलीलया रङ्गो रंगमृमिस्तत्र योग्यानां करणानां उत्पत्त-
 पत्तादिकानां ओषः समूहस्तस्य लीलया चापलं चपलत्वं आप
 १८ प्राप, किंचिशिष्य सखी ! सद्गुणप्रकृतिः सद्गुणाः प्रधानत्रिनया-
 दिगुणाः, प्रकृतिः स्वभावो यस्याः, उल्लेख्यते—कापिलमता-
 श्रयादिव, या कापिलमतं सांख्यमतं आश्रयते साध्येवं वक्ति
 सांख्यमते सत्त्वरजस्तमोऽक्षणाद्यो गुणाः, तेषां च साम्यावस्था
 २२ प्रकृतिः प्रधानपरपर्याया उच्यते, सेव सर्व व्यापारं प्रपंच-

यति, आत्मा च साक्षिमात्रं, 'अकर्ता निर्गुणोऽमोक्षा आत्माः
 कपिलदर्शने' इति वचनात् इति काव्यार्थः, सद्गुणा विद्यमान-
 सत्त्वरजस्तमोलक्षणगुणाः प्रकृतिः प्रधानं रंगस्य हर्षस्य योग्यानां ३
 करणानां इन्द्रियाणां ओषः समूहः, तस्य लीलया चापलं
 चपलत्वं प्राप, यथा प्रकृतेर्महान् ततोऽहंकारस्ततः पंचेन्द्र-
 याणीत्यादि, क सति ६ तदा तस्मिन्नवसरे आत्मनि साक्षितां ९
 अकर्तृत्वात् साक्षिमात्रत्वं प्राप्ते सति, यथा नृपे सभानि-
 विष्टे विलोकयति सति नतंकी नृत्यं करोति तथाऽत्रापि ज्ञेयं
 ॥ ६२ ॥ इति सांख्यमतं ॥

तां विधाय शुचिरागसम्भव-

न्मूर्च्छनाभिरुपनीतमूर्च्छनाम् ।

सौगतं ध्वनिगतं तदुद्भवा-

मावदूषणमलुप्त काचन ॥ ६३ ॥

तां० काचन स्त्री सागतं सुगतप्रणीतं ध्वनिगतं शब्दगतं
 तदुद्भवमावदूषणं तस्मादुद्भवति, इति. अत्र अभावः स १५
 एव दूषणं तत् अलुप्तं तुंपति न, किं कृत्वा! शुचिरागसंभवन्
 मूर्च्छनाभिः शुचिः पवित्रः यो रागः श्रीरागादिस्तज्जात् संभवन्ती-
 मिरेकविंशतिमूर्च्छनाभिस्तां सुमङ्गल्यं उपनीतमूर्च्छनां प्राप्त- १८
 मोहां विधाय कृत्वा, तथा च बौद्धन्ते सुगतो देवः क्षणक्षणिकं
 च विश्वं क्षणक्षयत्वात् अमुकं अमुकादुत्पद्यते इति न वक्तव्यं;
 यतः 'यो यत्रैव स तत्रैव यो यदैव सदैव सः । न देशकाल-
 योर्व्याप्तिर्भावान्निह विद्यते' । यदि रागात् संभवन्तीनिर्मुच्छ- २३

नाभिस्तस्याः सुमङ्गलाया मूर्च्छना जाता तदा रागस्य क्षणक्षयत्वं नास्ति, यदि रागः क्षणक्षर्यो स्यात् तदा मूर्च्छना कथमुत्पद्यते ?

३ अतः कारणात् ध्वनेः शब्दस्य तत्सादुद्भवस्य अभावः, यथा वन्ध्यायाः पुत्रभावदूषणं, तथा अत्रापि तदुद्भवभावदूषणं लुप्तमिति भावः, रागो ध्वनिस्तदुद्भावश्च मूर्च्छना ज्ञेयाः ॥६३॥
इति बौद्धमतम् ॥

तत्त्वषोडशकतोऽधिकं स्वकं,

गीततत्त्वमुपनीतनिर्वृति ।

९ व्यञ्जतीह विधिनाच्युतेन का-

प्यक्षपादमतमन्यथाकृत ॥ ६४ ॥

तत्त्व० कापि स्त्री अक्षपादमतं नैयायिकमतं अन्यथा-
१२ कृत वैपरीत्यं करोति स, नैयायिकमते हि प्रमाणप्रमेय-
संशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तव्यवतर्कनिर्णयवादजल्पवितंडाहे-
त्वाभासछलजातिनिग्रहस्थानानि षोडशतत्त्वानि, सृष्टिसंहार-
१५ कर्ता मोक्षदो देवो महेशः, एवं च सति वैपरीत्यं कथ्यते,
किं कुर्वती कापि स्त्री ? तत्त्वषोडशकतः अधिकं स्वकीयं गीतं
व्यञ्जयन्ती प्रकटयन्ती, किंविशिष्टं गीतं ? अच्युतेन अस्त्व-
१८ लितेन विधिना उपनीता निर्वृतिः समाधियेन तत्, वैपरीत्य-
पक्षे षोडशतत्त्वेभ्यो अधिकं सप्तदशतत्त्वं कथयति, अच्युतेन
कृष्णेन विधिना ब्रह्मणा उपनीता दौकिता निर्वृतिर्मोक्षो यत्र
२१ एवं वैपरीत्यं ज्ञेयं ॥ ६४ ॥ इति नैयायिकमतम् ॥

विश्रुतस्वरगुणयुतेः परं,
या प्रपञ्चमस्त्रिं मृपादिश्रुत् ।

मूर्च्छनासमयसङ्कुचद् दृशां,
सा न किं परमहंसतां गता ॥ ६५ ॥

विश्रु० सा स्त्री किं सतां साधूनां परमहं प्रकृष्टं महं
उत्सवं न गता अपि तु गता अथवा परमहंसतां मीमांसक-
मेवं न गता, अपि तु गतैव, यतः—चत्वारो भगवन्नेवाः
कुटीचरवह्मदकौ । हंसः परमहंसश्चाधिक्यामीषु परः परः
॥ १ ॥ एके मीमांसका मट्टाः, एके प्रमाकराः, मट्टानां २
षट्प्रमाणानि प्रमाकराणां पञ्च प्रमाणानि, मट्टा प्रमाकराः कर्म-
मीमांसकाः वेदवादिनः, परे च वेदान्तवादिनो ब्रह्ममीमांसकाः
इत्यादिमीमांसकस्वरूपं ज्ञेयम् ॥ अथ कान्यार्थः कथ्यते—
या सतां परमहंसगता, सा किंविशिष्टा वर्धते, या स्त्री
मूर्च्छनासमये सङ्कुचन्त्यौ दृशौ येषां ते मूर्च्छनासमयसङ्कुच-
दृशस्तेषां विश्रुतस्वरगुणयुतेः विश्रुता विरूपाता स्वराः १५
सारिगमपधनिरूपाः मन्द्रमध्यस्वरास्तेषां गुणा माधुर्यादयः
संगीतोक्त्या तेषां युतेः श्रवणात् परं अन्यं अस्त्रिं समस्तं
प्रपञ्चं चक्षुरादीन्द्रियकृतं पदार्थविलोकनादिरूपं (देवतादि-
पौरुषेयशास्त्रादिविद्यारूपं) अलीकं आदिश्रुत्, गीतश्रोतारस्त-
त्पलीनत्वेन गीतमेव शुश्रूवरिति भावः, परमहंसमतपक्षे या स्त्री
विश्रुता विरूपाता स्वरा उदात्त-अनुदात्त-स्वरितरूपा वेदोच्चा-
रविशेषा गुणा वेदोक्ताः कारीरीं निर्वपेत् वृष्टिक्लमः, अग्नि २२
वे० ५० २१

होत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः इत्यादिकम् यस्याः सा एवविधा
श्रुतिः वेदस्तस्याः परं, अन्यं अखिलं प्रपञ्चं देवतादिपौरुषेय-
३ शास्त्रादिविस्ताररूपं मृषा अलीकं आदिशत्, तेषां मते
वेदानामेव तत्त्वरूपत्वात्, तन्मते देवतापि मन्त्रमया मन्यन्ते
॥ ६५ ॥ इति मीमांसकमतं ॥

१ आत्मनः परमवसाधना-

भासुरा मिपनिषेधिनैपुणा ।

गीप्सतेर्मतमतीन्द्रियार्थवि-

२ तत्र काचिदुचितं व्यधादृथा ॥ ६६ ॥

आत्म० काचित् स्त्री गीप्सतेश्चार्वाकस्य मतं तत्र सुमङ्ग-
लाम्ने उचितं युक्तं वृथा निष्फलं व्यधात् कृतवती, चार्वाकमते
१२ इन्द्रियार्थं एव बहु मन्यन्ते, 'मणुत्रं भोयणं भुचा' इत्यादि
वचनात् "पिब स्वाद च चारुलोचने ! यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते ।
नहि मीरु ! गतं निर्यतते समुदयगात्रमिदं कलेजर ॥ एतावानेव
१५ लोकोऽयं यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे वृकपदं पश्य यद्वदन्ति
बहुध्रुवाः ॥" इत्याद्यागमस्तन्मते चात्मनः परमवो न मन्यन्ते,
इत्यादियुक्तं चार्वाकमतं, सा एवंविधं तन्मतं निराकार्पात्,
१८ सा कथंभूता ? आत्मनः परमवसाधनाभासुरा आत्मनः स्वस्य
परेभ्यो भवा स्नानशीर्षप्रयनादिसंग्रहप्रसाधन्य अलंकरणादयो
भासुरा देदीप्यमाना, पुनः किञ्च० मिपनिषेधिनैपुणा निषं
वध्मेन्मत्स्य निषेधि निषेधहारकं नैपुणं चातुर्यं यस्याः सा, पुनः
२२ कि० धर्तीन्द्रियार्थचित् इन्द्रियातीतान् अर्थान् स्वर्गनरकदीप्-

समुद्रकर्मजीवादियदार्थान् चेत्तीर्ति अतीन्द्रियार्थवित् । स बो-
 लो गो लो गो सञ्ज्ञायविद्यस्मपञ्चमस्वोः इत्यागमात् चार्वाकमतः
 निराकरणपक्षे ॥ सा कथंभूता ? आत्मनो जीवस्य परमवस्य ३
 स्वर्गनरकादिरूपस्य प्रसाधनं स्थापनं तेन अतिशोभिते इति,
 परमवप्रसाधनमाः, पुनः कथंभूता सा ? सुरामिषनिपेधिनैपुणा,
 सुरा मदिरा आमिषं पलं तन्निपेधिनेषुष्यमूस्याः सा, एतेन ६
 पिव साद च इत्यादिवचनं निराकृतं । अतीन्द्रियार्थवित् अति-
 क्रान्तानि इन्द्रियाणि येन स एवंविधो धर्मार्थकाममोक्षेषु
 सारं इन्द्रियगृह्णितरहितो यो धर्मार्थसूत्रवन्निपुणा ॥ ६६ ॥ ९
 इति चार्वाकमतं ।

तां प्रवीणहृदयोपवीणय-

न्त्येकतानमनसं पुरः परा ।

निर्ममे स्वररवं स्ववल्लरी-

दण्डमेव मृदुमास्वरस्वरा ॥ ६७ ॥

तां० प्रवीणहृदया अपरा स्त्री स्ववल्लरीदण्डमेव आत्मीयं १५
 वीणासत्कमेव दण्डं स्वररं कठोरशब्दं निर्ममे चकार, २
 किं कुर्वती ? पुरोऽप्ये एकतानमनस एक्चितां सुमन्त्रला उप-
 वीणयन्ती वीणया गायन्ती, किलक्षणा अपरा ? मृदुमास्वर- १०
 स्वरा, सुकुमारो देहप्यमानश्च स्वरो यस्याः सा मृदु० ॥ ६७ ॥

अन्यथा रूपभदेवमद्गुण-

ग्रामगानपरया स्वागता ।

लभ्यते सा लघु तामुपासितुं,

किं न किञ्चरन्धूः स्वशिष्यताम् ॥ ६८ ॥ ३३

अन्य० अन्यया स्त्रिया किन्नरवधूः स्वशिष्यतां आत्मीय-
छात्रत्वं किं न लभ्यते स न प्रापिता अपि तु प्रापितैव, किं-
३ विशिष्टा किन्नरवधूः ? लघु शीघ्रं तां सुमङ्गलां उपासितुं सेवितुं
रयागता वेगेन, किंविशिष्टया अन्यया ? ऋषभदेवसद्गुणग्राम-
गानपरया, ऋषभदेवस्य कुलीन १ शीलवन्त २ वयस्य ३
४ शोचवन्त ४ संततव्यय ५ प्रातिवन्त ६ सुराग ७ सावय-
वन्त ८ मियंवद ९ कीर्तिवन्त १० त्यागी ११ विवेकी १२
शृङ्गारवन्त १३ अभिमानी १४ आध्यवन्त १५ समुज्ज्वलवेष
६ १६ सकलकलाकुशल १७ सत्यवन्त १८ प्रिय १९ अव-
दान २० सुगन्धप्रिय २१ सुवृत्तमंत्र २२ कोशसह २३
प्रदग्धपथ्य २४ पण्डित २५ उत्तमसत्त्व २६ धर्मित्व २७
१२ महोत्साही २८ गुणग्राही २९ सुगन्धग्राही ३० क्षमी ३१
परिभावुकश्चेति लौकिक ३२ द्वात्रिंशत् नायकगुणग्रामसमूह-
गानतत्परया ॥ ६८ ॥

१५ आङ्गिकाभिनयविज्ञयान्यया,
शस्तहस्तकविहस्तइस्तया ।

एतदीयहृदि पूरितं मरु-

१८ छोलपल्लवताकुतूहलम् ॥ ६९ ॥

आङ्गि० अन्यया स्त्रिया एतदीयहृदि तस्याः सुमङ्गला-
हृदये मरुछोलपल्लवताकुतूहलं पूरितवायुवशेन चंचलपल्ल-
वतयाः क्षौद्रकं पूरितं, किंलक्षणया अन्यया ? आङ्गिका-
१९ भिनयविज्ञया अङ्गसंबन्धि नात्रविपिस्तत्र चतुरया, पुनः किं०

शस्तहस्तकविहस्तहस्तया, प्रशस्ताः पताकुत्रिपताकुर्चरीमुख
इत्यादि चतुःषष्टि हस्तकास्तेषु व्याकुलहस्तया ॥ ६९ ॥

अप्युरुस्तननितम्बभारिणी,
काचिदुल्लमदपूर्वलाघवा ।

लास्यकर्मणि विनिर्मितभ्रमि-

निर्ममे विधृतकौतुकं न कम् ॥ ७० ॥

अप्यु० काचित् स्त्री विधृतकौतुकं धृताश्चर्यकं न निर्ममे
न कृतवती अपि तु सर्वं निर्ममे, किंलक्षणा स्त्री ? उरुस्तन-
नितम्बभारिण्यपि हृदयस्थलस्तनकटीतट्याभ्यां भारेण युक्तापि
लास्यकर्मणि उल्लसत् अपूर्वलाघवा, पुनः किंवि० ? विनि-
र्मितभ्रमिः कृतभ्रमणिका ॥ ७० ॥

शृण्वती धवलबन्धवन्धुरं,
स्वामिपृष्ठमुपगीतमन्यया ।

साह कुण्डनवकाधिकं सुधा-

सानमासमिदमीयमेव सा ॥ ७१ ॥

शृण्व० सा सुमंगला इदमीयमेव आस्यं अस्याः सत्याः
इदं इदमीयं मुखं कुण्डनवकाधिकं सुधासानं आह स, प्रोक्त-
वती, किं कुर्वती ? सुमङ्गला धवलबन्धवन्धुरं मनोज्ञं धीरोद्धत-
१ धीरोदात्त २ धीरललित ३ धीरोपशान्त ४ एतन्नायकगुण-
चतुष्कल्पं स्वामिपृष्ठं श्रीकृष्णमदेवचरित्रं शृण्वती ॥ ७१ ॥

साधितस्त्रिगुणा श्रज्जुसव-

देहदण्डततुम्बकस्तनी ।

कापि नाथगुणगानलालसा,

व्यर्थतां ननु निनाय वल्लकीम् ॥ ७२ ॥

- १ साधि० कापि स्त्री च ननु निश्चितं धीणा विपंची
नकुलोष्ठी, किंनरी, शततंत्री, जया हस्तिका, कुब्जिका,
कच्छपी, धोषवती, सारंगी, अटुंवरी, तिसरी, टिंवरी, परि-
२ वादिनी, आलविणिमभृतिरूपवल्लकीं व्यर्थतां निरर्थकतां
निनाय, किं लक्षणा स्त्री ! नाथगुणगानलालसा श्रीऋषभदेव-
सत्कवंश १ विद्या २ विनय ३ विजय ४ विवेक ५
६ विचार ६ सदाचार ७ विस्तार ८ प्रभृति पण्णवतिराजगुण-
गानतत्परा, पुनः किंलक्षणा स्त्री साधितस्वरगुणाः साधिताः
स्वरस्य गुणा यथा, पक्षे साधितस्वरो गुणस्तंत्री यस्याः सा,
१२ तद्यथा “सप्तस्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्धनास्त्वेको । विंशतिः ताना
एकोनपंचाशत् इत्येवं गीतलक्षणं ॥ १ ॥ उद्गानादौ नकारो
न मध्ये पकार एव च ॥ अन्ते हकारो नाकार्यस्त्रयो गीतस्य
१५ वैरिणः ॥ २ ॥ नमाक्षरो यदुद्गाने भवेच्च न सशयः ।
हकारो वा पकारो वा रेफो वापि कुलक्षयः ॥ ३ ॥ नकारे
नष्टसर्वत्वं पकारे घातमेव च । हकारे निहता लक्ष्मीस्तस्मा-
१८ द्नीतं न धारयेत् ॥ ४ ॥ हे जघन् ऋषभवर्णेनकस्यः परिहृत्य
कुरुत् सुकवित्वं, इत्यादिदोषान् विचार्य गुस्तरा १, सुताळं
२, सुपदं ३, शुद्धं ४, ललितं ५, सुवद्धं ६, सुप्रमेयं ७,
२१ सुरागं ८, सुरम्यं ९, समं १०, सदर्थं ११, सुप्रदं १२,
दृष्टं १३, सुकाव्यं १४, सुयगकं १५, सुरकं १६, सपूर्णं
१७, साठंकारं १८, सुगपानर्भं १९, सुसन्धिच्युत्तरं २०,

गम्भीरे २१, स्फुटं २२, सुप्रमं २३, जग्राभ्यं २४, कुञ्चित-
 कंठितं २५, समीवातं २६, ओजसःसगतं २७, प्रसन्न-
 स्थिरं २८, सुसस्त्रानकं २९, हतं ३०, मध्यं ३१, विलंबितं ३२,
 द्रुतविलंबितं ३३, गुस्त्रं ३४, प्राञ्जल्यं ३५, उक्त-
 प्रमाणं ३६, चेति पद्यत्रिंशत् गीतमुणानादृत्य लघुसालिग
 सूड, धनु, माठनु, पडमठत्रव, त्रिवडनु, पडताडनु, एकताली, ६
 तुंबडनु, कृपाणु पंचतालेधर रागकदंबकप्रभृतिगीतचतुरा,
 पुनः किलक्षणाः ऋजूमवद्दहदण्डततुम्बकस्तनी, सरलीमवत्
 देह एव दण्डस्तौ त्रिञ्जीर्णी तुम्बकाकारौ स्तनौ यस्याः सा ९
 ऋजू० ॥ ७२ ॥

एरुया किल कुलाङ्गनागुण-

श्रेणिवर्णनकृता व्यधायि सा ।

१२

कोशमाशु ममतात्त्विकं कदा-

ऽदत्त सेयमिति संशयास्पदम् ॥ ७३ ॥

एक० एरुया स्त्रिया सा सुमङ्गला इति संशयास्पदं विधायि १५
 क्रियते स्म, इतीति किं! सा इयं सखी ममतात्त्विकं परमार्थिकं
 कोशं भांडागारं आशु शीघ्रं कदा कस्यां वेलायां आदत्त
 गृहीतवती, किविशिष्टया स्त्रियाः कुलाङ्गनागुणश्रेणिवर्णना- १८
 कृतमुल्पा १, सुमगा २, सुवेपा ३, सुरतप्रवीणा ४, सुनेत्रा
 ५, सुताश्रवा ६, विमोगिनी ७, विचक्षणा ८, विप्रभाषिणी
 ९, प्रसन्ननुत्ती १०, प्राञ्जली ११, चालोचना १२,
 रसिका १३, लज्जान्विता १४, लक्षणयुक्ता १५, पठितज्ञा १६

१६, गीतज्ञा १७, वाद्यज्ञा १८, नृत्यज्ञा १९, सुप्रमाण-
 शरीरा २०, सुगन्धप्रिया २१, नीतिमानिनी २२, चतुरा
 २३, मधुरा २४, स्नेहवती २५, विमर्षवती २६, गूढमंत्रा
 २७, सत्यवती २८, कलावती २९, शीलवती ३०, प्रज्ञावती
 ३१, गुणान्विता ३२, चेति द्वात्रिंशन्नायकानां गुणश्रेणिवर्णनं
 करोतीति वर्णनकृत् तथा वर्णनकृता, सर्वस्यापि तात्त्विकः
 कोशो गुणा एव ज्ञेया इति भावः ॥ ७३ ॥

स्वैशसौहृदमवेत्य तन्मुख-

९ स्थागतैः शरणमन्तरिक्षतः ।

भास्करोदयभयादिवोदुभिः,

काप्यरंस्त शुचिरत्नकन्दुकैः ॥ ७४ ॥

१३ स्वैश० कापि स्त्री शुचिरत्नकन्दुकैः पवित्रपद्मरागस्फटिक-
 वैदूर्यचन्द्रकातप्रभृतिरत्नसक्तकन्दुकैः अरंस्त रेमे । उल्लेक्ष्यते—
 भास्करोदयभयात् अन्तरिक्षतः आकाशात् शरणं आगतैरुदु-
 १५ भिर्नक्षत्रैरिव, किं कृत्वा? तन्मुखस्य तस्याः सुमन्त्रलाया मुखस्य
 स्वैशसौहृदं अवेत्य स्वस्य आत्मनः ईशेन चन्द्रेण सह सौहृदं
 मैत्र्यं ज्ञात्वा मुखस्य चन्द्रदर्पणपद्मप्रभृतीनामुपमानं दीयते,
 १८ अतो मुखस्य चन्द्रेण मैत्र्यं तेन तत्पार्श्वे प्राप्त इति
 भावः ॥ ७४ ॥

को बली जगति कः शुचां पदं,

२१ याचितो वदति किं मितंपचः ।

कीदृशं भटमनः सुरेषु को,

२२ भैरवस्तव धवश्च कीदृशः ॥ ७५ ॥

प्रश्नसन्ततिमिमां वितन्वतीं,
काञ्चनग्लपितकाञ्चनच्छविः ।

नाभिभूत इति सैकमुत्तरं,

लीलयैव ददती व्यसिष्मयत् ॥ ७६ ॥ युगम् ॥

को० सा सुमङ्गलानाभिभूत इति एकं उत्तरं लीलयैव ददती सती काञ्चन सतीं विसृज्यते विसृज्यं प्रापयति सा, किं-
लक्षणाः सुमङ्गला ग्लपितकाञ्चनच्छविः उपलपितसुवर्णकान्तिः,
किं कुर्वन्ती काञ्चनसतीं इमां प्रश्नसन्ततिं प्रश्नश्रेणिं वितन्वतीं
कुर्वन्ती, इमां कां जगति विश्वे को बली बलवान् ना पुरुषः,
कः शुचां पदं शोकानां स्थानं अभिभूतः पराभूतः मितपचः
कृपणो याचितः सन् किं वदति, नटमनः सुमदस्य स्वान्तं,
कीदृशः अभिनिर्भयं, सुरेषु देवेषु को भैरवो भयंकरः, भूतः,
च अन्यत् तव धवो भर्ता, कीदृशः नाभिभूतः नाभिजातः
॥ ७५ ॥ ७६ ॥

उत्तरोत्तरकुतूहलैरिमा,

चान्तचेतसमुवाच काचन ।

दृश्यतां सहृदयेऽरुणोदयो,

जात एव दिशि जम्भवेरिणः ॥ ७७ ॥

उत्त० काचन सती इमां सुमङ्गलां उवाच, किंलक्षणं
सुमङ्गलां उत्तरोत्तरकुतूहलैः उपरिष्टत् २ वर्तमान २ कौतुके-
श्चान्तचेतसं व्याप्तमानसां, हे सहृदये विचक्षणे जम्भवेरिणो २
दिशि इन्द्रस्य दिशि पूर्वस्थां अरुणोदयः सूर्योदयो जातः एव
दृश्यताम् ॥ ७७ ॥

शृङ्गण तव सौखरात्रिको,
द्वारि संनदति दीयता श्रुतिः ।

३ आर्यकार्यफलवर्धनस्वनो-
पज्ञपुण्यपटलैरिवोज्ज्वलः ॥ ७८ ॥

शृङ्ग० हे स्वामिनि । एष शंसो द्वारि द्वारे संनदति शब्दं
करोति श्रुतिः कर्णो दीयता, किलक्षणः शंसः । तवसौख-
रात्रिकः सुखरात्रिं पृच्छतीति सौखः, पुनः किलक्षणः
उत्प्रेक्ष्यते—आर्यकार्यफलवर्धनस्वनोपज्ञपुण्यपटलैरुज्ज्वल इव
९ आर्यकार्यफलस्य उत्तमकार्यफलस्य वर्धनस्य वृद्धिकारिणः, स्वन-
शब्दस्यापज्ञैः संजातैः पुण्यपटलैरुज्ज्वला धवल इव ॥ ७८ ॥

जाग्रदेव तव शान्तदिग्मुखो,
वक्ति यन्मृदुरवः प्रियं द्विकः ।
१२ फिं ततः सुचरिताद् द्विजन्मना-
मग्रभोजनिकतामयं गमी ॥ ७९ ॥

१५ जाग्र० हे स्वामिनि । जाग्रदेव मृदुरवः सकोमलशब्दो
द्विकः काको यत् तव प्रियं अभीष्टं वक्ति वदति, किविशिष्टो
द्विकः । शान्तदिग्मुखः शान्ताया दिशि मुखं यस्य स शान्तः,
१८ ततस्तस्मात् सुचरितात् सदावरणात् अयं द्विकः द्विजन्मना
ब्राह्मणानां अग्रभोजनिकतां अग्रभोजनत्वं गमिष्यति ॥ ७९ ॥

सुदति नदति सोऽयं पक्षिणां चण्डदीधि-
१० त्सुदय समयनश्यन्नेत्रमोहः समूहः ।

१३ रत्ननिरञ्जनिदूरेऽसादृशां खैरचार-
३३ ग्रमधनमथ नृत्यत्पक्ष्वतीनामितीव ॥ ८० ॥

पटत्वलक्षणस्तृतीयोऽपराधः, वायुश्च शीतो मन्दः सुरभिश्चेति
त्रिगुणो वर्ण्यते इति भावः ॥ ८१ ॥

३ लक्ष्मीं तथाम्बरमथात्मपरिच्छदं च,
मुंचन्तमागमितयोगमिवास्तकामम् ।

दृष्टेशमल्परुचिमुज्जति कामिनीव,

४ तं यामिनी प्रसरमभ्युरुहाक्षि पश्य ॥ ८२ ॥

लक्ष्मी० हे अभ्युरुहाक्षि कमललोचने ! पश्य विलोकय
यामिनी रात्रिः कामिनीव तं प्रसरं उज्जति त्यजति, किं
५ कृत्वा ? ईशं चन्द्रं अल्परुचिं अल्पकान्तिं अल्पप्रकाशं अल्पेच्छं
वा दृष्ट्वा विलोकय, किं कुर्वन्तं ? चन्द्रं लक्ष्मीं तथा अम्बरं
आकाशवत्त्वं वा अथ आत्मपरिच्छेदं च आत्मपरिवारं मुंचन्तं,
१२ उल्लेक्ष्यते—अस्तकामं अस्तामिलपिणं निरस्तकंदर्पं वा, आग-
मितयोगमिव अभ्यस्तात्मानमिव ॥ ८२ ॥

अवशमनशङ्कीतः शीतद्युतिः स निरम्बरः

१५ खरतरकरे ध्वस्यदध्वान्ते रवावुदयोन्मुखे ।

विरलविरलास्तजायन्ते नमोऽध्वनि तारकाः

परिवृट्टट्टीकाराभावे चले हि कियद्बलम् ॥ ८३ ॥

१८ अव० ॥ शीतद्युतिः चन्द्रः सूर्यभयेन भीतस्तनिरंवारो
गतचलः सन् अवश्यं यथा भवति तथा अनशत् नष्टः, क
सति खरतरकरे, तीक्ष्णकिरणे ध्वस्यदध्वान्ते छिद्यमानान्ध-
कारे, एवंविधे रवौ सूर्ये उदयोन्मुखे सति तेन कारणेन
१२ नमोऽध्वनि आकाशमार्गे तारका विरल्य विरल्य जायन्ते, हि

निश्चितं परिवृदी दृढीकाराभावे परिवृदस्य नायकस्य दृढीकार-
स्तस्य अभावे सति बले सैन्ये सति बलं कियद्भवति अपि तु
न किमपि, अन्योपि शीतद्युतिः शीतलस्वभावो यः स्यात्, ३
सकठोरावश्यति, तस्मिन्नेष्टे तत्परिच्छदो विनश्यतीति
भावः ॥ ८३ ॥

गम्भीरान्धःस्थितमथ जपन्मुद्रितासं निशाया- ४
मन्तर्गुञ्जन्मधुकरमिषाञ्जनमाकृष्टिमन्त्रम् ।

प्रातर्जातस्फुरणमरुणस्योदये चन्द्रबिम्बा-
दाकृष्याब्जं सपदि कमलां स्वाकतल्पीचकार ॥ ८४ ॥ ५

गम्भी० अब्जं कमलं कमलां लक्ष्मीं चन्द्रबिम्बात् आकृष्य
सपदि झटिति स्वाकतल्पीचकार, स्वोत्सर्गे निवेशयति सेत्यर्थः,
किंलक्षणं अब्जं ? गम्भीरान्धःस्थितं गम्भीरजले स्थितं, किं कुर्वन् ? ३२
नूनं निश्चितं निशायां रात्रौ अन्तर्मध्ये गुञ्जन् मधुकरमिषात्
गुंजारवकारि अमरछलात् मुद्रितासं मुद्रितमुखं सत् आकृष्टि-
मन्त्रं जपन्, आकर्षणमन्त्रस्य आपं कुर्वाणं, पुनः किं वि० ३५
अब्जं प्रातः प्रभाते जातस्फुरणं संजातमन्त्रसिद्धिः, अन्योपि
साधको जले स्थित्वा मौनेन रात्रौ मन्त्रं जपतीति भावः ॥ ८४ ॥

इति धीमदज्जगच्छे कविचक्रवर्तिभोजयशेखरसुरिविरचिते १८

धीजेनकुमारसंभवस्य तद्विद्वत्प्रीतिधर्मशेखरसुरिविरचित-

टीकया श्रीमाषिकवमुन्दरसुरिशोधितायां

दशमसर्गव्याख्या समाप्ता ॥ १० ॥

अथ एकादशः सर्गः ।

निराकरिष्णुस्तिमिरारिपक्षं,

३ महीभृतां मौलिषु दत्तपादः ।

अथ ग्रहाणामधिभूरुदीये,

प्रसादयन् दिग्गलनाननानि ॥ १ ॥

४ निरा० अधानन्तरं ग्रहाणां अविभूः यः ग्रहस्वामी श्रीसूर्य उदीये उदयं प्राप्तः, किं कुर्वन् सूर्यः दिग्गलनाननानि

प्रसादयन् दिग्गलनानां मुखाणि प्रसन्नीकुर्वन्, पुनः कि-

५ विशिष्टः सूर्यः तिमिरारिपक्षं अन्धकारे शत्रुपक्षं निराकरिष्णुः

निराकरणशीलः, पुनः किवि० महीभृता पर्यन्तानां राज्ञां

वा मौलिषु शिखरेषु मस्तकेषु वा दत्तपादः दत्तकिरणः दत्त-

१२ चरणो वा ॥ १ ॥

तमिस्रवाधाम्बुजबोधधिष्य-

मोषाम्बुशोषाघ्वविशोधनाद्याः ।

१५ अर्थक्रिया भूरितरा अवेक्ष्य,

वेधा व्यधादस्य करान् महस्रम् ॥ २ ॥

तमि० वेधा ब्रह्मा अस्व रवेः सूर्यस्य करान् सहस्रं व्यधात्

१८ चकार, यथा विंशतिः पुरुषा अत्रेकप्रचनं तथा अत्रापि,

किं कृत्वा ? तमिस्रवाधावुजबोधधिष्यनापावुशोषाघ्वविशोध-

नाद्याः, तमिस्रवाधा अन्धकारपीडा, अम्बुजबोधः कमल-

२१ विकासश्च धिष्यमोषो नक्षत्रमोषश्च अम्बुशोषो जलशोषश्च,

अध्वविरोधनं मार्गशोधनं च, इत्याद्या मूरितसः, पशुरा अर्थ-
क्रियाः कार्याणि अनेक्ष्य, ज्ञात्वा ॥ २ ॥

प्रातः प्रयाणाभिमुखं तमिस्रं, ६

कोकास्वमालिन्यसरोजमोहौ ।

आलम्ब्य सार्धं न हि मार्गमेको,

गच्छेदिति ज्ञेदितवान्न नीतिम् ॥ ३ ॥ ६

प्रातः० अन्धकार इति नीतिं न्यायं न ज्ञेदितवानत् न
छिनत्ति स, इतीति किं न हि एको मार्गं गच्छेत्, किं रूपं
तमिस्रं? प्रातः प्रयाणाभिमुखं, किं कृत्वा? कोकास्वमालिन्यसरो-
जमोहो सार्धं आलम्ब्य कोकानां चक्रवाकानां आन्यमालिन्यं
मुत्तमालिन्यं सरोजानां कमलानां मोहः सकोचः, एतौ द्वौ
सार्धं आलम्ब्य आश्रित्य ॥ ३ ॥ १२

तमो ममोन्मादमवेक्ष्य नश्य-

द्वैरमित्रं सगुहासधारि ।

इति कुपेयं घुपतिर्गिरीणां, १५

मूर्ध्नो जपानायतकेतुदण्डैः ॥ ४ ॥

तमो० घुपतिः सूर्यः गिरीणां पर्वतानां नृपानां नन्दार्कानि-
आयतकेतुदण्डैर्विस्तीर्णं करणदण्डैर्जपान, उपेत्यते इति कुपेवे-
रोपेण वा, इतीति किं? एतैः पर्वतैः मम अमित्रः शत्रुरूपं
तमोऽन्धकारं सगुहानु आलोयगुहासु अगारि घृति, किं
कुर्वन्? अन्यन्तरं मम उन्मादं अवेक्ष्य नश्यत् ॥ ४ ॥ २१

क्षारांबुपानादनिवृत्ततृष्णः,
पूर्वोदधेरेष किमौर्ववह्निः ।

३ नदीसरःखादुजलानि पातु-
मुदेति कैश्चिजगदे तदेति ॥ ५ ॥

क्षारा० तदा तस्मिन्नवसरे कैश्चित् पुरुषैरिति जगदे जल्पितं,
इतीति किं? एष पूर्वोदधेः पूर्वसमुद्रात् किं कुर्वन्वह्निः?
बडवानलः क्षारांबुपानादनिवृत्ततृष्णः, क्षारजलपानतो अमम-
तृष्णः सन् नदीसरःखादुजलानि पातुं उदेति उदयं
प्रामोति ॥ ५ ॥

इन्दोः सुधासाविकरोत्सवज्ञा
विज्ञातभाव्यर्ककरोपतापा ।

१२ व्याजान्निशाजागरगौरवस्य,
शिश्ये सुखं कैरविणी सरस्सु ॥ ६ ॥

इ० कैरविणी कुमुदिनी या इन्दोः किरणैर्विकासति सा
१५ कैरविणी कुमुदिनीत्युच्यते, निशाजागरगौरवस्य व्याजात्
सरस्सु सरोवरेषु सुखं यथा भवति तथा शिश्ये सुप्ता, संकोच-
भासेत्यर्थः, किं लक्षणा कैरविणी? इन्दोः सुधासाविकरोत्सवज्ञा
१८ इन्दोश्चन्द्रस्य अमृतसाविणां किरणानां उत्सवं जानातीति
इन्दोः सुधा०, पुनः किं० विज्ञातभाव्यर्ककरोपतापा ज्ञातो
भविष्यत् सूर्यकिरणानां तापो यया सा विज्ञात० ॥ ६ ॥

२१ बद्धांजलिः कोपमिपाद्भवेना,
जातश्रियं पञ्चजिनीं दिनाह्या ।

जहास यत्तद्व्यसने निशायां

कुमुदती तत् क्षमयांवभूव ॥ ७ ॥

वद्वा० कुमुदती कुमुदिनी निशायां रात्रौ यत् तद्व्यसनेन ३
तस्याः पंकजिन्याः कमलिन्या व्यसने कष्टे सति जहास
हसितवती विकसिता वा, तत् क्षमयांवभूव, किं कृत्वा ?
दिवसप्रात्या पंकजिनीं कमलिनीं जातश्रियं वीक्ष्य, किलशणा ६
कुमुदती : कोशमिषात् मुकुलमिषात्- वद्वाजलियोजितहस्ता,
पुनः किं० गतेनाऽसुखमित् इनः स्वामी चन्द्रो मर्त्ता यस्याः
सा गतेना ॥ ७ ॥ ९

देहे न सेहे नलिनं यदिन्दु-

पादोपघातं निशि तं ववाम ।

परामवं क्षरकरामिपङ्गे,

१३

प्रगे हृदो निर्यदलिच्छलेन ॥ ८ ॥

देहे० नलिनं कर्तृपदं कमलं निशि रात्रौ यत् इन्दुपादोप-
घातं इन्द्रोश्चन्द्रस्य पादाः किरणाश्वरणा वा तेषां उपघातं देहे १५
न सेहे, प्रगे प्रभाते क्षरकरामिपङ्गे सूर्यकिरणसंसर्गे हृदो
निर्यदलिच्छलेन हृदयान्निर्गच्छत् अमरमिषेण तं परामवं च
वामयति ज्ञ ॥ ८ ॥ १८

मित्रा तमः शैवलजालमंशु-

मालिद्विपे स्फारकरे प्रविष्टे ।

आलीनपूर्वोऽपससार सद्यो,

पियचढागादुडुनीडजोधः ॥ ९ ॥

२२

मित्रा० उडुनीडजौषः नक्षत्ररूपः पक्षिसमूहः आलीनपूर्वः
पूर्वनिविष्टः सन् सद्यस्तत्कालं वियत्तद्वगात् आकाशसरो-
१ वरात्, अपससार अपसृतः, क सति : तमःशैवलजालं
अन्धकाररूपशैवालसमूहं मित्रा स्फारकरे प्रौढकिरणे महाशुंछा-
दंढे वा अंशुमालिद्विपे सूर्यरूपगजे प्रविष्टे सति ॥ ९ ॥

१ किञ्चित्समासाद्य महः पतङ्ग-
पक्षः क्षपायां यदलोपि दीपैः ।

तां वैरशुद्धिं व्यधिताभिभूय,
१ दीपान् प्रगे कोऽप्युदितः पतङ्गः ॥ १० ॥

किञ्चि० दीपैः क्षपायां रात्रौ किञ्चिन्महस्तेजः समासाद्य
प्राप्य पतंगपक्षः शूलनपक्षः पक्षे सूर्यपक्षे यत् अलोपि लुप्तः
११ प्रगे प्रभाते कोऽपि पतंगः उदितः सन् दीपान् अभिभूय
पराभूय वैरशुद्धिं व्यधित कृतवान्, अत्रापि पतङ्गः सूर्यः
शूलमो वा ज्ञेयः ॥ १० ॥

१५ गते रवौ संवृधेऽन्धकारो,
गतेऽन्धकारे च रविर्दिदीपे ।

तथापि भानुः प्रथितस्तमोभि-
१६ दहो यशो भाग्यवशोपलभ्यम् ॥ ११ ॥

गते० रवौ सूर्ये गते सति अन्धकारो बन्धुधे वृद्धिं प्राप्तः
अन्धकारशब्दः पुंनपुंमकः अन्धकारे गते रविः सूर्यो दिदीपे
११ दीप्तः, तथापि भानुः सूर्यः तमोभित् अन्धकारभित् प्रथितो
विप्ल्यातः, अहो इत्याश्चर्ये यशो भाग्यवशेन उपलभ्यं प्राप्य
१२ वर्तते ॥ ११ ॥

कृतो रटद्भिः कटु लोककर्णो-
चाटो निशाटैस्तमसो बलाद्यैः ।

सूरे तमो निप्रति मौनिनस्ते,
निर्लीय तस्युर्दरिणो दरीषु ॥ १२ ॥

कृ० यैर्निशाटैर्धूकैः तमसो बलात् अन्वकारस्य बलात्
कटु रटद्भिः कर्णस्य कटुशब्दं कुर्वद्भिः सद्भिः लोककर्णोचाटः
कृतः, ते घूका दरिणो मययुक्ता मौनिनो मौनयुक्ताश्च सन्तः
दरीषु गुहासु निर्लीय तस्युः स्थिताः, क सति ! सूरे सूरे
तमोऽन्वकारं निप्रति विनाशयति सति ॥ १२ ॥

कोकप्रभोदं कमलप्रबोधं,
स्वेनैव तन्वंस्तरणिः करेण ।

नीतिं व्यलंघिष्ट न पोष्यवर्गे-
ष्वनन्यहस्ताधिकृतिस्वरूपाम् ॥ १३ ॥

कोक० तरणिः सूर्यः कोकप्रभोदं कोकानां चक्रवाकानां
हर्षं कमलप्रबोधं स्वेनैव करेणालीयेनैव किरणेन हस्तेन वा
तन्वन् सन् पोष्यवर्गेषु अनन्यहस्ताधिकृतिस्वरूपां स्वस्य हस्ता-
धिकारे स्वरूपां नीतिं न व्यलंघिष्ट न लंघयति स्त ॥ १३ ॥

इलातले बालरवेर्मयूखै-
रुन्मेषिकाश्मीरवनायमाने ।

सुमङ्गला कौकुममङ्गरागं,
निर्वेष्टुकामेव शुभोच तत्पम् ॥ १४ ॥

इला० इलातले पृथ्वीतले बालरवेर्बालकस्य मयूखैः २२

किरणैरुन्मेषिकाश्मीरवनायमाने सति विकस्वरकाश्मीरवनवदा-
चरति सति सुमंगला कौङ्कुमं अङ्गरागं निर्वेष्टुकामेव उपभोक्त-
३ कामेव तल्पं शयनीयं मुमोच ॥ १४ ॥

जलेन विष्वग्विततैस्तदंशु-

जालैरमेदं भजता अपूर्णम् ।

१ करे मृगाङ्कोपलवारिधानी,

कृत्वा सखी काप्यभवत्पुरोऽस्याः ॥ १५ ॥

जले० कापि सखी करे हस्ते जलेन पूर्णं मृगाङ्कोपलवारिधानी
१ चन्द्रकान्तकरकं कृत्वा अस्याः सुमंगलयाः पुरोऽप्येवमवत्,
किंविशिष्टेन जलेन ? विष्वग् विततैः समन्ततः प्रसृतैस्तदंशु-
जालैस्तस्या मृगाङ्कोपलवारिधान्या अंशुजालैः किरणसमूहैरमेदं
१२ भजता ऐक्यं प्राप्नुवता ॥ १५ ॥

सुमङ्गलाया मृदुपाणिदेशे,

सा मुञ्चती निर्मलनीरधाराः ।

१५ उल्लासयन्ती गुरुभक्तिवल्ली,

कादम्बिनी आलिजनेन मेने ॥ १६ ॥

मुम० आलिजनेन सखीवर्गेण सा स्त्री कादम्बिनी मेघमालेव
१६ मेने मन्यते स्म, किं कुर्वती ? मृदुपाणिदेशे कोमलहस्ते निर्मल-
नीरधाराः मुञ्चती, पुनः किंविशि० ? गुरुभक्तिवल्ली उल्लास-
यन्ती वर्णयन्ती ॥ १६ ॥

यदम्भसा दम्भसमुज्जिताया;

११ राज्ञा मुखेन्दोर्विहितोऽनुपङ्गः ।

कृतमृतारूपं कृतकर्मभिस्त-

जगत्सु तज्जीवनतां जगाम ॥ १७ ॥

यद० अम्भसा पानीयेन दंभसमुज्झिताया भायामुक्ताया १
राज्ञ्याः, सुमंगलायाः मुखेदोः मुखचन्द्रस्य यत् अनुषङ्गः सम्पर्को
विहितः, तस्मात् कारणात् तत् अम्भः कृतकर्मभिर्विद्वद्भिर्ज-
गत्सु विधेयं कृतमृतारूपं सज्जीवनतां जगाम, अमृतं जीवनं १
पानीयमेवोच्यते ॥ १७ ॥

मुखं परिक्षालनलग्नवारि-

लवं चलचंचलनेत्रभृङ्गम् ।

प्रातः प्रबुद्धं परितः प्रसक्ता-

वश्यापमस्या जलजं जिगाय ॥ १८ ॥

मुखं० अस्याः सुमंगलायाः मुखं कर्तृपदं जलजं कमलं १२
जिगाय जयति स्त, किं लक्षणं मुखं ? परिक्षालनलग्नवारि प्रक्षाल-
नेन दम्भा जलबिन्दवो यत्र तत् परिक्षालन०, पुनः किंवि० ?
चलचंचलनेत्रभृङ्गं चलन्ती चंचली नेत्रे एव भृङ्गो प्रमत्तो यत्र १५
तत् चल०, पुनः किं० प्रातः प्रबुद्धं प्रमाते विकसितं, पुनः
किं० ? परितः प्रसक्तावश्यायं समंततो दम्भतुहिनम् ॥ १८ ॥

निशावशाद्दूषणवालमस्या,

विसंस्पुलं सुष्ठु निवेशयन्ती ।

काप्पुज्झितं लघुणवीक्षणस,

क्षणे करं दक्षिणमन्वनेषीत् ॥ १९ ॥

निशा० कापि सखी सुमंगलाया दक्षिणं करं अन्वनेषीत् १३

रुष्टं प्रीतिमंतं चकार, किंवि० दक्षिणं करं : लक्षणवीक्षणस्य
 क्षणे लक्षणावलोकनसमये उज्झितं स्रक्तं, पुरुषस्य दक्षिणहस्ते
 ३ लक्षणानि वीक्ष्यन्ते, नार्या वामहस्ते तु तदा दक्षिणो हस्तो रुष्ट
 इति भावः, किं कुर्वती सखी ? निशावशात् अस्याः सुमंगलायाः
 विसंस्पृक्तं भूषणजालं आभरणसमूहं सुष्ठु शोभनं निवेशयन्ती
 १ कुर्वती, तदा दक्षिणहस्तस्यापि भूषणानि सुष्ठु निवेशितानि
 इति प्रीतिमोक्षके ॥ १९ ॥

यं दर्पणो भस्मभरोपरागं,

९ प्रगेऽन्वभूत् कष्टधिया त्रदिष्टः ।

तदा तदास्यप्रतिमां उपास्य,

सखीकरस्यः प्रद्वयंस तं सः ॥ २० ॥

११ यं० दर्पणः आदर्शः प्रगे प्रभाते कष्टधिया कष्टबुद्ध्या यं
 भस्मभरोपरागं भस्मनामार्जनोपप्लवं यत् त्रदिष्टः सुकुमालतरः
 सन् अन्वभूत् अनुभवति स तदा तस्मिन्वसरे दर्पणः सखी-
 १५ करस्यः सख्या हस्तस्थितः सन् तदास्यप्रतिमां उपास्य तस्याः
 सुमंगलायाः आस्यं मुखं तस्य प्रतिमा प्रतिविधेयं सेवित्वा तं
 भस्मभरोपरागं प्रद्वयंस प्रद्वयसितवान् ॥ २० ॥

१८ समाहिता संनिहितालिपालि-

प्रणीतगीतध्वनिदत्तकर्णा ।

उपस्थितं सा सहसा पुरस्ता-

२१ दक्षा ऋमुधाणमयालुलोके ॥ २१ ॥

समा० सा दक्षा सुमंगला सहसा ऋमुधाणां इन्द्रं उपस्थितं

२३ आगतं पुरस्तात् अग्रे आलुलोके अपश्यत्, किंलक्षणा

सुमंगलाः समाहिता समाधियुक्ता संनिहितालिपालिमपीत-
गीतध्वनिदत्तकर्णा समीपससस्त्रीश्रेणिसत्कृत्य गीतध्वनौ दत्त-
कर्णा ॥ २१ ॥

युगादिमर्तुर्दयितेति तीर्थ,

तां मन्यमानः शतमन्युरुचे ।

नत्वाञ्जलेयोजनया दिनाल-

नालीककोशभ्रमयादधानः ॥ २२ ॥

युगा० शतमन्युरिन्द्रः सुमंगलां युगादिमर्तुर्दयिता पत्नी,
इति तीर्थं मन्यमानः सन् नत्वा ऊचे, किंविशिष्ट इन्द्रः ?
अञ्जलेयोजनया दिनालनालीककोशभ्रमं नालद्वययुक् कमलस्य
आन्ति आदधानः ॥ २२ ॥

परिच्छदाध्यायकसौम्यदृष्टे,

मृगेक्षणालक्षणकोशसृष्टे ।

अयैकपत्नीभरि विश्वनाथ-

श्रीमंजुहर्षज्वरसारिके त्वम् ॥ २३ ॥

परि० हे परिच्छदाध्यायकसौम्यदृष्टे ! परिच्छदस्य आप्या-
यिका सौम्यदृष्टिर्यस्याः तस्याः संबोधनं क्रियते हे परि०, हे मृगे-
क्षणालक्षणकोशसृष्टे ! त्रिषु दशमां त्रिषु श्वेतां त्रिषु ताम्रां त्रिषु-
जतां । त्रिगंभीरां त्रिविस्तीर्णां श्यायतां त्रिरुश्रीयतीं ॥ १ ॥ एतद्
व्याख्या—नेत्र १ दृष्टिमध्य २ स्नानान्तरेषु ३ त्रिषु श्यामां,
नेत्रमध्य १ दन्त २, शयःसु त्रिषु श्वेतां, हस्त १ ओष्ठ २
वाङ्म ३ त्रिषु ताम्रां भारतां, योनि १ नख २ स्तनेषु ३ १२

त्रिभुजतां, नाभिः १ सत्व २ स्वरेषु ३ त्रिगंभीरां, मुख १
 जघन २ हृदयेषु ३ त्रिविस्तीर्णां, नासा १ अंगुलि २ नेत्रेषु
 ३ ३ व्यायतां त्रिप्रलंबां, मण्य १ अणि २ रोमावलिषु ३ त्रिकृ-
 शीयसी० ईदृशस्त्रीलक्षणानां कोऽस्य मांडागारस्य सृष्टे । हे
 एकपत्नीश्वरि ! हे विश्वनाथश्रीमंजुहृत्पंजरसारिके ! श्री आदि-
 १ देवस्य श्रिया शोभया मंजु मनोज्ञं यत् हृदयेव पंजरं
 तत्र सारिकासदृशे त्वं जय ॥ २३ ॥

जातां महीध्रादिति या शिला सा,
 ९ त्वां स्पर्शमानास्तु जडा मृडानी ।
 अमोघिलब्धप्रभवेति मत्सी,
 न श्रीरपि श्रीलवमश्रुते ते ॥ २४ ॥

१२ जा० सा मृडानी पार्वती त्वां स्पर्शमाना जडा अज्ञाना
 अस्तु, या पार्वती महीध्रात् पर्वतात् जाता इति शिला वर्धते,
 श्रीरपि लक्ष्मीरपि ते तव श्रीलवं शोभायाः अंशं न अश्रुते न
 १५ प्राप्नोति, किंविशिष्टा लक्ष्मीः ? अमोघिलब्धप्रभवा समुद्रात्
 जाता इति कारणात् मत्सी ॥ २४ ॥

केनापि नोदा स्वविराङ्गजेति,
 १८ या निम्नगारुयामपि कर्मणाप्ता ।
 पपात पत्यौ पयसां पिपतिं,
 कथं सरस्वत्यपि सा तुलां ते ॥ २५ ॥

केना० या सरस्वती स्वविराङ्गजा स्वविरो ब्रह्मा षड्रथ
 २२ तस्य अंगजा पुत्री इति कारणात् केनापि नोदा न परिणीता,

या सरस्वती कर्मणा निम्नगारूयां निम्नं नीचैर्याति इति निम्नगा
नदी नीचगामिनी स्त्री वा तस्या आरूयां नाम, आसा मासा
सती पयसां पत्यौ समुद्रे पपात, सा सरस्वत्यपि, ते तव तुलां ३
सादृश्यं कथं विपत्तिं प्राप्नोति ॥ २५ ॥

या स्वर्धूः काचन कांचनांगी,

तुलां त्वयारोदुमियेष मूढा ।

असारतां किं विबुधैर्विचार्य,

रंमेति तस्या अभिधा व्यधापि ॥ २६ ॥

या० या कांचनांगी सुवर्णेशरीरा काचन स्वर्धूर्देवांगना ५
मूढा सती त्वया तुलां आरोहुं इयेष वाञ्छति स, विबुधैर्विद्व-
द्भिर्देवैर्वा असारतां विचार्य तस्याः स्वर्धूः किं रंमा इति
नाम व्यधामि कृतं ॥ रंमासुन्देन कदली, सा मध्ये असारा १२
भवति ॥ २६ ॥

कलाकुलाचारमुरूपतायं,

यं तावकं गौरि गुणं गृणीमः ।

मंजामहान्धाविष तत्र मग्ना,

वाग्र स्वमुद्धर्तुमधीश्वरी नः ॥ २७ ॥

कला० हे गौरि ! वयं तावकं त्वदीयं कलाकुलाचारसुरू- १०
पतायं यं गुणं गृणीमः ब्रूमः, तत्र तस्मिन् गुणे मग्नाः
नोऽस्माकं वाक् स्व उद्धर्तुं न अधीश्वरी न समर्था, का इव
मंजेव छागीव महान्धौ महासमुद्रे मग्ना सती त्वं उद्धर्तुं न
समर्था स्यात् ॥ २७ ॥

दोषापि रात्रिरपि अत्र दोषाशब्दो अम्यवो ज्ञेयः तेन विभक्ति-
लोपः, क्षुधातुरं वुमुक्षितं भोजयतां न दोषः स्यात् ॥ ३० ॥

कदाचिदुद्गच्छति पश्चिमायां, ३

सुरः सुमेरुः परिवर्तते वा ।

सौमानमत्येति कदापि वार्द्धिः,

शैत्यं समास्कन्दति आश्रयाशः ॥ ३१ ॥ ९

सर्वसहत्वं वसुधाञ्चपूय,

अप्रातिथित्वं भजते कदाचित् ।

रंमोरु दम्भोरगमारुहं ते, ९

वचो विपर्यस्यति न प्रियस्य ॥ ३२ ॥ युग्मम् ।

कदा० हे कल्याणि ! कदाचित् सुरः सूर्यः पश्चिमायां
उद्गच्छति, वा अथवा कदापि सुमेरुः परिवर्तते मेरुपर्वतः ३१
स्थानाच्चलति, कदापि वार्द्धिः समुद्रः सौमानं अत्येति अतिक्रा-
मति, कदापि आश्रयाशोऽग्निः शैत्यं समास्कन्दति समा-
गच्छति ॥ ३१ ॥ कदाचित् वसुधा पृथ्वी सर्वसहत्वं अपवूय ३२
विमुच्य अप्रातिथित्वं पातालस्य अतिथित्वं भजते सेवते,
हे रंमोरु ! रंमा कदलीवत् ऊरु यस्यास्तस्याः संवोधने, ते तत्र
प्रियस्य श्रीयुगादीशस्य दम्भोरगमारुहं मायारूपसर्पस्य गारुडमंत्र- ३३
समानं वचो न विपर्यस्यति न परवर्तते ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥

यथा तथाम्मस्य मनुष्य वाचं,

वार्चयमानामपि माननीयाम् । २३

पूर्णेऽवधौ प्राप्स्यसि देवि सत्तुं,

सं विद्धि नूनं सुकृतैरनुत्तमम् ॥ ३३ ॥ २४

सीमासि सीमन्तिनि भाग्यवत्सु,
यल्लोकमर्तुर्हृदयंगमासि ।

३ यचेदृशं स्वप्नसमूहमूह-
क्षमं श्रुताधैर्यधियामपश्यः ॥ २८ ॥

सीमा० हे सीमन्तिनि ! त्वं भाग्यवत्सु लोकेषु सीमा, असि,
४ यत् लोकमर्तुः श्रीयुगादीश्वरस्य हृदयंगमा हृदयवल्लभा असि,
च अन्यत् यत् श्रुताधैर्यधियां बहुश्रुतानां ऊहक्षमं विचारक्षमं
ईदृशं स्वप्नसमूहं अपश्यः ॥ २८ ॥

५ अतः परं किं तव भाग्यमीडे,
यद्विश्वनेत्रा निशि लम्बितासि ।

स्वमार्थनिश्चायिकया स्वराचा,

११ रहः सुधापानसुखानि देवि ॥ २९ ॥

अतः० हे देवि ! तत्र अतः परं किं भाग्यं ईडे लब्धमि,
विश्वनेत्रा जगन्नाथेन निशि रात्रौ स्वमार्थनिश्चयकारिण्या
१५ स्वराचा एकाते सुधापानसुखानि लम्बितासि प्रापितासि ॥ २९ ॥

न पाययन् गोरसमर्थिनीं त्वां,
धत्ते स चित्ते रजनीमपीशः ।

१८ क्षुधातुरं भोजयन्तां न दोषाः,
दोषापि यस्मादियमर्हदाज्ञा ॥ ३० ॥

न० ईशः स्वामी अर्थिनीं त्वां गोरसं वाणीरसं दुग्धं वा

पाययन् सन् रजनीमपि रात्रिमपि चित्ते न धत्ते स, यज्जात्

२१ कारणात् अर्हदाज्ञा श्री सर्वज्ञाज्ञा इयं वर्धते, इयमिति किं !

दोषापि रात्रिरपि अत्र दोषाशब्दो अव्ययो ज्ञेयः तेन विभक्ति-
लोपः, क्षुधातुरं वुमुक्षितं भोजयतां न दोषः स्यात् ॥ ३० ॥

कदाचिदुद्रच्छति पश्चिमायां, ३

सुरः सुमेरुः परिवर्तते वा ।

सीमानमत्येति कदापि वार्द्धिः,

शैत्यं समास्कन्दति वाश्रयाशः ॥ ३१ ॥ ४

सर्वसहत्वं वसुधाऽवधूय,

श्वभ्रातिथित्वं भजते कदाचित् ।

रंभोरु दम्भोरगगारुडं ते, ५

वचो विपर्यस्यति न प्रियस्य ॥ ३२ ॥ युग्मम् ।

कदा० हे कल्याणि ! कदाचित् सुरः सूर्यः पश्चिमायां
उद्रच्छति, वा अथवा कदापि सुमेरुः परिवर्तते मेरुपर्वतः १५
स्थानाबलति, कदापि वार्द्धिः समुद्रः सीमानं अत्येति अतिक्र-
मति, कदापि आश्रयाशोऽग्निः शैत्यं समास्कन्दति समा-
गच्छति ॥ ३१ ॥ कदाचित् वसुधा पृथ्वी सर्वसहत्वं अवधूय १५
विमुच्य श्वभ्रातिथित्वं पातालस्य अतिथित्वं भजते सेवते,
हे रंभोरु ! रंभा कदलीवत् ऊरु यस्यास्तस्याः संबोधने, ते तव
प्रियस्य श्रीयुगादीशस्य दम्भोरगगारुडं मायारूपसर्पस्य गारुडमंत्र- १६
समानं वचो न विपर्यस्यति न परावर्तते ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥

यथा तथाम्यस्य मनुष्य वाचं,

वाचंयमानामपि माननीयाम् । २७

पूर्णेऽवधौ प्राप्स्यसि देवि वरुं,

खं विद्धि नूनं सुकृतैरनूनम् ॥ ३३ ॥ २८

यथा० हे देवि ! त्वं अस्य भगवतो यथा तथा सत्यं वाचं
 वाणीं मनुष्य जानीहि, किंविशिष्टां वाचं : वाचंयमानामपि
 १ यतीनामपि माननीयां मान्यां, हे देवि ! त्वं अवधौ पूर्णे सति
 सत्त्वं पुत्रं प्राप्स्यसि, त्वं नूनं निश्चितं आत्मानं सुकृतैरनूनं
 पुण्यैः संपूर्णं विद्धि जानीहि ॥ ३३ ॥

६ दाता कुलीनः सुवचा रुचाढ्यो,
 रत्नं पुमानेव न चाश्मभेदः ।

तद्रत्नगमा भवतीं निरीक्ष्य,

९ तयाख्ययापत्रपतेतरां भूः ॥ ३४ ॥

दाता० हे देवि ! पुमानेव रत्नं वर्तते, न च अश्मभेदः,
 पाषाणविशेषो रत्नं, किलक्षणः पुमान् : दाता विश्वे सर्वेषामर्थि-
 १२ जनानामाशापूरकत्वात्, उपकारकत्वाच्च, कुलीनः सुकु-
 लोत्पन्नः, मातृकी जातिः, पैतृकं कुलमिति । सुवचा सत्यवाणी
 मधुरवचनभाषणपरगुणग्रहणादित्वात्, रुचाढ्यो रुचा कन्त्य-
 १५ आढ्यः समृद्धः, तत् तस्मात् कारणात् भवतीं त्वां रत्नगमां
 निरीक्ष्य दृष्ट्वा भूः पृथ्वी तयाख्यया रत्नगर्भा इति नाम्ना
 अपत्रपतेतरां लज्जतेतरां ॥ ३४ ॥

१८ सुवर्णगोत्रं वरमाश्रितासि,
 गर्भं सुपर्वागममुद्रहन्ती ।

श्रियं गता सौमनसीमसीमां,

२१ न हीयसे नन्दनभूमिकायाः ॥ ३५ ॥

सुव० हे देवि ! त्वं नन्दनभूमिकायाः नन्दनवनसंघन्धि-
 २२ भूमिकातो न हीयसे न हीना भवसि, किं विशिष्टा त्वं : सुवर्ण-

गोत्रं सुष्ठु शोभनवर्णा असुराणि यत्र तत् सुवर्णं एवंविधं गोत्रं
 नाम यस्य स तं वरं पतिं आश्रितासि, नन्दनवनभूमिपक्षे वरं
 त्रेष्ठं सुवर्णगोत्रं मेरुं, त्वं किं कुर्वती? सुपर्वागमं सुपर्वाणो १
 देवांस्तेभ्यः आगम आगमने यस्य सुपर्वागमस्तं एवंविधं गर्भं
 उद्बहन्ती, पक्षे सुपर्वणां देवानां आगमा यत्र तं एवंविधं
 गर्भं मध्यं, पुनः किं त्वं सीमारहितां मुमनसः सन्तस्तत्सं- १
 वन्धिनीं श्रियं शोभां श्रिता, पक्षे मुमनसः पुण्याणि तत्संवन्धिनीं
 एतावता नन्दनभूमेः सुमंगलयाः सादृश्यं जातं ॥ ३५ ॥

रिपुद्विपक्षेपिबलं गभीरा,

न भूरिमायैः परिशीलनीया ।

५

गर्भं महानादममुं दधाना,

परैरष्टय्यासि गिरोर्गुह्य ॥ ३६ ॥

१२

रिपु० हे देवि । त्वं अमुं गर्भं दधाना सती गिरोर्गुह्य
 परैरन्यैरष्टय्या अनाकलनीयासि, किंविशिष्टं अमुं? महानादं
 महानादः कीर्तिरूपो यस्य स तं, पक्षे महानादं सिंहं, पुनः किं- १५
 विशिष्टं अमुं? रिपुद्विपक्षेपिबलं, रिपवः शत्रव एव द्विषा गजा-
 स्तेषां क्षेपि तिरस्कारि बलं यस्य स तं, किंलक्षणा त्वं? गुह्य
 गभीरा गंभीराः, पुनः किंवि० भूरिमायैर्मायानहुलैः शृगा- १८
 लैर्वा न परिशीलनीया, अनाश्रयणीया ॥ ३६ ॥

जित्वा गृहव्योममणिः स्वभासा,

ध्रुवं तव श्रोत्रसिता मुतेन ।

२३

तत्तेन मध्ये वसताम्रगेह-

दयीव घत्से नवमेव तेजः ॥ ३७ ॥

२४

जित्वा० हे देवि ! तव सुतेन स्वमासा आत्मीयकान्त्या
 गृहव्योममणिः गृहमणिः प्रदीपः व्योममणिः सूर्यः तौ जित्वा
 ११ ध्रुवं निश्चितं प्रोल्लसिता उल्लसिष्यते, तत् तस्मात् कारणात्
 तेन सुतेन मध्ये उदरे वसता त्वं अम्रगेहद्वयीव, अम्रगेहं
 अम्रकगृहं आकाशं वा नवतेजो घत्से वधासि ॥ ३७ ॥

१ सूते त्वया पूर्वदिशात्र मास्व-
 त्युल्लासिनेत्राम्बुजराजि यत्र ।

दृष्टासृताघ्राणमुखं वपुर्मे,

२ सरस्यते तद्दिनमर्थवेऽहम् ॥ ३८ ॥

सूते० अहं तत् दिनं अर्थये प्रार्थयामि, यत्र यस्मिन् दिने
 पूर्वदिक् सङ्गम्या त्वया अत्र अस्मिन् सुते सूते सति मम
 १२ वपुः शरीरं सरस्यते सर इवाचरति, किंविशिष्टे ! अत्र मास्वति
 देदीप्यमाने सूर्यसङ्गो वा, किंविशिष्टं वपुः ! उल्लासितनेत्रां-
 नुवरराजि उल्लासिनी नेत्राम्बुजानां सहस्रलोचनत्वात् राजिः
 १५ श्रेणिर्यत्र तत् उ०, किंविशिष्टः वपुः ! दृष्टासृताघ्राणमुखं दृष्टं
 अमृतेन आप्राणस्य तृप्तेः मुखं येन तत् ॥ ३८ ॥

प्राप्ता भुवं खेलयितुं तनूजं,

१८ तवोपगुह्याप्तमुदस्त्रिदश्यः ।

तथा रतिं न स्वरिता रतार्ते-

प्रियोपगूढा अपि बोधितारः ॥ ३९ ॥

२१ प्राप्ता० त्रिदश्यो देवागनाः स्वरिताः स्वः स्वर्ग इत्य गताः
 सत्यः रतार्तप्रियोपगूढा अपि संभोगावसरपीडितदयितालिङ्गिता

२२ अपि तथा रतिमुखं न बोधितारो न ज्ञास्यन्ति, यथा तव तनूजं

उपगुह्य बालिभ्य प्राप्तमुदः प्राप्तहर्षाः सत्यः सुखं खेलयितुं
प्राप्ता यथा सुखं बोधितारो ज्ञास्यन्ति ॥ ३२ ॥

अस्मिन्मयैकासनसन्निविष्टे,
मत्तो महत्त्वादिगुणैरनूते ।
चिह्नैरिलास्पर्शनिमेषमुख्यै-
रस्यैव मां लक्षयितामरौपः ॥ ४० ॥

अस्मि० हे देवि ! अस्मिन् तव सुते मयैकासनसन्निविष्टे
मया सह एकस्मिन्नेकासने उपविष्टे सति अमरौपः देवसमूहः
अस्यैव तव पुत्रस्य इलास्पर्शनिमेषमुख्यैः पृथ्वीतलस्पर्शनादि-
चिह्नैः मां लक्षयिता उपलक्षयिष्यति, किञ्चिद्विष्टे ! अस्मिन्
मत्तो मत्तकाद्यात् महत्त्वादिगुणैरनूते संपूर्णे ॥ ४० ॥

अस्मिन्मयैकप्रकरे करीन्द्रा-
रूढे रणाय प्रयतंश्चरिभूषाः ।
पलायमाना वपुषो विगास्यं-
त्युच्चत्वमेके गुरुत्वां तथान्ये ॥ ४१ ॥

अस्मि० अस्मिन् तव पुत्रे अस्मिन्मयैकप्रकरे तत्रत्यमहत्ते
करीन्द्रारूढे रणाय प्रयते संप्रानाय आदरपरे सति एके
अरिभूषा राजानः वपुः शरीरस्य उच्चत्वं तथा अन्ये वपुषो
गुरुत्वां गुरुत्वं विगासन्ति, निन्दिष्यन्ति, किञ्चिद्विष्टे
अरिभूषाः ! पलायमानाः ॥ ४१ ॥

अस्योपुपुंखावस्त्रीवर्षेण,
धरन्मदाः संरूपमतन्वतोऽपि ।

यास्यन्ति दास्यं समुपास्य लास्यं,
दूरे मनुष्या दनुजारयोऽपि ॥ ४२ ॥

- ३ अस्मै० हे देवि ! ते सर्वमसिद्धाः सदानवा दानव-
सहिता दनुजारयोऽपि मागधवरदामप्रभाससिन्धुखंडप्रपात-
गुफातमिश्रगुफासत्कम्पभृतिदेवा अपि अस्य तव पुत्रस्य लास्यं
६ नाथ्यं समुपास्य कृत्वा अस्य तव पुत्रस्य दास्यं यास्यन्ति, किं-
विशिष्टा दनुजारयः इपुपुंन्वाया अक्षरदर्शनेन क्षरन्मदाः
नश्यद्गर्वाः, किं कुर्वतोऽस्य ! सख्यं संग्रामं अतन्वतोऽपि
९ अकुर्वतोऽपि ॥ ४२ ॥

अस्मिन् दधाने भरताभिधान-
मुपेक्ष्यतो भूमिरियं च गीश्व ।

- १२ विद्वद्भुवि स्वात्मनि भारतीति,
रुपातौ मुदं सत्प्रभुलाभजन्माम् ॥ ४३ ॥

- अस्मि० अस्मिन् तव पुत्रे भरताभिधानं दधाने सति इयं
१५ भूमिः पृथ्वी च अन्यत् गीः सरस्वतीव विद्वद्भुवि विद्वज्जन-
स्याने स्वात्मनि आत्मविषये भारतीति रुपातौ सत्यां
सत्प्रभुलाभजन्मां, सुखामिप्राप्तिसमुत्पन्नां, मुदं हर्षं उपेक्ष्यतः,
१६ प्राप्स्यतः, विद्वांस इति विदन्ति, भरतस्येयं भारती, भरत-
क्षेत्रभूमिः सरस्वती वा ॥ ४३ ॥

उदच्यमाना अपि यान्ति निष्ठां,

- २२ सत्प्रेषु जैनेष्विव येषु नार्थाः ।

तेषां नवानां निपुणे निधीनां,
स्वाधीनता वर्त्स्यति ते तनूजे ॥ ४४ ॥

उद० येषु निषिषु उदच्यमाना अपि निःकाम्यमानापि ॥
अर्था द्रव्याणि निष्ठां क्षयं न यान्ति, केष्विव ? सूत्रेष्विव यथा
जैनेषु आगमेषु अर्था निष्ठां न यान्ति, तद्यथा—“सर्व्वनईणं
हुज्जवाल्ल, या सर्व्व उदहिजं नीरं । इत्थो वि अणंतगुणो ॥
अणंतसो अत्थ सुत्तस्स ॥ १ ॥ इति न्यायात् आगमार्थनिष्ठां
न यान्तीतिभावः, हे निपुणे ! तेषां नवानां निधीनां स्वाधीनता
स्वयद्यता ते तव तनूजे पुत्रे वर्त्स्यति भविष्यति, अमूनि ९
नव निधानानि—“नेसप्ये १ दुपए २ पिंगलए ३ सव्वरयण
४ महपडमे ५ कोल्ये ६ महाकाले ७ माणवगमहानिहि
८ संत्से ९ ॥ १ ॥ एतेषु एते पदार्थाः स्युः, पुर १ लू १२
२ मूसण ३ रयण ४ वच्छ ५ सिप्पा ६ गराण ७ सच्छाण
८ नाडय ९ उप्यत्तिकमासनाम सुरठिय निहीणं, ॥ २ ॥
चकठपइठणा बहुत्सेहाय नवयवित्त्वंभा बारसजोयणमंजूस- ३५
संठिया बन्धवीयमूहे ॥ ३ ॥” ॥ ४४ ॥

न मानवीष्वेव समाप्तकामः,
प्रमामयीं मूर्तिमुपेतयासौ ।

समाः सहस्रं सुरैवलिन्या,
समं समेभ्यत्युपमोगमङ्गीः ॥ ४५ ॥

न० हे देवि ! असौ तव पुत्रः मानवीष्वेव न समाप्तकामः ॥
असंपूर्णाभिलाषः सन् प्रमामयीं मूर्तिमुपेतया प्राप्तया सुरैव
लिन्याः गङ्गायाः समं सहस्रं समाः सहस्रवर्षाणि उपमोगमङ्गी
विलासादिमुत्तविच्छिन्नीः समेभ्यति प्राप्तवति ॥ ४५ ॥

सद्धर्मिकान् भोजयतोऽस्य भक्त्या - ;

भक्तैर्विचित्रैः शरदां समुद्रान् ।

३ भक्तेश्च भुक्तेश्च रसातिरेकं,

वक्तुं भविष्यत्यबुधा बुधाली ॥ ४६ ॥

सद्ध० हे देवि ! अस्य तव सुतस्य सम्यक्त्वधारिणः १ सच्चिद-

३ परिहारिणः २ एकाहारिणः ३ ब्रह्मचारिणः ४ सत्यव्यव-

हारिणः ५ द्वादशव्रतधारिणः ६ ईदृग् पङ्करीयुक्तान्

साधर्मिकान् सुधावकान् भक्त्या विचित्रैः शालिदालिपकाद्य-

७ घृतघोलाद्यैर्भक्तै रतैः शरदां वर्षाणां समुद्रात् कोट्यकोटी-

भोजयतः सतः भक्तेश्च अन्यत् भुक्तेश्च रसातिरेकं रसाधिक्यं

वक्तुं जरिप्रतुं बुधाली विद्वत् श्रेणिरबुधा मूर्खा भविष्यति ॥ ४६ ॥

१२ निवेशिते मूर्ध्निमुना विहार-

निमे मणिस्वर्णमये किरीटे ।

१३ न सुभु भर्ता किमुदारशोभां,

१४ भूसृङ्गरोऽष्टापदनामधेयः ॥ ४७ ॥

निवे० हे सुभु ! अष्टापदनामधेयो भूसृङ्गरः पश्यतः मुख्यः

राजा वा उदारशोभां किं न भर्ता धरिष्यति अपि तु धरिष्य-

१२ त्येव, क सति ! अमुना स्व पुत्रेण विहारनिमेन प्रासादछलेन

मणिस्वर्णमये किरीटे मुकुटे । मूर्ध्निमुखे निवेशिते सति

यत् उच्यते—“उत्सेधांगुलदीर्घयोजनमितं कोशत्रये चोच्छ्रितं

१३ विस्तारे भरताधिराजविहितं गव्यूतमात्रोद्धरम् । एकादनिशवास-

नित्यविशदः कैलासगुणमणि नाम्ना सिंहनिषेधमुत्तममहं चैत्यं

स्तुभे सारदं ॥ १ ॥” राजापि शिरसि मुकुटे निविशिते शोभा

१४ प्राप्नोति अष्टापदेनपि प्रासादेन शोभा प्राप्तेति भावः ॥ ४७ ॥

तथैष योगानुभावेन पूर्व-

भवे सहस्रेऽकृत मोक्षतत्त्वम् ।

स्वरूपवीक्षामदकर्मबन्धा-

त्रातुं यथाऽऽसत्स्यति तद्रूपेण ॥ ४८ ॥

तथै० एष तव सुतः पूर्वमेव योगानुभावेन सहस्रे मोक्षतत्त्वं
तथा अकृत मथा तत् मोक्षत्वं रयेण वेगेन स्वरूपवीक्षामद-
कर्मबन्धात् त्रातुं रक्षितुं आसेत्स्यति आसन्नं भविष्यति ॥ ४८ ॥

एवं पुमर्थप्रपन्ने समर्थः,

प्रमानिधिर्निःस्वनिरासनिष्ठः ।

पात्यो महोर्व्यास्तत्र पद्मराग,

इव प्रयत्नान्न न गर्भगोऽयम् ॥ ४९ ॥

एवं० हे देवि ! एवं अमुना पूर्वोक्तप्रकारेण पुमर्थप्रपन्ने १२
पुरुषार्थविस्तारे ममर्थः प्रमानिधिः निःस्वनिरासनिष्ठः
दारिद्र्यनिराकरणतत्परः, एवंविधोऽयं गर्भगत्तव पुनः महोर्व्याः
महापृथिव्याः पद्मराग इव प्रयत्नात् महोद्यमात् न न पात्य- १५
अपि तु पालनीय एव ॥ ४९ ॥

गीर्वाणलोकेऽस्मि यथा गरीयां-

स्तथा नृलोके भविता सुतस्ते ।

यस्य एवात्र सदृश्वयसः,

सम्पर्कसौख्यानि गमी ममात्मा ॥ ५० ॥

गीर्वा० अहं गीर्वाणलोके देवलोके यथा गरीयानलि
तथा नृलोके मनुष्यलोके तव सुतो गरीयान् भविता भवि- २२

प्यति, वयस्य एव यौवनं प्राप्त एव सुते मम आत्मा सद्गुणवयस्यः
संपर्कसौख्यानि सदृक्षमित्रसंगमसुखानि गमिष्यति ॥ ५० ॥

३ इत्युक्तिभिर्वृष्टिसिताम्बुमेघ-

श्लाघाममोघां मघवा विधाय ।

तिरोदधे व्योमनि विद्युदर्चिः-

४ स्तोमं स्वभासा परितो वितत्य ॥ ५१ ॥

इत्यु० मघवा इन्द्र इत्युक्तिभिः पूर्वोक्तवचनैर्वृष्टिसिताम्बुमे-
घश्लाघां शर्करोदकमेघमशंसां अमोघां सफलां विधाय कृत्वा
५ तिरोदधे अदृश्यो बभूव, किं कृत्वा ! व्योमनि आकाशे स्वभासा
आत्मीयकान्त्या परितः समंततो विद्युदर्चिःस्तोमं विद्युत्तेजः-
समूहं वितत्य विस्तार्य ॥ ५१ ॥

१२ तस्मिन्नालोकादिभिन्ने,

हृन्नेत्रराजीवविकासहेतौ ।

सा पद्मिनीवानघचक्रबन्धौ,

१५ क्षणात्तमःश्याममुखी बभूव ॥ ५२ ॥

तस्मि० अधानन्तरं तस्मिन् इन्द्रे आलोकपथादिभिन्ने
दर्शनमार्गादिभिन्ने पृथग्भूते सति सा पद्मिनीव क्षणात्तमः-
१० श्याममुखी बभूव, तमसा विषादेन श्यामवदना जाता, कि-
विशिष्टे इन्द्रे ! हृन्नेत्रराजीवविकासहेतौ हृदयकमलनयन-
कमलयोर्विकासकारणे, पुनः किवि० इन्द्रे ! अनघचक्रबन्धौ
२१ अनघानां निष्पापानां चक्रे समूहे बन्धुसदृशे पक्षे अनघे
निर्दूषणे चक्रबन्धौ सूर्ये आलोकपथादिभिन्ने सति कमलिनी
२२ तमःश्याममुखी स्यात् तथा सा जाता ॥ ५२ ॥

अयोचदालीरुपजानुपाली-

भूय स्थिता गद्गदया गिरा सा ।

अतृप्त एवात्र जने रसस्य,

हला बलारिव्यरमत्किमुक्तेः ॥ ५३ ॥

अवो० सा सुमंगल गद्गदया गिरा स्तलिताक्षरया वाण्या
उपजानु समीपे पालीभूय श्रेणीभूय स्थिता, एवंविधा आलीः ९
सखीरवोचत्, हे हलाः सख्यः ! बलारिः इन्द्रः अत्र मल्लभूणे
जने रसस्य अतृप्त एव उक्तः किं व्यरमत् व्यरयाम ॥ ५३ ॥

दौःस्थ्यं किमस्यापि कथाप्रयासु,

न्यासोचिता वा किमु नास्ति तासाम् ।

वाणीरसे मामसमाप्तकामां,

विहाय यत्सैप ययौ विहायः ॥ ५४ ॥ १३

दौ० अस्यापि इन्द्रस्य कथाप्रयासु किं दौःस्थ्यं दारिद्र्यं
वर्तते, वा अथवा तासां कथाप्रयाना किमु अहं न्यासो-
चिता संवासयोम्या नास्ति, यत् यस्मात् कारणात् स एष १५
इन्द्रः वाणीरसे असमाप्तकामां असपूर्णाभिलाषां माम्
विहाय मुक्त्वा विहायः आकारां ययौ ॥ ५४ ॥

यस्यामृतेनाशनकर्म तस्य,

वचः सुधासारति मुक्तमेवत् ।

पातुः पुनस्तत्र निपीयमाने,

चित्रं पिपासा महिमानमेति ॥ ५५ ॥ २१

यस्या० यस्य इन्द्रस्य अमृतेन अशनकर्म आहारो वर्तते,
तस्य इन्द्रस्य वचःसुधासारति अमृतस्य आसार इवाचरति, २३

अमृतवृष्टिरिव भवति एतद्युक्तं, पुनः चित्रं आश्चर्यं तत्र वचसि
निर्णीयमाने सति पातुः पिबतीति पाता तस्य पिबतः पुरुषस्य

३ पिपासा तृष्णा महिमानं एति ॥ ५५ ॥

न मार्जितावत्कणलेन लेद्धा,

न क्षीरवच्चाञ्जलिना निपेया ।

४ अहो सतां वाग् जगतोऽपि भुक्त-

पीतातिरिक्तां विदधाति तुष्टिम् ॥ ५६ ॥

न० अहो इति आश्चर्यं, सतां वाक् मार्जितावत् कवलेन

५ लेद्धा न आस्वाद्या वर्तते, च अन्यत् सता वाक् क्षीरवत् पानी-

यवत् अञ्जलिना पेया न वर्तते, सता वाग् जगतोऽपि विधस्य

भुक्तपीतातिरिक्तां, भोजनात् क्षीरपानात् विशेषकारिणीं तुष्टिं

१२ विदधाति ॥ ५६ ॥

न चन्दनं चन्द्रमरीचयो वा,

न चाप्यपाचीपवनो बनी वा ।

१५ सितानुविद्धं न पयः सुधा वा,

यथा प्रमोदाय सतां वचांसि ॥ ५७ ॥

न० न चन्दनं वा अथवा चन्द्रमरीचयश्चन्द्रकिरणाः

१६ अपाचीपवनो दक्षिणानिलो न चापि वा . अथवा बनी

महद्वनं सितानुविद्धं शर्करासंयुक्तं पयो वा अथवा सुधा अमृतं

तथा प्रमोदाय न सूर्यथा सता वचांसि प्रमोदाय स्युः ॥ ५७ ॥

२१ अंगुष्ठयंत्रार्दनया ददानौ,

२२ रसं रसज्ञा सुधियां रसज्ञे ।

सुधां प्रकृत्या किरती परेष्ट-

२३ स्तनेधुमयी न न धिकरोति ॥ ५८ ॥

अंगु० सुयियां रसज्ञा परेष्टुः बहुप्रसूता गौक्षत्वाः सनः इन्द्र-
 यष्टीश्च द्वौ न न विद्धरोति जप्ते तु विद्धरोतीति तिरस्करोत्येव,
 किंविदिष्टौ ! परेष्टुन्नेत्यष्टी अंगुष्ठयंत्रार्दनना अंगुष्ठस्य यंत्रस्य ३
 च अर्दनया पांडनया रसौ दद्यानौ, किंवि० ? रसज्ञा रसज्ञे
 पुरुषे प्रकृत्या स्वभावेन सुयां अमृतं किरती विन्तारयन्ती ॥ ५८ ॥

अवेदि नेदीयसि देवराजे,

६

श्रोत्रोत्सवं तन्वति वाग्विलासैः ।

दिनो न गच्छन्नपि हन्त सख्यः,

कालः किमेवं कुतुकैः प्रयाति ॥ ५९ ॥

७

अवे० हे सख्यः ! हन्त इति वितर्के । नया दिनो गच्छन्नपि
 न अवेदि न ज्ञातः, क सति ! नेदीयसि प्रत्यासन्ने देवराजे इन्द्रे
 वाग्विलासैः श्रोत्रोत्सवं कर्णोत्सवं तन्वति कुर्वति सति कालः १२
 किं एवं अमुना प्रकारेण कुतुकैराश्रयैः प्रयाति ॥ ५९ ॥

विज्ञापयांचक्रुस्थालयत्नां,

विमुग्धचित्ते गतचित्तयालम् ।

१५

स्नातुं च मोक्तुं च यतस्त पश्य,

सुमध्यमास्कन्दति चण्डरोचिः ॥ ६० ॥

विज्ञा० अयानन्तरं आलयः सख्यत्वां मुनज्जटां विज्ञापयां १६
 चक्रुः, हे विमुग्धचित्ते ! गतचित्तया अलं पूर्यतां पश्य विलोकय
 चण्डरोचिः सूर्यः सुमध्यं आस्कन्दति जाकाशमध्यं क्रानति, त्वं
 स्नातुं स्नानं कर्तुं च अन्यत्-मोक्तुं यतस्त उपहनं कुरु ॥ ६० ॥ २१

अहो अहः प्राप्य कृतप्रयत्नः,

शूनैः शूनैरुचपदोपलब्धौ ।

२२

करे खरीभूय नयस्य तत्त्वं,

व्यनक्ति सूर्येऽपरेषु सूरः ॥ ६१ ॥

- ३ अहो० अहो इत्याश्चर्ये, सूरः सूर्यः अहर्दिनं प्राप्य शनैः
शनैरुच्चपदोपलब्धौ कृतप्रयत्नः सन् करे कणे खरीभूय कठोरो
भूत्वा अपरेषु सूर्येभ्यो मटेभ्यो नयस्य न्यायस्य तत्त्वं व्यनक्ति
६ प्रकटीकरोति, दिवसे प्राप्ते सति उच्चपदप्राप्त्यर्थं प्रयत्नः
क्रियते करे दडे स्वरत्वं क्रियत इति भावः ॥ ६१ ॥

लोकं ललाटतपरश्मिदण्डै-

- ९ उत्सार्य भानुर्विजनीकृतेषु ।

सरस्ववक्रान्वियदन्तरस्थः,

क्रोडे कराव्यस्यति पद्मिनीनाम् ॥ ६२ ॥

- १२ लोकं० भानुः सूर्यः विजनीकृतेषु निर्जनेषु सरस्व
सरोवरेषु पद्मिनीनां क्रोडे उत्सर्गे वियदन्तरस्थः सन् आकाश-
मध्ये स्थितः सन् अवक्रान् करान् व्यस्यति व्यापारयति, किं
१५ कृत्वा ! ललाटतपरश्मिदण्डैः ललाटतपैः रश्मिदण्डैः किरणदण्डैः
लोकं उत्सार्य परत्र कृत्वा ॥ ६२ ॥

पद्मं त्रियःसन्न बभूव भानोः,

- १६ करैरधूमायत सूर्यकान्तः ।

मर्तुः प्रसादे सदृशेऽपि संप-

त्फलोपलब्धिः खलु दैववश्या ॥ ६३ ॥

- पद्मं० भानोः सूर्यस्य करैः किरणैः पद्मं कमलं त्रियःसन्न
२१ रश्म्याः गृहं बभूव, सूर्यस्य करैः सूर्यकान्तः अधूमायत धूम-

वदाचरितः, भर्तुः स्वामिनः सदृशेऽपि प्रसादे तं पत्तलोपलब्धि-
लक्ष्मीफलप्राप्तिः खलु निश्चितं दैववश्या दैवायत्ता स्यात् ॥ ६३ ॥

यः कोऽपि दध्रे निशि राजशब्दं,

दिगन्तदेशानियता ययौ सः ।

दधासि कस्योपरि तिग्मभावं,

पान्थैः श्रमातिरंविरेवमूवे ॥ ६४ ॥

यः० श्रमातिः पान्थैः श्रमाकुलैः पथिकैः रविः सूर्यः एवं
ऊचे । एवमिति किं ? यः कोऽपि निशि रात्रौ राजशब्दं दध्रे
धरति स, सः इयता दिगन्तदेशान् ययौ तर्हि कस्योपरि
तिग्मभावं तीव्रत्वं दधासि ॥ ६४ ॥

तोयाशया घावित एष पान्थ-

व्रातो विमुक्षन् मृगतृष्णिकाभिः ।

अप्राप्य तोयं क्षरदधुपूरै-

रुत्यापयत्यम्बु किलोपरिऽपि ॥ ६५ ॥

तोया० एष पान्थव्रातः पथिकसमूहस्तोयाशया जलस्येच्छया
घावितः, सन् तोयं जलं अप्राप्य क्षरदधुपूरैः किल इति सत्ये
ऊपरिऽपि अंबु उत्थापयति, ऊपरि स्थानेऽपि जल्यकटं करोति,
किं कुर्वन् ? पान्थव्रातं मृगतृष्णिकाभिः विमुक्षन् ॥ ६५ ॥

अमी निमीलन्नयना विमुक्त-

वाक्षभ्रमा मौनजुषः शकुन्ताः ।

श्रयन्ति सान्द्रदुर्मपर्णशाला,

अभ्यस्तयोगा इव नीरजाक्षि ॥ ६६ ॥

अमी० हे नीरजाक्षि कमललोचने । अमी निमीलन्नयनाः ॥ ६६ ॥

तद्व० सख्यः खानपीठन्यस्तां उपविष्टां तां सुमङ्गलां अंभः
संभारमाजिमिः जलसमूहेन शोभमानैः मृतेः हेमैः सुवर्ण-
सत्कैः कुंभैर्घटैराशु शीघ्रं भजयामासुः खानं कारयामासुः, किं
कुर्यद्भिः कुंभैः ? उत्प्रेक्ष्यते—तद्वक्षोजश्रीप्रौढं आलोक्य तस्याः
सुमङ्गलयाः स्तनलक्ष्मीसत्काः प्रौढं दृष्ट्वा मन्दाक्षणेव लज्जयेव
नीचीभवद्भिः ॥ ६९ ॥

जगद्भर्तुर्वाचा प्रथममयं जंभारिवचसा,

रसाधिक्यात्तृप्तिं समधिगमितामप्यनुपमाम् ।

स्वरायातैर्भक्ष्यैः शुचिभुवि निवेश्यासनवरे,

बलादालीपाली चटुषटनयाऽभोजयदिमाम् ॥ ७० ॥

जग० आलीपाली सत्सीश्रेणिः शुचिभुवि पवित्रभूमौ
आसनवरे इमां सुमङ्गलां ब्रह्मनिवेश्य स्वरायातैः सर्गात् ॥ १२
आगतैर्भक्ष्यैः चटुषटनया चाटुवचनया अभोजयत्, किं-
लक्षणां सुमङ्गलां ? प्रथमं जगद्भर्तुर्वाचा श्रीकृष्णमदेवस्य वचनेन
अयं जंभारिवचसा इन्द्रस्य वाण्या रसाधिक्यात् अनुपमां तृप्तिं
समधिगमितामपि प्रापितामपि ॥ ७० ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविषटाकोटीरहीच्छवि-

धम्मिल्लादिमहाकवित्वकलना कल्लोलिनीनीरविः । ॥ १३ ॥

चाणीदचवरधिरं विज्ञयते तेन स्वयं निर्मिते,

सर्गो जैनकुमारसंभवमहाकाव्येऽयमेकादशः ॥ ७१ ॥

इति श्रीअचलगच्छविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिभिरचितायां श्रीजैन-

कुमारसंभवस्य सन्निष्ठस्य श्रीभस्मंतेश्वरसूरिभिरचितायां टीक्ष्णया

धीमानिष्यमुन्दरसूरिगोपितायां एक्यदश-

सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ७ ॥

मील्यमानलोचनाः विमुक्तबाह्यभ्रमाः मौनजुषः, एवंविधाः
 शकुन्ताः पक्षिणः सांद्रद्रुमपर्णशालाः निविडवृक्षपत्रशालाः
 १ श्रयन्ति, उत्प्रेक्ष्यते—अम्यस्तयोगा इव ॥ ६६ ॥

उदीयमानोऽकृत लोककर्म-

साक्षीत्यभिख्यामयमाहितार्थाम् ।

६ भाखानिदानीं तु कृतान्ततात,
 इति त्विषा त्रासितसर्वसत्त्वः ॥ ६७ ॥

उदी० अयं भाखान् सूर्यः उदीयमानः सन् लोककर्म-
 ९ साक्षी इति अभिख्यां नाम आहितार्थं सत्यार्थं अकृत कृतवान्,
 तु पुनरिदानीं अघुना कृतांततात इति अभिख्यां आहितार्थं
 अकृत, किवि० सूर्यः ॥ त्विषा कान्त्या त्रासितसर्वसत्त्वः ॥ ६७ ॥

११ इतीरयित्वा विरतासु तासु,
 तारुण्यमारूढमहर्निरीक्ष्य ।

सुमङ्गलाय स्वयशोनियुक्त-

१५ धीमज्जना मज्जनसद्य भेजे ॥ ६८ ॥

इती० अथानन्तरं सुमङ्गला मज्जनसद्य मज्जनगृहं भेजे,
 किं कृत्वा? अहर्दिनं तारुण्यं यौवनं आरूढं निरीक्ष्य, तासु
 १० सतीषु तासु सखीषु इति ईरयित्वा कथयित्वा विरतासु सतीषु,
 किंलक्षणा सुमङ्गला? स्वयशोनियुक्तधीमज्जना, आत्मीययशसा
 नियुक्ता व्यापारिता, विद्वज्जना यया सा स्वयशोनि० ॥ ६८ ॥

११ तद्वशोजधीप्रौढिमालोक्य हैमैः,
 कुम्भैर्मन्दाक्षेणेन नीचीमवद्भिः ।

अम्मःसंभारभ्राजिभिः स्नानपीठ-

१३ न्यस्तां सख्यस्तां मञ्जयामासुराशु ॥ ६९ ॥

तद्व० सख्यः स्नानपीठन्यस्तां उपविष्टां तां सुमङ्गलां जंमः
संभारमाजिभिः जलसमूहेन शोभमानैः भृतैः हैमैः सुवर्ण-
सत्कैः कुम्भैर्घटैराशु शीघ्रं मञ्जयामासुः स्नानं कारयामासुः, किं
कुर्वद्भिः कुम्भैः ? उत्प्रेक्ष्यते—तद्वक्षोजध्रीप्रौढिं आलोक्य तस्याः
सुमङ्गलयाः स्तनलक्ष्मीसत्काः प्रौढिं दृष्ट्वा मन्दाक्षेणेव लज्जयेव
नीचीभवद्भिः ॥ ६९ ॥

जगद्भर्तुर्वाचा प्रथममयं जंमारिवचसा,

रसाधिक्यात्तृप्तिं समधिगमितामप्यनुपमाम् ।

सरायातैर्भक्ष्यैः शुचिभुवि निवेश्यासनवरे,

बलादालीपाली चटुघटनयाऽभोजयदिसाम् ॥ ७० ॥

जग० आलीपाली सखीश्रेणिः शुचिभुवि पवित्रभूमौ
आसनवरे इमां सुमङ्गलां बलान्निवेश्य सरायातैः सर्गात् १२
आगतैर्भक्ष्यैः चटुघटनया चाटुवचनया अभोजयत्, किं-
लक्षणां सुमङ्गलां ? प्रथमं जगद्भर्तुर्वाचा श्रीकृष्णमदेवस्य वचनेन
अथ जंमारिवचसा इन्द्रस्य वाण्या रसाधिक्यात् अनुपमां तृप्तिं १५
समधिगमितामपि प्राप्तितामपि ॥ ७१ ॥

सूरिः श्रीजयशेखरः कविघटाकोटीरहीच्छवि-

र्धम्मिह्लादिमहाकवित्वकलना कछोलिनीनीरधिः । १६

चाणीदत्तवरधिरं विजयते तेन स्वयं निर्मिते,

सर्गो जैनकुमारसम्भवमहाकाव्येऽयमेकादशः ॥ ७१ ॥

इति धीमन्महाकविचक्रवर्तिश्रीजयशेखरसूरिविरचितायां धीमेन- २३

कुमारसंभवस्य सत्तिष्ठप्यधीपमंजुसारसुमिविरचितायां टीक्ष्णया ॥ ७२ ॥

धीमानिहन्नुन्दरसूरिसोपेक्षितां एवमदश-

सर्गव्याख्या समाप्ता ॥ ७ ॥

अथ प्रशस्तिः

सुरा सुरनराधीशसेव्यमानपदांबुजः ।

३ नाभिराजागजो नित्यं श्रीयुगादिजिनो मुदे ॥ १ ॥

श्रीमदंचलगच्छे जयशेखरसूरयः ।

चत्वारस्तैर्महाग्रंथाः कविशकैर्विनिर्मिताः ॥ २ ॥

४ प्रबोधश्चोपदेशश्च चिंतामणिकृतोत्तरौ ।

५ कुमारसंभवं काव्यं चरित्रं धम्मिलस्य च ॥ ३ ॥ -

तेषां गुरुणां गुणबन्धुराणां शिष्येण धर्मोत्तरशेखरेण ।

६ श्रीजैनकुमारसंभवीयं सुखावबोधाय कृतेति टीका ॥ ४ ॥

देशे सपादलक्षे सुखलक्ष्ये पट्टपुरे पुरप्रवरे ।

नयैर्नवसुवार्धिचन्द्रे (१४८३) वर्षे हर्षेण निर्मिता सेयं ॥ ५ ॥

१२ विद्वत्प्रविकाशन् दिनकराः सूरेश्वरा भाश्वराः

माणिक्योत्तरसुन्दराः कविवरा कृत्वा प्रसादं परं ।

भक्त्या श्री जयशेखरे निजगुरौ शुद्धामकार्षुर्मुदा,

१५ श्रीमज्जैनकुमारसंभवमहाकाव्यस्य टीकामिमां ॥ ६ ॥

यावन्मेरुर्महीपीठे स्थितां भजते मृशं ।

वाच्यमाना जनैस्तावटीकासौ नन्दताच्चिरम् ॥

१ २ ३ ४

॥ इति समाप्तः ॥

३५

१९ इति श्रेष्ठिवेवचन्द्र-लालभाट्ट-जैनपुस्तकोदारे ग्रन्थाः ।

श्रीमती आगमोदयसमिति तथा शेठ देवचंद लालभाई
जैन पुस्तकोद्धार फंडना हालमां मळतां ग्रंथो.

आगमोदय समितिनां ग्रंथो.

अंक.	नाम.	रुपिया.
४५	भक्तभरलोत्रपादपूर्तिरूप खव्यप्रथम विभागभाषांतर, टीका ३-०-०	
४७	पंचसंग्रह-टीकासह २-८-०	
४८	विशेषावश्यक भाषांतर भाग २ जो ३-०-०	
५०	जीवसमास प्रकरणम् सटीक १-८-०	
५१	स्तुतिचतुर्विंशतिका सचित्रा श्रीशोभनमुनिकृता संस्कृता ८-०-०	
५२	स्तुतिचतुर्विंशतिका सचित्रा कवि धनपालकृता व पेंद्रस्तुति ६-०-०	
५३	चतुर्विंशति-सचित्रा श्री जण भट्टिसुरिकृता भाषांतरयुक्त ६-०-०	
५४	भक्तभरलोत्रपादपूर्तिरूप खव्यद्वितीयविभागः टीका भाषांतर ३-८-०	
५५	नंदादि (समसूत्र) गाथायन्त्रादियुतो विषयानुक्रमः २-०-०	
५६	आवश्यकसूत्रम्-मलयगिरिकृत टीकायुक्तं (पूर्णभागः) ४-०-०	
५७	लोकप्रकाश-प्रथमविभागः द्रव्यलोकः सर्ग १ श्री ११ भाषांतर ३-८-०	
५९	चतुर्विंशतिका-जिनानंद स्तुति सचित्रा-मेरुविजय- कृता भाषां ६-०-०	
६०	आवश्यकसूत्रम्-मलयगिरिकृत टीकायुक्तं (द्वितीय भागः) २-८-०	
	(फंडमांथी श्रीजो भाग संपूर्ण छपायो छे)	
६१	लोकप्रकाश-द्वितीयविभागः क्षेत्रलोकः सर्ग १२ श्री २० भाषां ३-८-०	

शेठ दे० ला० जे० पु० फण्डनां ग्रंथो,

अंक.	नाम.	रुपिया.
८५	आवश्यकसूत्रम्-भल्यनिरिकृत टीकायुक्तं (तृतीय भागः) (वे भाग समितिमांशी छपाया छे.)	२-८-०
८६	लोकप्रकाश-चतुर्थे विभागः सातत्रिंशत्तर्कानि संपूर्ण ग्रन्थ	१-०-०
८७	भरतेश्वर-बाहुबलिकृति द्वितीयविभागः (संपूर्णम्)	२-०-०

नवीन ग्रन्थो

८८	प्रथमरति प्रकरणम् वाचक उमास्वातिविरचितं वृद्धतृणवृक्षीय श्रीहरिभद्रसूरिकृतविवरणसमेतं ...	१-४-०
८९	अभ्यात्मदृष्टपुष्प-रत्नचंद्रगणि द्वयधनविजयगणिकृत टीका युक्त	३-८-०
९०	शैलमरीय काव्यम्-रूपचंद्रगणिकृत महाकाव्यं ...	१-८-०
९१	सटीक वैराग्यशतकदि प्रेय पंचकम्-पृथक् पृथक् मुनिराजीकृत-व्याख्यान योग्य	१-०-०
९२	अभिधानचिंतामणिकोशादिपत्र कलिछाल सर्वज्ञ हेमचन्द्रानार्यादि विरचितं	४-०-०
९३	जैन कुमारसम्भव सटीक. जयशेखरसूरिविरचितं धर्मशेखरसूरिकृत टीकासहितम्	२-८-०
९४	सिद्धहेमचंद्र-शब्दानुशासन-बृहद्भूत्यवचूर्णिः नवपाद अवचूर्णिकार-अमरचंद्रः	मुद्रणालये

प्राप्तिस्थानम्—

शेठ देवचंद लालमहर्ष जैन पुस्तकोद्धार फंड

बडेपान् चहला, गोपीपुरा-मुरव.

इति श्रेष्ठि देवचंद-लालमहर्ष-जैन-पुस्तकोद्धार-ग्रन्थाद्दे-ग्रन्थादः ९३